УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

ТОМ XLI / XLII VOL

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: 1866 – 1934

ОЛЕГ КАНДИБА-ОЛЬЖИЧ: 1907 – 1944

2004 – 2005

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК
ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

THE UKRAINIAN HISTORIAN
JOURNAL OF THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА

ТОМ XLI – XLII VOL

3-4 (163-164) / 1 (165) Рік XLI – XLII

За загальною редакцією
ЛЮБОМИРА ВИНАРА

2004 – 2005

НЬЮ-ЙОРК – КИЇВ – ЛЬВІВ – ОСТРОГ – ТОРОНТО – ПАРИЖ

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК
ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА
ВИДАЄ УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

THE UKRAINIAN HISTORIAN
JOURNAL OF HISTORY AND UKRAINIAN STUDIES
PUBLISHED BY THE UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION

Основник *"Українського Історика":* Любомир Роман Винар (1963)
Founder of *"The Ukrainian Historian":* Lubomyr Roman Wynar (1963)

Редакція застерігає за собою право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Матеріяли до друку просимо надсилати в електронному варіянті: статті обсягом до 20 сторінок (друк через 1 інтервал), рецензійні статті обсягом до 12 сторінок, рецензії – до 6 сторінок, бібліографічні нотатки – до 1 сторінки. Бібліографічні примітки в поданих статтях мають відповідати міжнародному стандарту.

Не прийняті до друку рукописи не повертаються і не рецензуються.

Рецензійні примірники книжок і матеріяли до друку в журналі можна надсилати на адресу Редакції в Кенті (США) або редакційного бюра в Острозі (Україна).

Editor "The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240
Tel.: (330) 297-1390
Fax: (330) 297-1327
e-mail: ukrhist@aol.com

Редакційне бюро журналу
"Український Історик"
Національний університет "Острозька Академія"
вул. Семінарська, 2, 35800 м. Острог
Тел./факс: (03654) 22949
e-mail: ataman@ostroh.uar.net

Articles appearing in this Journal are abstracted and / or indexed
in *Historical Abstracts, America: History and Life,*
and *Bibliography of Slavic and East European Studies.*

ISSN: 0041-6061

Printed by COMPUTOPRINT Corp., Clifton, New Jersey
Tel. (973) 574-8800 Fax: (973) 574-8887 e-mail: computopr@aol.com

ЗМІСТ

TABLE OF CONTENTS

REVIEWS, SURVEYS

BIBLIOGRAPHICAL NOTES

DOCUMENTS

CONGRESSES, CONFERENCES, PRESENTATIONS

CHRONICLE

ВІД РЕДАКТОРА

ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВО І НАШІ ЗАВДАННЯ
(у 70-ліття смерти Михайла Грушевського)

У 2004 році відзначаємо дві дати, пов'язані з іменами відомих Українців – 70-ліття смерти Михайла Грушевського (†25 листопада 1934 р.), найвидатнішого українського історика та громадського діяча, патрона Українського Історичного Товариства, й 60-ліття смерти видатного українського вченого-археолога та діяча Організації Українських Націоналістів др. Олега Кандиби (†10 червня 1944 р.).

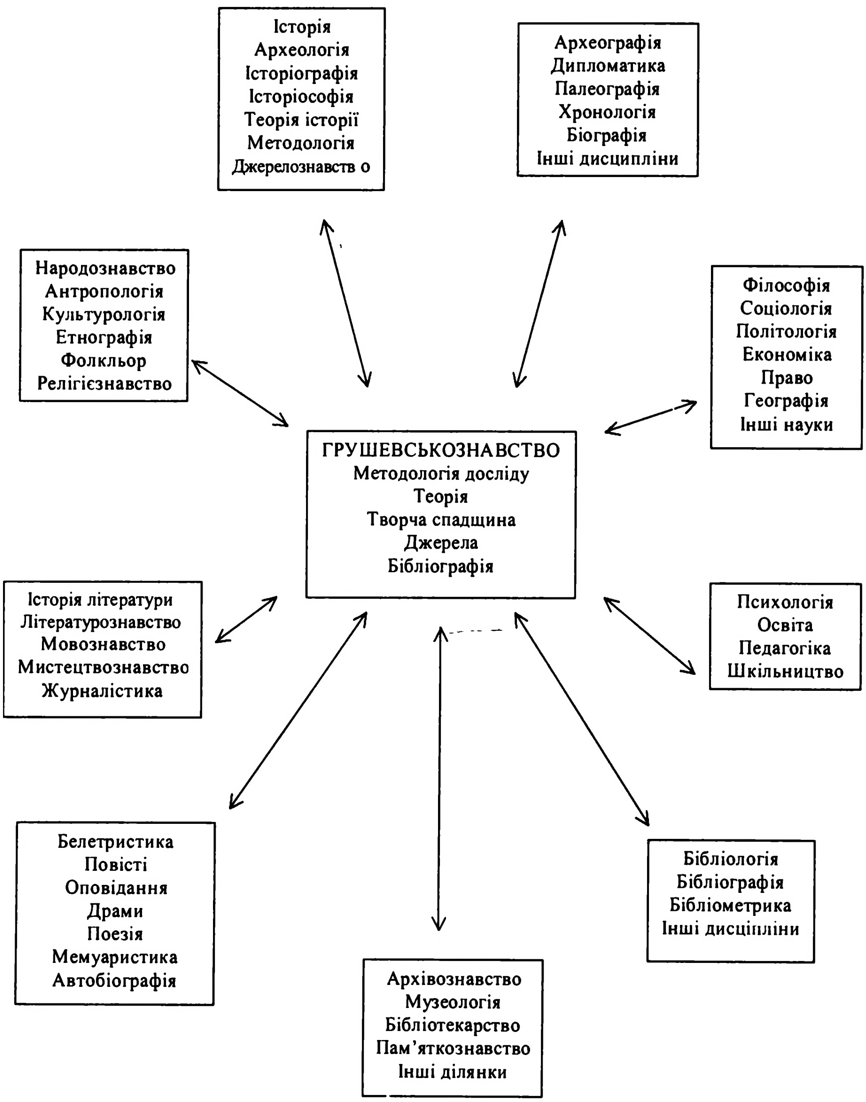
Творчість та діяльність О. Кандиби розкривалася на сторінках *Українського Історика* протягом багатьох років. В цьому числі журналу присвячуємо йому окремий розділ, в якому вміщено дослідження про маловідому діяльність вченого по організації Українського Наукового Інституту в Америці та матеріяли з архівів в Україні та США.

Тому 40 років ми започаткували на сторінках *Українського Історика* систематичне вивчення життя та творчости Михайла Грушевського. Це був початок народження нової дисципліни грушевськознавства, яка після 1990 року розвивається спільними силами істориків та інших дослідників в діяспорі й Україні[1]. *Український Історик* став науково-творчою трибуною грушевськознавства. Цю ролю він сповнює по сьогоднішній день. У Львові 29 і 30 вересня 2004 року УІТ і інші наукові установи провели в Музеї М. Грушевського Міжнародну наукову конференцію, присвячену М. Грушевському, на якій було обговорено різні аспекти життя та діяльности вченого і сучасний стан грушевськознавства. В цьому числі містимо звідомлення про конференцію. Тепер хочу коротко поділитися думками про структуру грушевськознавства, як наукової дисципліни, і коротко обговорити завдання УІТ в її дальшому розвитку.

---

[1] Розвиток грушевськознавства обговорено в праці Любомира Винара *Грушевськознавство: ґенеза й історичний розвиток*. Київ: Українське Історичне Товариство, 1998, 215 с.; Також див.: Любомир Винар. "Грушевськознавство як наукова дисципліна (Вибрані питання)", *Матеріяли V Конгресу Міжнародної асоціації україністів. Історія*. Частина 2. Чернівці: "Рута", 2004, с. 315-322.

СТРУКТУРА ДИСЦІПЛІНИ ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

СТРУКТУРА ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

Заки коротко обговоримо структуру грушевськознавства, декілька зауваг про термінологію. В сучасній Україні історики часто уживають концепції "вітчизняне грушевськознавство", "вітчизняна історіографія", "зарубіжне грушевськознавство". На нашу думку, ці концепції не віддзеркалюють науки грушевськознавства в ґльобальному вимірі. На першому Міжнародному конґресі істориків, що відбувся в Чернівцях, ми пропонували, щоб окреслення "вітчизняний" замінити назвою "український". Себто "українська історіографія", "українське наукове грушевськознавство", "український", а не "вітчизняний" історик. Концепція "вітчизняний" пов'язана у значній мірі з радянською історіографічною і політичною спадщиною, в якій термін "вітчизняний" замінив назву "український". Концепція "спільної вітчизни" народів Совєтського Союзу і "вітчизняної культури" витіснили національне визначення культури, історіографії тощо. Концепцію "українська історична наука" було замінено назвою "вітчизняна історична наука" і т. д.

Старі часи, в яких русифікація і фальсифікація історії України і спадщини М. Грушевського, на щастя, вже минули, але тодішня термінологія залишилася. В науковій термінології треба уживати національне визначення історичної науки чи дослідника. Отже, потрібно вживати терміни "український історик", "українська історіографія" подібно як уживають в інших країнах, напр. в Польщі, Німеччині чи Америці: "польська історіографія", "американська історична наука", "німецький історик" тощо. Концепція "вітчизняний" не використовується в західній науковій історіографії. Отже, йдеться про "сучасне українське грушевськознавство", яке опрацьовують "українські грушевськознавці". Ця концепція охоплює цілість наукового грушевськознавства і грушевськознавців, без огляду на місце їхнього проживання. Ці концепції винятково важливі і повинні бути узгіднені українськими науковими установами і дослідниками історії.

Концепцію грушевськознавства впроваджено в наукову літературу Українським Історичним Товариством в 1960-их роках на сторінках *Українського Історика* та в інших виданнях. У 1966 році поза межами України відзначалося століття народження Михайла Грушевського і тоді появився том *Українського Історика*, присвячений грушевськознавству. Ця нова галузь наукових дослідів має свою джерельну основу, методологію і структуру. Ми подали дефініцію грушевськознавства як міждисциплінарної науки, що займається систематичним науковим вивченням життя, діяльности і творчости

Михайла Грушевського в контексті українського і світового історичного процесу. Грушевськознавство також вивчає джерела і літературу, присвячені Грушевському і його епосі. Характер науки міждисциплінарний (міжгалузевий) і метода досліду міждисциплінарна з наголосом на історичну методу. Для кращого зрозуміння структури грушевськознавства ми подали окрему схему-модель, в якій подано окремі дисципліни, які є складовими. Презентуємо цей модель дослідникам до обговорення.

Як бачимо, поданий модель охоплює методологію, теорію, джерельну і бібліографічну основу дисципліни, спеціяльні історичні дисципліни, суспільні та гуманістичні науки (social sciences and humanities) з їхніми дисциплінами. Вони віддзеркалюють у значній мірі діяпазон творчої спадщини Михайла Грушевського, яка охоплювала тематично понад 40 галузей знання. Ці ділянки подаються в окремих тематичних циклях, що внутрішньо між собою пов'язані. Віримо, що грушевськознавці обговорять цей модель і його відповідно доповнять. Без розуміння структури грушевськознавства не можна визначити характер і зміст цієї науки.

НАШЕ ЗАВДАННЯ

Українське Історичне Товариство і журнал *Український Історик*, на сторінках якого народилася наука грушевськознавства, мають специфічні завдання розвитку систематичних наукових дослідів М. Грушевського та його епохи. Важливо згадати, що в сучасній Росії далі фальсифікується та русифікується історія України й історична схема Михайла Грушевського, в якій рекомендовано новий модель дослідження історії українського, російського і білоруського народів в контексті европейського історичного процесу, з відповідною періодизацією і термінологією. Усучаснена і доповнена схема Грушевського дальше залишається важливим завданням української історіографії. Цікаво згадати, що в Росії недавно перевидали працю Сергія Щеголова з 1912 *История украинскаго сепаратизма* (Москва: "Изд. Имперская традиція", 2004, 466 с.) і *"Украинская" болезнь русской нации* (Москва: Изд. "Имперская традиція", 2004, 557 с.), в яких тенденційно висвітлюють головні історичні концепції Грушевського і фальсифікують історію України. Український історичний процес розкривають в Росії переважно на основі змодефікованої дореволюційної історичної схеми історії Росії, проти якої виступав і яку розгромив М. Грушевський в своїх історичних дослідженнях. Цю тенденційну схему, на жаль, також прийняло багато російських сучасних істориків і полі-

Михайло Грушевський(1866 – 1934)

Портрет професора Михайла Грушевського. Автор Фотій Красицький. Полотно, олія. Львів, 1907. Портрет був власністю музею Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові. Сьогоднішнє місце перебування полотна невідоме, залишилася поштівка-репродукція з нього, видана в Києві у видавництві "Квітка" в 1908 р., оригінал якої зберігається в фондах Державного Меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові.

Друкуємо з поштівки, перевиданої до 135-ліття від дня народження історика Державним Меморіяльним музеєм Михайла Грушевського у Львові.

тиків, які заперечують незалежність і безперервність українського історичного процесу від ранньої історії до сучасної доби. Це, на нашу думку, винятково небезпечне явище, яке спотворює історію України та Росії, а також перешкоджає закріпленню Української Держави та розвитку української національної культури.

В нашій доповіді на Львівській конференції ми звернули окрему увагу на поширення науково-організаційної бази грушевськознавства, наголошуючи значення та ролю Музеїв М. Грушевського у Львові та Києві. Як відомо, УІТ взяло патронат над цими музеями і допомагає їм в розбудові музейних колекцій і у науково-видавничій діяльности. З приємністю приходиться відмітити, що виросло нове покоління науковців в Україні, завдяки яким розвивається наука грушевськознавства, видаються нові архівні матеріяли і появляються нові дослідження. На окрему увагу заслуговує науково-видавнича діяльність Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України в Києві, який започаткував повне видання творчости М. Грушевського п.н. *Твори у 50-и томах*. Члени УІТ беруть активну участь в цьому фундаментальному виданні, як члени Видавничої ради і Головної редакційної колеґії. До сьогодні вже появилося два томи цієї серії (2002, 2003). Не менш важливе видання серії УІТ "Епістолярії джерела грушевськознавства" (до сьогодні появилося два томи), якої третій і четвертий том тепер готуються до друку. В 2005 році УІТ видає збірник статей Грушевського часів Центральної Української Ради і державного будівництва в 1917-19 роках. Також на окреме відзначення заслуговує англомовне видання монументальної багатотомної *Історії України-Руси* Михайла Грушевського (*History of Ukraine-Rus'*) Канадським Інститутом Українських Студій (Альбертський Університет).

Треба пригадати, що Українське Історичне Товариство вже тому 35 років говорило про важливість англомовного перекладу *ІУР*, як найважнішого твору української історичної науки. Можна лиш побажати Інститутові археографії і КІУСу, щоб закінчили ці унікальні видавничі проєкти. Вони мають нашу повну підтримку. Якщо йдеться про завдання Українського Історичного Товариства, то на львівській конференції ми їх коротко накреслили, наголошуючи науково-видавничу діяльність:

1) Продовжувати на сторінках *Українського Історика* друкувати матеріяли грушевськознавства.

2) Приспішити видання серії УІТ "Епістолярні джерела грушевськознавства". Вже появилося два томи цієї серії, в підготові є дальші три томи листування М. Грушевського та його співробітників, членів родини і будівничих української культури.

3) Продовжувати видання серії УІТ "Грушевськіяна" (до 2004 року появилося 7 окремих серійних випусків). Плянується тематично поширити це видання і в майбутньому видавати збірники під назвою "Михайло Грушевський: дослідження і матеріяли".

4) Сприяти виданню монографій, присвячених дослідженню життя, діяльности і творчости М. Грушевського в українській та інших мовах.

5) Сприяти виданню довідкової літератури, зокрема бібліографічних довідників з різних ділянок грушевськознавства і підготувати *Енциклопедію грушевськознавства* у співпраці з іншими установами.

6) Опрацювати загальний каталог архівних фондів М. Грушевського (Україна й інші країни).

7) Сприяти створенню поточної бібліографії грушевськознавства.

8) З'ясувати долю загублених наукових праць і записників М. Грушевського з 1920-их років.

9) Сприяти впровадженню в університетські програми в Україні та поза нею окремих навчальних курсів, присвячених М. Грушевському.

10) Встановити відбуття регулярних наукових конференцій грушевськознавства УІТ у співпраці з науковими установами й українськими університетами.

11) Сприяти діяльности установ і дослідників, які займаються вивченням життя і творчости М. Грушевського.

Уважаємо, що у співпраці з іншими установами, УІТ зможе причинитися до реалізації вищезгаданих проєктів і дальшого розвитку грушевськознавства.

Тепер слово у першу чергу за новою ґенерацією дослідників. УІТ, в міру можливого, допоможе молодим вченим у виданні їхніх наукових дослідів.

Українське Історичне Товариство виконає свої завдання і причиниться до подальшого розвитку науки грушевськознавства.

ЛЮБОМИР ВИНАР
Головний Редактор "*Українського Історика*"
Президент УІТ

25 листопада 2004 р.

ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВО

ВАЛЕРІЙ ЛАСТОВСЬКИЙ
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка
Київ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVII – У XVIII СТ.

Наукова спадщина відомого історика наприкінці XX ст. опинилася в центрі особливої уваги сучасних українських дослідників. Виявилося, що дослідження і розвідки М.С. Грушевського мають для істориків вагоме значення і як джерело інформації, і як віха у розвитку української історичної думки. Не можна не погодитися з думкою Л. Винара: "Якщо ідеться про вплив історіографічних концепцій Грушевського на сучасний розвиток державного життя в Україні, а також на відродження української наукової історіографії, то він є безпосередній і виїнятково сильний. Це зокрема ілюструється підкресленням українськими істориками і державними діячами безперервности історично-державного процесу..."[1] Справді, на нинішній час можна знайти лише обмежену частину наукових досліджень, занадто специфічних, в яких би не фігурували праці самого ж М.С. Грушевського або ж про нього. Можна стверджувати, звичайно, що сучасна українська історична наука, яка вже накопичила досить значний методологічний та історіософський досвід, має величезний потенціял по вивченню проблем минулого. Однак, слід відзначити, що наукова спадщина М.С. Грушевського до сих пір ще представляє значний інтерес для сучасних науковців. Тепер ми маємо вже сотні робіт, в котрих робляться спроби проаналізувати творчий шлях історика, його погляди та їх еволюцію стосовно окремих проблем історії чи в цілому. Зокрема, в цьому напрямі плідно працювали Л. Винар, О. Пріцак, В. Ульяновський, І. Гирич, В. Масненко та ряд інших істориків, самий перелік котрих зайняв би не одну сторінку. В їх працях висвітлювалися різноманітні

---

[1] Л. Винар. *Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації.* Київ, 1995, с. 34.

проблеми, які розглядалися М.С. Грушевським в його роботах. Та є одна із проблем, яку досліджував вчений, але на неї зверталося небагато уваги іншими дослідниками його творчости – це питання про місце і роль церковних інституцій у розвитку українського суспільства. У зв'язку з цим слід зробити деякі зауваги: по-перше, сам історик не часто звертався до історико-церковної тематики (найбільше вона відображена в багатотомній *Історії України-Руси*); по-друге, його погляди стосовно церкви постійно еволюціонували і тому їх слід розглядати відповідно до їх розвитку; по-третє, на жаль, ми маємо досить обмежене коло наукових досліджень з приводу поглядів М.С. Грушевського на церкву та її роль у державно-суспільному житті.

Тільки у 1994 р. було укладено анотований список основних праць історика з історії церкви в Україні і цей список, звичайно, є неповним[2]. Проте, він свідчить про досить широкий інтерес М.С. Грушевського до означеного питання у його різноманітних ракурсах. Власне, саме це й відмічають вже сучасні дослідники його спадщини[3]. Л. Винар розглядає церковно-релігійний фактор як один із аспектів історіографічної схеми М.С. Грушевського, його концепції історії України[4]. І. Гирич та В. Ульяновський виділяють наступні основні етапи розвитку поглядів історика на релігію та історію церкви: 1) студентський – етап формування "загального наукового погляду... на історію церкви в Україні", зокрема під впливом свого вчителя В. Антоновича; 2) з 1894 р., моменту переїзду до Львова – етап, пов'язаний з роботою і життям вченого в умовах переважання "іншої релігійної конфесії"; 3) з 1903 р., моменту "ознайомлення... із французькою соціологічною школою" (Е. Дюркгейм та ін.), під впливом якої створив ряд робіт, зокрема – "З історії релігійної думки на Україні" (1925)[5].

Стосовно положення православної церкви в Україні наприкінці XVII – у XVIII ст. історик зупинявся на сторінках буквально деяких поодиноких робіт. Але при цьому він був знайомий із значною

[2] М.С. Грушевський. *Духовна Україна (Збірка творів)*. Київ, 1994, с. 553-557.

[3] І. Гирич, В. Ульяновський. "Релігія та церква в житті й творчості Михайла Грушевського". В кн.: М. Грушевський. *Духовна Україна.*., с. 521-544; О. Домбровський. "Процес розвитку релігійної думки в інтерпретації Михайла Грушевського (Спостереження і роздуми)", *Український історик,* т. XXXIX. Нью-Йорк, Київ, Львів, Торонто, Париж, 2002, с. 257-265.

[4] Л. Винар. *Михайло Грушевський в українській і світовій історії.* Нью-Йорк, Торонто, Київ, Париж, 1993, с. 16, 17, 20.

[5] І. Гирич, В. Ульяновський, *цит.пр.,* с. 526, 528, 533.

кількістю тієї наукової літератури, що зачіпала це питання, зокрема з працями М. Чистовича, В. Антоновича, Є. Крижановського, П. Строєва, М. Чудецького, В. Зверинського, В. Пархоменка та ін.[6] В передмові до відомих наукових праць О. Левицького та В. Антоновича, виданих Науковим Товариством ім. Т. Шевченка, вчений зазначав, що "разом взяті ті розвідки складають певну цілість – дають образ церковних відносин на Україні-Руси в XVI – XVIII в."[7] Між іншим, і ті загальні висновки, до яких приходив сам М.С. Грушевський у вивченні історії України XVIII-го ст., використовувалися сучасними йому дослідниками історії церкви. Так, В.О. Пархоменко у своїй монографії, присвяченій розвитку Переяславсько-Бориспільської єпархії у 1733 – 1785 рр. (а взагалі, вона проіснувала з 1700 по 1799 рр.), користувався відомими першими узагальнюючими роботами вченого з історії українського народу, виданими у Санкт-Петербурзі у 1904 і 1906 рр.[8]

При розгляді цього періоду М.С. Грушевський головним чином звертав увагу на політичні чинники історії церкви в Україні. Як вважає Л. Винар, він "у своїх історичних дослідах брав до уваги цілість історичного життя українського народу і в тому контексті українська середньовічна держава і козацько-гетьманська держава стояли в центрі його досліджень"[9]. На цьому наголошують й інші історики, зокрема І. Витанович, В. Масненко[10]. Саме тому М.С. Грушевський розглядає історію церкви в Україні у зв'язку із розвитком державности.

Так, наслідком факту приєднання Київської митрополії до Московського патріярхату, як вважав історик, було "зломлено церковну автономію церкви України і взято під московську церковну власть, а з нею разом – тодішнє освітнє й культурне життя українське"[11]. Причому, на його думку, все це було результатом суто політичних дій гетьмана І. Самойловича на догоду російській владі, а головним завданням останньої було "зблизити і приподобити Україну до такого ж поміщицького, невільничого ладу Московщи-

---

[6] М. Грушевський. *Духовна Україна..*, с. 437-438; *Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка*, т. CVII. Львів, 1912, с. 178.

[7] Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI – XVIII вв. Львів, 1900, с. I.

[8] В. Пархоменко, *Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733 – 1785 гг.)*, 2-е изд. Полтава, 1910, с. IV.

[9] Л. Винар. *Михайло Грушевський..*, с. 27.

[10] І. Витанович. "Уваги до методології і історіософії Михайла Грушевського", *Український історик*, 1966, №9-10, с. 42; В. Масненко, *Історична думка та націотворення в Україні*. Київ, Черкаси, 2001, с. 274.

[11] М. Грушевський. *Ілюстрована історія України*. Київ, 1992, с.333, 390.

ни", отже – здійснити політичну і соціяльну інкорпорацію[12]. М.С. Грушевський відзначає, що приєднання Київської митрополії відбулося "не особливо благочестивим способом" і в результаті "в автономному житті України пробита була ще одна немаловажна пробоїна"[13]. Але саме в цей час православна церква в Україні ще зберігала сильні позиції в суспільстві завдяки тому, що "панський устрій" після 1648 р. зберігався, зокрема "зосталися маєтки православних монастирів і церков, що господарили в них по-давньому"[14].

Програма дій російської державної влади стосовно православної церкви в Україні, звичайно, мала більш широкий зміст, ніж просто підпорядкування собі церковних структур. І М.С. Грушевський це досить чітко розумів: "Під московською займанщиною далі йшов процес отієї "бюрократизації" церкви, початок якої було зазначено... як перехід її в повну й глибоку залежність від державної влади. Ця влада була українським національним інтересам ворожа, демократичним відчуванням мас неприязна, українській культурі неприхильна. Навпаки, московський уряд приклав усі старання до того, щоб по всій лінії винищити не лише будь-яку самостійність чи автономність України як країни, але й саме почуття своєї окремішности у людності"[15].

Значне місце в історії православної церкви М.С. Грушевський відводить гетьману І. Мазепі. Для історика взаємостосунки гетьмана з церквою – це "характерна особливість його правління, помітна більше, ніж в інших гетьманів"[16]. Саме на цьому фоні він показує як би двоїсте відношення до гетьмана українського народу: з одного боку, меценатська діяльність І. Мазепи на користь православної церкви справляла "сильне враження і на маси народні", а створені величні пам'ятки "викликали подив для гетьманської власті і вельможності", але з іншого боку, "через се не зменшилося незадоволення на гетьмана за всі ті явища суспільні й економічні, які будили гнів і ненависть серед народу"[17].

В заслугу гетьману І. Мазепі історик ставить те, що він "заходиться... коло величних як на той час будівель, головно церковних, обдаровує важніші, найбільш шановані українські монастирі

[12] *Там же*, с. 337; М. Грушевський, "З історії релігійної думки в Україні". В кн.: М. Грушевський. *Духовна Україна..*, с. 81; М.С. Грушевский, *Очерк истории украинского народа*. Київ, 1990, с. 226-227.

[13] М.С. Грушевский. *Очерк истории украинского народа...*, с. 227.

[14] М. Грушевський. *Ілюстрована історія України..*, с. 338.

[15] М. Грушевський. *З історії релігійної думки в Україні..*, с. 88.

[16] М.С. Грушевский. *Очерк истории украинского народа..*, с. 231.

[17] М. Грушевський. *Ілюстрована історія України..*,с. 343.

і церкви багатими розкішними будовами, образами, ріжними дорогими речами, записуючи на кождім місці перед очима і уявою народу свою побожність, прихильність українській народності і культурі і заразом – свою славу, могутність, багатство"[18]. Отже, в цьому М.С. Грушевський вбачає безумовно державницький підхід гетьмана до внутрішнього соціяльно-політичного життя в Україні. І як наслідок цієї політики, вже після провалу задумів І. Мазепи і спроб стерти його ім'я з української історії і пам'яті – "уся Україна повна тих ріжних пам'яток небувалої гетьманської щедроти для церкви і всього того, що в тім часі підходило під розуміння української культури"[19].

Змальовуючи всі протиріччя у постаті І. Мазепи і його діяльности, М.С. Грушевський зробив цікаве зауваження, що їх підкреслює. На його думку, відразу після свого призначення і укріплення позицій при Петрі І, гетьман, спираючись на фінансову спадщину свого попередника, розпочинає широке церковне будівництво "немов щоб заглушити всякі поговорки ворогів, що він чоловік чужий, скатоличений, "лях"[20]. Отже, з думки історика випливає, що І. Мазепа у своїй політиці намагався як би поєднати свої державницькі позиції зі своїми особистими інтересами.

Але всі заходи гетьмана стосовно церкви не дали бажаного результату в політиці. Українське духовенство не змогло підтримати його у 1708 – 1709 рр., як і переважна більшість населення. Як зауважує М.С. Грушевський, "духовенство послушно кидало 0.анафему на гетьмана, найбільше заслуженого для української церкви з усіх попередників"[21]. Аналізуючи погляди вченого на діяльність гетьмана, Т. Мацьків прийшов до думки, що "оцінка М. Грушевським гетьманування Івана Мазепи була критична, але об'єктивна"[22].

Православне духовенство на той час вже знаходилося в залежності від російської політики і тому вимушене було терпіти різноманітні утиски й образи, зокрема, як уряд князя О. Шаховського заслав "Київського митрополита Ванатовича разом з ігуменами київських монастирів... за те, що не одслужили молебня в царський день"[23]. Хоч у цьому й проглядається певне спрощення ситуації М.С.

[18] *Там же,* с. 341.

[19] *Там же,* с. 342.

[20] *Там же,* с. 341.

[21] *Там же,* с. 355.

[22] Т. Мацьків, "Гетьман Мазепа в працях М. Грушевського", *Іван Мазепа і Москва. Історичні розвідки і статті.* Київ, 1994, с. 162.

[23] М. Грушевський. *Ілюстрована історія України..,* с. 375.

Грушевським, але все ж таки наведений ним приклад досить красномовно підкреслює безцеремонну політику Росії стосовно українського духовенства в 1730-х рр. На його думку, українська "ієрархія була стероризована безоглядними московськими розпорядженнями: митрополитів і владик за що-небудь забирали до Московщини, засилали, замикали до монастирів. Вибори ієрархії фактично скасовано: її став призначати петербурзький Синод, цебто царський уряд"[24].

Безумовно, що історію церкви в Україні XVIII-го ст. неможливо розглядати поза ситуацією навколо т.зв. "дисидентського питання", російської зовнішньої політики та народного руху на Правобережній Україні (зокрема, Коліївщини). Але коли в усьому цьому історіографічна традиція в часи М.С. Грушевського виходила головним чином із суто політичних або релігійних, або особистісних факторів, то сам він намагався розглядати проблему більш широко. Так, у передмові до творів, присвячених народним рухам, історик виходив з того, що головними їх причинами були політичні та соціяльно-економічні обставини, те, що "українсько-руський нарід в XVIII в. побачив себе знову серед тих самих обставин, против яких він повставав в XVII в., проливши тільки крови своєї й чужої та положивши стільки жертв для їх знищення". Також, на його думку розгортанню найсильніших рухів на Правобережжі сприяло ще кілька обставин: те, що цей край "на ново почав кольонізуватись в XVIII в. і залюднятись втікачами з ріжних околиць, а нездалий адміністративний устрій краю, близька російська границя, а ще більше – сусідня Січ давали можливість для рухів на ширшу міру"[25]. Щодо соціяльно-економічного фактору у розгортанні народних рухів на Правобережжі до такої ж думки прийшов і В.О. Пархоменко, хоча в іншому його погляди мали деяку відмінність[26].

Чомусь до нинішнього часу в українській історіографії побутує думка, ніби М.С. Грушевський услід за польською історіографією XIX ст. вважав відомого ігумена Мотронинського монастиря М. Значко-Яворського організатором Коліївщини (1768 рр.)[27]. Однак, насправді він відносився до цього питання більш зважено (взагалі, слід відмітити зваженість підходу як одну з

[24] М. Грушевський. *З історії релігійної думки в Україні..*, с. 82.

[25] "Вступне слово", *Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII віці.* Львів, 1897, с. I.

[26] Вл. П-ко, К вопросу о народных реакциях в Украине в XVIII веке, *Киевская Старина.* 1905, №7-8, с. 108-116.

[27] В. Матях, "Мелхиседек Значко-Яворський", *Історія України в особах: Козаччина.* Київ, 2000, с. 250.

характерних рис творчости вченого). Зокрема, він писав: "Переяславські владики, котрим підлягали православні парафії Київщини, не могли з-за границі успішно боротися з унією, але у них знайшовся на місці дуже зручний і завзятий помічник: Мелхиседек Значко-Яворський... Йому поручено завідування православними парафіями полудневої Київщини, і він дуже енергічно заходився коло організації православних громад, заохочуючи їх міцно триматися православної віри, не приймати священиків уніятських... Так виникає в 1760-х роках завзята боротьба унії з православ'ям... Мелхиседек їздив у сій справі до цариці й дістав ріжні обіцянки; російському послові в Варшаві наказано заступитися перед польським правительством"[28]. Та й у своїх відомих "Очерках истории украинского народа", що видавалися у 1904, 1906, 1911 рр. історик лише відзначав, що ігумена Мотронинського монастиря "вважали одним з ініціяторів народного руху"[29]. З усього цього аж ніяк не випливає, що й сам М.С. Грушевський вважав М. Значко-Яворського організатором Коліївщини. Крім того, він був знайомий з роботами багатьох істориків, що вивчали детальніше цю ситуацію (напр., В. Пархоменка); та й взагалі, важко запідозрити вченого у поверхневому підході до питання. Це тим більше неймовірно, що ще наприкінці XIX ст. М.С. Грушевський відзначав роботу Я. Шульгина, присвячену Коліївщині і підтримував його у дискусії з польським істориком Т. Корзоном. Він вважав, що думку Я. Шульгина, висловлену ще у 1893 р. на сторінках *Київської старовини* "можна прикласти взагалі для оцінки народніх рухів на Україні-Руси XVI – XVIII в., в межах Польської й Російської держави"[30]. Що ж до особи М. Значко-Яворського, то Я. Шульгин на відміну, наприклад, від того ж самого Т. Корзона, одного з яскравих представників польської історіографії, аж ніяк не вважав його одним із організаторів Коліївщини.

Оцінюючи політичні дії російського уряду навколо міжконфесійних та міжнаціональних взаємовідносин на Правобережній Україні цього ж часу, М.С. Грушевський відзначає деякі суттєві моменти. Так, на його думку т.зв. "дисидентське питання", котре розігрувала російська дипломатія у Варшаві – це не що інше, як привід для втручання у внутрішні справи Речі Посполитої. Цей погляд притаманний і польській історіографії XIX – XX ст., в той час російська історіографія займає протилежну позицію. Слід звернути увагу також на думку М.С. Грушевського щодо ситуації

[28] М. Грушевський. *Ілюстрована історія України...*, Київ, 1992, с. 416.

[29] М.С. Грушевский. *Очерк истории украинского народа..*, с. 279.

[30] "Вступне слово". В кн.: Я.Шульгин. *Начерк Коліївщини.* Львів, 1898, с. II-III.

навколо загальновідомої "Золотої грамоти". Він вважає її безумовно фальшивкою, однак, не виключає можливости того, що "з боку російської влади дійсно були допущені такі заяви, котрі сприяли народному руху, вселяючи надію, що йому співчуває сама імператриця"[31]. Таким чином, вчений пов'язує між собою факт виготовлення фальшивки із безпосередньою зовнішньополітичною та ідеологічною діяльністю російського уряду Катерини II напередодні вибуху Коліївщини, під її впливом.

Період другої половини XVIII-го ст. в історії церкви в Україні М.С. Грушевський вважає самим найважчим, оскільки саме в цей час відбувався подальший занепад "українського церковного і взагалі релігійного життя", "зокрема від цариці Катерини, довелося зазнати особливо багато лиха"; і в результаті її внутрішньої політики склалася ситуація, коли "офіційна православна церква України та її духовенство, особливо вище, омертвіло, відірвалось від громадянства, втратило вплив і значення у громадськім та культурнім житті"[32]. Програма боротьби імператриці з церквою в Україні, на думку вченого, мала під собою дві головних підстави: по-перше, боротьба з церквою взагалі як з конкурентом за владу, і, по-друге, боротьба з українським національним та політичним сепаратизмом[33]. Точніше цю думку висловив сучасний український історик О.К. Струкевич, котрий вважає, що Катерину II "найбільше непокоїла можливість церкви... вільніше, ніж у Росії, впливати на настрої народу"[34]. Крім того, на його ж думку, для політики її уряду стосовно України характерні такі риси як 1) традиційне ставлення до України як складової частини Росії, 2) зміцнення абсолютистської влади, 3) імперська спрямованість, що виросла з ідеї збирання руських земель, 4) природне спрямування зовнішньої політики через Україну в сторону центральної Европи та чорноморського басейну, 5) врахування досвіду Петра I: занадто сильний тиск на Україну "може призвести до посилення сепаратистських настроїв, аж до спроб відторгнення її від імперії"[35].

Ще одним фактором, крім політичного, у справі ліквідації самостійности православної церкви в Україні, як випливає з роздумів М.С. Грушевського, був ще й внутрішній фактор, що характеризу-

[31] М.С. Грушевский. *Очерк истории украинского народа..*, с. 279.

[32] М. Грушевський. *З історії релігійної думки в Україні..*, с. 88, 89.

[33] *Там же*, с. 88.

[34] О.К. Струкевич, *Україна-Гетьманщина та Російська імперія протягом 50-80-х рр. XVIII ст. (політико-адміністративний аспект проблеми)*. Київ, 1996, с. 25.

[35] *Там же*, с. 14, 80.

вався відношенням до цього питання гетьманської влади та вищого духовенства. Прикладом першого для нього є І. Самойлович, котрий діяв "запобігаючи московської ласки" в питанні підпорядкування Київської митрополії. Щодо ж другого, то тут в першу чергу виступають самі київські митрополити, котрі на побажання російського уряду в останній чверті XVIII-го ст. "вводять великоросійську мову у викладання Київської академії", причому особливу ревність в цьому проявив митрополит С. Миславський[36]. Тому М.С. Грушевський вважає, що "українське духовенство, і зокрема його ієрархія, покірно і навіть запопадливо виконували урядову волю, а часто навіть йшли назустріч її бажанням"[37]. Що ж, тут можна зауважити лише про реальне існування підстав для такої думки. В тодішній українській церковній ієрархії, на жаль, не знайти прикладів відвертої самопожертви у відстоюванні державности України. Разом з тим, слід відзначити, що вчений досить побіжно відзначив діяльну участь православного вищого духовенства у спробах заявити про власне бачення свого правового і соціяльного положення в складі Гетьманщини: "Заходи коло відновлення колишньої виборности єпископів, підіймані з українського боку за Єлисавети й Катерини в 1740-60 рр., лишились без успіху"[38]. Між іншим, той же самий митрополит С. Миславський у 1763 р. і 1767 – 1768 рр. ще намагався відстоювати права українського духовенства. Сучасний дослідник К.В. Хоменко пробує знайти виправдання введенню митрополитом російської мови у навчальний процес Київської академії тим, що, по-перше, "його вчинки були зумовлені тими обставинами, в яких він знаходився" і, по-друге, тим, "що не лише студенти, але й викладачі погано знали російську мову, розмовляючи впереміщку українською, польською та латинською мовами"[39]. Автор хотів довести, що С. Миславським рухало лише бажання підвищити рівень знань студентів і викладачів за рахунок вивчення російської мови. Однак, він не враховує тієї обставини, що для досягнення цієї мети не обов'язково було переводити всю систему навчання на російську мову. Тому думка М.С. Грушевського з приводу С. Миславського так і залишається не запереченою.

Окремо можна вивчати погляди М.С. Грушевського на розвиток української культури у зв'язку з впливом на нього

[36] М.С. Грушевский. *Очерк истории украинского народа..*, с. 302.

[37] М. Грушевський, *З історії релігійної думки в Україні..*, с. 89.

[38] *Там же*, с. 89.

[39] К.В. Хоменко, "Самуїл Миславський (біографічна довідка)", *Лаврський альманах*. Вип. 9, Київ, 2003, с. 120, 126.

церковного середовища. Так, на його думку, аж до середини XVIII ст. українське культурне життя мало переважно церковний характер[40]. Серед найбільш видатних діячів із цієї сфери він виділяє в першу чергу св. Димитрія Ростовського (Д. Туптала), С. Яворського і Ф. Прокоповича, котрі "характеризують різні течії релігійної думки на Україні"[41]. При цьому вчений знову ж таки розглядає їх діяльність крізь призму існуючої політичної ситуації. Зокрема, при зверненні уваги на взаємовідносини С. Яворського і Петра І, він наголошував на тому, що "фактичну адміністрацію церкви перебрав на себе сам цар, зробивши з того одне з міністерств, та цареві хотілось, щоб Яворський покривав своїм іменем його церковну політику. Це була дуже тяжка позиція для Яворського"[42]. Так само М.С. Грушевський розглядав і політичну репутацію Ф.Прокоповича, особливо у зв'язку із виступом І. Мазепи та ідейною прихильністю до "державної влади, необмеженого монархізму"[43].

До всього вище сказаного ще слід додати, що й сам М.С. Грушевський мав безпосереднє відношення до українського православного духовенства XVIII-го ст. У вже згадуваного вище М. Значко-Яворського ми знаходимо поки що найдавнішу згадку про предків відомого історика, котрий у своїй автобіографії так писав про власний родовід: "Я походжу з давньої (звісної з XVIII ст.), але бідної духовної родини Грушів, пізніше Грушевських, що загніздилася в Чигириньскім повіті"[44]. Описуючи храми Чигиринського староства, ігумен Мотронинського монастиря у 1767 р. зробив відповідні записи і по церкві Святої Параскеви в селі Худоліївка. За його даними, вона була збудована заново на місці старої у 1730 р., а рукоположений був до неї священиком Данило Грушевський 12 липня 1742 р. від молдавського митрополита Никифора[45]. На сьогоднішній день багато хто із істориків вважає, що саме "українське духовенство... відіграло неоціненну роль у підготовці еліти для відродження нації"[46].

---

[40] М. Грушевський. *Ілюстрована історія України..*, с. 390.

[41] М. Грушевський. *З історії релігійної думки в Україні..*, с. 82.

[42] *Там же*, с. 84.

[43] *Там же*, с. 86.

[44] *Великий українець: Матеріали життя та діяльности М.С. Грушевського*. Київ, 1992, с. 220.

[45] "Описание староства и протопопии чигринской благочестивых церквей к епископии переяславской издревле принадлежащих", *Киевские епархиальные ведомости*. 1862, №10, с. 345-346.

[46] І. Гирич, В. Ульяновський, *цит. пр.*, с. 522; див. також: С. Білокінь, "Доля української національної аристократії", *Генеза*, 1996, №1, с. 132-148; В. Ластовський, *Православна церква у суспільно-політичному житті України XVIII ст. (Переяславсько-Бориспільська єпархія)*. Черкаси, 2002, с. 92-93.

Отже, з усього вищевикладеного цілком ясно випливає, що у своїх поглядах на роль і місце православної церкви у суспільному і державницькому житті України наприкінці XVII – у XVIII ст. М.С. Грушевський повністю виходив із своїх концептуальних засад бачення розвитку української історії, українського народу. Для нього православна церква цього періоду виступає як один із засобів державницької чи антидержавницької (антиукраїнської) політики. При цьому необхідно відмітити, що саме політичні аспекти є визначальними в роздумах М.С. Грушевського про православну церкву в Україні, навіть стосовно участи її в культурному житті.

СВІТЛАНА ПАНЬКОВА
Державний Меморіяльний музей Михайла Грушевського
Київ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І НАРОДНА ГАЗЕТА "СЕЛО"У СВІТЛІ МЕМУАРНИХ ТА ЕПІСТОЛЯРНИХ ДЖЕРЕЛ

"А ім'я Гр[ушевського] гримить, його всяк знає, про його кожне чує. А чувши про його, чує про Україну, про українську ідею"[1], – писав Євген Тимченко у одному зі своїх листів до Володимира Гнатюка. Цю заслужену славу провідника національного руху, національної ідеї серед широкого загалу українського суспільства Михайло Грушевський здобув і утвердив своєю невтомною громадсько-політичною та публіцистичною діяльністю. Характеризуючи вихід вченого на ниву української публіцистики, відомий літературознавець С. Єфремов назвав його "публіцистом-мистцем", творіння якого, "не зважаючи на їхню злободенність, переживають цю злобу дня, а часто переживають і самого автора, даючи для даного часу документи по-справжньому історичні"[2]. Слова пророчі, адже публіцистичні писання Михайла Грушевського по праву увійшли в історію як важливі джерела вивчення української суспільно-політичної думки кінця XIX – поч. XX ст., джерела до пізнання розвитку українського руху. Не було у політичному, громадському, науковому чи освітньому житті України події, на яку б не відгукнувся своїм гострим пером М. Грушевський.

"Несподівано для багатьох народився сильний і оригінальний публіцист зі справжнім темпераментом борця, з умінням тверезо оцінити події, показати в них не тільки те, що безпосередньо впадало

---

[1] Петро Баб'як. "Листи Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка", *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*, 1992, т. CCXXIV, с. 308.

[2] Сергій Єфремов. "На сторожі національної гідности. До характеристики публіцистичної діяльности М.С. Грушевського", *Український Історик (далі – УІ)*, 1995, ч. 1-4, с. 168-169. Стаття С. Єфремова вперше була видрукувана російською мовою в журналі *Украинская жизнь* (1916, №12), випуск якого був присвячений 50-літтю від дня народження М.С. Грушевського. Тут і далі цитуємо за передруком в *Українському Історику* в перекладі О. Рибалка.

у вічі, а й те, що було приховане від спостережників як народжувана можливість, спроможний іти "проти течії", "однаковою мірою" відміряти і ворогам, і попутникам по щойно відкритій дорозі", – цим, на думку С. Єфремова, вирізнявся талант публіциста – Грушевського.

Оцінка журналістського хисту сучасниками завжди тішила вченого. 23 жовтня 1908 р. він записав у своєму щоденнику:

"Був у конторі [ЛНВ – С.П.] й Раді, заходив пополудні до Чикаленка. Він казав [...] як Жебуньов перед Ів[аном] Сем[еновичем] Левицьким боронив ЛНВ – "що там Груш[евського] статі – геніяльний публіцист – коли б тільки язик"[3].

Ґрунтовне дослідження цього таланту на широкій джерельній базі дозволяє осягнути нові грані невтомної праці Великого Українця. До висвітлення діяльности М. Грушевського на публіцистичному кону не раз зверталися його колеґи по перу[4]. Чимало важливих згадок містять щоденники та спогади як самого вченого[5], так і Ю. Тищенка-Сірого[6], Є. Чикаленка[7], М. Єреміїва[8] та ін. Безперечно, перше місце у цьому ряду займає щоденник самого Михайла Грушевського, фрагмент якого (1910 р.) було видруковано на сторінках *Українського Історика*[9]. Проте, поза всю цінність цих мемуарів, унікальним і майже не використаним у даному контексті джерелом

[3] Центральний Державний Історичний Архів України у Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 1235, оп. 1, спр. 25 "М.С. Грушевський. "Щоденник (1904 – 1910)", арк. 220 зв.

[4] Сергій Єфремов. "На сторожі національної гідности..., с. 168-169; В. Дорошенко. "Михайло Грушевський – громадський діяч, політик і публіцист", *Овид*, 1957, ч. 6, с. 15-19; ч. 10, с. 23-26; ч. 11, с. 18-19; М. Жученко [Д. Дорошенко]. "Про українську літературну мову", *Дніпрові хвилі*, 1912, №22, с. 302-306; №23-24, с. 319-324; 1913, №1, с. 5-7.

[5] М. Грушевський. "Спогади", *Київ*, 1989, №8; ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25 "М.С. Грушевський. "Щоденник (1904 – 1910)".

[6] Юрій Тищенко (Сірий). "У Києві біля "Літературно-наукового вістника", *З моїх зустрічей: Спогади*. Упорядники О.І. Сидоренко, Н.М. Сидоренко. Передмова М.А. Шудрі. Київ, 1997, с. 11-48; Юрій Тищенко-Сірий. *Перші наддніпрянські українські масові політичні газети (1909 – 1912)*. Нью-Йорк, 1952.

[7] Євген Чикаленко. *Спогади (1861 – 1907)*. Нью-Йорк, 1955; Є. Чикаленко. *Щоденник (1907 – 1917)*. Львів, 1931.

[8] Михайло Єреміїв. "За лаштунками Центральної Ради (Сторінки зі спогадів)", *УІ*, 1968, ч. 1-4, с. 94-104.

[9] Ігор Гирич, Ольга Тодійчук. "Щоденник М. Грушевського за 1910 р.", *УІ*, 2002, ч. 1-4, с. 96-127. Саме на сторінках *Українського Історика* було вперше дано ґрунтовний аналіз цього джерела (І. Гирич. "Щоденник М. Грушевського як історичне джерело", *УІ*, 1991 – 1992, ч. 3-4, 1-4, с. 344-351).

залишається епістолярна спадщина, з якої постають яскраві сюжети редакційної, організаційної та творчої праці вченого, історія написання багатьох статей. Принагідно відзначимо, що саме на сторінках *Українського Історика* було започатковано як передруки окремих, мало відомих суспільно-політичних праць М. Грушевського[10], так і публікації листів вченого та його кореспондентів[11]. Започаткована Українським Історичним Товариством серія "Епістолярні джерела грушевськознавства" та видання 2-х томів *Листування Михайла Грушевського*[12] засвідчує вагу інформаційного потенціялу даних джерел для вивчення публіцистичної діяльности М. Грушевського. Численні епістолярні комплекси, що зберігаються, насамперед, у родинному фонді Грушевських (Центральний Державний Історичний Архів України у Києві, ф. 1235) та Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, дають унікальну можливість зазирнути за лаштунки публіцистичного кону М. Грушевського, відтворити хроніку підготовки та виходу у світ його суспільно-політичних праць.

Здавалося б, на тлі багатогранної публіцистичної діяльности Грушевського, його організаційна, редакторська та творча праця в газеті *Село* могли б виглядати лише незначним епізодом. Проте досліджені джерела дають підстави стверджувати, що саме виданню цієї газети видатний вчений і суспільний діяч приділяв особливу увагу, надаючи їй важливої ролі у поширенні української ідеї, піднесенні національної свідомости серед найбільш масової української верстви – селянства. Для популяризації своїх наукових історичних концепцій історик-Грушевський паралельно з фундаментальною *Історією України-Руси* видавав доступні для широкого кола українства популярні ілюстровані та короткі історичні нариси. Для тієї ж аудиторії, яка не могла передплачувати та постійно читати *Літературно-Науковий Вістник*, що впродовж майже двох десятиліть був основною ареною публіцистичних писань Михайла Грушевського, вчений задумав і реалізував видання народної ілюстрованої газети *Село*, був її невтомним редактором і постійним автором. Щоденникові записи історика 1909 – 1910 рр. рясніють численними згадками

---

[10] Див.: *Український Історик. Покажчик змісту за роки 1963 – 1997,* 1999, ч. 1, с. 38-39; Див.: *УІ*, ч. 1-4, с. 107-118; 1999, ч. 2-4, с. 162-169; 2002, ч. 1-4, с. 40-95.

[11] Див.: *Український Історик. Покажчик змісту за роки 1963 – 1997...*, с. 131-133; *УІ*, 2002, ч. 1-4, с. 431-547.

[12] *Листування Михайла Грушевського*, т. І. Упор. Г. Бурлака; ред. Л. Винар. Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997; *Листування Михайла Грушевського*, т. ІІ. Упор. Р. Майборода, В. Наумко, Г. Бурлака, І. Гирич; ред. Л. Винар. Київ; Нью-Йорк, 2001.

про цю газету і свідчать про неабияку увагу поважного професора до цього тижневика. Вихований на традиціях народолюбства українського громадівського руху, М. Грушевський у нових умовах і на новому ґрунті намагався впроваджувати провідні ідеї своїх попередників. Його газета *Село* стала своєрідним щотижневим "ходінням в народ".

Щоденники М. Грушевського та Є. Чикаленка, спогади Ю. Тищенка-Сірого, листування М. Грушевського з П. Стебницьким[13], М. Коцюбинським[14], Ю. Тищенком-Сірим[15], М. Котиком[16], Є. Чикаленком[17], В. Дорошенком[18], М. Шаповалом[19] та іншими дають можливість відтворити історію цього славного часопису, який став неперевершеним зразком української преси. Унікальним джерелом є діялог, який звучить зі сторінок щоденника М. Грушевського та величезного комплексу листів його вірного помічника в справах *Літературно-Наукового Вістника* та *Села* П. Лаврова (Ю. Тищенка-Сірого).

Ідея створення народної газети з'явилася задовго до її виходу в світ у вересні 1909 р. Ще у статті "Наша газета", опублікованій у першому числі *Ради* за 1907 р., М. Грушевський писав: "Коли ж знайдеться ширший круг читачів, для яких буде потрібний більш популярний виклад, при газеті нашій буде заведено друге, популярне

[13] Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. III, № 52028-52089 (листи М. Грушевського до П. Стебницького); ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 770 (листи П. Стебницького до М. Грушевського).

[14] Любов Гісцова. "Листи Михайла Коцюбинського до Михайла Грушевського", *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*, т. CCXXIV. *Праці Філологічної секції*. Львів, 1992, с. 292; Василь Горинь. "Листи М. Грушевського до М. Коцюбинського", *УІ*, 2002, ч. 1-4, с. 436-464.

[15] ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, 583. Збереглося 370 листів Ю. Тищенка-Сірого до М. Грушевського (Див.: *Епістолярна спадщина Михайла Грушевського* (Покажчик до фонду №1235 у ЦДІА України у Києві. Упорядник Ігор Гирич. Київ, 1996, с. 72-73). Про своє листування з М. Грушевським Тищенко-Сірий згадував: "Справи моєї співпраці з М.С. Грушевським вимагали щоденного листування з ним. Посланий мною по скінченні праці в редакції лист, кинутий на київському залізничному двірці до потягу, М.С. Грушевський діставав уже на другий день рано, так само і я від нього". (Див.: Юрій Тищенко-Сірий. *Перші наддніпрянські українські масові політичні газети...*, с. 10).

[16] ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 561.

[17] ІР НБУВ, ф. 44, № 335-348 (листи М. Грушевського до Є. Чикаленка). ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 822 (листи Є. Чикаленка до М. Грушевського).

[18] *Листування Михайла Грушевського*, т. II..., с. 223-269.

[19] ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 826.

видання для селян, по дешевій ціні, й буде виходити кілька разів на тиждень”[20]. Пізніше, коли вчений відійшов від співпраці з *Радою*, цю ідею продовжував викохувати, але так і не реалізував, невтомний видавець єдиної української щоденної газети Євген Чикаленко. Як свідчить лист П. Стебницького до М. Грушевського від 19 вересня 1907 р., подібна ідея виникала і у петербурзьких колах українських діячів. Петро Януарійович закликає вченого підтримати експеримент з народною газетою, оскільки “не можна ні на хвилю одвертати увагу од села і треба напружити всіх сил, щоб поставити на ноги селянську газету”[21].

Про перші реальні кроки у підготовці видання свідчать записи у щоденнику від 25 березня 1909 р.:

> “Вернувся до роботи з Лавровим про газету для селян; він заявив, що коли маємо до нього довіре, то він радо взяв би на себе редакторство, з тим щоб я вступні артикули писав. Потім сю справу соборно обговорили і порішено – І ч[исло] випустити на 15/ІХ, Ямпольську, “доч генерала от кавалеріі”, просити дати фірму; сказати Чикаленкови, з огляду що я його питав в понеділок про додаток, і він сказав, що дійсно хоче його видавати від нового року”[22].

Про цю вразливу місію М. Грушевського у справі порозуміння з Є. Чикаленком згадує Ю. Тищенко-Сірий:

> “М.С. Грушевський взяв на себе досить таки неприємний обов’язок поговорити в цій справі з видавцем *Ради* Є.Х. Чикаленком та його ближчими співробітниками, щоб не нарікали на те, що виданням нового українського органу робимо конкуренцію *Раді* [...]. Як і треба було сподіватись, заява М.С. Грушевського про те, що він має намір видавати народний тижневик, зустріла дуже й дуже неприязне ставлення. Висувались і комерційні мотиви, і те, що *Рада* мала намір також видавати в додатку до газети народний тижневик, і розбиття сил і т. д.”[23].

Як свідчать документи, в подальшому видавці *Ради* і *Села* порозумілися і співпрацювали. Коли питання з виданням було вирішено, одним із перших, саме з Є. Чикаленком, поділився М. Грушевський думками про неабияку “охоту” до народної газети.

---

[20] М. Грушевський. “Наша газета”, *Рада*, 1907, 1 січня.
[21] ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 770, арк. 77 зв.
[22] *Там само*, спр. 25, арк. 258 зв.
[23] Юрій Тищенко-Сірий. *Перші наддніпрянські українські масові політичні газети...*, с. 7.

Влітку 1909 р. він писав:

> "Незадовго буду давати оголошеннє про "Село". Співробітників хотіло ся б назвати з десяток замітних. Сподіюся що не відмовите Вашого імени як співробітника, а може й дасте щось по хазяйству чи по громадянським справам"[24].

У відповідь на запрошення Євген Харлампович відповідав:

> "Що до занесення мого імени в число співробітників "Села", то коли ви се вважаєте потрібним, то заносьте, хоч писати не обіцяю. Пишу я дуже піняво і всяка писанина для мене досить важка робота. Яко "консультант", то я завжде до послуг редактора, коли Вас не буде. Можу взяти на себе отповіді на запитання по хліборобству, хоч я вже й од сього діла одстав таки, але все таки ще щось шуплю, то можу дещо порадити"[25].

З подібним проханням М. Грушевський звертається і до свого однодумця щодо важливости поширення української ідеї на селі П. Стебницького:

> "Запрошуючи Вас до участи в "Селі" я думав, що Ви могли б бути дуже корисним і цінним для ґазети учасником, як би подавали – по змозі до кождого нумеру – не велику (букв 1,000 до 2,500 – се найбільше) статю про справи думські, міністеріяльні чи суспільні загальноросійські інтересні для українського селянина. [...] Як би Ви по всім сказанім заміряли взяти участь у "Селі", то було б дуже добре як би Ви заїхали до Київа, наперед давши мині знати, щоб взяти участь в організаційних нарадах "Села", які будуть відбуватися при кінці серпня і на поч[атку] вересня"[26].

У своїй відповіді Петро Януарійович подав слушні поради і висловив важливу думку щодо правопису майбутнього видання:

> "А хто у Вас буде в Київі фактичним редактором? Адже ж не можна тижневика посилати на редагування в Львів? Глядіть – посадіть таку людину, що змогла пильнувати над формою викладу, над мовою. Для селянської газети в російській Україні – це перша річ. Треба щось таке, як от Доманицький, або Волошиновський (що випускав "Світову Зірницю"). [...] А правопис буде який, – невже галицький, з міріадами "і" та з окремим "ся"? Коли б я був на Ваших нарадах, то я б висловився проти того..."[27].

---

[24] ІР НБУВ, ф. 44, № 335.
[25] ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 132.
[26] ІР НБУВ, ф. III, № 5204.
[27] ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 770, арк. 120 зв.

Певно, цю думку висловлювали й інші майбутні співробітники *Села*. Важливо, що Грушевський прислухався до порад, і *Село* виходило переважно доступною і зрозумілою для наддніпрянських селян мовою, про що свідчать їх відгуки та листи.

У травні 1909 р. було підготовлено подання до Київського губернатора від імені давньої приятельки родини Грушевських Ганни Платонівни Ямпольської про видання майбутньої газети[28]. Перш ніж видати дозвіл, губернатор звернувся до Київського тимчасового комітету в справах друку з питанням "не имеется ли сведений указывающих на то, что Ямпольская по закону не может быть ответственным редактором по временного издания"[29]. І лише після відповіді комітету, що проти Г. Ямпольської не порушувалися кримінальні справи, Київський губернатор по канцелярії 6 червня 1909 р. видав Ганні Платонівні посвідчення №2239 на право видавця-редактора ілюстрованої газети "на малоросском языке под названим "Село" по следующей програме: 1) Статьи о современной жизни в России и заграницей; 2) Повести, рассказы, стихотворения; 3) Статьи по истории, литературе и естественным наукам; 4) Статьи и советы по сельскому хозяйству и другим прикладным знаниям; 5) Хроника, корреспонденция и переписка редакции"[30]. Власне, лист Київського губернатора по канцелярії до Київського тимчасового комітету в справах друку про видачу посвідки Г. Ямпольській є єдиним джерелом щодо первісного змісту програми народного тижневика. Принагідно відзначимо, що концепція газети *Село* як за змістом, так і формою розроблялася і послідовно корегувалася М. Грушевським. Досвід випуску перших чисел спонукав до певних змін. Так, 14 грудня 1909 р., за дорученням М. Грушевського редактор-видавець Г. Ямпольська подала заяву до Київського губернатора, в якій обумовлювалося, що з 1910 р. газета буде доповнена географічними картами, портретами й ілюстраціями як до текстів статей, так і самостійними[31]. Наприкінці січня 1910 р. було отримано ще один дозвіл з занесенням у посвідчення редактора-видавця про видання безкоштовних додатків до газети у вигляді популярних брошур[32].

Враховуючи психологічне сприйняття друкованого слова селянином, Грушевський приділяв особливу увагу формі газети, збагачуючи її зміст різноманітним ілюстративним матеріялом. Такий підхід високо поцінували і читачі, і критики. Пізніше у статті *Село*

---

[28] *Там само*, спр. 25, арк. 272 зв.
[29] *Там само*, ф. 295, оп. 1, спр. 188, арк. 81-81 зв.
[30] *Там само*, спр. 240, арк. 1-2.
[31] *Там само*, арк. 3-3 зв.
[32] *Там само,* арк. 4-4 зв.

Микола Вороний писав:

> "Вигляд – показний, цікавий. Хто стежив за тим, як читають на селі книжку, той, певно, пересвідчився, що малюнок у книжці чи газеті має велику вагу не тільки для дітей, але й для дорослих, особливо коли той малюнок є наочною ілюстрацією тексту; його пильно розглядають, обмірковують, оцінюють, завдяки чому улекшується і самий процес усвідомлення прочитаного"[33].

Мету і завдання часопису М. Грушевський оприлюднив у зверненні до читачів *Села*, вміщеному у першому числі газети:

> "Оце зачинаємо нашу народню газету, для наших селян і робітників українських. [...] хто хоче добра своєму краєви, своєму народови, повинен дбати не тільки про те щоб самому бути просвіченим, тямущим, але і про те також, щоб і навколо люде, громада, народ були теж якомога тямущі, посвічені.
>
> До сього служить школа, книжка, газета. Сьому помогти хочемо і нашою газетою: щоб люде наші, котрі не мають ані часу ані змоги читати великих, щоденних газет, могли з сеї малої газети короткими і простими словами на своїй мові довідатися про все важнійше, до всього доходити, просвічуватися. Коли хто може думає, що в таких народніх газетах не пишеться всеї правди, пишеться инакше в них, а инакше у великих газетах, то нехай сього не боїться: до своєї газети запросили ми найліпших письменників, людей учених, добре тямущих в усяких справах, які про все писатимуть тілько просто та коротко, але нічого не затаюючи нічого не змінюючи. Бо одна правда для всіх, панів і мужиків, учених і неучених. І тоді тільки буде добрий лад, як у всіх важнійших справах кождий буде тямити і розумітися"[34].

Від дня виходу газети у світ 3 вересня 1909 р. Михайло Грушевський впродовж майже півтора року пильнував кожне її число, перечитував рукописи, укладав зміст, писав вступні і різноманітні статті з історії та літератури, громадського життя. Оскільки М. Грушевський як фактичний головний редактор більшу частину часу проживав у Львові, то важливу роль у редакційній та адміністративній діяльности відігравав Ю. Тищенко-Сірий. Від 1907 р., після знайомства з М. Грушевським у Львові, з паспортом на ім'я "зекцера" (складача, набірника текстів) Павла Пилиповича Лаврова він приїздить до Києва і розпочинає працювати у київській конторі *Літературно-Наукового Вістника*, залучається до видавничих справ,

[33] Вороний Микола. "Село", *Рада*, 1911, 19 (6) квітня.
[34] [М. Грушевський]. "До наших читачів", *Село,* 1909, 3 вересня (№1).

опікується виданнями праць історика, а також майновими проблемами родини, будівництвом прибуткового будинку тощо[35]. Саме його численні листи до М. Грушевського містять найбільш повну, правдиву, унікальну інформацію про видання *Села*. Майже в кожному листі Ю. Тищенко повідомляє про зміст редакційного портфеля та пересилку статей на розгляд М. Грушевському. З контексту листів проглядається незадоволення головного редактора невчасною подачею редакційних матеріялів. "Я, Михайло Сергійович, не від того взагалі щоб статі "Села" переходили через Ваші руки. Я радий сьому, бо ви знаєте се діло не так як я, а коли не післав Вам раніш, то не мав се з одного боку, а з другого ще й те, що не хотів одбирати у Вас часу. Справа ж "Села" на стілько дорога і Вам і мені, що все я буду робити аби було на краще", – запевняв Юрій Пилипович. Думка про авторитарну редакційну політику М. Грушевського у *Селі* та *ЛНВ*, про яку неодноразово наголошував Є. Чикаленко[36], безперечно, має підстави. Але має і пояснення: "Певне у великих людей і велике славолюбіє, а Грушевському цю хибу треба вибачати більше ніж кому іншому, бо за свій великий хист, за свою колосальну працю він не одержує ні платні, ні чинів, а тільки славу"[37]. У значній мірі ця слава Грушевського була примножена його невтомною працею на видавничій ниві популярної народної газети *Село*.

Сторінки щоденника вченого, які є своєрідним діялогом з листами Ю. Тищенка-Сірого, зберегли його лаконічні записи з численними згадками про *Село* і відтворюють його напружену редакційну працю, хронологію написання тих чи інших статей до тижневика. "Прочитав перші рукописи для "Села" (запис від 27 серпня 1909 р.); "Писав статі для "Села" – вступну, і про Шевченка" (запис від 29 серпня 1909 р.); "Цілий день носили мені коректу "Села" (запис від 2 вересня 1909 р.); "Вчора і переучора писав статі до "Села" (запис від 6 вересня 1909 р.); "Уродини мої – випали невдало. Обід попсовав номер "Села" своїми помилками" (запис від 17 вересня 1909 р.); "Селу" грозять неприємностями за статі про школу" (запис від 2 жовтня 1909 р.); "Село" забирає багато часу, але варте того, добре йде" (запис від 3 жовтня 1909 р); "Для "Села" прийшлося написати нову статтю, замість викладаної вже: "Мова панська і мова мужицька", щоб не дражнити гусей" (запис від 5 жовтня 1909 р.); "Мусів відложити Історію, що[б] полагодити "Село", написав статтю про

---

[35] Ю. Тищенко (Сірий). "Михайло Грушевський", *З моїх зустрічей: Спогади...*, с. 58-65; Ю. Тищенко (Сірий). "У Києві біля "Літературно-Наукового Вістника"..., с. 11-48.

[36] Євген Чикаленко. *Щоденник...*, с. 149-151.

[37] *Там само*, с. 153.

Сойм" (запис від 1 листопада 1909 р.); "Третій день сливе не можу й приторкнутися до Історії. Сьогодня займався ЛНВ і "Селом" (запис від 9 листопада 1909 р.); "Вчора написав статі для "Села" про гал[ицькі] школи, але прийшли газети про україн[ський] день, і мусів писати иньшу, на сю тему" (запис від 8 грудня 1909 р.)[38] – у цих словах недвозначно прочитується щире вболівання і увага видатного вченого до народної газети.

Наведені щоденникові нотатки та аналіз публіцистичних праць, вміщених Михайлом Грушевським на сторінках *Села*, є яскравим підтвердженням спостережень С. Єфремова:

> "Десятиліття 1905 – 1914 рр. наповнене кипучою публіцистичною діяльністю М.С. Грушевського. Цікавий збіг: історик, який досі майже щороку виступав з новим томом головної своєї праці, згаданої "Історії України-Руси", тепер значно сповільнює темп своєї наукової продуктивности, давши лише два томи за все десятиріччя. Можливо, в цьому сповільненні відіграли ролю і якісь інші причини, але мені ясно, що на пай захоплення поточними завданнями й справами біжучої хвилі доведеться відвести далеко не останнє місце. І про це навряд чи доводиться жалкувати. Хай хоч яка величезна заслуга вченого історика, що вперше істинним світлом освітив наше минуле, але не менша й заслуга громадянина, що осяває теперішнє на шляхах до майбутнього. Бувають навіть моменти, коли, можливо, по чесніше робити історію, а не писати її"[39].

Пройде два роки, і Михайло Грушевський, певно згадуючи ці слова, напише у своєму політичному заповіті: "Добре робити історію важливіше, ніж гарно писати її"[40].

Село для М. Грушевського було однією з важливих трибун освітлення тогочасного життя і "творення історії". В цілому, у 76 номерах газети за 1909 – 1911 рр. (1909 – №1-17; 1910 – №1-50; 1911 – №1-9) М. Грушевський опублікував 84 статті. Суспільно-політичне спрямування газети визначали вступні статті, автором яких, за окремими виключеннями, був М. Грушевський. У 1909 р. він подав вступні статті до всіх 17 номерів, що вийшли того року. Наступного, 1910 р., 19 чисел з 50-ти відкривали публікації М. Грушевського, присвячені найбільш актуальним проблемам тогочасного україн-

[38] ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 294, 318 зв. Висловлюю щиру вдячність завідуючому відділом Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, к. і. н. Ігорю Гиричу, який упорядковує щоденник до друку, за можливість використати комп'ютерний набір цього унікального джерела для цієї публікації.

[39] Сергій Єфремов. "На сторожі національної гідности...", с. 171-172.

[40] М. Грушевський. *На порозі Нової України*. Київ, 1918, с. 29.

ського життя: мови, освіти, преси, професійних, громадських та просвітніх товариств тощо. У 9-ти номерах за 1911 р. з’явилося також 2 вступні статті, остання з яких сповістила про закриття газети.

Окрім вступних, на сторінках народної газети він подав галерею історичних портретів, образи провідників національного руху та українського письменства. Перед читачами постала історія України через яскраві сюжети визначних подій минулого, серія про історичні міста й пам’ятки України.

Мова статей Грушевського – доступна і яскрава, ніби розмова з простим трудівником-селянином. “Самий стиль його, повільний і трохи важкуватий у наукових працях, враз змінюється в публіцистиці, набуваючи гнучкости, блиску й розмаїття”[41], – писав Сергій Єфремов. А відомий письменник Микола Вороний згадував: “[...] я сам був приємно здивований, бачучи з яким особливим зацікавленням селяне накидались на історичні та публіцистичні статті проф. Грушевського”[42].

З перших чисел газету високо поцінувало українське громадянство, вважаючи її важливим чинником формування національної свідомости.

У листі від 12 вересня 1909 р. М. Коцюбинський писав М. Грушевському:

> “Тільки-що прочитав І-е число “Села” і спішу поділитися з Вами своїми вражінями.
>
> А вони – як найкращі. Число складено дуже цікаво, статті, особливо деякі, написані не тільки просто, але й талановито і читаються з великим інтересом. Зовнішній вигляд, ілюстрації – все це робить найкористніші вражіня. *Такої селянської часописи у нас досі не було.* Єдиний дефект, який бажано було б усунути, – се не досить старанна коректа, бо коли інтелігент легко при читанні виправляє собі друкарські помилки, то для селянина вони можуть стати джерелом непорозумінь.
>
> Взагалі ж – можна поздоровити Вас і всіх, кому дорога народня справа, з великим придбанєм, бо те, що досі було тільки мрією (гарна селянська газета) – на решті зреалізувалося. Коли б тільки вдалося знайти якнайширші шляхи до розповсюдження “Села”. Я вже розіслав прислані мені оголошення, але мені прислали трохи замало, такщо де-кому не стало”[43].

---

[41] Сергій Єфремов. “На сторожі національної гідності. До характеристики публіцистичної діяльности М.С. Грушевського”, *Український Історик*, 1995, ч. 1-4, с. 171.

[42] Микола Вороний. “Село”, *Рада*, 1911, 19 (6) квітня.

[43] Любов Гісцова. “Листи Михайла Коцюбинського до Михайла Грушевського...”, с. 292.

Передплатники тижневика з нетерпінням чекали нового числа, кожне з яких, як писав М. Грушевський,

> "давало своєму читачеві в дуже легкій і приступній формі багато такого, що будило його мисль, розширяло його виднокруг, привчало мислити над обставинами життя, ставити ся до них критично. І читачі з народа цінили його; редакції не бракувало "читачів друзів" з селян і робітників, які при ріжних оказіях заявляли їй свою вдячність і щире довіре. Інтерес серед селян будило "Село" великий; знаю факти, де селяне умисно ходили на залізничну станцію за кільканадцять верст по "свою газету", щоб мати її скорше в руках"[44].

Про популярність газети серед народу свідчать і окремі листи селян, адресовані її головному редакторові М. Грушевському. Особливо вражає своєю щирістю лист селянина Ф. Шелеста. Він розповідає, як зі сльозами на очах у своїй "занехаяній деревні Полуянов" читав сам і своїм односельцям статтю про Тараса Шевченка [йдеться про статтю М. Грушевського у першому числі *Села* за 1909 р. – С.П.]. Порадившись, селяни з радістю виписали газету на чотирьох осіб. "Не тым тыльки ваш вистник пришовся нам по души що вин свободолюбивый – передовы[й], а ще й тым що вын напысан на нашый украинській ридній мові"[45], – писав селянин, не дуже обізнаний на правилах української граматики, але зворушений виходом зрозумілої і близької йому за змістом української газети. Одна селянка у листі до редакції називала часопис "провідною зорею в житті", що дуже потішило Тищенка і він поділився цією радістю зі старшим другом: "Взагалі почуваю, що на свій бік ми перетягли багато селян і робітників, а в них вся сила України"[46].

Надсилаючи перші числа *Села* П. Стебницькому, М. Грушевський писав:

> "Ви з них, певне, уловили його загальний тон: дуже здержливий, обережний, педагогічний, а не агітаційний. Хочу одкрити йому дороги і не робити перед часу ворогів. Пропаганда кооперації, рідної мови в школі, поважання до нац[іональної] культури, до своєї мови і книги"[47].

Проте цього було досить, щоб за народною газетою пильно стежило недремне око цензури. "Характерно, що в цьому розумінні

[44] М. Грушевський. "На українські теми. Недоцінюваннє", *Літературно-Науковий Вістник,* 1911, т. 55, кн. 7-8, с. 82.

[45] ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 303, с. 128.

[46] *Там само,* спр. 582, с. 453.

[47] ІР НБУВ, ф. ІІІ, №52074, арк. 82.

першими, можливо, оцінили значення його публіцистичної діяльности вороги українського руху. Саме вони зробили з М.С. Грушевського мішень для найзапекліших нападів, зосередивши на його особі усю свою безмірну ненависть і сліпу злобу проти відродження нації, обсипаючи його градом особистих вихваток, дріб'язкових інсинуацій і злосливого сичання"[48], – писав С. Єфремов. Чи не найбільше нападів з боку царської цензури зазнала саме газета *Село*. Безперечно, гостре слово публіциста Грушевського було першою тому причиною. Не давала спокою цензурі і надзвичайна популярність тижневика. Завісу щодо окремих мотивів цього переслідування відкриває у своїх щоденниках Є. Чикаленко:

> "Особливо лютує проти українства головний цензор проф. Т. Флоринський, давній принціпіяльний наш ворог. Він не тільки допікає нам судовими процесами, а ще й підмовляє ґубернатора, через свого помішника Щоголева, що разом з тим служить і чиновником особливих доручень при ґубернаторі і той штрафує нас за всяку дрібницю [...].
>
> Але окрім принціпіяльної ворожнечі проти українства, Флоринський зводить і особисті рахунки з українцями.
>
> Недавно він балотирувався в члени петербурзької академії Наук, але його провалили майже одноголосно, "с треском", як кажуть. Опозиція мотивувала свою аґітацію проти нього тим, що не личить академікові виконувати поліційні функції, що хоч колись академік Никитченко і був цензором, але він тим служив на користь літературі, а Флоринський всячески її гнітить.
>
> Приятелі розказали йому, що аґітація ця проти нього йде з Київа, особливо від Грушевського, який, начеб-то їздив спеціяльно для цього в Петербурґ.
>
> Правда, Грушевський в розмовах з Шахматовим певне не милував Флоринського, але аґітувати проти нього спеціяльно їздив до Петербурґу проф. Перетц. Але Флоринський цього не знає, а всю вину складає на Грушевського і намагається помститись на ЛНВістнику, на "Селі" – конфіскує числа, притягає до суду, але так безпідставно, що прокуратура не находить "состава преступленія" і знімає конфіскату"[49].

Сам М. Грушевський добре усвідомлював ці причини арештів та конфіскацій газети і у своєму щоденнику лаконічно записав: "Флоринський скаженіє від одного слова "Україна"[50]. В журналах

[48] Сергій Єфремов. "На сторожі національної гідности...", с. 171.

[49] Євген Чикаленко, *Щоденник*. Львів, 1931, с. 116. (Запис від 19 лютого 1910 р.).

[50] ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 304 зв. Жаліється М. Гру-

засідання Київського комітету в справах друку збереглися протоколи, в яких розглядалися питання про арешти, штрафи та притягнення до відповідальності номінального видавця-редактора *Села* Г.П. Ямпольської за вміщення тих чи інших статей. Майже кожна подібна проблема виникала у зв'язку з публікаціями М. Грушевського. Чимало клопоту і хвилювань завдала справа з №4 за 1910 р. та додатком до нього *Народного календаря.* Цього разу було піддано арешту випуск *Села* за статтю М. Гехтера "З робітничого життя" та *Народний календар* за статті М. Грушевського "Пам'ятник Шевченку", "Коротка історія України" та Ю. Сірого "Українська земля". "Во всех этих статьях ясно проводятся идеи т. н. "украинского" сепаратизма, ставящего своей задачей постепенное разрушение сложившегося веками национального, культурного и политического единства всех ветвей народа, это заставляет признать эти статьи преступными"[51], – записано у протоколі засідань Київського Тимчасового Комітету в справах друку 23 січня 1910 р.

Особливо непокоїла цензорів вміщена у календарі карта України, на якій

> "сохранены названия великороссов и белорусов, а вместо Малороссов стоят Украинцы. Таким произвольным переименованием южной ветви русского народа имеется в виду утвердить в широких народных массах, для которых назначается календарь, неверную и

шевський на утиски цензурного "лідера" Т. Флоринського і у листі до М. Коцюбинського від 11 листопада 1909 р.: "Цензура, себто Флоринський, очевидно, хоче доїхати Українців, і доїзжає" (Цит. за: М. Горинь. "Листи М. Грушевського до М. Коцюбинського"..., с. 453-454). На сторінках *Літературно-Наукового Вістника* М. Грушевський не раз висловлював своє ставлення до антиукраїнської позиції Флоринського Тимофія Дмитровича (1854 – 1919) – російського вченого-славіста, згодом декана Історично-Філологічного факультету Київського університету. У лютому 1909 р. він був призначений на посаду головного київського цензора – голови Київського Тимчасового Комітету в справах друку і спрямував свою діяльність проти українських часописів. Ще раніше, 1899 р., як член організаційного комітету по підготовці XI Археологічного з'їзду у Києві, він категорично висловився проти читання на з'їзді рефератів українською мовою. У своїй статті "Малорусский язык и "украинско-русский" литературный сепаратизм", видрукуваній в газеті *Киевлянин* (1899), заперечував право існування української мови. Цей "трактат проти українства" М. Грушевський з прикрістю згадує у своїй статті "На українські теми. Грім – та не з тучі..." (*Літературно-Науковий Вістник*, 1907, т. XXXIX, кн. VIII-IX, с. 385-391) у зв'язку з новими публічними нападками на український рух. Виступав професор Флоринський і проти вільної думки українського студентства університету (Див.: "Отвертий лист до п. Т. Флоринського" (з передмовою М. Грушевського), *Літературно-Науковий Вістник*, 1905, т. XXX, кн. IV, с. 70-74).

[51] *Там само*, ф. 295, оп. 1, спр. 186, арк. 18 зв.

преступную мысль, что вновь создаваемый “украинский народ” есть нечто совсем отдельное от остального русского народа: он де носит свое особое имя, звучащее совсем несходно с названием других ветвей русского народа”[52].

Цензура, звісно, правдиво прочитала ті думки, які прагнув поширити серед українства М. Грушевський. Проте ці думки вважалися злочинними, адже

> “вопреки общеизвестным фактам русской истории в статьях календаря утверждается, что *Украина* [підкреслення в тексті – С.П.] прежде была особым государством, начало котрого возводится к Киевскому периоду русской истории и что только впоследствии более сильные государства покорили это государство, так что в настоящее время земли разделены между тремя царствами”[53].

Порозуміння з цензурою, губернатором та судовою палатою, як і інші організаційні справи з виданням *Села*, лягали на плечі невтомного, завзятого “Павла Пилиповича” (Ю. Тищенка-Сірого). І першим про всі проблеми та їх полагодження дізнавався від свого молодого друга Михайло Грушевський. “Потішив мене Пав[ло] Ф[илипович] звісткою, що конфіскату [з №4 *Села* та календаря – С.П.] знято. А то я взагалі в якомусь трохи пасмурному настрої був”[54], – записав у щоденнику історик після отриманого листа з Києва.

Цензура не барилися з черговими арештами та штрафами. 10 травня 1910 р. за статтю М. Грушевського “Великодні з'їзди” (№18 від 6 травня) виконуючий обов'язки Київського губернатора Гірс підписав постанову: “Анну Платоновну Ямпольськую подвергнуть в административном порядке аресту на один месяц”[55]. І знову надзвичайно болісна реакція на цю звістку лягає на сторінки щоденника М. Грушевського:

> “[...] прийшов лист, к[отрий] нас приголомшив зовсім – про арешт, наложений на Анну Плат[онівну]; от нещастє; надіємося, що може се неправда”[56].

Арешт виявився правдою і Тищенко-Сірий “вибився з сил”, визволяючи Ганну Платонівну з в'язниці:

---

[52] *Там само,* арк. 19 зв.

[53] *Там само.*

[54] Ігор Гирич, Ольга Тодійчук. “Щоденник М. Грушевського за 1910 р.”..., с. 105.

[55] ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 240, арк. 6; *Там само*, спр. 260, арк. 23.

[56] Ігор Гирич, Ольга Тодійчук. “Щоденник М. Грушевського за 1910 р.”..., с. 118.

> "Губернатор тілько після довгої суперечки згодився замінити штрафом, але таким, що страшно й продумати. Сказав або 300 (триста) рублів положити, або й не говорити і то підкреслив, що се йде на уступки"[57].

З болем сповіщав М. Грушевський про цензурні репресії М. Коцюбинському:

> "[...] ми відходили таки фактично гнусний вчинок Київського губернатора, що за мою статтю посадив під арешт д. Ямпольську і тільки на 5[-ий] день Павло Филипович викупив її буквально, як викупали й оброків за 300 рублів, по довгих переговорах. "Село" прийдеться, очевидно, закрить, адміністрація наважилася не дати йому жити. Та й взагалі, не маючи навіть моральної піддержки від громадянства нашого, трудно мені далі [перти] против усяких рожнів, які поставилися на мої видання"[58].

Через два тижні, 27 травня, за статті "Вісті з столиці" та "Про Фінляндію" (№19 від 13 травня) з'явилася чергова постанова губернатора про штраф у розмірі 200 руб., а при несплаті – арешт Г. Ямпольської вже на два місяці[59]. Співробітники газети тяжко переживали ці репресії.

> "Взагалі дуже вже прикро дивитись і відчувати як глумляться над всім нашим вороги. В 19 числі не можна сказати щоб були статі ті протизаконні, але коли протестують і загрожують конфіскувати за слова "Українські пам'ятки", то трудно навіть і додуматись в якім саме слові небезпека лежить"[60], –

обурюється в листі до Михайла Сергійовича П. Лавров. Цей "безпросвітній морок реакції, що затягає горизонти, не лишаючи ніякого просвітку"[61] не давав спокою вченому. Передостанній запис від 15 червня 1910 р. у збереженому щоденнику М. Грушевського закінчується словами:

> "Якусь тяжку депресію переживаю вже кілька тижнів, властиво від самого арешту Анни Платонівни; він не виходив мині з голови довго"[62].

---

[57] ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 431 (лист від 18 травня 1910 р.).

[58] Цит. за: М. Горинь. "Листи М. Грушевського до М. Коцюбинського... ", с. 458.

[59] *Там само*, ф. 295, оп. 1, спр. 240, арк. 6.

[60] *Там само*, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, арк. 505 (лист від 20 травня 1910 р.).

[61] Ігор Гирич, Ольга Тодійчук. "Щоденник М. Грушевського за 1910 р."..., с. 118.

[62] *Там само*, с. 119.

Є. Чикаленко радив "понизити тон в "Селі"[63], "бо його вважають вже надто крамольним, а передплатник наш відпорної сили не має, а лякається і перестає передплачувать"[64] та перемінити назву *Села*, яке

> "намозолило начальству очі, і змінити програму, – побільшити сільсько-господарську частину ґазети, щоб ґазета була переважно сільсько-господарською. Начальство тоді не штрафуватиме і не так страхатиме передплатників" (запис від 31 травня)[65].

Турбувалися про долю газети і читачі: "Багато людей просить берегти "Село", бути обережними, щоб не закрили"[66], – пише у своєму черговому листі до редактора Ю. Тищенко. Проте сам молодий видавець не погоджувався з думкою про пониження тону:

> "До речі. Що до "Села" то багато кажуть, щоб понизити тон, але як раз і кажуть все ті, хто не потребує черпати відомостей з "Села". Селянство ж і робітники кажуть иньше. Вони кажуть що "Село", це єдина газета, що обстоює їх інтереси і єдина газета котрій вони ймуть віри. Тон понизити звичайно можна, але тепер се не має ніякого значіння, бо газета вже зарекомендувала себе в ворожім лагері і погляду їх змінити не можемо. Прикро те що тепер мало передплатників, але те що про "Село" йде скрізь добра слава, що про неї яко народню газету говорять всюди в найдальших кутках, єсть покажчиком добрим і будучність її не така страшна, як хоть би й умірکованої "Ради"[67].

Після двох арештів Г. Ямпольської на посаду номінального редактора було запрошено Івана Малича, і з початку квітня 1910 р. вона залишалася лише видавцем газети. Проте І.Т. Малич невдовзі переходить до *Ради*, а Юрій Тищенко вдається до пошуків нового номінального редактора. Ним погодився стати Віталій Товстоніс на "нових" умовах:

> "Навчений гірким досвідом з п. Ямпольською, з Товстоносом зробив я умову, що грошові штрафи, буде він відсиджувати в поліційному участку за половину накладеної кари. До того спонукало нас і те, що перша кара в 300 карбованців таки дошкульно вдарила нашу редакцію. Пан Товстоніс на такі умовини погодився.

---

[63] *Там само*, с. 109.
[64] ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, арк. 126 зв.
[65] Євген Чикаленко. *Щоденник...*, с. 137.
[66] ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 251.
[67] *Там само*, с. 323 (лист від 24 березня 1910 р.).

Мабуть, не минуло й двох місяців, як губернатор Гірс знову впік "Село" на 150 карбованців штрафу, вже за якусь замітку хронікального характеру, з заміною місячним арештом. В.П. Товстоніс з задоволенням відсидів той місяць, заробивши, як він казав, "у холодку" 75 карбованців"[68].

Щоб задушити газету, царська адміністрація вдавалася не лише до арештів і штрафів. Коли штрафувати було ні за що, вводилися заборони на передплату *Села*. У зв'язку з цим Тищенко-Сірий писав:

"Скрізь не тілько по школах а й по залізницях розіслано циркуляри що забороняють виписувати "Село". В багатьох місцях вважають "Село" органом нелеґальним. А Катеринославський губернатор зробив навіть запитаннє до Київ[ського] губер[натора] чи дійсно існує "Село" дозволеним, чи се єсть газета підпільна"[69].

З кожним новим арештом вести газету було все складніше, кількість передплатників (у найкращі часи їх було трохи більше 2 тисяч[70]) зменшувалася через адміністративні заборони.

Переживши нелегкий 1910 рік і маючи надію на подальше видання *Села*, Михайло Сергійович у своєму новорічному привітанні закликав читачів підтримати народну газету:

"За сі два роки часопись наша поширила ся по ріжних сторонах України, але все таки не росходилася так, як би годилося, рахуючи на простір української землі й на число свідоміших людей наших

---

[68] Юрій Тищенко-Сірий. *Перші наддніпрянські українські масові політичні газети...*, с. 714-715.

[69] ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 473.

[70] У своїх спогадах *Перші наддніпрянські українські масові політичні газети...*, с. 11, Тищенко (Сірий) писав про число передплатників *Села* у 1909 р.: "Вже з кінцем вересня місяця вона [передплата – С.П.] перевищила четверту тисячку". Дослідження листів Ю. Тищенка (Сірого) до М. Грушевського та інших епістолярних джерел спростовує цю цифру. Звітуючись М. Грушевському майже щотижня, він називає цифру близько, або трохи більше 2-х тисяч. Зокрема, 19 листопада 1909 р. повідомляє: "Передплатників на "Село" маємо 2000 і вже переходимо на третю". (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 217). Сам М. Грушевський у листах до М. Коцюбинського писав: "Село" йде нічого собі, але курчат з осени рахують! Тепер перейшло за тисячу вже досить значно" (лист від 27 вересня 1909 р.); "Село закінчило рік добре, коло 2200 передпл[атників] (лист від 4 січня 1910 р.) (Цит. за: М. Горинь. "Листи М. Грушевського до М. Коцюбинського...", с. 454). Загальний тираж газети перевищував кількість передплатників. Так, у листі від 16 лютого 1910 р. Ю. Тищенко (Сірий) повідомляв М. Грушевського: "Передплатників – 1682. Друкуємо – 4500" (ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 582, с. 530).

по городах і по селах України. Правда, і се нам відомо, що не всюди було без трудности – що по декотрих сторонах ріжне начальство відводило людей від нашої ґазети, або таки й зовсім її забороняло. Про се з ріжних місць і писали до нас люде, питаючися, чи справді є таке право, щоб забороняти людям виписувати нашу ґазету. І ми відписували, що нема на те права, бо ґазета наша видається законно. Бачимо, що таки з ріжних місць селяне виписували її й одержували, значить справді хто таки на правду щиро хотів мати свою ґазету, той її мав. Отже й просимо всіх наших прихильників, щоб вважали на се й поширювали нашу ґазету і в тім селі, де самі живуть, і в тих селах, де мають якихось знайомих"[71].

Проте вже на початку 1911 р. вчений повідомив про закриття газети, з полегшенням 23 лютого 1911 р. констатував цей факт і Київський комітет у справах друку[72]. Український "літературний мартиролог збагатився ще одною сумною подією"[73], – писав М. Вороний.

Від імені редакції і всіх співробітників газети Михайло Сергійович з останніх її сторінок промовляв:

"Рівно рік і шість місяців скінчилося тепер, як стали ми видавати отсю ґазету, бажаючи по силам нашим послужити освіті й освідомленню нашого трудящого народу, селянства і робітників. Пильнували ми по совісти нашій се діло сповнити, але се ставало все тяжше і тяжше. Тяжко видавати тепер справедливу часопись взагалі, а ще тяжше українську, а ще *гірше,* – селянську українську. Не знають люде, як тяжко. А до того з ріжних боків чуємо, що слово наше до людей не доходить: забороняє ріжне начальство "Село" передплачувати, наказує людям не видавати, а до начальства відсилати. Нема *ні одній ґазеті такої* тісноти, як нашій. І тому припиняємо її – може на час тільки, може й на завсіди – як не полекшає"[74].

Після остаточного закриття газети в *Літературно-Науковому Вістнику* М. Грушевський ще раз висловив своє щире занепокоєння, висвітлив причини закриття важливого "орґану національного і суспільного усвідомлення": "А утрата орґана, що встиг здобути собі добру репутацію і довіре нашого селянина – все таки прикрий убиток в нашім молодім і не богатім національнім життю"[75].

[71] М. Грушевський. "З Новим роком!", *Село*, 1911, 1 січня (№1).
[72] ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 260, арк. 143.
[73] Микола Вороний. "Село", *Рада*, 1911, 19 (6) квітня.
[74] М. Грушевський. "До наших читачів", *Село*, 1911, №9.
[75] М. Грушевський. "Недоцінюваннє", *Літературно-Науковий Вістник...*

"Село" користувалося особливою увагою у свідомих українців переважно перед іншими тижневиками і це, свого часу, було з'явищем помітним"[76], – так поцінував газету відомий літературознавець і авторитетний журналіст Андрій Ніковський. Користувалося увагою як у друзів, так і у опонентів. Заувага Ю. Тищенка (Сірого), що не тільки комплекти газети, а і окремі числа являються "колосальною рідкістю навіть у головніших світових бібліотеках", відповідає дійсности. У фондах київських бібліотек вдалося розшукати єдину повну добірку в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського. Як не дивно, цей комплект – з колекції Б. Грінченка.

Даниною пам'яті популярному народному часопису стало видання М. Грушевським брошури "Про українську мову і українську школу" (Київ, 1912). До збірки вчений включив 16 статей, що вперше побачили світ на сторінках *Села*. Цензура і цю збірку не оминула своєю "увагою". Брошура не встигла потрапити до читача, як 20 квітня 1912 р. Київський Тимчасовий Комітет у справах друку заслухав доповідь, суть якої зводилася до того, що "в общем содержании данной брошюры усматривается возбуждение у малороссов враждебного отношения к русской государственной школе, русскому правительству и русской народности"[77]. Наглядачі за вільною друкованою думкою шукали підстав не допустити до широкого кола читачів правдивої інформації щодо заборони розвитку української мови і школи:

> "Хотя брошура, предназначенная автором преимущественно для крестьян, является сборной перепечаткой статей, помещавшихся в местной газете "Село" в течении 1909 и 1910 г.г., которые в отдельности инкриминируемы не были, однако соединение всех этих статей в одной брошюре носит преступный характер, так как имеет явно агитационные цели для организации борьбы против государственной школы"[78].

На підставі цих висновків комітет прийняв постанову:

> "Просить Прокурора Киевской Судебной Палаты войти с ходатайством в Палату об утверждении ареста и об уничтожении названной выше брошюры [...], не привлекая к ответственности автора ея профессора Михаила Грушевского, если при конфискации полицейским дознанием будет установлено, что брошюра

---

[76] Ан Василько [А. Ніковський]. "Літературно-Науковий Вістник", кн. VI, VII-VIII, IX, *Рада*, 1914, 2 листопада (20 жовтня).

[77] ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 186, арк. 91.

[78] *Там само*, арк. 91 зв.

распространения не получила”[79].

Юрій Тищенко, як завжди, мобілізував усі сили, щоб визволити книгу. Негайно, 21 квітня 1912 р. він посилає телеграму: “segodnia konfiskowana pro mowu i szkolu szlit motywowane pojasnenie dla sudowoi palaty szczo stati buly drukowani”[80]. Через декілька днів у листі пропонує:

> “Можливо що вину по виданню візьму на себе, спосилаючись на те що се перепечатка. Коли згодні – телеґрафуйте “Добре” [...]. Маю надію завтра все зробить в палаті. Ще й те важно що книга “распространения” не получила забрали з друкарні незброшур[ованою]”[81].

Всі вжиті заходи були важливими при розгляді справи в судовій палаті. 27 квітня 1912 р. конфіскацію було знято, Ю. Тищенко негайно посилає до Львова телеграму, а услід заспокійливого переможного листа:

> “Дав Вам телєграму зразу по виході з Судової Палати і Ви вже знаєте, що конфіскату знято. Всю справу довелося вести мені самому і треба дякувати якусь силу що надала мені догадатись зараз по конфіскаті дати Вам телеґраму з проханням прислати мотивовану заяву. Вона прийшла вчасно і була до речі. Трудноші були з подачою, але тут стала в пригоді Ваша довіренність на мене. Се дало мені можливість дати пояснення в Суд[овій] Палаті що до неправильностей в перекладах цензури і предвзятости в уривках, які інкримінувалися. [...] я рад що Флоринський ще раз взяв ляпаса по фізіономії. Обіцяли завтра видати книгу”[82].

Принагідно відзначимо, що цензура невтомно пильнувала подальші перевидання книги, і вже у 1913 р. збірка *Про українську мову і українську школу* вийшла зі значними купюрами[83].

---

[79] *Там само*, арк. 92.

[80] *Там само*, ф. 1235, оп. 1, спр. 583, с. 272.

[81] *Там само*, с. 89-90 (лист від 26 квітня 1912 р.).

[82] *Там само*, с. 93-94 (лист від 27 квітня 1912 р.).

[83] У другому виданні збірки, що вийшла накладом видавництва “Відродження”, були вилучені фраґменти у статтях: “Не порозумнішали” (3-й абзац); “За український уні-верситет” (майже весь 5-й абзац); “За слова і букви” (кінець 1-го, початок 2-го абзацу); “Російська Академія Наук про українську мову” (друга половина 1-го абзацу). У передмові до другого видання зазначено: “Перше видання сеї книжечки вийшло в 1912 р. накладом самого автора. Книжечка мала великий успіх з огляду на авторітетне й популярне ім’я автора, а також з огляду на саму справу, яку обговорює в нім автор зі знаннєм річи і для кождого зрозуміло. Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найго-

Як тільки конфіскату було знято і збірка потрапила до читача, у бібліографічних оглядах українських часописів з'являються замітки про зміст і значення цього палкого слова на захист рідної мови і права на українську школу[84]. Відзначаючи значення книги для піднесення національної свідомости українського народу, Дмитро Дорошенко писав:

> "Книга проф. Грушевского, полагаем, имеет значение не только как популярно-агитационное издание для массового народного читателя: это также исторический документ о положении культурно-национальных запросов жизни на Украине в наше тяжелое безвременье. И перечитывать этот документ весьма поучительно – теперь и в будущем"[85].

Ці слова в черговий раз підтверджують, що публіцистичні писання Михайла Грушевського надовго пережили автора і стали важливим історичним джерелом для вивчення минулого і осмислення сьогодення.

ловнійша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, а ніколи не вибєть ся на самостійну дорогу істнования. Боротьбі за рідну мову і рідну школу мусимо присвячувати найбільше уваги, тому й видаємо сю книжечку, щоб вона стала в пригоді кождому, хто не свідомий великої ваги рідної мови й рідної школи для поступу й розвитку рідного народу". У 1917 р. збірка тричі перевидавалася за першим виданням.

[84] М. Вороний. "Мих. Грушевський. Про українську мову і українську школу", *ЛНВ*, 1912, т. 59, кн. 7-8, с. 231; М. Г-ич [М. Гехтер]. Михайло Грушевський. "Про українську мову і українську школу", *Рада*, 1912, 10 травня; Д. Д-ко [Д. Доро-шенко]. Михайло Грушевській. "Про українську мову і українську школу", *Украинская жизнь,* 1912, №7-8, с. 138-140.

[85] Д. Д-ко [Д. Дорошенко]. Михайло Грушевській. "Про українську мову і українську школу", *Украинская жизнь*, 1912, №7-8, с. 140. Цитата подана за сучасним російським правописом.

ВІТАЛІЙ ТЕЛЬВАК
Дрогобицький педагогічний інститут
Дрогобич

ПОЛЬСЬКА ГРУШЕВСЬКІЯНА КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Непересічна особистість Михайла Грушевського завжди привертала увагу дослідників східноевропейської історіографії. Це й не випадково, адже саме він уперше дав цілісну інтерпретацію української історії, концептуально оформив схему її розвитку, зрештою, створив першу національну історіографічну школу. Поряд із цим, М. Грушевський відомий як неперевершений організатор громадсько-політичного життя, талановитий публіцист, що завжди використовував свої фахові знання для підтвердження визвольних змагань українців. Саме цей унікальний синтез в одній особі талановитого вченого та громадсько-політичного діяча давав підстави дослідникам української історіографії співвідносити творчу особистість М. Грушевського із постатями Т. Масарика, Ф. Палацького, Й. Лелевеля. Найбільш прискіпливу увагу різнобічна діяльність М. Грушевського викликала у наших сусідів – поляків та росіян. Це й зрозуміло, адже наукове осмислення історії України нерідко конфронтувало з їх дослідницькими традиціями. Та якщо оцінка постаті М. Грушевського в російській історіографії вже була предметом докладного вивчення[1], то практично незнаним до цього часу залишається солідний пласт польської грушевськіяни. Втім, його дослідження є досить цікавим вже з огляду на те, що творчість М. Грушевського, без перебільшень, можна розглядати як своєрідне дзеркало, в якому відбилися загальні оцінки польськими істориками української Кліо зламу XIX – XX ст. Проаналізувати в одній статті всю польську грушевськіяну досить важко, хоча б з огляду на зливу грушевськознавчих праць у часописах останніх десятиліть. Тому ми

[1] Віталій Тельвак. "Наукова спадщина Михайла Грушевського в російській історіографії кінця XIX – першої половини XX століття", *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*, Вип. V. Харків: ФріМайнд, 2002, с. 64-78.

обмежимося найбільш важливим та малознаним, на нашу думку, періодом польського грушевськознавства – від кінця XIX ст. до вибуху Першої світової війни. Увага до нього обумовлена кількома моментами. По-перше, у цей час М. Грушевський жив і надзвичайно активно працював у Львові, що, з одного боку, значно інтенсифікувало наукову полеміку, з іншого – привносило до неї помітні нотки громадсько-політичної кон'юнктури. По-друге, важливим видається вивчення українсько-польського історіографічного діялогу саме в тогочасній Галичині, особливо, крізь призму уявлень про неї як національний П'ємонт українців та поляків. По-третє, саме в цей час як польська, так і українська історіографія, переживали процеси модернізації, пов'язані зі жвавим обговоренням широкого спектру історичних проблем у контексті дедалі складніших національних і політичних процесів.

Початки наукової творчости М. Грушевського знайшли надзвичайно докладне та зацікавлене відбиття на сторінках першого польського історичного часопису *Kwartalnik Historyczny*, що одним із своїх першочергових завдань бачив "друкувати дрібні історичні праці як зразки суворого наукового методу, а також поборювати дилетантизм, неуцтво та брак об'єктивности шляхом сумлінної оцінки біжучої історичної літератури як польської, так і чужої, котра стосується польського й слов'янського минулого"[2]. Саме тому практично всі ранні праці М. Грушевського, що так чи інакше торкалися проблеми становища українців у межах давньої Речі Посполитої, були надзвичайно докладно занотовані на сторінках рецензійного відділу цього видання. Про значну зацікавленість польських учених доробком М. Грушевського певною мірою свідчить той факт, що деякі праці вченого, як наприклад його дебютна розвідка "Южнорусские господарские замки в половине XVI века", були двічі занотовані у відділі рецензій часопису[3]. Прикметно, що вже перші кроки у науці талановитого учня В. Антоновича здобули надзвичайно високу прихильність польських фахівців. Так, у рецензіях на згадувану вище працю відзначалося, що вона написана "...критично, зі знанням предмету", а "автор подає цікавий погляд" на важливу та малодосліджену проблему[4].

---

[2] F. Bujak. "Przedmowa", *Kwartalnik Historyczny*, 1937, s. I.

[3] Uł. "Južnorusskije hospodarskije Zamki v połovinie XVI vieka, przez M.Hruszewskiego...", *Kwartalnik Historyczny*, 1891, s. 402-403; A. Czolowski. "Gruszewski M. Južnorusskije gospodarskije zamki w połowyni XVI wieka. Moskwa, 1890", *Kwartalnik Historyczny*, 1893, s. 706.

[4] Див. напр.: A. Czolowski. "Gruszewski M. Južnorusskije gospodarskije zamki w połowyni XVI wieka. Moskwa, 1890", *Kwartalnik Historyczny*, 1893, s. 706.

Надзвичайно ґрунтовному аналізу на сторінках видання була піддана перша монографічна студія початкуючого дослідника, присвячена історії Київщини. Рецензент книги А. Шарловський справедливо відзначив, що тема праці та методика опрацювання матеріялу зумовлені фактом приналежности М. Грушевського до київського історичного кола В. Антоновича. Проте, зауважив рецензент, праця молодого історика помітно відрізняється від решти обласних монографій київської школи як глибиною дослідження, так і широтою охоплення матеріялу. Поряд із дрібними зауваженнями фактологічного характеру, критик відзначив надзвичайну солідність джерельної та історіографічної бази дослідження ("...літературу та джерела автор досліджував зі всією суворістю наукового методу та великою дозою критицизму"), глибину аналізу політичних та соціяльно-економічних процесів. До найбільш цікавих у книзі А. Шарловський відносить п'ятий розділ, присвячений побуту та суспільному устрою Київської землі: "Є то докладний образ матеріяльної і духовно-моральної культури тієї частини Русі, складений зі старанно та мозольно визбираних подробиць з маси найрізноманітнішого матеріялу". У книзі рецензенту надзвичайно заімпонували предметність арґументації й академічний тон висловлювань М. Грушевського, високий фаховий рівень дослідження, відсутність у творі "відступів на національно-політичному полі та модних сьогодні патріотичних вигуків". Завершуючи огляд, він зауважив: "Хоча наукова діяльність пана Грушевського не сягає за наше десятиліття, проте він вже здобув собі почесне місце в ряді київських істориків"[5]. Важливо, що досить подібно до тез польського історика про ерудицію та дослідницький хист молодого науковця, продемонстрованих в *Історії Київської землі*, писали також російські історики[6].

Поряд із схвальними оцінками фахового рівня ранніх праць М. Грушевського, нерідко зустрічаємося також із критикою деяких концептуальних положень, запропонованих молодим ученим. Прикладом може служити дослідження М. Грушевським феномену "руху болоховців" – масового добровільного підданства українських громад татарській владі. Польські історики високо оцінили важливу

---

[5] A. Szarłowski. "Gruszewski M. Oczerk istorii Kijowskoj ziemli ot śmierti Jarosława do końca XIV wieku. Kijów, 1891; Gruszewski M. Wołynskij wopros 1097 – 1102", *Kwartalnik Historyczny,* 1893, s. 140.

[6] П.Г.[Голубовський П.В.] "Грушевский М. Очерк истории Киевской земли...", *Киевская старина,* 1892, т. XXXVIII, с. 431-438; И.П. Филевич. "Обзор главнейший сочинений и статей по западнорусской истории за 1891 год", *Славянское обозрение,* 1892, т. 1, с. 418-421; *Русская мысль,* 1893, кн. 3, с. 188-192. Огляд був поданий без авторства.

джерельну знахідку М. Грушевського, що підтверджувала тезу М. Дашкевича про локалізацію болохівців[7]. Проте, в їх середовищі не знайшла підтримки гіпотеза початкуючого вченого про значну поширеність цього руху в землях Київської Русі, викладена ним у статті "Громадський рух на Вкраїні-Руси в XIII віці"[8]. Так, у відзиві на цю публікацію А. Шарловський розкритикував надзвичайно слабку джерельну арґументацію запропонованої теорії, недосконалість її доказової бази, що не дозволяють погодитись із історичною реконструкцією М. Грушевського. "Подібними арґументами, – зазначив він, – можна було би підперти навіть найдивніші історичні гіпотези"[9]. Майбутні дослідження показали, що трактування "болохівців" як громадського руху не вичерпувало проблеми, оскільки йшлося про політику осадництва і підтримки татарського населення в українських землях. Не сприйняли польські історики також тезу М. Грушевського про причини та шляхи денаціоналізації української шляхти в XVI – XVII ст., викладену ним у низці статей, присвячених барській шляхті. Один із критиків теорії вченого А. Прохазка відзначив слабку джерельну арґументацію запропонованої автором гіпотези. "Автору треба собі побажати, – занотував він, – щоб його праці булі вільними від упереджень, що не личать серйозній науці"[10]. Зауважимо, що практично всі критики ранньої творчости М. Грушевського відзначали те невиправдано значне місце, що займали сміливі припущення у його працях. Проте, сам Грушевський на подібні закиди відповідав, що навіть "невдала гіпотеза веде за собою більш ґрунтовну та правдоподібну"[11].

Погляди М. Грушевського на соціяльно-економічні процеси у Барському старостві були узагальнені ним у маґістерській дисертації. Розгляду цієї праці була присвячена розлога рецензійна стаття А. Яблоновського. Останній підкреслив солідність джерельної бази праці та поважну археографічну роботу автора, назвав рецензовану монографію "чудовим причинком до історії наших внутрішніх стосунків", "вичерпним фактичним описом Барського староства", що "у всій повноті представляє картину внутрішніх, економічних

---

[7] A. P-ska. "Hruszewskij M. K woprosu o Bołochowie. Odbitka z "Kijewskiej Staryny", *Kwartalnik Historyczny*, 1894, s. 340-341.

[8] М. Сергієнко [Грушевський М.]. "Громадський рух на Вкраїні-Руси в XIII віці", *Записки НТШ*, 1892, т.1, с. 1-28.

[9] A. Szarłowski. "Serhienko M. Hromadskij ruch na Ukraini-Rusi w XIII wici...", *Kwartalnik Historyczny*, 1894, s. 338-340.

[10] A. P-ska. "Hruszewskij M. Barskaja okolicznaja szlachta do końca XVIII w. Odbitka z "Kijewskiej Staryny", *Kwartalnik Historyczny*, 1894, s. 353.

[11] Михайло Грушевський. *Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя*. Київ: Наукова думка, 1991, с. 422.

відносин у ньому, подає тим самим історичний взірець, вказує ніби норму тих же відносин в інших українських староствах подібної ґенези й катеґорії". Поряд із такими оцінками, рецензент робить авторові й один серйозний закид. На його думку, колонізаційні процеси та еволюцію шляхетського землеволодіння XV – початку XVII ст. М. Грушевський зображує тенденційно: керуючись "виразно українським (ruskim) підходом", він втрачає об'єктивність суджень та явно перебільшує сприяння польського уряду польській шляхті в Західному Поділлі[12].

Після свого приїзду до Львова, М. Грушевський був надзвичайно тепло та оптимістично зустрінутий польським науковим середовищем. До певної міри це пояснюється, можливо, не стільки фактом наукових здобутків ученого, що на той час ще не були настільки значними, скільки тою обставиною, що М. Грушевський приїхав у Галичину як прихильник політики польсько-українського порозуміння – "нової ери". Символічною можна назвати реакцію польських науковців на першу лекцію М. Грушевського у Львівському університеті. "Таким є зміст цього захоплюючого виступу, – писав у своїй рецензії А. Левицький. – Вітаємо в його авторі нового працівника на полі нашої спільної минувшини; знаємо його з попередніх праць як дослідника талановитого та працьовитого, володіючого вишуканим історіографічним методом, а передусім, захопленого щирим бажанням осягнення правди, якою б вона не була; надсилаємо йому також від осередку Ягелонського університету сердечне вітання на тому новому для нього становищі у нашому краї: щасти Боже!"[13].

Приїхавши до Львова прихильником курсу "нової ери" та її натхненників О. Кониського та О. Барвінського, М. Грушевський досить швидко пориває з угодовським табором та перетворюється на переконаного опозиціонера, рішучого противника угодовсько-лоялістичної тактики[14]. Вже в 1898 р. М. Грушевський заявляє: "Тепер уважаю новокурсну політику не меншою шкодою для нашого народу, як москвофільство"[15]. Загальне охолодження українсько-польського діялогу наприкінці XIX ст., зростаюча радикалізація суспільно-політичного життя в тогочасній Галичині, призвели до

[12] A. Jabłonowski. "Starostwo barskie (Hruszewskij M.: Barskoje Starostwo. Istoriczeskije oczerki. Kijew 1894)", *Kwartalnik Historyczny*, 1894, s.64-73.

[13] A. Lewicki. "Hruszewskij M. Wstupnyj wykład z dawnioji istoryi Rusy", *Kwartalnik Historyczny*, 1895, s. 565-567.

[14] Валентина Кухар. "Михайло Грушевський: спроба залишитися поза політикою", *Україна в минулому*, випуск 5, 1994, с. 108-122.

[15] Михайло Грушевський. "Як мене спроваджено до Львова", *Діло*, 1898, ч. 137.

загострення не лише політичної полеміки, але й історіографічної дискусії навколо широкого кола питань ґенези взаємовідносин двох народів. Цьому сприяли також теоретичні зміни в самій польській історіографії на зламі XIX – XX ст., що підпала під зростаючі впливи неоромантизму, котрий акцентував потребу відродження польської державности в межах давньої Речі Посполитої. Таким чином, історіографія дедалі більше ставала учасником політичної боротьби. У дослідницькій практиці польських істориків відбувся поворот до ягелонської ідеї та традиції "родинного" сприйняття українців, у працях все частіше етнонім "Україна" замінявся терміном "Русь"[16]. Це призвело до поглиблення конфлікту з українською історіографією. З того часу тон оглядів праць М. Грушевського, як і взагалі української наукової літератури, став значно гострішим та критичнішим. Зауважимо, що подібні тенденції спостерігалися й з іншого, українського боку, про що свідчить зміст тогочасних *Записок НТШ*, особливо рецензійного відділу видання.

Бурхлива наукова та організаційна діяльність, розгорнута М. Грушевським у Львові, не могла залишитися непоміченою у середовищі польських дослідників. Особливо прискіпливо та уважно була сприйнята ними найвагоміша праця вченого – *Історія України-Руси*. Це й зрозуміло, адже в цьому творі вперше було запропоновано докладний і багатоаспектний аналіз минулого українського народу від найдавнішої доби його буття на всій історичній території проживання. У праці утверджувались оригінальність і самобутність української культури, її відмінність від культур сусідніх народів. *Історія* стала науковим підґрунтям українського національного руху кінця XIX – початку XX ст., давши йому необхідну теоретичну арґументацію, тому завжди неоднозначно сприймалась як російськими, так і польськими вченими.

Перший том *Історії України-Руси* в німецькому перевиданні у ґрунтовних розвідках "Спроби найновішої історичної критики" та "Норманський догмат" прорецензував О. Брюкнер. Як свідчить назва останньої статті, автор виступив прихильником норманської теорії у розумінні ґенези політичного устрою давньоруської держави. Тому основний акцент у рецензії було спрямовано якраз на критику антинорманської теорії М. Грушевського, яку О. Брюкнер назвав "новітньою історичною єрессю". На початку рецензії автор висловлює своє загальне враження від праці українського вченого та його фахової майстерности: "Праця п. Г. є славним свідченням

---

[16] Див. докл.: Jan Adamus. "Problemy polskiego neoromantyzmu historycznego", *Kwartalnik Historyczny*, 1958, s. 16-36; Jerzy Maternicki. "Historiografia polska XX wieku. Część I. Lata 1900-1918". Wrocław, Warszawa, Kraków, 1982, s. 59-76.

учености та універсальности руського автора. Він цілком опанував величезну літературу предмету – археологічну, історичну, філологічну, передусім, російську, перед цим для Европи сімома печатками закриту; просто дивує нас начитаністю, знанням найбільш спеціяльних, дрібних, нерідко забутих праць російських і німецьких. З тією казковою начитаністю йде в парі швидкість думки, самобутність суджень, досконалий метод – все це мірою цілком незвичайною…"[17]. Основний закид М. Грушевському полягав у тому, що не будучи мовознавцем, учений у своїх філологічних арґументах на користь антинорманізму був змушений цілком покладатися на "хибні" ідеї українських і російських дослідників. "Коли б автор був філологом, – переконує рецензент, – то ніколи не попав би в антинорманські тенета". Далі польський оглядач докладно полемізує з основними тезами антинорманської теорії М. Грушевського, наводячи власні арґументи, переважно, філологічного характеру[18]. Завершивши критику антинорманізму М. Грушевського, рецензент не погодився також із ототожненням в *Історії* антів та східних слов'ян, пояснюючи становище українського вченого в цьому питанні виключно ідеологічними мотивами – бажанням "якнайбільш ранньої появи своєї України" на історичній арені. Оперуючи філологічними арґументами, О. Брюкнер піддав також критиці теорію М. Грушевського про етнічні процеси на українсько-польському порубіжжі XI – XIII ст. Він вважає безпідставними твердження львівського професора про український характер заснування "червенських" міст та й загалом заперечує теорію вченого про експансіоністську політику поляків на західноукраїнських землях тієї доби. Надзвичайно високо польським дослідником були оцінені останні розділи праці, присвячені слов'янській колонізації та матеріяльній культурі українських племен тих часів, реконструкції початків давньоруської держави. Цікавими та змістовними, на його думку, є розлогі примітки та екскурси, що завершують книгу та нерідко становлять самостійні розвідки. Наприкінці рецензійного огляду О. Брюкнер ще раз підкреслив високі прикмети праці, котра "імпонує розмірами, ерудицією, всебічністю досліджень" та висловлює побажання польським науковцям створити подібну працю про початки власного народу та держави[19].

Полемічні зауваження О. Брюкнера викликали дискусію між польськими та українськими дослідниками щодо ваги норманського

---

[17] Aleksandr Brückner. "Dogmat normański", *Kwartalnik Historyczny*, 1906, s. 665.

[18] Aleksandr Brückner. "Próbki najnowszej krytyki historycznej", *Przegląd Historyczny*, 1905, т. I, s. 24-35; 1906, т. III, s. 5-21; 147-161.

[19] Aleksandr Brückner. "Dogmat normański"..., s. 679.

чинника в утворенні та еволюції державних форм Київської Русі. На зауваження польського вченого невеликою ремаркою відгукнувся М. Грушевський на сторінках *Записок НТШ*. У відповідь на закиди О. Брюкнера щодо слабкості філологічних арґументів на користь антинорманської теорії, висунутих в *Історії України-Руси*, український учений відзначає застарілість і безпорадність суто історичних доводів польського філолога, неврахування ним широкого дослідницького контексту вивчення проблеми. "Проф. Брюкнер, – підсумовує М. Грушевський, – занудившися в товаристві фільологів любить останніми роками загостити до істориків. Гість шумний і веселий. Там переверне, там догори ногами поставить, а при тій нагоді насварить безрадних істориків – і гайда додому, полишивши господарів в непевності, чи брати все сказане під серйозну дискусію, чи вважати його борше за анекдот"[20]. Значно ґрунтовніше на полемічних зауваженнях О. Брюкнера в своєму огляді зупинився С. Томашівський. Відстоюючи наукову арґументацію свого вчителя, дослідник вказав на численні слабкі місця історичних висновків польського колеґи, наголосивши на хибності однобічної філологічної арґументації наукової теорії, необхідности врахування цілого спектру історичних, археологічних, лінгвістичних даних при реконструкції такої складної проблеми як зародження державного життя у східноевропейському регіоні[21]. На критику українських колеґ О. Брюкнер відгукнувся ще однією ремаркою на сторінках *Kwartalnika Historycznego*. Розвиваючи надалі свої філологічні арґументи, він у загальних рисах переповів попередні тези, натомість, погодився із закидом щодо катеґоричности деяких своїх висновків[22].

Наступні томи *Історії України-Руси* також викликали зацікавлене обговорення в польській науковій періодиці. Присвячені спільній добі історичного минулого, вони отримали значну кількість полемічних зауважень з боку польських дослідників. Другий цикл *Історії України-Руси*, що охоплює томи з четвертого по шостий, у розлогій рецензійній статті проаналізував Л. Колянковський. Рецензія польського вченого була дещо доповненим варіянтом його реферату, прочитаним 15 березня 1913 р. на засіданні Краківського кола Історичного товариства. Передусім, рецензент віддав належне "великій, імпонуючій ерудиції" українського вченого, що вперше представив докладний та всебічний образ економічних, соціяльних,

---

[20] М. Грушевський. "Brückner A. Próbki najnowszej krytyki historycznej (P.H., 1905, S. 24-35)", *Записки НТШ*, т. 77, 1907, с. 206.

[21] "Наукова хроніка", *Записки НТШ*, т. 80, 1907, с. 181-186.

[22] Aleksandr Brückner. "O Rusi normańskiej jeszcze słów kilka", *Kwartalnik Historyczny*, 1909, s. 362-371.

національних і культурних відносин на українських землях Речі Посполитої тієї доби[23]. Далі Л. Колянковський зосередився на дискусійних моментах, які об'єднав довкола трьох найбільш вагомих, на його думку, наукових проблем: характері політики Казимира Великого стосовно Русі, значенні для українського народу Люблінської та Берестейської уній. Опонуючи М. Грушевському, він навів факти опіки Казимира над українським населенням польських земель, особливо у сфері захисту православ'я, та наголосив на тих перевагах, що їх отримало українське населення польської держави після проголошення Люблінської та Берестейської уній. На думку рецензента, М. Грушевський гіперболізує вагомість і значущість українського національного чинника на польських землях того часу, що проявляється, зокрема, у вживанні ним етноніму "Україна" замість "Русь", намаганні показати козаччину як чинник національного відродження вже від другої половини XVI ст., загальній характеристиці Ягелонської доби як часу стрімкого занепаду Русі. Все це, вважає польський автор, свідчить про тенденційність поглядів українського вченого. Проте, найбільшою вадою *Історії України-Руси* для Л. Колянковського є намагання М. Грушевського надмірно загострити українсько-польське протистояння у всіх можливих вимірах тогочасного суспільного життя – соціяльно-економічному, політичному, культурно-релігійному. Для такого глибокого національного конфлікту, переконаний рецензент, не було жодних вагомих підстав. А тому висновки українського вченого не тільки безпідставні, але й надмірно тенденційні та заполітизовані, викликані напругою у стосунках двох народів на початку XX ст. Саме ці обставини, на думку Л. Колянковського, спричинилися до того, що "...незвичайно працьовитий, просто невтомний дослідник, у своїй праці, що має всі риси наукового опрацювання, дає відступи та цілі розділи, що личать лише завзятому публіцистові. Бо мабуть до цієї катеґорії... належить зарахувати порушувані ним постійно струни польсько-української ненависти, так, що аж часами складається враження, що саме це й є метою автора"[24]. Зрозуміло, що в науковій рецензії не зовсім коректно послуговуватись арґументами етичного порядку, замість того, щоб спростувати оцінки опонента конкретними історичними фактами. Проте, рецензія Л. Колянковського зайвий раз засвідчила, що польсько-українська наукова полеміка дедалі більше набувала яскравого політичного забарвлення.

---

[23] Ludwik Kolankowski. "Hruszewski M. Istorija Ukrainy-Rusi, t. IV, V, VI", *Kwartalnik Historyczny*, 1913, s. 350.

[24] *Там само*, s. 357.

Зауважимо, що у цій дискусії й українська сторона нерідко послуговувалась метанауковою лексикою та різного роду емоційними афектами, що простежується при аналізі рецензійного блоку в *Записках НТШ*[25]. Свої враження від праці українського вченого, викладені на сторінках *Kwartalnika Historycznego*, Л. Колянковський повторив також в окремій брошурі *Декілька зауваг до "Історії України-Руси" проф. М. Грушевського*[26].

Дискусія між М. Грушевським і польськими вченими стосовно шляхів формування давньоруської державности чи ґенези етнічних процесів на західноукраїнських землях в XI –XIII ст. була далеко не єдиною. Значно гострішою була полеміка про становище православної церкви на українських землях Речі Посполитої в XIV – XVI ст., що розгорілась між українським істориком та кустошем львівського крайового архіву А. Прохазкою. Приводом для обговорення стали події, що розгорнулися довкола побудови православної церкви у Дрогобичі в XVI ст. М. Грушевський, опублікувавши низку документів, апелював до них, щоби продемонструвати упередженість королівської влади до православної церкви. А. Прохазка, також навівши джерельні свідчення, стверджував, що жодних утисків не було, а заборона на будівництво православного храму в Дрогобичі не була пов'язана з конфесійним чи національним протистоянням. Невдовзі предмет цієї дискусії розширився до з'ясування загального становища православ'я за часів Сигізмунда I[27]. Полеміка з поглядами М. Грушевського розгорнулась також на сторінках численних історичних праць, де польські дослідники, відзначаючи вагомість наукового внеску професора в розробку більшости проблем польсько-українських відносин, у той же час пропонували власні інтерпретації історичних фактів[28].

Поряд із фундаментальними студіями М. Грушевського монографічного характеру, польські вчені звертали увагу й на "малі форми", що виходили з-під пера вченого. Особливо схвально сприймалися ними численні джерельні публікації М. Грушевського, що збагачували дослідницьку базу вивчення багатьох наукових

---

[25] Див. напр.: Віталій Тельвак. "Теоретичні проблеми історії в творчій спадщині М.С. Грушевського-рецензента (1894 – 1914 рр.)", *Київська Старовина*, 2001, № 5, с. 157-166.

[26] Ludwik Kolankowski. *Kilka uwag o Prof. M. Hruszewskiego Historyi Ukrainy-Rusi.* Lwów, 1913.

[27] Див. докл.: Віталій Тельвак. "Дрогобиччина в дослідженнях М. Грушевського", *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 1997, випуск II, с. 160-164.

[28] Див. напр.: Rumbold z Połocka. "Rafał Korsak, metropolita Rusi", *Przegląd Historyczny*, 1906, т. III, s. 351-373; A. Jabłonowski. "Stosunki rodzinne na Wołyniu na przełomie XVI i XVII wieku", *Przegląd Historyczny*, 1911, т. XVI, s. 87.

проблем[29]. При рецензуванні статей М. Грушевського іноді траплялися й дещо кумедні випадки, коли йому приписувалися праці брата Олександра[30].

Як певне продовження полеміки з М. Грушевським, можна розглядати критику польськими вченими праць учнів його львівської школи. Ідеї М. Грушевського, як зазначали деякі польські оглядачі, склали своєрідну "українську історіософію", що мала значний вплив на багатьох молодих галицьких істориків – представників його школи. Критичні зауваження до праць учнів видатного вченого були характерними для тогочасної польсько-української дискусії та розширювали предмет полеміки польських учених із самим М. Грушевським. Критики відзначали дослідницьку ерудицію та фахову майстерність учнів М. Грушевського, залучення ними до наукового обігу значної кількости незнаного архівного матеріялу, віднайденого в багатьох европейських архівах. У той же час робились закиди у політизації наукового пошуку, тенденційності при висвітленні багатьох питань українсько-польських взаємин. Так, польські вчені відкидали модернізацію українськими колеґами подій Хмельниччини, героїзацію її провідників, вважаючи останніх "порушниками суспільного спокою". На їхнє переконання, не існувало жодних об'єктивних підстав для незадоволення політикою польських королів, численні факти соціяльно-економічних і релігійних утисків, котрі наводили у своїх працях українські дослідники, вважалися перебільшеними, несуттєвими та вирваними з загального подієвого контексту. З таких позицій, наприклад, критикував працю В. Герасимчука „Виговщина і гадяцький трактат" В. Гавлік. Він відзначив політизацію автором предмету дослідження, надмірне захоплення ним постаттю гетьмана Хмельницького та зробив висновок, що роботу написано "cum ira et studio"[31]. Подібними були оцінки студій, присвячених іншим непростим сторінкам українсько-польських стосунків, наприклад, Коліївщині[32].

Обговоренню теоретико-методологічних засад історичної школи українського вченого спеціяльну увагу присвятив Я. Камінський у брошурі *Причинки до характеристики історичної школи проф. Грушевського*. У вступі він зауважив, що зростання політичної напруги у світі та ускладнення міжнаціональних стосунків у Галичині,

---

[29] Див. напр.: M. Goyski. "Przegląd literatury historycznej polskiej", *Przegląd Historyczny*, 1908, т. VI, s. 394-400.

[30] *Там само*, s. 396.

[31] M. Gawlik. "Herasymczuk W. Wyhowszczyna i hadiackij traktat", *Kwartalnik Historyczny*, 1912, s. 353-354.

[32] Див. напр.: Fr. Rawita-Gawroński. "Korduba M. Die Anfänge des ukrainischen Kosakenthums", *Kwartalnik Historyczny*, 1912, s. 521-525.

неґативним чином позначилося на рівні об'єктивности наукових студій, що друкуються на сторінках *Записок НТШ*. Як приклад він навів статтю І. Крип'якевича "Львівська Русь в першій половині XVI ст.", підготовлену в науковому семінарі М. Грушевського. Аналізуючи студію І. Крип'якевича, польський учений спеціяльно зосередився на тій частині роботи, що була присвячена становищу православної церкви в Польщі крізь призму голосної в XVI ст. справи галицького намісника Я. Гдашицького. Рецензент, "з обов'язку дослідника та в інтересі історичної правди", закидає І. Крип'якевичу факт фальшування джерел і зумисне перекручування дійсних історичних фактів з певною ідеологічною метою – довести утиски православ'я на польських землях у XVI ст. Я. Камінський переконує, що така "тенденційність" І. Крип'якевича зовсім не випадкова – вона є визначальною рисою творчости самого М. Грушевського та цілої його історичної школи[33]. Із відповіддю польському досліднику виступив І. Крип'якевич на сторінках *Діла*. Він погодився із деякими висловленими Я. Камінським зауваженнями фактологічного характеру та визнав неточність у використанні історичного джерела, проте, наголосив, що загальна картина релігійних стосунків у давній Польщі, накреслена ним у праці, є вірною, оскільки підтверджується іншими численними фактами[34]. Відповідь українського вченого викликала продовження дискусії. У наступній брошурі Я. Камінський переповів попередні звинувачення І. Крип'якевича та М. Грушевського у тенденційности та бажанні спотворити дійсний образ релігійних відносин на західноукраїнських землях, виніс суворий вердикт фахової неспроможности історичної школи львівського професора[35].

Заполітизованість українсько-польської історіографічної дискусії на початку XX ст., до загострення якої спричинилися обидві сторони, відбивала загальне напруження у відносинах двох народів напередодні Першої світової війни. Переродження діялогу, що був властивий попередньому періоду, в монолог, спрямований лише на колекціонування національних кривд, провіщав значні труднощі у пошуку шляхів міжнаціонального порозуміння в роки війни та в міжвоєнній Польщі.

Вивчення польської грушевськіяни зазначеного періоду дозволяє зробити кілька висновків, що цілком відповідають загальним уявленням про ставлення польської історіографії до ук-

[33] Jan Kamiński. *Przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego*. Lwów, 1910, s. 1-10.

[34] *Діло*, 1910, 20 листопада.

[35] Jan Kamiński. *Nowy przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego*. Lwów, 1910, s. 1-16.

раїнської Кліо того часу. У першому періоді, приблизно до кінця XIX ст., маємо назагал об'єктивний та науковий підхід – тоді актуалізувалась конкретна дослідницька проблематика, дискусія відбувалась у напрямі віднайдення найбільш адекватних шляхів вирішення поставленого завдання. Наступний період – початок XX ст. – приніс помітну радикалізацію національного руху українців і поляків, а звідси – загострення польсько-українських відносин, що позначилося й на характері історіографічної дискусії у напрямку її політизації. Історичні концепції М. Грушевського дедалі більше розглядались крізь призму зростаючого політичного протистояння – як теоретичне обґрунтування українського національного руху. Це зайвий раз доводить той факт, що історіографічні концепції М. Грушевського в інтерпретаціях польських істориків уособлювали концептуальні засади всієї української Кліо. Зазначимо, що подібне розуміння місця видатного вченого в нашій історичній науці було притаманне також німецьким, російським, чеським, французьким, американським та й, зрештою, українським історикам.

Оглядаючи польську грушевськіяну зламу XIX – XX ст. та порівнюючи її з сучасними оцінками творів видатного вченого польськими дослідниками, бачимо виразну тенденцію до "нормалізації" польсько-українського історіографічного діялогу: від катеґоричного неприйняття багатьох концепцій М. Грушевського до визнання їх потужної евристичної цінности. Особливо це впадає у вічі при порівнянні двох оглядів перших томів *Історії України-Руси* М. Грушевського, зроблених польськими істориками наприкінці XIX ст. та в наш час. Якщо автор першого заперечує провідні концептуальні засади праці – антинорманізм вченого, його спроби простежити етноґенез українців від середини першого тисячоліття, то сучасний польський дослідник А. Поппе, високо оцінюючи роботу, зазначає: "Якщо в деяких дрібницях вона [*Історія України-Руси* М. Грушевського – В.Т.] дає образ не цілком актуальний сьогодні, то загалом вірний, зрозуміло накреслений і, що найважливіше, ретельний, ґрунтовно задокументований, безоглядно підданий вимогам дослідницької лабораторії історика-медієвіста. *Історія України-Руси* є не тільки найкращим, у сенсі якости викладу, синтезом, але становить відправний пункт для верифікації та продовження досліджень над окремими проблемами української минувшини"[36].

---

[36] A. Poppe. "Pochwała Wielkiego Mistrza. Uwagi na marginesie wznowień "Historii Ukrainy-Rusi" Mychaiły Hruszewskiego (Kijow, 1991-1994)", *Mappa Mundi. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя*, Львів, Київ, Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 1996, с. 709. Див. також: A. Poppe. "Introduction to Volume 1", Hrushevsky M. *History of Ukraine-Rus*: Vol 1. Edmonton-Toronto, 1997, p.XLIII-LIV.

ГАЛИНА БУРЛАКА
Інститут української літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України
Київ

ОЛЕКСАНДЕР КОНИСЬКИЙ: НОВІ ГРАНІ ПОСТАТІ (ЛИСТИ ДО М. ГРУШЕВСЬКОГО)

Про О. Кониського в науковій літературі писалося не так багато. Він був віднесений до другорядних, "фонових" діячів і науковцями-істориками, і літературознавцями. Останні, зокрема, починаючи з різко тенденційної "соціологічної" критики О. Дорошкевича у 1924 році, проголосили О. Кониського буржуазним опортуністом з "однобокою, консервативною ідеологією", котрий у своїх художніх творах пропаґував українофільство й подав "негарне, невірне тлумачення соціялізму"[1]. Знаємо, як легко у недавньому минулому навішувались неґативні ярлики на історичну особу, і як складно, а то й небезпечно було їх знімати. Однак ця постать була настільки вагомою, що кожен, хто прагнув глибше дослідити громадське і культурне життя України другої половини XIX ст., не міг її оминути. Саме так, наприклад, постало зацікавлення особою О. Кониського як громадського діяча й письменника відомим істориком літератури, фольклористом, текстологом М.Є. Сиваченком, автором розділу про О. Кониського у восьмитомній *Історії української літератури* та ряду пізніших публікацій[2], який завжди дбав про достовірність фактажу своїх розвідок та виважений підхід до історичних явищ.

Найбільш плідним шляхом у вивченні епохи є дослідження і введення у наукових обіг документального матеріялу. Такими цінними і багатими на красномовні факти були статті й публікації

---

[1] Ол. Дорошкевич. *Підручник історії української літератури*. К., 1924, с. 134.

[2] М. Сиваченко. "Олександр Кониський", *Історія української літератури: В 8 т*. Київ, 1969, т. 4, кн. 1, с. 5-25; Його ж. "Повість-хроніка О. Кониського "Семен Жук і його родичі", *Радянське літературознавство*, 1969, № 8, с. 42-59; Його ж. "Олександр Кониський і його проза", О. Кониський. *Вибрані твори*. Київ, 1986, с. 5-38.

М. Возняка та К. Студинського[3]. Але неможливо оминути й найперші після смерті О. Кониського матеріяли про нього – виступ М. Грушевського "Пам'яті Олександра Кониського" та брошура І. Франка "Про життя і діяльність Олександра Кониського" (обидва з 1901 року)[4]. З цих писань постає особистість неоднозначна й талановита, вгадується справжня життєва драма людини цілеспрямованої, активної, відданої українській ідеї.

Уважному дослідникові впадає в око та обставина, що для О. Кониського величезне значення мало спілкування з людьми. Коли не було змоги робити це безпосередньо, він писав листи, дуже багато листів. Як правило розлогі, докладні, писані без поспіху, не позбавлені літературної вартості, листи О. Кониського, без перебільшення, є золотим матеріялом для дослідника тієї епохи. За словами І. Франка, "...листи наших літературних діячів у тій добі, яку пережив О. Кониський, коли б їх зібрати і зберегти від затрати, були б колись першорядним джерелом для історії нашого духовного життя. Тим більша тут вага листів Кониського, що обіймав думками і зносинами найдальші кінці України-Руси і в своїх листах промовляв звичайно щиро, без дипломатичної штуки; вони будуть дуже важним джерелом до нашої культурної історії"[5].

Зараз нашу увагу привернула велика добірка листів (100 одиниць) О. Кониського до М. Грушевського, які зберігаються у ЦДІА України у Києві[6]. Ця добірка, разом з листами В. Доманицького, С. Єфремова, О. Кобилянської, О. Олеся та інших до М. Грушевського, готується нами до друку як складова частина наступного, третього тому серії "Епістолярні джерела грушевськознавства", засновником якої є проф. Любомир Винар.

Тексти надзвичайно цікаві насамперед тому, що на рідкість інформативні, хоча ця інформація не лежить на поверхні: буває, побіжно згадується цілий каскад подій, імен, часом зовсім невідомих.

---

[3] М. Возняк. *Ів. Белей і Ол. Кониський. До зв'язків Галичини з Наддніпрянщиною в 80 рр. XIX ст.* Львів, 1928; Його ж. "Ол. Кониський і перші томи "Записок" (з додатком його листів до Митр. Дикарєва)", *ЗНТШ*, т. CL. Львів, 1929, с. 339-404; Його ж. "Тринадцять листів Ів. Франка до Ол. Кониського", *Життя й революція*, 1927, № 4, с. 84-89; № 5, с. 233-242.

К. Студинський. "Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862 - 1865", *ЗНТШ*, т. CL. Львів, 1929, с. 271-338.

[4] М. Грушевський. "Пам'яті Олександра Кониського", *ЗНТШ*, т. XXXIX. Львів, 1901, с.1-14; І. Франко. *Про життя і діяльність Олександра Кониського.* Львів, 1901, 36 с.

[5] І. Франко. "Олександр Яковлевич Кониський", *Літературно-науковий вістник*, 1901, т. 13, кн. 1, с. 116.

[6] ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 547, 871.

При першому читанні цього матеріялу важко позбутися враження, що ви стали випадковим свідком розмови двох давніх друзів, і те, що вони розуміють з півслова, для вас часто залишається загадковим. Тому після прочитання автографів текстів, яке часто можна було назвати розшифровкою непростого почерку, довелося у багатьох випадках буквально розшифровувати і зміст, щоб прокоментувати, "озвучити" ці листи.

Листи відносяться до 1890-х років, і в основному – до часу перебування М. Грушевського у Львові, тобто зі 100 листів лише 11 писані до вересня 1894 року. Ми бачимо О. Кониського вже в останнє десятиліття його життя. Останні сім років були затьмарені важкою серцевою недугою – приступами стенокардії (у той час це називалося "грудною жабою") та іншими хворобами. Через це йому доводилося шукати порятунку взимку в теплих краях – майже щороку О. Кониський змушений був виїжджати з Києва на південний берег Криму. Це було непросто: виїзд зумовлював значні матеріяльні витрати, а О. Кониський жив досить скромно. У молоді роки він виявив неабиякі юридичні здібності, і хоч погане здоров'я та матеріяльні нестатки не дали змоги отримати вищу освіту, працював помічником адвоката й непогано заробляв. Мав змогу придбати просторий будинок з садом у центрі Києва на колишньому Бібіковському бульварі, утримувати чималу сім'ю (у нього було семеро дітей). Але з віком він покинув практику, був гласним місцевої думи, а увесь свій вільний час, сили, та й чимало власних коштів присвятив громадській роботі, письменницькій та науковій праці. Як відзначав С. Єфремов, О. Кониський був чи не першим з українських письменників, котрий займався літературною творчістю професійно, а не в уривках часу, вільного від службових обов'язків. Його літературний доробок – вірші, оповідання, повісті й романи – є доволі вагомим не лише за обсягом, але й за місцем в українському літературному процесі. Проте, як пише С. Єфремов, "З натури своєї Кониський більше здався б на громадського діяча. В іншій країні вийшов би з нього може неабиякий політичний діяч, що своїм практичним розумом та ініціятивою вів би людей громади за собою"[7]. Загальновідомо, що у кінці 1980-х і особливо в першій половині 1890-х років О. Кониський був фактично духовним батьком так званої семінарської громади у Києві, яку організаційно провадив Лука Скочковський. Той же С. Єфремов, вступивши до київської семінарії, почав свою національну самоосвіту саме під проводом О. Кониського, котрий гуртував молодь, власним прикладом надихав її на політичну і культурну

[7] С. Єфремов. *Олександер Кониський.* Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, ф. 317, спр. 15, с. 21.

роботу. Пізніше, вже у 1920-х роках С. Єфремов так згадував О. Кониського: "Можна було з ним розходитись в теоретичних поглядах, але не можна було з пошаною не схилятись перед тією скарбницею невичерпної енергії та любови до рідного краю, невтомних задля його заходів. Це й притягало до його молодь. Як зразок такої спільної роботи можу назвати перше в Києві постійне українське видавництво "Вік". Воно хоч держалось руками зеленої молоді, постало все ж з ініціятиви Кониського та з його участю"[8]. Ось чому так психологічно важко для нього було виїжджати на довгі місяці з Києва в Крим, де у той час майже не було земляків чи однодумців для спілкування, важко було роздобути інтелектуальну поживу.

З листів 1890-95 років спостерігаємо, що взаємини між кореспондентами – О. Кониським і М. Грушевським – були дуже щирі, дружні, навіть можна сказати – родинні. Крім ділових повідомлень, наприклад, з Криму, Кониський широко провадить про обставини свого життя, про природу, яка благотворно впливала на нього, нові знайомства, ціни на квартири, про стан свого здоров'я. Разом з цим він активно цікавиться станом справ М. Грушевського і ширшого українського загалу. Як нам тепер відомо, зокрема, зі щоденників М. Грушевського, його здоров'я також не було бездоганним, зокрема у часи роботи над маґістерською дисертацією і після переїзду до Львова[9]. Як бачимо з листів, О. Кониський добре знає цю обставину і по-батьківськи турбується про свого молодого товариша. Він часто запитує про його здоров'я, при чому не забуває повторювати, що воно є не лише особистою справою, "Ви повинні що снаги є берегти повсякчас своє здоров'я. Ваше здоров'я – дорога, вельми дорога власність України і найменше нехтованнє і недбальство Ваше про своє здоров'я буде злочинством величезним. Ви повинні дбати, щоб і дух, і тіло Ваше раз по раз були світлими – як роса, здоровими – як вода!"[10] – так вітає він М. Грушевського з новим 1894 роком. Восени 1895 р., коли М. Грушевський їздив на лікування до Дрездена, О. Кониський знову був у Криму. Нудьгуючи від самотності, він у листах палко закликає М. Грушевського приїхати після европейських клінік відпочити та полікуватися до Криму. Навіть сам тон цих листів свідчить про щирість їхніх взаємин: "Ось подумайте гарненько, дорогий мій друже!, та послухайте моєї ради,

---

[8] *Там само*, с. 25.

[9] Див.: М. Грушевський. *Щоденник (1888 – 1894 рр.).* Підготовка до видання, переднє слово, упорядкування, коментарі і післямова Л. Зашкільняка. Київ, 1997.

[10] ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 547, арк. 474.

переберітеся хоч на грудень і січень. Скоро Ви напишете, я усе тут улаштую Вам, і хату знайду, все, все, що треба, зроблю! Щирим серцем – яко друга, яко брата благаю Вас: побережіть своє здоров'я та послухайте моєї ради, приїздіть зимовати в Крим!"[11].

Щоб "кримська" тема, побіжно зачеплена у нашому виступі, не залишилась згаданою надто однобоко, необхідно сказати, що навіть у тих умовах діяльна натура О. Кониського не могла бути у спокої. Знайомлячись з новими людьми, він особливо радо вітає земляків, які виявляють національну свідомість, намагається залучити їх до культурницької роботи. Наприклад, у грудні 1895 р. він пише М. Грушевському: "Звідсіль два чоловіки обіцяли записатися до Наук[ового] Товар[иства] і дати наукові статті – один про вплив Криму на сухоти, другий – про виноградну культуру і про культуру вина. Але Ви знаєте, що обіцянками у нас і море можна загатити; дак тоді скажемо – гоц!, – як вискочимо"[12]. На жаль, таких публікацій у *Записках НТШ* не з'явилося, тому ми покищо не знаємо, про кого саме з кримчан йшла мова у тому листі. А ось що писав з Криму О. Кониський у березні 1896 р.: "Чи чули Ви, як Севастополь визначився? Послав я в редакцію "Крым[ского] Вестника" замітку на 25 лютого "Памяти Т.Г. Шевченко", підписавши звичайним своїм псевдонімом. Послав ще за тиждень, написавши обережно, але з огнем. Севастопольці, перечитавши її ще в рукописі, природили торжественну панахиду. 24 надрукували оповістку, а 25 справили в соборі справді торжественну панахиду, потім поминки, навіть подав хтось з телеграф[ного] агенства телеграму до "Нов[ого] Врем[ени]". Там її надрукувано на першому місці. До мене теж прислали гуртову телеграму по-українськи "щиро дякуємо за теплі слова про батька українського слова Тараса...". Можна так і скрізь було спорудити панахиду, коли б в українців одеських, київських і інш[их] було більш сміливости. Одно слово, татарський Крим сего року гучнійш за всіх пом'янув Тараса і в Севастополі, і в Сімферополі, і в Ялті. В Ялті ще раз будуть роковини, в більшому гурті"[13]. Цей уривок можна б і не коментувати. Ось яскравий приклад, коли "й один у полі воїн". Фактично, запальна кореспонденція О. Кониського до місцевої газети стала поштовхом до справжньої маніфестації українства.

Крім того, О. Кониський був автором низки нарисів *Листи з Криму*, які публікувалися у львівській *Зорі* й 1896 року вийшли

[11] *Там само*, арк. 494.
[12] *Там само*, арк. 496.
[13] *Там* само, арк. 458.

окремою відбиткою. У цих нарисах автор знайомить українського читача з цим благословенним краєм, не забуваючи наголосити про його безпосередній зв'язок з долею України. Дбаючи про інформативність та привабливість для читача не так своєї публікації, як, в першу чергу, журналу *Зоря*, посилає до редакції ряд фотографій кримських пейзажів, могили С. Руданського. Однак лише одну з них було надруковано.

В цілому, особливо насиченими і цікавими стають листи О. Кониського з кінця 1894 р., коли М. Грушевський їде до Львова і починає там працювати не просто як викладач, а насамперед, як повноважний представник Наддніпрянської України та нового покоління її патріотів. І цей переїзд М. Грушевського, і його порівняно легке входження у галицькі кола української інтеліґенції – великою мірою результат попередньої діяльности О. Кониського.

Оскільки листи між Львовом і Києвом мали подолати державні кордони, а О. Кониський мав чималий гіркий досвід спілкування з жандармами і Росії, і Австро-Угорщини, впадає у вічі "законспірованість" багатьох фраґментів тексту. Так, наприклад, майже не знайдемо у листах прямо названих прізвищ В. Антоновича або О. Барвінського, хоч розмова раз-по-раз дотична до них. Натомість вживаються постійні псевдоніми Пасічник та Ратай. До речі, Ратай вперше зустрівся нам у текстах листів М. Грушевського до О. Кониського при підготовці першого тому серії "Епістолярні джерела грушевськознавства"[14]. Тоді у коментарі, не маючи достатньо арґументів, ми висловили припущення, що це – псевдонім О. Барвінського. Тепер це можна стверджувати з певністю. Щодо Пасічника, то походження цього псевдоніма В. Антоновича йде від законспірованої назви. "Пасікою" назвав О. Кониський у листуванні з О. Барвінським[15] задум поширення української національної роботи у Галичині, зокрема через влаштування на посади у Львівському університеті українців з підросійської України (значною мірою за допомогою посла до Віденського парламенту О. Барвінського). Спочатку йшлося про переїзд з Києва до Львова на новостворену катедру "всесвітньої історії з особливим оглядом на Східну Европу" професора В. Антоновича. Саме його, як основну постать у цьому процесі, й називають "Пасічником" у листуванні О. Кониський, М. Грушевський, О. Барвінський – навіть після того, як В. Антонович, зрештою, відмовився від переїзду, запропонувавши кандидатуру

---

[14] Див.: *Листи Михайла Грушевського*. Упорядник Г. Бурлака. Редактор Л. Винар. Київ, Нью-Йорк та ін., 1997, с. 54, 56, 57, 290.

[15] Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів, ф. 11, спр. 1435/п.98, арк. 66-96.

свого колишнього студента М. Грушевського[16]. До речі, О. Кониський дуже нарікав на таку поведінку В. Антоновича, і поки не вирішилося питання з кандидатурою М. Грушевського, гостро переживав цю відмову, вважаючи, що вона нищить так важко здобуті нечисленні позитиви "нової ери". Навіть перший важкий напад стенокардії, як дізнаємося з листів[17], стався у нього саме через відмову В. Антоновича їхати до Львова.

Загальновизнаним є той факт, що М. Грушевського називають учнем В. Антоновича. Справді, професор Київського університету, відомий учений, громадський діяч, одна з головних постатей Старої громади, – В. Антонович не міг не вплинути на становлення особистості й життєвих орієнтирів М. Грушевського. Але не меншою мірою вплинув на нього і О. Кониський – запальним дієвим патріотизмом, реальною працею, стратегічним підходом до вирішення завдань, які стояли перед українством. Не дарма О. Кониський з гордістю писав до М. Дикарєва в кінці 1894 р.: "А я не хвастаючись вкажу хоч на двох своїх годованців (звісно, не освітою годованців моїх, а духом, патріотизмом і простуванням, – обох їх Ви відаєте: се Барвінський і Грушевський. Дай їм, Боже, здоров'я доброго да віку довгого"[18].

Як відомо, Емським указом 1876 р. було, зокрема, заборонені українські громади, з того часу вони існували підпільно. Ця обставина, та й взагалі пильна увага жандармів до будь-яких проявів українського руху, примушувала кореспондентів бути дуже обережними. Багато з членів Київської Старої громади мали сталі псевдоніми, відомі лише найближчим однодумцям. І хоч О. Кониський та В. Антонович у 1890-х роках формально з різних причин вийшли з Київської Старої громади, фактично вони й далі були причетні до всіх її основних справ.

Однією з таких справ, котра проте рухалася надто повільно й тим також викликала обурення О. Кониського, було створення словника української мови[19]. Як відомо, словникові матеріяли

---

[16] Див. також: М. Грушевський. *Щоденник (1888 – 1894 рр.)*. Підготовка до видання, переднє слово, упорядкування, коментарі і післямова Л. Зашкільняка. Київ, 1997, с. 220; О. Барвінський. "Заснованнє катедри історії України в Львівському університеті", *Записки НТШ*, т. CXLI – CXLIII. Львів, 1925, с. 7.

[17] ЦДІА України у Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 547, арк. 375.

[18] Возняк М. "Ол. Кониський і перші томи "Записок" (З додатком його листів до Митр. Дикарєва)", *ЗНТШ*, т. CL. Львів, 1929, с. 382.

[19] Про невиправдано довготривалу роботу над словником писали у спогадах Є. Чикаленко, О. Лотоцький, М. Кононенко та ін. Після виходу *Словаря української мови* (1907 – 1909 рр.) залунали голоси про нібито несправедливе присвоєння Б. Грінченком авторства колективної роботи. Ці факти докладно ви-

перейшли до Громади ще з 1862 р. (з часу закриття "Основи", разом з іншими її паперами). Відтоді громадянами продовжувалося збирання слів з народних уст, існувала "словарна комісія", очолювана В. Науменком, яка засідала майже щотижня й перевіряла новий матеріял.

Пишучи до М. Грушевського, О. Кониський не забуває повідомляти, чи розглядали на черговому зібранні Старої громади питання укладання та редаґування словника, про запрошення до цієї роботи Є. Тимченка та його непрості переговори з В. Науменком в кінці 1894 р., про можливу участь Б. Грінченка у завершенні багатостраждального проєкту.

Одночасно О. Кониський разом з членами семінарської громади бере активну участь в укладанні словника біографій українських діячів, тобто, всіх більш-менш помітних учасників розвитку української культури. У спогадах О. Лотоцького говориться, що ця робота проводилася під проводом В. Антоновича, однак, як бачимо з листів, О. Кониський, так би мовити, паралельно й дуже завзято втілював цей задум у життя. До цієї роботи було залучено чимале коло українських патріотів, насамперед молоді. У 1893-94 роках (до виїзду у Львів) фактичним керівником цієї роботи був М. Грушевський. У листах до нього О. Кониський постійно звітує про поступ цієї справи, зокрема про кількість написаних ним самим статей. За свідченням О. Лотоцького, словник було доведено до літери "О", перший том готувався до видання, але відповідальна за редаґування людина надто загаялася і зібраний матеріял застарів[20]. За таких обставин не дивно, що так часто нарікає О. Кониський у листах на недбальство земляків, недотримання слова, захоплення порожніми фразами замість реальної корисної роботи. Тому так гірко звучить його іронія на адресу "поштивого товариства", яке своєю часто нещирою поведінкою, бездіяльністю подає молоді поганий приклад. "Єдина спасенна річ для "товариства" – швидше вмерти і з свого праха зростити нове товариство, щоб розгорнулося по всій нашій землі, та щоб скрізь між товаришами був глибоко ідейний і моральний зв'язок, щоб люде трималися один одного наче (вибачте за вульгаризм) та воша кожуха"[21].

Багато здібної молоді за спонукою О. Кониського працювало на рівні зі старшими громадянами, такими, як, наприклад, В. Вовк-Карачевський, над перекладами історичних праць для видань

світлив С. Єфремов у статті "Як повстав Грінченків "Словник". На підставі документів", ІР НБУВ, ф. 317, № 45.

[20] О. Лотоцький. *Сторінки минулого*, ч. 1. Варшава, 1932, с. 170-171.

[21] М. Возняк. "Ол. Кониський і перші томи "Записок"..., с. 383.

"Руської історичної бібілотеки". У цьому зв'язку О. Кониський не раз у листах згадує якогось Дениса. На жаль, нам поки що не вдалось дізнатися більше про цю особу крім того, що його прізвище Пилипенко, ймовірно, він навчався у Київському університеті на юридичному факультеті. Щоправда, у переглянутих нами списках студентів його не виявлено. Відомий згодом український діяч О. Лотоцький також починав свою громадську та літературну діяльність під проводом О. Кониського. Навіть його перша публікація – вірш, присвячений Ользі Ранцевій, без відома автора О. Кониський передав у львівську *Правду*, де він і був надрукований.

Доповнюючи багатющу тему "О. Кониський та патріотична молодь", необхідно сказати про його батьківську опіку й допомогу багатьом не лише в духовному пляні, але й в реальному житті порадами і ділом. З листів бачимо, що він добре знав обставини існування своїх молодих товаришів, дбав про їхнє працевлаштування, намагався розвинути дух колективізму, взаємопідтримки. Через Луку Скочковського, який працював у Консисторії, влаштовано було на кращі посади не одного випускника Київської духовної семінарії, зокрема, часто у листах згадуються імена Марка та трьох Григоріїв (Івановича, Миколайовича й Федоровича) Грушевських – двоюрідних та троюрідних Михайлових братів, випускників Київської семінарії. Також достовірно відомо, що з допомогою чернігівського земського діяча Іллі Шрага О. Кониський влаштував на кращу роботу В. Самійленка, Б. Грінченка. "Перша і головна річ, – писав О. Кониський до М. Дикарєва, – піклуватися про своїх людей, вигодовувати їх духом, доглядати їх, дбати, щоб більшало їх, та щоб свої люде не бідували, то й примощувати їх скрізь, де можна, на посади. Не треба, звісно, сентиментальничати, не треба підлабузнюватися до молодіжі, шукаючи собі популярности, а треба працею, власним приводом і правдивим, хоч би й не солідним словом гартувати молодіж. Нехай буде її й обмаль спершу, але буде вона міцна духом, поглядами і думками. На мою думку: підроблятися під погляди молодіжи гірш, ніж підробляти фальшиві векселі"[22].

---

[22] *Там само.*

ЛЮБОМИР ВИНАР
Українське Історичне Товариство
Кент, Огайо

ГРУШЕВСЬКІЯНА ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

В 1965 році автор цих рядків започаткував систематичне збирання архівних матеріялів про життя та діяльність Михайла Грушевського. Зокрема йшлося про спогади та замітки його співробітників або знайомих 1920-их років. Тоді ми не мали доступу до архівних фондів Грушевського в Києві, Львові та інших містах совєтської України. Але поза межами України ще жили сучасники Грушевського і вони ділилися своїми спостереженнями про життя і творчість Михайла Сергійовича.

У 1982 році в *Українському Історику* у розділі "Грушевськіяна" появилася стаття з листами знайомих і співробітників історика[1], що тематично охоплювали різні періоди життя Михайла Сергійовича[2]. В цьому числі журналу вміщуємо деякі матеріяли Олександра Петровича Оглоблина (Мезька), який знав М. Грушевського в 1920-их роках і часто записував у *Щоденнику* свої спостереження про діяльність історика. Також в листах до мене Олександер Петрович часто ділився своїми думками про Михайла Сергійовича. В архіві Олександра Петровича залишився недрукований *Щоденник* з важливою інформацією про діяльність Грушевського в Києві. В ньому знаходимо часті записи про Михайла та його брата Олександра. Перша зустріч Олександра Петровича з Михайлом Грушевським відбулася 30.IV.1924 року в приміщені Академії Наук у справі видання історично-українознавчого журналу *Україна*. У "Щоденнику" є важливий запис про цю подію. О. Оглоблин пише, що після засідання Олександер Грушевський просив його залишитися і, коли вийшли присутні, "ми познайомилися з М.С. Він сказав, що

---

[1] Любомир Винар, *Український Історик*, 1982, ч. 1-2 (73-74), с. 64-76.

[2] Про значення епістолярних джерел у вивченні М. Грушевського і його доби, ми писали раніше у "Вступі до грушевськознавства". Див. Любомир Винар. *Грушевськознавство: ґенеза й історичний розвиток*. Київ, Львів, Париж: Видавництво ім. Олени Теліги, 1988, с. 53-60.

давно хотів познайомитися й багато чув про мене від брата. Знову зустрінувся з Грушевським і ми розмовляли хвилин 10. Говорили про видавничі справи, тут і в Росії, зокрема в Петрограді, про Преснякова і про мої праці – зокрема про найближчі перспективи. Він був дуже ласкавий і милий. Я також. Розмова провадилася українською мовою. Звідки взялася в мене сміливість. Я умовився побачитися з ним цими днями й поговорити. Все добре, та ледви-чи ми знайдемо спільний ґрунт. Поза всім, Гермайзе й, можливо "брат" – не допустять до зближення нашої роботи"[3]. В червні 1924 року Оглоблин знову зустрівся з Грушевським у видавничих справах[4], але, як передчував Олександер Петрович, вони не знайшли "спільний ґрунт" для співпраці. Вже 25 червня 1924 році Олександер Петрович писав у "Щоденнику", що "війна з Грушевським в повному розгарі, справа зайшла досить далеко"[5].

Як відомо, після повороту Михайла Сергійовича до Києва, він заснував цілий ряд історичних установ у структурі ВУАН і старався підпорядкувати собі наукову діяльність істориків на форумі Всеукраїнської Академії. Тоді настав конфлікт між патріярхом української історичної науки та деякими істориками старшого і наймолодшого покоління. Олександер Петрович після повороту Михайла Грушевського в Україну в 1924 році став його опонентом і критиком на форумі Всеукраїнської Академії Наук і в інших установах[6]. Разом з академіком Дмитром Багалієм й іншими вченими, він старався вплинути на тодішню напружену ситуацію у ВУАН, в якій підтримував Багалія і Слабченка. Олександер Петрович також мав напружені взаємини з Олександром Грушевським, Осипом Гермайзе та іншими прихильниками Грушевського в Київському університеті.

У наших частих розмовах про Михайла Грушевського і

[3] Олександер Оглоблин, *Щоденник,* запис від 30 квітня 1924 року, арк.47. (Архів О. Оглоблина в Кенті). Див.: Л. Винар. "Перша зустріч з Михайлом Грушевським (З "Щоденника" Олександра Оглоблина)", *Український Історик*, 1991 – 1992, т. XXVIII – XXIX, № 110-115, с.341-342.

[4] Олександер Оглоблин, "Щоденник", запис за 22 грудня 1926 р., арк. 47. Архів О. Оглоблина.

[5] "Лист Михайла Жука до Дениса Лукіяновича. Чернігів, 1908 р., 19/II с.", (рукопис). Фонди Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові.

[6] Це ясно видно з його ще не друкованого "Щоденника" з 1920-их років. О. Оглоблин, талановитий історик з великими науковими амбіціями, уважав, що Грушевський не дає йому "ходу", зокрема розходилося про негативне ставлення Грушевського до утворення Оглоблиним дослідної катедри історії українського господарства.

розвиток грушевськознавчих студій на сторінках *Українського Історика*, Олександер Петрович часто згадував про Михайла Сергійовича і, з перспективи часу, шкодував, що тоді не пішов з ним на компроміс у академічних і наукових справах. Він уважав Грушевського найвидатнішим українським істориком і ґеніяльним організатором наукової праці, який, одначе, мав аподиктичну вдачу і це ускладнювало наладнання співпраці Олександра Петровича з метром української історичної науки. Він це говорив з перспективи часу, коли осмислив свої взаємини з Грушевським.

У "Щоденнику" Олександер Петрович часто згадує Михайла Сергійовича у зв'язку зі справою організації в Києві його нової науково-дослідної катедри історії українського господарства. Пізніше Олександер Оглоблин згадував, що завдяки Грушевському було скасоване своє рішення про відкриття його катедри у Києві і рекомендувала рішення, рекомендуючи "моїм аспірантам вступити до Київ. катедри Грушевського[7]. Самозрозуміло, що молодий університетський професор і здібний історик сприйняв це як велику кривду і до певної міри зневагу його наукової праці. В той же час, пригадую, він завжди підкреслював, що не зважаючи на натиск на нього з партійних комуністичних кругів в 1933 році, з вимогою написати статтю проти Грушевського або Слабченка, він відмовився, мотивуючи своє рішення тим, що перший був його "особистим ворогом", а другий "особистим другом". Він натомість написав статтю про М.В. Довнар-Запольського та його історичну школу. Не знаємо, чи це був найкращий вихід з цієї ситуації, але, як Олександер Петрович часто згадував, що за сталінських часів зайняття українською історіографією XIX – XX століття було неминуче пов'язане з так зв. "критикою і самокритикою", а головне з "викриванням у творах класово-ворожої" ідеології, як у чужих, так і власних, що було обов'язком кожного історика, який мав нещастя працювати в СССР, зокрема в 1930-их роках[8]. Деякі історики в сучасній Україні не розуміють положення українських вчених під терором совєтської влади і часто роблять помилкові висновки відносно їхніх "обвинувачень" інших істориків. Це відноситься також до поглядів Оглоблина 1930-их років на деякі головні історичні концепції Грушевського, зокрема його історичну схему. Часами аналізують погляди Оглоблина на концепції Довнар-Запольського так, немов він це писав

---

[7] Олександер Оглоблин, "Щоденник", запис за 28 грудня 1926 р., арк. 47. (Архів О. Оглоблина).

[8] Олександер Оглоблин, "Мій творчий шлях українського історика", *Олександер Оглоблин. Дослідження і матеріяли.* Т.І. Редактор Л. Винар. Упорядник А. Атаманенко, Нью Йорк, Острог, 2000, с.142.

в нормальних умовах наукової праці, а не під терором комуністичної влади. Пригадаємо, що Іван Крип'якевич, улюблений учень Грушевського, був змушений виступити під натиском комуністичної влади з нищівною критикою і засудженням концепцій свого професора й академічного ментора.

Вже на еміґрації Олександер Оглоблин помістив численні статті про життя і творчість Михайла Грушевського, зокрема на сторінках *Українського Історика.* Незадовго плянуємо видати ще недруковану працю Олександра Петровича з 1944 року "Вчення М. Грушевського про мову – мовну спільноту – народ – расу" й інші його матеріяли, присвячені М. Грушевському. Віримо, що грушевськознавчі праці Олександра Петровича появляться в майбутньому окремим виданням.

У 1972 році Олександер Петрович переслав мені листа про Українське Наукове Товариство в Києві. Тоді я збирав матеріяли до історії цього товариства, досліджуючи діяльність його голови М. Грушевського. Пізніше (1 серпня 1975), я одержав від Олександра Петровича його виписку про М. Грушевського з "Щоденника" В. Модзалевського. Ці матеріяли також друкуємо в цьому числі *Українського Історика* без жадних правописних змін.

ЛИСТИ

№1
Лист Олександра Оглоблина до Любомира Винара

8.IX.1972. Ludlow.

Дорогий Любку!

Щиро дякую за листа й чек (квіт залучаю). Відповідаю коротко, щоб не затримувати справи з Закликом.

Щодо УНТ, на великий жаль, мало чим зможу Тобі допомогти. Діяльність Товариства, завдяки головно М. Грушевському, досить широко і плідно розгорнулась в передвоєнний (до 1914 року) період. Війна й російські репресії брутально обірвали процес цього росту, й, наприклад, видавництво УНТ доводилось провадити в Москві, і то за дуже важких умовин[9]. Революція спочатку відкрила нові можливості для праці УНТ. В 1917 – 18 рр. активізуються давні співробітники УНТ (частина їх підчас війни мусіла, кажучи словами

[9] Олександер Петрович згадував мені у розмові, що про справи УНТ у воєнному часі безпосередньо довідався від Дмитра Дорошенка, який був секретарем товариства і займався його видавничими справами.

Грушевського "стулитися", дехто виступив з Товариства, дехто заховався тощо. Приступають до Товариства нові наукові сили, творяться нові секції, продовжуються, хоч і в вужчих рямцях (з огляду на революційні труднощі і браки), видання і т.д. УНТ дістає, згідно заповіту В.Ф. Симиренка, гарний будинок на Трисвятительській вулиці в Києві. Але відтоді головну увагу українських вчених і (підчас Гетьманату) урядових кіл переноситься на справу організації Української Академії Наук. І це було цілком природно. За нормальних умовин, УНТ могло б стати *основою* [підкреслення О. Оглоблина – Л.В.] Академії Наук (очевидно з участю інших наукових установ в Україні). Але замішалася політика, яка на початку 1919 року поставила УНТ і УАН на протилежних позиціях. Про це виразно каже документ, відпис якого є в моєму архіві (його надсилаю Тобі) і власноручний запис В.Л. Модзалевського в "Діяріюшу" Ю. Нарбута (себто Нарбутівського Гуртка) з початку 1919 року. За часів Директорії загроза для ВУАН [має бути УАН – Л.В.] справді заіснувала. Ситуація змінилася, однак, коли прийшла большевицька влада, обидві наукові установи продовжували існувати, але в тогочасних умовинах тільки животіти. Взаємини їхні були досить холодні. Працювали, властиво, тільки окремі секції УНТ й комісії ВУАН. Але в Академії був Кримський, а в УНТ не було Голови М. Грушевського, який виїхав з Києва, а згодом подався на еміґрацію. Між іншим добре працювала Секція Мистецтва УНТ, яка об'єднала кращі наукові сили (spiritus movens був Модзалевський) й спромоглися видати (здається 1921 року) солідний збірник своїх праць. Не пам'ятаю чи УІТ було формально ліквідоване совєтською владою в 1921 році, чи скорше, мусіло вмерти, просто через відмову уряду асигнувати кошти для цього. Його наукові установи й майно, як і переважна більшість співробітників, перейшли до ВУАН. Щойно повернення Грушевського р. 1924 й утворення ним Історичної Секції ВУАН дало йому нагоду, мовляв, продовжити традицію УНТ (звідки і фірма видань Історичної Секції Грушевського). Але це була тільки фірма, бо Історична Секція ВУАН (Грушевського) була побудована правно й фактично – на інших підвалинах, як старе УНТ.

На жаль, видання УНТ 1917 –1921 велика бібліографічна рідкість, і я не думаю, що їх вдасться знайти в Америці[10].

Сердечно здоровлю
Твій Саша.

---

[10] Опущено частини листа, які не відносяться до УНТ і М. Грушевського.

№2
Діяріюш Нарбутівського Гуртка[11]

ВСТУП

Виписка з "Щоденника" Модзалевського про збори Українського Наукового Товариства, що відбулися 2 січня 1919 року у Києві, без огляду на емоційний і дещо саркастичний тон (напр. про "династії Грушевського") цікавий і важний відтворенням тодішньої атмосфери в УНТ в 1919 році документ. Як відомо, М. Грушевський у 1918 році не погодився стати президентом Української Академії Наук, створеної гетьманом Скоропадським у 1918 році, і уважав, що академія має бути за своїм характером найвищою українською науковою установою. Це саме становище заступав А. Кримський, неодмінний секретар Академії, який у листі з 28 грудня 1918 року відповідає на запит акад. Вернадського про ставлення Уряду УНР до Академії і УНТ. Він пише, що Українське Наукове Товариство "здавна носилося з ідеєю заснування УАН, вважає теперішній статут, вироблений за часів міністра М.П. Василенка, дуже шкідливим з національного українського погляду, то й має подати Директорії свій власний проєкт статуту, який од теперішнього відрізняється тільки деякими точками, що мають забезпечити національний характер Академії" (див. Л. Винар. "Генеза Української Академії Наук і Михайло Грушевський", *Осягнення історії*, 1999, с. 206). Вадим Модзалевський довший час стояв осторонь від українського національного життя і тому не розумів концепції М. Грушевського і його співробітників в УНТ відносно української по змісту, а не лише формі Української Академії Наук у Києві. З його запису довідуємося, що Грушевський мав свою "записну книжечку", в яку записував події дня. Також В. Модзалевський пояснює тодішню ситуацію в Українському Науковому Товаристві на чолі з Михайлом Грушевським.

З "ДІЯРІЮША"

2 січня р. 1919. Тільки що повернувся з загальних зборів Наукового Товариства. Надзвичайно тяжке враження. Перший раз на засіданні бачив і слухав відпоручника династії Грушевських –

[11] Олександер Оглоблин досліджував "Щоденник" і листування В. Модзалевського у Києві напередодні Другої світової війни. Про "Щоденник" Модзалевського знаходимо інформації в статті О. Оглоблина "Микола Василенко й Вадим Модзалевський", *Український Історик,* 1966, ч.3-4 (11-12), с.6-25. Цю працю писав О. Оглоблин, як окремий розділ до збірки статей *Люди Нової України*, яка тепер готується до друку.

Михайла Грушевського: геніяльний крутій. Таку велику справу, як відношення до Української Академії Наук він перекрутив на "біжучу справу", яка належить до віданню тільки Ради! Остання склала записку до Директорії, переробила статут і штати й подала це все Директорії, з пропозицією скасувати існуючу Академію і доручити Т-ву обрати 12 осіб для обрання нових академіків. Загальним зборам було запропоновано Радою обрати лише 4 осіб в додаток до 8 (членів Ради). Б.А. Кістяковський і я захищали Академію від цього замаху, але ніхто слова не забрав!

Ясно, що Загальні збори мають бути тільки оруддям в руках династії. Скандал і позор. Виступи Павлуцького були повним, як завжди, глупством і одночасно нахабством. Пану Зайцю[12] за те, що теж сперечався з главою династії, попало, й багацько бачило осіб, як Михайло Груш.[евський] занотовував в свою книжечку його прізвище після одного виступу. Пан Прокопович, виходячи з засідання, висловив побажання, щоб його зараз застрілили на вулиці, – до того у нього був тяжкий настрій. Але в деяких голосуваннях більшість була за опозицію: дасть Боже, досягнемо того, щоб можна було незалежно працювати незалежно від того, як це бажається й чи відповідає дана праця інтересам династії. Олекс.[андер] Груш.[евський] сидів в куточку: не тільки його не було чутно, але й видко. Очевидно, голова династії наказав йому мовчати й тільки голосувати відповідним способом. Між іншим, сьогодні на моє запитання, чи будуть загальні збори, він відповів, що вони "намічалися", але чи будуть, не знає. Заспокоюю себе тим, що я, наскільки це було для мене можливе, протестував.

Член Наукового Товариства в Києві
В. Модзалевський
(власноручний підпис)

[12] Ідеться про Павла Івановича Зайцева.

МАРІЯ МАГУНЬ
Державний Меморіяльний музей Михайла Грушевського
Львів

МИХАЙЛО ЖУК І РОДИНА ГРУШЕВСЬКИХ
(На джерельних матеріялах фондів Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові)

Є творчі постаті в нашій національній культурі, філігранний талант котрих розквіт в яскравій повноті і багатогранності, хоча сучасники і, тим більше, нащадки, залишилися перед ними у великому боргу щодо оцінки їх творчого доробку та неоціненного внеску у розвій нашого культурницького поступу і в світову мистецьку спадщину.

До таких непересічних талантів належить скромна постать Михайла Івановича Жука (1883 – 1964), мистця наскрізь оригінального, котрий досяг серйозних успіхів як графік, живописець, портретист, кераміст, мистецтвознавець, педагог-викладач малярської майстерности, а також поет, прозаїк, казкар. А, найперше, це була щира і кришталево порядна людина. У колі його друзів – світочі української культури, мистецтва, вчені і науковці, політики і державні діячі. Галерея його авторських портретів – це історія нашого народу у персоналіях: Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Панько Куліш, Марко Вовчок, Іван Франко, Леся Українка, Василь Стефаник, Василь Чумак, Михайло Коцюбинський, Микола Вороний, Дмитро Загул, Лесь Курбас, Павло Тичина, Микола Зеров, Валерій Поліщук, Олекса Слісаренко, Микола Хвильовий, Юрій Меженко, Олександр Мурашко, Микола Пимоненко, Георгій Нарбут, Олекса Новаківський, Микола Ге, Михайло Бойчук, Федір і Василь Кричевські, Катерина Грушевська та інші.

Не ставимо собі за мету подати повний аналіз життєвого і творчого шляху Мистця, принагідно перегорнемо лише ті сторінки його біографії, які допоможуть висвітлити окреслену тему.

У своєму автобіографічному нарисі Михайло Жук тепло описав своє народження і свою малу батьківщину:

"1883 року, 20 вересня[1] життя мені подарувало географічну точку. Це було містечко Каховка, відоме своїми великими ярмарками, відоме тисячами заробітчан, що пливли байдаками по Дніпру і багатьма десятками гинули на порогах, Каховка, що славилась овечою вовною і золотою пшеницею. Каховка, що мала велетенські баштани в степах, де зростали соняшники, кавуни, дині, огірки, червоні і сині баклажани, гарбузи. Каховка, де на правому березі тяглися величезні плавні з комишами, вербами й міріадами комарів, що несли з собою страхітливі пропасниці, де було багато птаства і так само багато гадюк. На горі, вище плавень, впорядковані німецькі колонії, що було видно з лівого берега. І широкий, повноводний Дніпро, по якому аж з Чорного моря пливли пароплави, гвинтові баржі, а зверху, навесні, – тисячі плотів, що розподілялися по тартаках аж до самого Херсона"[2].

І хоча дитинство не було солодким, одначе, саме там слід шукати корені українства художника пензля і пера.

Ранні і пізніші студії теж виховували в Михайлові Жукові високе покликання митця, вміння цінувати і передавати красу, бажання і наполегливість вдосконалювати у собі якості професіонала, шукати себе в різних художніх техніках і вдосконалювати професіоналізм. І працювати, багато працювати, осягати секрети художньої палітри.

Доля справді обдарувала Михайла Жука особливим відчуттям магнетизму слова, рідної мови, яке він, очевидно, успадкував у ранньому дитинстві від почутого чудового співу матері.

"Вийшло так, що я виріс серед пісні, яка оспівувала різні побутові сторони людського життя. Часто, коли мама співала, я десь у куточку ревно плакав"[3].

А розповіді 115-літнього прадіда, справжнього козака, котрий знав незліченну кількість оповідей і бувальщин з козацького життя й історії минувшини України, загострили генетично закладену любов до рідного краю і його народу.

З життєпису Михайла Жука відомо, що він закінчив Київську рисувальну школу Миколи Івановича Мурашка, де мав добрих і

---

[1] Михайло Жук. *Альбом.* Київ: "Мистецтво", 1987, с. 5. Як свідчить метрична виписка від 21 серпня 1896 р. з книги Покровської церкви м. Каховки, М. Жук народився 2 жовтня за новим стилем. Див.: С.З. Лущик. "День рождения М. Жука", *Вечерняя Одесса*, 10 вересня 1893 р.

[2] *Там само.* "М.І. Жук. Родом із Каховки", Автобіографічний нарис. Рукопис зберігається в Одесі у Т.І. Максим'юка.

[3] Михайло Жук. *Альбом...*, с. 5.

вдумливих учителів (а серед них, наприклад, і Миколу Пимоненка). Опісля було недовготривале навчання (лише один рік) у Московському училищі живопису, скульптури та архітектури в майстерні Валентина Сєрова. А з 1900 року Михайло Жук – студент Академії красних мистецтв у древньому Кракові, де під фаховою орудою Станіслава Виспянського, знаного художника, драматурга і поета, а також професора малювання Юзефа Мегоффера, пізнавав тонкощі західноевропейського модерну – сецесіону, а від третього свого наставника – Яна Станіславського – вчився секретів реалістичного живопису на ґрунті кращих взірців европейського малярства. Від кожного із своїх педагогів Михайло Жук взяв найбільш близьке і зрозуміле йому в мистецтві, але, водночас, виробив і свою власну художню манеру, втілену вже в перших вдалих роботах (пастелі "Дівчина в кріслі", "Гуцул"), які засвідчили руку талановитого, здібного, самобутнього, вдумливого художника-майстра.

1904 року після закінчення Краківської академії у відділах фрескового живопису та портрета (з двома срібними медалями) Михайло Жук повернувся в Україну. Сформований як художник-мистець, він був учасником художніх виставок Києва, Харкова, Чернігова, а також Львова, Відня, Кракова, Берліна. Тоді ж молодий талановитий художник оселився у Чернігові (де жила його родина), познайомився з Михайлом Коцюбинським, за його ж рекомендацією був обраний членом ради Чернігівської "Просвіти". Саме тут він організував художню виставку і прагнув, щоб вона стала помітною подією в культурному житті міста. Його життєва і творча біографія доповнюється новими знайомствами, спілкуванням, контактами, які закладають серйозні, приятельські стосунки, фахові взаємини і просто щиру людську дружбу з багатьма відомими і знаними людьми нашої України.

Фонди Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові не містять численної епістолярної та мистецької спадщини Михайла Жука, проте мають декілька унікальних джерельних матеріялів та художню роботу талановитого майстра. Саме ці експонати додають кілька штрихів до творчого портрета мистця і до його спілкування з родиною Грушевських. У своїх попередніх дослідженнях ми не раз згадували і наголошували на значенні галицької родини Михайла Грушевського по лінії дружини – Марії Сильвестрівни – яка, навіть у третьому і четвертому поколіннях, зберігає реліквії дому Грушевських.

1996 року (маючи права лише відділу музею Івана Франка у Львові) формована фондова збірка майбутнього музею Михайла Грушевського поповнилась неоціненним експонатом – ранньою

роботою Михайла Жука “Яблунева гілка. Рижанівка, 1903”[4].

Це незвичайне пано із зображенням стилізованої яблуневої гілки зберігалося у родині внучатого племінника Марії Сильвестрівни Грушевської – Олександра Микласевича на віллі “Ясна Поляна” в місті Стрию, що поблизу Львова. Без жодних сумнівів, воно походить із львівської вілли Грушевських і є результатом контактів Михайла Жука з родиною видатного історика.

Пано не внесене до каталогів творів художника. Це стверджував у своїх спогадах Олександр Микласевич. Відомості й опис “Яблуневої гілки” подаються вперше. Автор цих рядків з абсолютною певністю стверджує про це на основі автентичности описуваного пано, автографу дарчого напису самого мистця Марії Сильвестрівні із зазначенням дати: “Високоповажаній Марії Сильвестровні в день її іменин – Мих. Жук. Вижниця, 1909 1/IX”. Цей автограф розміщений у правому нижньому куті пано. У горішньому правому куті – автор поставив свій стилізований підпис, вказав місце написання роботи і датував її: “Жук. Рижанівка 1903”. Отже, перед нами одне з перших полотен молодого художника, втілене у прекрасному стилізованому рослинному пано, намальованому ніжними пастельними фарбами з півтонами і відтінками, де переважають особливий блакитний, синій, зеленуватий кольори і дивне поєднання сіро-блакитного. Описувати його тяжко, його треба споглядати і милуватися. Вочевидь так, як це свого часу робила Марія Сильвестрівна Грушевська, діставши від Михайла Жука гарне підтвердження приязні між мистцем і родиною.

З життєпису художника відомо, що саме 1909 року він побував у Галичині, де ближче познайомився з багатьма діячами і письменниками та їх родинами, зокрема з Іваном Франком, Володимиром Гнатюком, і, звичайно, Михайлом і Марією Грушевськими, а також родиною Дениса Лукіяновича (котра теж, у свою чергу, через кумівство – і не тільки – мала щирі, добрі стосунки з Грушевськими). Йому пощастило побувати і трохи відпочити на Гуцульщині серед галицького товариства, котре виїжджало на “літні ферії” в гори.

Ці моменти творчих контактів мистця доповнюються цінними матеріялами, переданими до фондів Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові невісткою Дениса Лукіяновича – Тетяною Лукіянович: оригінальними листами Михайла Жука, його світлинами, фотографіями робіт художника з виставки в Чернігові 1908 р. і навіть поштовими квитами (квитанціями).

---

[4] Михайло Жук. Панно “Яблунева гілка. Рижанівка 1903”. Тонкий картон, техніка змішана, розміри 47 х 63 см., фонди Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові, кн. вст. 308, ін. № 4 ОБМ.

Один з листів до Дениса Лукіяновича, датований: “Чернигів, 1908 р.19/II с.с.”, є радше характеристикою життя Михайла Жука у Чернігові того періоду, його активної суспільно-громадської, культурно-просвітницької діяльности, добрих приятельських стосунків з Михайлом Коцюбинським:

“Чернигів, 1908 р., 19/II с. с.

Вельмишановний Добродію!

Я не одержую від Вас і досі ніякої відповіді... Не знаю чому? Чи листи погубились, чи тому яка инша пригода виною, – не знаю.

Але все ж мені дуже неприємно, бо я одержав від Вас гроші, а нічого не міг вислати. В першому листі я пита Вас проте, що Ви бажаєте мати – чи квітки, чи головку... але і тепер се питання для мене не вияснено. Я маю все ж надію, що побуваю у Вас літом (на вакації), коли Ви на се згодитесь. Може Ви тепер дуже заняті? – то не пишіть до мене довгого листа, а буде з мене і листової картки. Я ще раз прохаю мене вибачити за те, що я тоді до Вас довго не відповідав і думаю, що тому і тепер Ви нічого не одписуєте на мої листи. Як же тепер се залагодити – я, їй Богу, не знаю. Крім того, що я прохаю мене вибачити, я більше нічого не можу зробити. Пита мене в сій справі і М.М. Коцюбинський (що Ви пишете до мене), але я казав, що поки не маю ніякої відповіді і думаю, що Ви гніваєтесь на мене. М. Коцюбинський тепер дуже нездоровий і змарнів старшенно. Служба і ріжні клопоти підтинають чоловіка, а тим більше чоловіка з тонкім почуттям, і він розтає, як віск на вогні, втрачає сили фізичні і моральні. У нього була і давнійше хвороба шлунка, а тепер перевтома додала ще нову нервову болість. Йому треба одпочити, але умови життя не дозволяють на се. Бачився я з ним вчора і він більше подібний до тіни, як до живої істоти. Вчора я йому казав, що до Вас буду писати і він прохав кланятися і від нього. Тепер Чернигівська “Просвіта” упорядкувала виставу картин у своїм помешканні, де виставив і я свої малюнки. Публіки на виставі буває не багато, хоч ціни не високі (20 к. дорослі і 10 к. учні). Думаю через те, що люде взагалі мало ознайомлені з малярством і їх така подія, як вистава, мало може обходити. Може я буду мати фотографії з вистави нашої, то пришлю і Вам.

Тепер нетерплячи чекаю відповіді і думаю, що Ви одпишите.

Адреса моя: Чернигов, Александровская ул., дом А.А. Яковлева. – М.И.Жуку.

Ваш щироприхильний Михайло Жук.

P.S. Чи Ви не посилали книжок на моє імя? – бо я й досі нічого не одержував...”[5].

---

[5] “Лист Михайла Жука до Дениса Лукіяновича. Чернігів, 1908 р., 19/II с. с.”, (рукопис). Фонди Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові.

У наступному листі до Дениса Лукіяновича від 10 серпня с.с. 1908 р. Михайло Жук просить адресу Грушевських, маючи на меті залагодити грошову справу. Вочевидь, гроші, які завчасно отримав Михайло Жук від Марії Грушевської, як плату за художню роботу, яку через якісь обставини не вдалося ще на той час завершити чи, можливо, доправити адресатові:

"Чернигів, 1908 р.
Серпня 10-го с. с.

Шановний Добродію!

Знову я Вас піддурив, бо поїхати за кордон не можу. 24-го минулого місяця помер мій татко і через те мої пляни на подорож змінилися. Головна ж справа, що гроші, які ви мені прислали і які є не Ваші, – я потратив на погріб. Напишіть лист до шановної пані Грушевської і попрохайте від мене, що при першій нагоді я зверну належну з мене суму. Тепер же я поки лишився без гроша за душею і не тільки не можу гадати про подорож, але навіть мені трудно погадати про кожну будучу днину. Я жалую, шановний Добродію Вас, що Ви запізнали ся з таким однооким лихом, як бідний артиста-маляр: я і сам від сього страждаю і Вас завожу у непотрібні турботи, яких Ви певне і без мене доволі маєте.

Лишень се не змінює справи... Хоч би хто мене і повісив за се або кинув гострий осуд, – то все ж я не міг би ані на кріхітку змінити свої матеріяльні обставини. Я за сей час не міг Вам нічого відписати, бо почував себе погано. Тепер хочу написати, як у нас легко добувати пашпорт. Я – як тілько одержав Ваші гроші – написав "Прошеніє" до поліцмейстера, щоб видали мені свідоцтво моеї "благонадежности". (Свідоцтво се потрібне для того, що без нього не видають пашпорту). І що ж Ви думаєте? – сього свідотцтва я і досі не получив. Питав я у знайомих... Вони кажуть: "у нас часом по два місяці такого свідоцтва трудно дочекатися". Але се дурне! Вкінці я би дістав потрібний мені документ. Вибачайте, що так мало пишу, але більше не можу, бо гадки трудно споювати до купи. Напишіть до мене лист, щоб я знав як Ви дивитесь на те, що я потратив чужі гроші. Адреса моя: Чернигов, Александровская ул., дом Яковлева № 5-й.

Прийміть мій сердечний привіт!

Ваш – М. Жук.

P.S. Може подасте мені адресу Грушевських і я сам напишу до них про мій вчинок; може Вам неприємно самому писати?"[6].

У цьому ж листі було відправлено дві фотографії художньої

[6] "Лист Михайла Жука до Дениса Лукіяновича. Чернігів, 1908, серпня 10-го с. с.", (рукопис, ориґінал). Фонди Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові.

виставки Чернігівської "Просвіти", у якій Михайло Жук брав якнайактивнішу участь, про що й свідчать надіслані знимки експонованих ним робіт, з рукописним авторським зазначенням розміру полотен. Про цю виставку написав схвальну рецензію Михайло Коцюбинський "Виставка Чернігівської "Просвіти" у газеті *Рада* від 22 лютого 1908 р. Але про те, що повного розуміння з родиною Грушевських було досягнуто, свідчить поштівка "Wizenka. Widok na Owidiusz.", адресована Денису Лукіяновичу 23.08.1909 р. з Криворівні до Вижниці:

"Шановний Пане Докторе!

Я маю приїхати до Вижниці у четвер – 26-го, а 27-го вранці думаю відіхати на Чернівці додому.

Дуже дякую Вам за капці, але шкода, що я не нагадав Вам раніше – черевики зовсім розлізлися. Кланяються Вам Грушевські, а я засилаю уклони Вашій Пані і Вас здоровлю – Ваш Мих. Жук"[7].

Отже, Михайло Жук не тільки відпочивав у Криворівні на Гуцульщині, але й зустрічався та спілкувався з Михайлом та Марією Грушевськими, портретував їхню доньку; тому і мав нагоду передавати від них поклін. Доречно згадати про той факт, що саме в Криворівні 1909 р. Михайло Жук малював Катерину Грушевську, єдину доньку подружжя Грушевських[8]. Портретне зображення юної Катерини у дев'ятирічному віці подається художником на тлі карпатського краєвиду. Портрет є власністю Національного музею у Львові, історію його надходження до фондів подала у своєму дослідженні Оксана Жеплинська[9]. У даний час він експонується у постійній музейній експозиції, присвяченій українському мистецтву XX ст. Це одна з ранніх іконографічних робіт Михайла Жука, про що свідчить авторська сигнатура і дата справа внизу: 1909. Проте вона є важливою в галереї портретів[10] Катерини Грушевської, які займали чільне місце у родинній мистецькій колекції Грушевських у їх львівській віллі.

---

[7] "Лист Михайла Жука до Дениса Лукіяновича. Криворівня, 23 серпня 1909 р.", (рукопис). Фонди Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові.

[8] Грушевська Катерина (1900 – 1943) – культоролог, соціолог, фольклорист, етнограф. Засуджена НКВС 10 липня 1938 р., померла 1943 р. в Темлазі.

[9] Оксана Жеплинська. "Невідомий портрет Катерини Грушевської", *Народознавчі зошити Інституту народознавства НАН України. Двохмісячник*, зошит 2, 1999, с. 161-162.

[10] Іван Жук намалював портрет маленької Катерини влітку 1903 р. Зберігався у приватній збірці родини Зіньків у Львові. Тепер є надбанням музею Михайла Грушевського у Києві.

У фондовій збірці Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові ще є дві світлини мистця: одна з них – поясне зображення молодого художника, датоване 1908 р.[11]; друга – Михайло Жук в інтер'єрі робітні, датована приблизно 1910-ми рр.[12]

Підтвердженням того, що в родині Грушевських у їхній львівській віллі на вул. Понінського, 4 була не одна робота Михайла Жука, є й офіційна довідка від 3 березня 1952 р., видана Ользі Сильвестрівні Мочульській, племінниці Марії Сильвестрівни Грушевської, котра успадкувала частину мистецьких речей родини Грушевських і у свій час продавала їх за волею обставин Державному музею українського мистецтва (тепер Львівський національний музей) до музейних фондів:

"Вельмишановна Ольга Сильвестрівна,

На ваше письмо, одержане нами 29/2 1952 р., відповідаємо, що досі не маємо із Києва рішення про закупно. Сім картин Труша оцінено у нас на 2050 крб.; з того доведеться Вам заплатити по рахунку фотографа: 7 х 12 крб. то є 84 крб.

Інші картини Труша набудемо. Картину Жука "Смуток" предложимо у Київ в другому кварталі 1952 р. Картини Панкевича, написані до 1905 р. мають музейну вартість.

Зі щирим привітом І. Свєнціцький"[13].

Життєвий і творчий шлях Михайла Жука як багатогранного художника, засновника і професора Української Академії Мистецтв у Києві, професора Художнього Інституту в Одесі, сподіваємося, доповнений і кількома штрихами дослідницької роботи Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові, бо зі слів самого художника "писати щось варто одним потягом, одним настроєм, однією думкою. Коли цього немає, тоді все розбивається на окремі частини, що не дають цілості"[14].

І це знімає табу з його малярських та поетичних творів і складає образ правдивого Мистця, закоханого в красу рідного краю, його талановитих людей, які творять історію і пишуть її.

---

[11] Фото. "Михайло Жук. Чернігів, 22/VIII.1908", фонди Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові.

[12] Фото. "Михайло Жук у робітні. 1910 рр.", фонди Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові.

[13] Довідка Державного Музею українського мистецтва на ім'я Ольги Сильвестрівни Мочульської від 03.03.1952 р. Зберігається у фондах Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові.

[14] "Листи Михайла Жука до Юрія Меженка", (рукопис). Центральний державний архів. Музей літератури і мистецтва, од. 365, оп. 1, спр. 197, арк. 4-11.

ОЛЕГ КАНДИБА-ОЛЬЖИЧ: 1907 – 1944
У 60-ЛІТТЯ СМЕРТИ

Д-Р ОЛЕГ КАНДИБА І "УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК"

Доктор Олег Кандиба-Ольжич (8.VII.1907 – 10.VI.1944) – видатний археолог, суспільно-політичний діяч і поет, зробив винятковий внесок в історію України, зокрема підчас Другої світової війни. Він очолював Культурну Референтуру ОУН (1937 – 1942) і був заступником голови Проводу Українських Націоналістів (ПУН) в Україні під час нацистської окупації в 1940-их роках. В 2004 році відзначаємо 60-ліття його передчасної мученицької смерти в нацистському таборі Сахсенгавзен, що сталася в ночі з 9 на 10 червня 1944 року. Це число нашого журналу присвячуємо його пам'яті.

Не зважаючи на вагоме місце Олега Кандиби (псевдо "Ольжич", "Кардаш") в історії України, до 1980-их років не було систематичних досліджень його життя і творчости, а в українських енциклопедичних виданнях появилися неповні, а часами невірні інформації про його діяльність. На сторінках *Українського Історика* в 1980-их роках ми започаткували систематичне наукове вивчення його життя і творчости. Зокрема в *Українському Історику* за 1985 рік (т. XXII, ч. 1-4, с. 117-183) видруковано важливі архівні матеріяли до життя і діяльности О. Кандиби. Завдяки стáранням Редактора журналу одержано і видруковано автограф автобіографії Кандиби чеською мовою з 29.IV.1930 року. Це досі єдина віднайдена і опублікована автобіографія вченого. Ми зауважили, що цю автобіографію передруковано в книжках і статтях про О. Кандибу-Ольжича без подання джерела передруку[1].

Пізніше нові матеріяли про наукову діяльність О. Кандиби було знайдено в чеських і американських архівах і ми їх опублікували

---

[1] Див. Олег Ольжич, *Цитаделя Духа*. Впорядкування М. Неврлого. Братислава, 2001; О. Ольжич, *Незнаному воякові*. Упорядник Леонід Череватенко. Київ: Фундація О. Ольжича, 1999, с. 4, та інші публікації.

в *Українському Історику* (т. XXXII, 1985; т. XXIII, 1986). В журналі вперше надруковано українською мовою його докторську дисертацію з Карлового Університету в Празі "Галицька мальована неолітична кераміка" (том XXXVI, ч. 2-4, 1999; т. XXXVIII. ч. 1-4, 2001; т. XL, ч. 1-5, 2003) у перекладі Марії Лібуші Неврлі.

В *Українському Історику* за роки 1976 – 2002 появилося 29 окремих статей Кандиби (серед них і друковані вперше) або про нього і дві рецензії. Для кращого перегляду містимо бібліографію праць О. Кандиби та про нього, що були опубліковані в *Українському Історику* і включають дослідження, археографічні публікації та рецензії.

Подаємо бібліографію праць О. Кандиби-Ольжича та про нього:

Статті Олега Кандиби:

1. Олег Кандиба. "Техніка посудин на ніжці і пасковій кераміці", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 136-140.
2. Олег Кандиба. "Галицька мальована неолітична кераміка", *УІ*, 1999, т. XXXVI, ч. 2-4 (141-143), с. 69-91; *УІ*, 2001, т. XXXVIII, ч. 1-4 (148-151), с. 93-117; *УІ*, 2003, т. XL, ч. 1-5 (156-160), с. 313-349.
3. Олег Кандиба. "До батька", *УІ*, 1994, т. XXXI, ч. 1-4 (120-123), с. 227-233.
4. Oleh Kandyba. "The Trotskyite Snake and Soviet Monotheism", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4, с. 130-135.

Статті про Олега Кандибу:

1. Микола Андрусяк. "Жмуток спогадів у зв'язку з редагуванням д-ром Олегом Кандибою "Збірника Українського Наукового Інституту в Америці", *УІ*, 1976, т. XIII, ч. 1-4, с. 110-113.
2. Марко Антонович. "Д-р Олег Кандиба", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 46-48.
3. Марко Антонович. "Листи О. Кандиби до Є. Онацького", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 141-146.
4. Марко Антонович. "Листівка О. Кандиби до Марини і Марка Антоновичів", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 147-148.
5. Марко Антонович. "Недрукована стаття д-ра Олега Кандиби", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 126-129
6. М. Антонович-Рудницька. "Із споминів про Ольжича", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 101-111.

7. Юрій Бойко. "Олег Ольжич як поет", *УІ*, 1986, т. XXIII, ч. 1-2 (89-90), с. 65-74.

8. Любомир Винар. "Головний період наукової діяльности Олега Кандиби: 1931 – 1940", *УІ*, 1986, т. XXIII, ч. 1-2 (89-90), с. 37-54; 1986, ч. 3-4 (91-92), с. 33-43.

9. Любомир Винар. "Листи Є. Онацького до О. Кандиби", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 149-155.

10. Любомир Винар. "Наукова діяльність д-ра Олега Кандиби", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 49-74.

11. Любомир Винар. "Остап Грицай і Микола Капустянський про Ольжича", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 163-164.

12. Любомир Винар. "Пам'яті д-ра О. Кандиби-Ольжича", *УІ*, 1994, т. XXXI, ч. 1-4 (120-123), с. 215-216.

13. Любомир Винар. "Редакційна нотатка (Смерть Олега Кандиби-Ольжича)", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 117-118.

14. Людмила Красовська. "Спогади про Олега Кандибу", *УІ*, 1994, т. XXXI, ч. 1-4 (120-123), с. 224-228.

15. К. Лазор. "Думками вслід за Ольжичем", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 91-100.

16. Тома Лапичак. "Як згинув Олег Кандиба-Ольжич", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 119-122.

17. Тамара Мовша. "Археологічна спадщина Олега Кандиби в контексті сьогодення", *УІ*, 1999, т. XXXVI, ч. 2-4 (141-143), с. 55-68.

18. Наталя Пазуняк. "Два видання з творами О. Ольжича у зв'язку з 50-річчям його смерти", *УІ*, 1997, т. XXIV, ч. 1-4 (132-135), с. 336-341.

19. Ярослав Пастернак. "Олег Кандиба, археолог-дослідник", *УІ*, 1969, т. VI, ч. 4 (24), с. 5-11.

20. Андрій Сороковський. "Ольжич як науковець", *УІ*, 1994, т. XXXI, ч. 1-4 (120-123), с. 218-223.

21. В. Стахів. "Як загинув О. Ольжич", 1985, *УІ*, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 123-125.

22. Михайло Шляхтиченко. "До біографії д-ра Олега Кандиби-Ольжича", *УІ*, 1978, т. XV, ч. 1-3 (57-59), с. 119-127.

23. Дмитро Штогрин. "Листи про О. Кандибу-Ольжича", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 156-162.

24. Дмитро Штогрин. "Олег Кандиба-Ольжич: Бібліографія", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 167-183; *УІ*, 1986, т. XXIII, ч. 1-2 (89-90), с. 87-105.

25. Яків Шумелда. "Чому загинув д-р Олег Кандиба-Ольжич у концентраційному таборі?", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 81-90.

Рецензії:

1. Ольжич О. *Незнаному воякові. Заповідане живим.* (Упорядкування Леоніда Череватенка). Київ: В-во О. Ольжича, В-во "Дніпро", ч. 2-4, спеціальний випуск, 1994. В кн.: *УІ*, 1997, т. XXXI, ч. 1-4 (132-135), с. 336-341 (Рец. Наталія Пазуняк).

2. Спадщина Олега Кандиби – О. Ольжича у контексті національного відродження України. Збірник матеріялів. Микола Алексієвич, гол. редактор. Тернопіль: Міністерство освіти України. Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка, 1999. В кн.: *УІ*, 2004, т.LXI, ч.1-2 (161-162), с.254-256 (Рец. Любомира Винара).

Ілюстрації:

1. Олег Кандиба. *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 66; *УІ*, 1994, т. XXXI, ч. 1-4 (120-123), с. 217.

В 2003 американських архівах знайдено нові джерельні матеріяли, що відносилися до діяльности О. Кандиби-Ольжича в 1938 році в Америці. Їх друкуємо в цьому випуску *Українського Історика* разом зі статтею про Український Науковий Інститут в Америці і статтею про архівні фонди О. Кандиби в Києві.

Сподіваємося, що матеріяли про О. Кандибу-Ольжича, опубліковані в *Українському Історику*, появляться окремим виданням. У майбутньому плянуємо продовжувати друкувати в журналі нові дослідження та архівні матеріяли. Лише на основі першоджерел можна відтворити життя і діяльність провідного будівничого української культури і видатного суспільно-політичного діяча д-ра Олега Кандиби-Ольжича.

Редактор "Українського Історика".

ЛЮБОМИР ВИНАР
АЛЛА АТАМАНЕНКО
Українське Історичне Товариство
Кент, США – Острог, Україна

ОЛЕГ КАНДИБА І УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ В АМЕРИЦІ: 1937 – 1939

У дослідженні наукової праці Олега Кандиби було визначено періодизацію його наукової діяльности[1]. Перший період охоплював роки 1925 – 1930, коли він студіював і одержав докторат з Карлового університету, та розпочав науково-дослідну археологічну працю. Другий період тривав від 1931 приблизно до кінця 1940 року. Саме цей період став "золотою добою" його діяльности і творчости, коли з'явилися його головні наукові праці. О. Кандиба тоді співпрацював з Гарвардським університетом і Американською Школою Передісторичних Дослідів (American School of Prehistoric Research), Українським Вільним Університетом і займався створенням першої української наукової установи в Америці – Українського Наукового Інституту. По поверненні з США осінню 1938 р. він продовжував суспільно-політичну, культурну та наукову працю в Карпатській Україні. Починаючи від 1937 року, Олег Кандиба (псевдоніми "Ольжич", "Кардаш") очолював Культурну Референтуру Проводу Українських Націоналістів ОУН (КР ПУН)[2] і відповідав за розбудову сектору української культури в контексті української націоналістичної ідеології[3]. О. Кандиба був переконаний: "В області науки

---

[1] Про наукову діяльність О. Кандиби див. Любомир Винар. "Наукова діяльність Олега Кандиби", *Український Історик (УІ)*, т. XXII, №1-4, 1985, с. 46-74; Л. Винар. "Головний період наукової діяльности Олега Кандиби: 1931 – 1940", *УІ*, т. XXIII, № 1-2, 1986, с. 31-54; т. XXIII, №3-4 (91-92), с.33-43.

[2] Про Культурну референтуру ПУН див.: В. Маруняк. "Культурна референтура ПУН в роках 1937 – 1942", *УІ*, 1985, т. XXII, ч.1-4 (85-88), с.75-80; О. Кандиба. "Вояки-будівничі", *На зов Києва...*, с. 37-46; А.В. Кентій. *Нарис історії Організації Українських Націоналістів в 1941 – 1942 роках*. Київ: Національна Академія Наук. Інститут історії України. Головне архівне управління при Кабінеті міністрів України, Архів громадських об'єднань України, 1999, 200 с.

[3] Див. Д. Кардаш (О. Кандиба). "В авангарді героїчної доби: до проблеми

світогляд націоналізму так само несе плідні зміни. З одного боку він відкриває нове розуміння життя, зокрема суспільних процесів та фільософії історії, з другого – вимагає узгіднення кожної наукової дисципліни з цілістю націоналістичної фільософії"[4]. Цим переконанням керувався О. Кандиба в діяльності Культурної Референтури, що мало безпосередній вплив на створення у 1938 році УНІА, у співпраці з Олександром Грановським[5], тодішнім професором Міннесотського університету і головою Організації Державного Відродження України (ОДВУ) в Америці.

В 1938 році Олег Кандиба вперше відвідав Америку. На жаль, цей період його життя дуже мало вивчений, що призвело до помилок у висвітленні його біографії в деяких енциклопедичних та довідкових виданнях, де часто згадується про приїзд вченого до США у зв'язку з працею в Гарвардському університеті[6]. Крім того, в біографічних

націоналістичної культури". Альманах *В авангарді*, Париж, 1938, с. 9-15. Інші його статті того періоду передруковані в: О. Ольжич, *Незнаному Воякові*. Київ: Фундація О. Ольжича, 1994, с. 186-232. Про діяльність ОУН, див. John Armsrong, *Ukrainian Nationalism*. Third Edition. Englewood, Colo.: Ukrainian Academic Press, 1990, 270 p.; Roman Wysocki, *Organizacja Ukraicskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939. Geneza. Struktura. Program. Ideologia*. Lublin: Wydawnictwo Universytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003, 433 p.; *Організація Українських Націоналістів 1929 – 1955*. На чужині (Париж: Видання Першої Української Друкарні у Франції), 1955, 446 с.; Петро Мірчук, *Нарис історії ОУН. Перший том 1920 – 1939*. Мюнхен: Українське Видавництво, 1968, 639 с.

[4] Д. Кардаш (О. Кандиба). "Культурна політика українського націоналізму". В кн.: О. Ольжич. *Незнаному воякові...*, с.228.

[5] Про О. Грановського див.: Г. Черниxівський. *Олександр Неприцький-Грановський. Життя і творчість*. Тернопіль, 1996, 417 с.; "Грановський (Неприцький-Грановський) Олександер", *Енциклопедія українознавства*, т.2, перевидання в Україні, с.425.

[6] Наприклад, в статті "Наукова праця О. Кандиби-Ольжича", *Фенікс*, зош. 10, 1961, с. 68, Дмитро Штогрин пише, що "в 1936 О. Кандиба одержує запрошення на працю від Гарвардського університету" і "Д-р Олег Кандиба приймає цю пропозицію", але обов'язки, зв'язані з його політичною працею, "дозволяють йому практично прийняти пропоновану працю щойно в 1938-му році..." "Після остаточного поїзду до Америки д-р Олег Кандиба відразу розпочав фахову роботу в "Пібоді музею" при Гарвардському університеті". Подібну інформацію також подано в *Енциклопедії Українознавства* в гаслі "Ольжич": "У 1938 році читав лекції в Гарвардському університеті" (*ЕУ*, т. 5, с. 1830, автор гасла О. Зінкевич) і Данило Струк в статті "Olzych, Oleh", *Encyclopedia of Ukraine*, vol. III, 1993, p. 691: "After a brief lecture tour at Harvard University Olzych helped to found the short lived Ukrainian Research Institute of America". Вищенаведені гіпотези про працю або лекції О. Кандиби в 1938 році в Гарвардському університеті в Америці не мають жадного джерельного підтвердження. Див. Любомир Винар, "Головний період наукової діяльности Олега Кандиби: 1931 – 1940", *цит. пр.*, с. 59-60. Студентка і приятелька О.Кандиби з Праги, Етель Лессер (Lesser), з якою

студіях не висвітлено ролю О. Кандиби-Ольжича у творенні УНІА, і дотепер джерельно не розкрито ґенезу та діяльність Українського Наукового Інституту в Америці. В *Енциклопедії Українознавства* (т. 9, 1980) за редакцією Володимира Кубійовича і *Encyclopedia of Ukraine* (V. 5, 1993) за редакцією Данила Струка не знаходимо гасел про УНІА. Зрозуміло, немає інформації про Інститут і в сучасних енциклопедичних виданнях, що виходять в Україні. Відсутня згадка про УНІА й в монографії, присвяченій відомому українському вченому-помологу та культурно-громадському діячеві, голові Організації Державного Відродження України Олександру Грановському, який був одним із засновників Інституту[7]. Тому метою нашої статті є відтворення на основі архівних та інших матеріялів історії створення УНІА та ролі в ній Олега Кандиби-Ольжича, Олександра Грановського та інших політичних та культурних діячів.

В архівних фондах проф. Олександра Грановського і проф. Євгена Онацького, депонованих в Міннесотському університеті (University of Minnesota. The Immigration History Research Center. The Ukrainian Collection), зберігаються важливі матеріяли про Інститут і його засновників Олега Кандибу і Олександра Грановського. Згадано про ці матеріяли, а також частково їх опубліковано в журналі *Український Історик* у 1985 р.[8] В той же час, ще в 1980-х роках редактор *Українського Історика*, опрацьовуючи матеріяли про О. Кандибу-Ольжича, намагався уточнити деякі факти його біографії у членів ОУН, колеґ і друзів О. Кандиби, що мешкали в повоєнний час в США, Канаді та інших країнах, про що в архіві Л. Винара зберігається чимале листування. На цих та інших матеріялах базована стаття, в якій вперше в історіографії буде зроблено спробу на основі знайдених і значною мірою вперше введених до наукового обігу документальних джерел відтворити історію Українського Наукового Інституту в Америці. В той же час уважаємо, що цей нарис може бути доповнений пізніше при знаходженні нових документальних матеріялів.

При цьому висловлюємо щиру подяку п. Ірині Грановській, Організації Державного Відродження України (ОДВУ) в Сполучених

Ольжич зустрічався осінню в 1938 році в Америці, в листі до Любомира Винара 3 травня 1984 р. написала, що не думає, що він тоді працював професійно в ділянці археології" ("I don't think that he did any professional work in the field of archeology during his stay in New York" (Архів Любомира Винара, ф. "О. Кандиба-Ольжич").

[7] Г. Черниxівський. *Олександр Неприцький-Грановський. Життя і творчість.* Тернопіль, 1996, 417 с.

[8] Л. Винар. "Наукова діяльність д-ра Олега Кандиби"..., с.53; "Листи О. Кандиби до Є. Онацького" (Ред. М. Антоновича), *Там же,* с.141-146; "Листи Є. Онацького до О. Кандиби" (Ред. Л. Винар), *Там же,* с.149-155.

Штатах Америки, які дали дозвіл на використання цих архівних матеріялів[9]. Дякуємо за допомогу в архівних розшуках п. Галині Миронюк, яка опікується українською колекцією Дослідницького Центру Імміґраційної Історії в Міннесотському університеті. Також дякуємо за допомогу і дозвіл на використання документів в публікації кураторам колекцій Центру Сузан Ґріґґ (1984 р.) та Джоелу Вурлу (2003 р.). Частину документів, використаних при підготовці статті, друкуємо в джерельних додатках до неї.

ҐЕНЕЗА ІНСТИТУТУ

Ідея створення Українського Наукового Інституту (УНІА), правдоподібно, виникла в 1937 році, коли О. Кандиба перебрав керівництво Культурної Референтури ОУН. Як згадував В. Маруняк, центром КР ПУН була Прага, яка була тоді найсильнішим скупченням українських інтелектуальних кадрів і студентства поза межами України[10]. Як відомо, тут діяли Український Вільний Університет, Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова, Українське Історично-Філологічне Товариство та інші культурні та мистецькі об'єднання. Культурна Референтура ОУН, на думку директора Інституту української літератури НАН України М. Жулинського, – "це справді було своєрідне міністерство культурної політики, адже було розуміння, що перед Організацією Українських Націоналістів стоїть завдання відвоювати, утворити і побудувати національну державу"[11].

Ольжич за короткий час зумів об'єднати біля Культурної Референтури поважні українські інтелектуальні сили. "До найцінніших співробітників Ольжича поза Прагою, – писав В. Маруняк, – належав проф. Євген Онацький в Римі зі своїми співробітниками, що студіювали чи перебували в Італії, в Сполучених Штатах Америки – О. Неприцький-Грановський, професор університету в Міннеаполіс, в Берліні – В. Панченко-Юревич та Б. Кентржинський до виїзду в Фінляндію"[12]. Але було вирішено, що такий Інститут найкраще

---

[9] Листи з дозволом від п. Грановської, п. Сузан Ґріґґ та Президента ОДВУ п. Олександра Процюка зберігаються в архіві Л. Винара (ф. "О. Кандиба").

[10] Володимир Маруняк. "Культурна Референтура ПУН в роках 1937 – 1942", *УІ*, т. XXII..., с.77.

[11] "Виступ Народного депутата Миколи Жулинського на вечорі пам'яті Олега Ольжича", *Самостійна Україна*, Рік 54, ч. 3, 2002, с. 4-5.

[12] Володимир Маруняк. "Культурна Референтура ПУН в роках 1937 – 1942"..., с. 77. З активних членів КР, які були членами ОУН, згадаємо Демо-Довгопільського, І. Ірлявського, О. Лащенка, В. Маруняка, М. Михайловича, О. Телігу, О. Штуля, А. Хмарчук і М. Чирського. З КР також тісно співпрацюва-

зорганізувати в Америці, де мешкав проф. Олександер Грановський, голова Організації Державного Відродження України (ОДВУ) й відомий український вчений. Культурна Референтура розбудувала Культурно-Наукове Видавництво в Празі, створила Секцію мистців, письменників і журналістів УНО (1939), Комісію державного плянування (1939). УНІ в Америці мав стати науково-дослідним центром, який би об'єднував і координував діяльність українських вчених в Европі, Америці та Канаді. Крім того, на той час в США чи Канаді не було жодної української наукової установи й створення УНІ мало заповнити цю прогалину.

Ідея створення подібної установи, особливо на американському континенті, була дуже на часі і вже були спроби її розв'язання українськими вченими. Так, відома спроба створення Української Академії Наук в Чикаґо українським істориком, співробітником М. Грушевського в НТШ, викладачем історії слов'янських народів у Чиказькому університеті д-р Олександром Сушком[13]. Установа, за кілька років свого існування видала дослідження О. Сушка про Олександра Великого та П. Костаса про історію грецької мови. Але решта запланованих праць так і не вийшла. Можна думати, що діяльність УАН в Америці була представлена однією особою її засновника, що й викликало негативну реакцію в українських науковців[14].

Ідея ожила у змінених міжнародних обставинах кінця 30-х років. Відомий український адвокат і громадський діяч П. Лазарович[15] в листі до О. Грановського згадував про обговорення ним ідеї створення такої наукової інституції і виготовлення короткого проєкту засад її діяльности під час перебування проф. Д. Дорошенка в Канаді в липні та серпні того ж 1938 р.[16] У 1941 р. проф. В. Тимо-

---

ли У. Самчук, О. Лятуринська, М. Мухін та інші видатні будівничі української культури.

[13] Олександер Сушко (1880 – 1966), історик, журналіст і громадський діяч родом з Галичини. Див. про нього "Сушко Олександер", *Енциклопедія українознавства*. Словникова частина. Перевидання в Україні. Т.8, Львів, 2000, с.3110-3111.

[14] В. Дорошенко. "Хлєстаков в Америці або Українська Академія Наук у Шікаґо", *Новий шлях*, 17 липня 1937, №156.

[15] П. Лазарович (1900 – 1983), адвокат і відомий громадський діяч, ректор Інституту М. Грушевського в Едмонтоні (Канада), у 1968 р. був нагороджений медаллю Т. Шевченка, почесний доктор Колеґії Св. Андрія в Вінніпезі. Про нього див. Михайло Маруняк. *Біографічний довідник до Історії Українців Канади*. Вінніпеґ: УВАН в Канаді, 1986, с.376.

[16] "Лист П. Лазаровича до О. Грановського від 5 жовтня 1938 р." Центр Дослідження Імміґраційної Історії Міннесотського університету (ЦДІІ). Архів О. Грановського. Box 1. Ukrainian Academic and Other Organization. Folder "Scientific Institute in New York". Див. "Джерельні матеріяли", док. №5.

шенко і проф. М. Чубатий намагалися створити подібну до УНІА установу – Українське Наукове Товариство, але і ця спроба не вдалася.

Переговори про створення Інституту з О. Грановським спочатку вів Омелян Грибівський, провідний член ОУН і відпручник ПУН на Південну і Північну Америку[17], який обговорював справу створення Інституту, а перед поверненням з Південної Америки до Европи у зв'язку із вбивством в Роттердамі Є. Коновальця, голови ПУН-у, написав проф. О. Грановському листа, в якому згадував про досягнуті домовлености. Про це знаходимо важливу інформацію в листі референта зв'язку ОУН Пригоди[18] до голови ОДВУ з 27 квітня 1938 року:

> "Від. п. Гриб.[івського] дістали ми листа з дороги, в якому він звідомлює, що написав до Вас, Вельмишановний Пане Професор, листа і торкнувся в ньому всіх питань, про які він з Вами свого часу нараджувався, а в тому теж справи УНІ в вашому терені. Культурна референтура і ми надіємося, що Ви, Вельмишановний Пане Професор, присвятите тому питанню належну увагу, бо справа створення такої інституції, що науково обґрунтовувалаб та промощувалаб серед наукових кругів шлях українському імені і історії є як показується надзвичайно важливою і пекучою. Справа такого інституту є на часі ще строго довірочного характеру"[19].

Ініціятивну групу УНІА очолив О. Грановський, а його найближчим дорадником і співорганізатором став О. Ольжич. Грановський у листі до Кандиби від 3 жовтня 1938 р. коротко згадує передісторію Інституту:

> "Я одержав Ваші листи з просьбою прискорити організацію Українського Наукового Інституту, а особливо тому, що в Европі назрівають великі події. Коли вперше я одержав припоручення

[17] Омелян Сеник (1891 – 1941) (псевдо "Грибівський", "Канцлер", "Урбан") – відомий діяч ОУН, опікувався в ПУН північноамериканським континентом, тому часто відвідував Америку. Про нього див. "Сеник Омелян", *Енциклопедія українознавства*, Словникова частина. Т.7. Перевидання в Україні. Львів, 1998, с.2753; А. Мельник, "Канцлер – Грибівський: Сот. Омелян Сеник", *Організація Українських Націоналістів 1929 – 1954...*, с.33-36.

[18] На жаль, не вдалося встановити власника псевда "Пригода". В листі до Л. Винара від 1 квітня 1987 р. Є. Скоцко (Архів Л. Винара, ф. "О. Кандиба") висловив припущення, що ним міг бути Я. Барановський.

[19] "Лист Пригоди до О. Грановського з 27 квітня 1938". ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Ukrainian Academic and Other Organization. Folder "Scientific Institute in New York". Див. "Джерельні матеріяли", док. №1.

минулого літа, яко вислід наших розмов з в. дел.[еґатом] Гриб.[івським], просилося тримати цю справу строго довірочно до дальших повідомлень. Тому власне було мало зроблено, хоч начерк праці обдумувався. Тепер при нашій з Вами зустрічі ми цю справу ширше обговорили, я взявся до реалізації тої важної справи"[20].

Влітку 1938 року[21] Олег Кандиба перший раз приїхав до Америки на запрошення ОДВУ[22]. Вже тоді він був визнаним в світі молодим вченим-археологом, видатним поетом і провідним членом ОУН. Як археолог – фахівець з європейської неолітичної кераміки, він мав близькі наукові зв'язки з європейськими й американськими вченими, від 1932 р. у співпраці з американськими науковими установами проводив розкопки у Чехословаччині та Югославії, мав виклади в літніх семестрах Американської Школи Передісторичних Дослідів в Европі, співпрацював з Фоґґ музеєм мистецтва та Пібоді музеєм Гарвардського університету, друкував праці в *Американському Журналі Археології*[23]. Але ця співпраця відбувалася на європейських теренах.

Олег Кандиба приїхав до Америки для політичної, науково-організаційної та культурницької діяльности. Головні причини приїзду були: 1) Допровадити до організації Українського Наукового Інституту і 2) Взяти участь у Восьмому з'їзді ОДВУ і Другому

---

[20] "Лист О. Грановського від 3 жовтня 1968 р. до О. Кандиби". О. Кандиба в той час мешкав у Нью Йорку. ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Individual correspondens. Folder "Kandyba Oleh". Див. "Джерельні матеріяли", док. № 8.

[21] У листі до Л. Винара від 1 квітня 1987 р. Є. Скоцко згадував, що О. Кандиба приїхав вірогідно в червні, а від'їхав у листопаді 1938 р. Вірогідніше, він приїхав в другій половині липня чи на початку серпня, бо в липні мав виклади в літньому семестрі АШПД у Празі, про що згадував у своєму *Звіті* заступник директора школи В.Я. Фюкс (Л. Винар. "Головний період наукової діяльности..., ч.3-4 (91-92), с.38, прим.107). Від'їхав він не пізніше середини листопада, бо 2-м числом грудня датовано його лист до О. Грановського з Карпатської України (див. "Джерельні матеріяли", док. №15).

[22] За повідомленням Є. Скоцка, члена Центральної Управи ОДВУ, після приїзду до Нью Йорку, еміґраційні власті США задержали О. Кандибу на Елліс Айленд для перевірки його ідентичности і мети приїзду. Він "подав як свого спонсора ЦУ ОДВУ, і мені та другові Володимирові Душнику прийшлося їхати до Еллис Айлант, зізнавати про нього в іміґраційному бюрі, заки його випустили". Євген Скоцко, *На поклик рідної землі. Допомога української еміґрації в ЗСА у визвольній дії ОУН. Спогад учасника.* Нью Йорк; Париж, 1986, с. 75. Додаткову інформацію він подав у листі до Л. Винара від 31 липня 1986 р. (Архів Л. Винара, ф. "О. Кандиба").

[23] Л. Винар, "Головний період наукової діяльности О. Кандиби"..., с. 38 та ін.

Конґресі Українських Націоналістів Америки, що відбулися 3 – 5 вересня 1938[24].

Як відомо, в 1938 році в Америці мав відбутися Великий Збір Українських Націоналістів (ВЗУН), але через вбивство 23 травня того ж року в Роттердамі полковника Євгена Коновальця, відбуття Збору відкликали. Все ж таки члени ПУН приїхали взяти участь у з'їзді ОДВУ і націоналістичному конґресі. З'їзд відбувся в Ньюарку (штат Нью Джерзі), з 3 по 5 вересня 1938 р.[25] Крім О. Кандиби, в цих імпрезах брали участь ґен. Віктор Курманович, полк. Роман Сушко й Ярослав Барановський – усі члени Проводу ОУН. На думку Є. Скоцка:

> "Особливим завданням Ольжича була підготова мистецької частини заповідженої маніфестації, хоч можна припускати, що мав він ще і інші завдання, мабуть пов'язані з приїздом до ЗСА цілої групи ПУН, про які він нам не говорив"[26].

Отже місія Ольжича до Америки в 1938 році була пов'язана в першу чергу з його суспільно-політичною діяльністю, і серед завдань, які перед ним стояли, було створення УНІ. Думка про приїзд до США у зв'язку з працею в Гарвардському університеті могла з'явитися на побутовому рівні у його співробітників в ОУН[27] і відтворитися в довідникових та інших виданнях, але вона не знайшла документального підтвердження.

ОРҐАНІЗАЦІЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В АМЕРИЦІ

В Нью Йорку Олег Кандиба спочатку поселився в домі Володимира Душника, члена Центральної Управи ОДВУ та редак-

---

[24] Про приїзд Кандиби до Нью Йорку і його співпрацю з ОДВУ див. Євген Скоцко. *На поклик рідної землі...*, с. 73-78; Є. Скоцко. "На переломі. 1938 – 1940", *На зов Києва. Український націоналізм у ІІ Світовій війні.* Торонто; Нью Йорк, 1985, с.9-19. Про ОДВУ і зв'язки з ОУН, див. Myron B. Kuropas, *The Ukrainian Americans: Roots and Aspirations 1884 – 1954*, Toronto: University of Toronto, 1991, pp. 253-284. Про ОДВУ є також у книзі: Г. Черниківський. *Олександр Неприцький-Грановський...*, с.247-250.

[25] Є. Скоцко. "На переломі. 1938 – 1940", *На зов Києва...*, с.11.

[26] Там же.

[27] Я. Шумелда 22 липня 1984 р. писав Л. Винару, що О. Ольжич про своє перебування в Америці нікому не говорив, "але багато з нас знало про те коли він був і чому в Америці. Цей побут, в основі науково-дослідчого характеру, пов'язаний з Гарвардським університетом в США, дав йому змогу вивчити важливу країну у грі міжнародних сил і робити об'єктивні оцінки подій в роках 1941-44". (Лист Я. Шумелди до Л. Винара від 22 липня 1984 р. Архів Л. Винара, ф. "О. Кандиба-Ольжич").

тора журналу *Націоналіст*[28]. З листування О. Грановського з О. Кандибою знаємо, що їхня зустріч відбулася вірогідно наприкінці літа чи на початку осені в Міннеаполісі, де вони докладно обговорили організацію і завдання майбутньої установи. Вони зустрічалися ще декілька разів. О. Грановський писав у листі до Д. Штогрина, що "ми з ним (Ольжичем – авт.) часто здибалися і переписувалися, а особливо в справах заснування Українського Наукового Інституту в Америці. ОДВУ постаралося фінансувати видання Інституту..."[29]. Як голова ОДВУ, Грановський тоді часто відвідував Нью-Йорк, де перебував Ольжич.

У вересні 1938 року Ініціятивний Комітет для створення Українського Наукового Інституту в Америці, очолений проф. О. Грановським, розіслав потенційним членам Інституту лист-запрошення[30]. Крім заклику стати членом Інституту, тут було сформульовано мету діяльности установи, яка в цілому виводилася з потреби об'єднати українських вчених на всіх теренах, розвивати українську науку та сприяти поширенню інформації про Україну для спростування помилкових наукових і політичних концепцій, поширених в світі. Цей лист готувався без безпосередньої участи О. Кандиби, але сформульовані в ньому завдання базувалися на основних ідеях Інституту, обговорених попередньо ініціяторами і пізніше сформульованих в Статутах УНІ.

Склад Ініціятивного Комітету був продуманий О. Грановським і пізніше обґрунтований в листі до О. Кандиби. До Ініціятивного Комітету увійшли вчені з Міннеаполісу – О. Грановський (голова), Микола Гайдак (писар), Стефан Мамчур – професор Католицької Колеґії Св. Томи, Іван Корчик – доктор медицини, Іосиф Булик і Леонтій Рибак – докторанти Міннесотського університету, Ірина Грановська, яка мала університетську освіту[31]. Саме вони підписали лист-запрошення.

Відзив на лист-заклик Ініціятивної Групи був назагал позитивний. Орґанізатори одержали відповіді від багатьох українських інтелектуалів, серед яких – Р. Придаткевич, Г. Павловський, Ф. Луців,

---

[28] Інформацію про життя О. Кандиби в Нью Йорку подав Любомирові Винару в інтерв'ю по телефону Володимир Душник 17 травня 1968 року (Архів Л. Винара, ф. "Кандиба-Ольжич"). Він сказав, що Кандиба брав участь в діяльности ОДВУ і організував Інститут.

[29] "Листи про О. Кандибу-Ольжича", *УІ*, т. XXII..., с.159.

[30] ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Ukrainian Academic and Other Organization. Folder "From ODWU Section. Scientific Institute in New York". Див. "Джерельні матеріяли", док. № 2.

[31] Лист О. Грановського до О. Кандиби від 3 жовтня 1938 р.

А. Кібзей, Т. Павличенко та ін.[32] Наприклад, д-р В. Галич, автор першої англомовної історії українців у США, писав у відповіді, що "потреба такої організації вже довший час відчувалася, і хоч наші сили ограничені, то й так зорганізовано може буде більше щось зробити як одинцем"[33]. В той же час дехто вітав відсутність партійного впливу на діяльність Інституту[34].

Одначе листування між організаторами свідчить про розбіжності у розумінні деяких організаційних питань, в першу чергу – складу Управи та розміщення організаційного центру. У зв'язку з потребою прискорення справи створення УНІ, на чому наполягав ПУН, О. Кандиба пропонував перенесення організаційного центру до Нью-Йорку, де в той час перебував сам і де до справи міг долучитися В. Душник[35]. Він подав також склад Управи, в якій директором Інституту мав стати О. Грановський, координаційним секретарем – О. Кандиба, а діловим секретарем – В. Душник[36].

Яка ж була реакція О. Грановського? Можна ствердити, що він не був задоволений "диктатом" Кандиби і намагався переконати в правильності своїх поглядів. О. Грановський був проти залучення до справи УНІ В. Душника, бо "від'ємно для справи булоб, колиб УНІ навіть з самого початку його основання льокувався при ОДВУ. Тим самим відхилилося б людей, що нас добре ще не розуміють, а котрих треба б притягнути до праці. До того п. Душник ще не має тих наукових контактів, так потрібних для такої справи"[37]. Свої погляди на цю справу О. Грановський продовжував відстоювати і пізніше, арґументуючи одержанням згоди на членство в Інституті від людей, які до того не були задіяні в українському політичному житті – зокрема, відомого скульптора О. Архипенка та ін.[38] О. Кан-

[32] Листи від них зберігаються в ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Ukrainian Academic and Other Organization. Folder "From ODWU Section. Scientific Institute in New York".

[33] "Лист В. Галича до О. Грановського від 8 жовтня 1938 р." ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Ukrainian Academic and Other Organization. Folder "From ODWU Section. Scientific Institute in New York". Див. "Джерельні матеріяли", док. №6.

[34] "Лист В. Тимошенка до О. Грановського (без дати, 1938 р.)". ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Ukrainian Academic and Other Organization. Folder "Scientific Institute in New York". Див. "Джерельні матеріяли", док. №3.

[35] "Лист О. Кандиби до О. Грановського від 1 жовтня 1938 р." ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Individual correspondens. Folder "Kandyba Oleh". Див. "Джерельні матеріяли", док. № 7.

[36] Там же.

[37] Там же.

[38] "Лист О. Грановського до О. Кандиби з 5 жовтня 1938". ЦДІІ Мінне-

диба поступився секретарством Душника, але просив включити його до дирекції Інституту як члена і заступника директора на Східні стейти[39].

О. Грановський вважав, що Інститут краще "льокувати" не в Нью-Йорку, а в Міннесоті, бо Міннеаполіс був університетським містом, УНІ було б краще діяти при науковій інституції і "не центр населення, а центр наукових сил грає ролю"[40]. Вчений у цьому розкрив плян діяльности Інституту, який серед іншого передбачав запрошення до співпраці американських вчених, "що цікавляться українською справою", видання двох томів праць Інституту – українською та англійською мовами та "зачартерування статуту УНІ". І, нарешті, професор закликав не поспішати з творенням установи, "поки не оформиться ціла організація і її уряд, щоби надати форму нормального розвитку УНІ на тлі американських обставин і щоб ніхто нам не міг закинути, що ми щось фабрикуємо по аматорськи. В противнім разі ми закопаємо великі можливості передчасно в могилу"[41].

На нашу думку, в цій дискусії віддзеркалений спосіб мислення представників двох ґенерацій: О. Грановського (н. 1887 р.) – досвідченого університетського професора, пересічного поета і голови ОДВУ та О. Кандиби (н. 1907 р.) – молодого й здібного археолога, видатного поета, члена ОУН і голови Культурної Референтури. Між ними було 20 років вікової різниці, різний політичний досвід і дещо відмінні погляди. О. Кандиба настоював, щоб перед його виїздом до Европи вже Інститут був зорганізований. Професор хотів полагодити спершу усі формальности і не хотів працювати під чиїмсь диктатом. В листі до О. Кандиби з 5 жовтня 1938 р. він писав:

> "Коли мені доручено справу, і я взявся до переведення її в життя, то прошу її залишити до моєї розпорядимости, поки її не поставлю на тривкі ноги. Хіба що до мене немає довір'я, тоді не треба булоб цю працю й починати. Всі зауваги прийматиму до дуже пильної уваги, але як довго я буду головою УНІ, так довго сам мушу знати що робитиметься в Інституті"[42].

В цілому все ж можна стверджувати, що розбіжності між

сотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Individual correspondens. Folder "Kandyba Oleh". Див. "Джерельні матеріяли", док. № 11.

[39] Там же.

[40] Лист О. Кандиби до О. Грановського від 1 жовтня 1938 р.

[41] Там же.

[42] Лист О. Грановського до О. Кандиби з 5 жовтня 1938.

організаторами не були принциповими, вони обговорювали всі питання й це було на користь справі.

З листування можна також спробувати з'ясувати процес підготови Статуту УНІА. В уже згаданому листі від референта зв'язку ПУН Пригоди згадувалося про пересилку статуту від КР ПУН до О. Грановського. В листі Ініціятивного Комітету, розісланому з Міннеаполісу, було обіцяно вислати проєкт статуту по одержанні писемної згоди на членство. В листі О. Кандиби від 1 жовтня 1938 р. згадувалося про Повний і Скорочений статути, які плянувалося літографувати і вислати до чартерування – виглядає, що текст статутів вже в Нью-Йорку мали. У відповіді, написаній О. Грановським 3 жовтня, згадується про висилку до зголосившихся членів Інституту проєкту статуту, "що вже виготовляється на зразок трьох американських наукових інституцій"[43]. 5 жовтня О. Кандиба писав О. Грановському, що висилав "нарис скороченого Статуту" з проханням "його проглянути", а "повний статут я тут відповідно до наших міркувань змінюю і постараюся його розмножити тут... При цьому прошу Вас ласкаво дати все до зачартерування в найскор[ішому] часі, щоб можна було мені почати працю в Европі[44]. Того ж числа – 5 жовтня О. Грановський пише Кандибі про те, що

> "Ваш статут скорочений є добрий, але ми думаємо, що краще послати короткий статут в англійській мові приблизно в такій формі, як його будеться зачартеровувати. Той статут, себто його проєкт, вже літоґрафується. Ми так робимо, щоби зменшити кошти. Повний статут по ґрунтовному обробленню можна розмножити в укр. мові. Прошу Вас одначе не множити його, поки ми переробимо і одобримо його і лише тоді його можна буде літоґрафувати з нашою згодою"[45].

Отже, складається враження, що статутові документи готувалися одночасно в обох центрах і відповідно обговорювалися. Обидва варіянти статутів, правдоподібно, опрацьовувалися в Нью-Йорку, найвірогідніше – О. Кандибою. Ймовірно, був ще варіянт, підготовлений в Міннеаполісі (найскорше, О. Грановським) – це мав бути англомовний текст скороченого статуту, підготовленого до урядової реєстрації Інституту. На жаль, серед матеріялів, пов'язаних з УНІ, що зберігаються в архіві О. Грановського, його не вдалося

[43] Там же.

[44] "Лист О. Кандиби до О. Грановського від 5 жовтня 1938". ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Individual correspondence. Folder "Kandyba Oleh". Див. "Джерельні матеріяли", док. № 9.

[45] Лист О. Грановського до О. Кандиби від 5 жовтня 1938.

знайти і не відомо, чи був він підготовлений. Те, що розширений варіянт статуту називався "Статут Українського Наукового Інституту в Нью-Йорку", а той час як скорочений варіянт носив назву "Статут Українського Наукового Інституту в Америці" на наш погляд, може свідчити про певну "перемогу" поглядів Кандиби на місце центру діяльности інституції.

Текст статутів є машинописом без жадних рукописних правок чи доповнень. Тому питання про ролю О. Грановського в опрацюванні розширеного варіянту статуту залишається відкритим. Крім того, на нашу думку, в архіві зберігся чернетковий розширений варіянт. На користь цього свідчить недостатнє редагування тексту: майже повністю повторюються пункти 13 і 14 другого розділу про друк праць Інституту українською, англійською та іншими мовами[46]. Чи було виготовлено остаточний варіянт статутів і чи були подані матеріяли до урядової реєстрації установи – невідомо. Можемо лише стверджувати, що в 1939 р. УНІ так і не було зареєстровано.

Аналіз текстів документів дає підстави зробити висновки про концепцію УНІ, якої притримувався О. Кандиба. Виглядає, що він готував проєкти статутів при співпраці українських вчених з Праги. Скорочений статут УНІ повністю увійшов до значно поширеного "Статуту УНІ в Нью-Йорку", переважно в Розділ І "Загальні тези". Цей розділ було доповнено засадничою тезою про сутність УНІ: "Український Науковий Інститут в Нью-Йорку є установою незалежної української науки, скерованої на добро української нації", а також переліком установ, які входили до складу Інституту. До цього розділу було включено й пункт №8 про те, що Інститут в своїх цілях орґанізує експедиції, екскурсії, досвідні станції, установи і т.п.[47]

Повний "Статут Українського Наукового Інституту в Нью Йорку" складається з семи розділів і "Зауваг". Їх аналіз дає підстави стверджувати, що Український Науковий Інститут мав стати тією науковою установою, яка б поза Україною об'єднувала українських науковців незалежно від місця їхнього помешкання і гідно б представляла українську науку на міжнародному рівні. Зокрема, в розділі "Загальні тези" подано, що УНІ в Ню Йорку є установою незалежної української науки і "а) дбає про поглиблення і поширення наукових дисциплін на користь української нації, б) об'єднує та організує наукову працю українських вчених в Злучених Державах

---

[46] Статут Українського Наукового Інституту в Ню Йорку. ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Ukrainian Academic and Other Organization. Folder "From ODWU Section. Scientific Institute in New York". Див. "Джерельні матеріяли", док. №12.

[47] Там же.

Північної Америки, на українських землях та поза її межами та помагає у витворені дослідчих та освітніх установ для всіх галузей знання"[48].

Статут передбачав структуру Інституту, подібну до організаційної структури національних академій і більшості наукових товариств. Як і в "скороченому", в Статуті УНІ в Нью-Йорку передбачалося створення трьох наукових відділів (історично-філософічного з секцією мистецтва, математично-природничих наук і суспільних наук з секцією правничих наук і економічних). Крім того, згідно зі Статутом при УНІ мали працювати "а) бібліотека Інституту, б) Музей-архів, в) друкарня, г) постійні і тимчасові комісії"[49]. В останньому розділі – "Завваги" було передбачено програму УНІ, яка містить інформацію про заплановані видання та про деякі постійні комісії, які мали діяти при історично-філософічному відділі: постійна комісія для історії української літератури, тимчасова комісія для історії української революції (1917 – 1921 рр.), постійні комісії для українського права, для студій фашизму та для студій націонал-соціялізму. Третій відділ передбачав діяльність постійної комісії для студій економіки України. Як бачимо, деякі з пропонованих комісій були нетрадиційними для української науки за своїми дослідницькими завданнями.

Структура членства УНІ передбачалася подібною до НТШ та інших наукових товариств і установ: в УНІ мали бути дійсні члени, члени-співробітники, члени члени-прихильники. Членів "кляси мистецтва" не було в статутах інших наукових установ, її створення було пов'язане з потребою залучення до співпраці мистців. О. Кандиба був своєрідним опікуном мистецтва: в Кракові та Празі заснував мистецькі організації. В "Заувагах" до Статуту, він подав список потенційних членів Інституту, які включали науковців з Америки та Канади[50]. На нашу думку, тут було враховане побажання О. Грановського, бо в статуті було наголошено, що при залученні інших осіб "треба звернути увагу на те, щоб не надто підкреслювати націоналістичний склад Інституту"[51]. З невідомих причин у списку не згадувалося серед членів прізвища самого О. Кандиби, який був

[48] Там же.

[49] Там же.

[50] У списку названі "проф. Грановський, Мамчур, Павличенко, Гайдак, Андрусишин (Канада), Тимошенко (?), і евентуально ще інші наукові сили – як члени. Архипенко, Гайворонський, Придаткевич – як члени кляси мистецтв. Д-р Мишуга, Ревюк, Герман, Скоцко, Душник, Дальниченко, Ляхович, Ґалан – як члени прихильники".

[51] Там же.

згаданий нижче як майбутній постійний координаційний секретар, що буде перебувати в Европі.

Інститут мав підтримувати зносини з чужоземними академіями та науковими установами, вступати в міжнародні та інші союзи Академій та наукових товариств та брати участь та організувати українські та міжнародні наукові з'їзди[52], а також наділявся правом засновувати наукові установи в Україні та на еміґрації – отже, стати організаційним центром українського наукового життя. УНІ мав стати також осередком підготовки українських наукових кадрів, бо дійсні члени і члени-наукові співробітники могли орґанізовувати наукові семінари та інші наукові роботи для осіб, що готуються до наукової діяльности. Окрему увагу в статуті було приділено науково-видавничій діяльності Інституту. Отже, можемо ствердити, що Олег Кандиба плянував створення унікальної української наукової установи в Америці, яка б репрезентувала українську науку і культуру на міжнародному форумі.

Проф. О. Грановський при створенні Інституту діяв за пляном, поданим в уже згаданому листі від 3 жовтня 1938 р. Він писав:

> "Наші пляни такі:
>
> 1. Як одержимо відповіді на наші листи, зараз засилаємо кандидатам проєкт статуту, що вже виготовляється на зразок трьох американських наукових інституцій.
>
> 2. Як скоро це буде зроблено, зараз беремося до зачартерування статуту УНІ на цілу Америку і інші держави.
>
> 3. Лише тоді подамо до преси публичний заклик.
>
> 4. По тім треба буде удатися до американських вчених з різних фахів, що цікавляться українською справою. У нас на це є відповідний плян.
>
> 5. Зараз по заложенню УНІА, треба взятися негайно до друку першого тому в українській мові і другого том у в чужих мовах, а особливо в англійській мові.
>
> 6. Дальший плян праці має розвиватися в кількох напрямах. Цілий ряд видань треба видати скорим темпом, щоб прикувати до себе увагу наукового світу"[53].

На нього фактично ліг обов'язок розбудови членської бази Інституту, переважно на американському терені. Видавничою діяльністю зайнявся О. Кандиба, котрий готував видання першого наукового збірника. Осінню 1938 р. він виїхав з Америки в Карпат-

---

[52] Там же.

[53] Лист О. Грановського до О. Кандиби від 3 жовтня 1938 р. Див. також прим. № 14.

ську Україну, де, як представник ПУН[54], розбудовував працю Культурної Референтури і брав участь у боротьбі за утвердження Українсько-Карпатської Держави.

Ольжич розпочав працю над науковим збірником УНІА в Хусті в кінці 1938, вже на початку грудня розіславши листи із запрошенням до співпраці в ньому відомим українським вченим. Після окупації мадярськими військами Карпатської України в березні 1939 р., він був змушений виїхати до Чехословаччини, де з травня 1939 р. продовжив працю над збірником.

Повернувшись до Европи, О. Кандиба 2 грудня написав листа з Карпатської України О. Грановському, в якому просив леґалізувати Інститут і вислати йому "уповноважнення та блянки", що було потрібне до праці. Також він повідомляв про приступлення до роботи над *Збірником* не очікуючи на чартерування УНІА, бо це необхідне "з огляду на револ. момент та ті директиви, які я дістав"[55]. При цьому він наголошував, що збірник повинен з'явитися друком ще в *січні*, а "зачартерування Інституту і леґалізація моєї функції координац. секретаря і редактора повинні наступити в найкоротшому часі, щоб збірник мав *відповідну фірму*, а я міг як слід ставити справу Інституту в тутешніх офіційних і наукових колах"[56]. До цього листа О. Кандиба додавав список осіб, які стали членами УНІ і мали одержати запрошення до співпраці в *Збірнику*[57], який складався з двох частин: список европейських членів УНІ (члени дійсні) і членство в Америці[58]. З цього списка видно, що він в Европі приєднав до співпраці в Інституті 18 нових членів – поважних українських вчених з Галичини, Чехословаччини, Польщі й Австрії. В той же час в Америці та Канаді не було більше 10 дійсних членів УНІ. Можливий

---

[54] Roman Wysocki, *цит. пр.*, с. 388; Петро Стерчо, *Карпато-Українська Держава*. Торонто: Наукове Товариство ім. Т. Шевченка, 1965, с. 80. Про Українську Карпатську Державу див.: Peter G. Stercho, *Diplomacy of Double Morality. Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine, 1919 – 1939*. New York: Carpathia Research Center, 1971; Vincent Shandor, *Carpatho-Ukraine in the Twentieth Century. A Political and Legal History*. Cambridge, Mass.: Ukrainian Research Institute. Harvard University, 1997; Олександер Баран. *Карпатська Україна. Шлях до державності*. Вінніпеґ: УВАН в Канаді, УІТ, 2003.

[55] "Лист Олега Кандиби до Олександра Грановського від 2 грудня 1938 р". ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Individual correspondence. Folder "Kandyba Oleh". Див. "Джерельні матеріяли", док. № 15.

[56] Там же.

[57] "Список членів УНІ в Европі та Америці". ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Individual correspondence. Folder "Kandyba Oleh". Див. "Джерельні матеріяли", док. № 16. Список без дати, але написаний правдоподібно під кінець 1938 р.

[58] Там же.

вихід книги на рідній землі, на думку Кандиби, мав велике моральне значення.

Не знаємо відповіді Грановського на цей лист, але під кінець 1938 – весною 1939 р. Інститут ще не мав свого фірмового паперу (про що свідчать листи О. Кандиби до авторів *Збірника*, які не мають відповідного оформлення) і не був зачартерований в Америці. Останнім листом О. Кандиби до О. Грановського став текст листа до членів із запрошенням до участі в *Збірнику*[59]. Відомо також, що професор став автором передмови до книги. Пізніше О. Грановський згадував:

> "ОДВУ постаралося фінансувати видання Інституту і здається вийшло пару томів, одначе, через війну, бо вони вийшли якраз тоді, як вибухла війна і як посипалися на мене і на ОДВУ всякі напади від большевиків підчас "медового періоду" поміж Молотовим і Рібентропом, ми тут не одержали ні однісенького примірника"[60].

Рік 1939 пов'язаний з діяльністю УНІА переважно на европейському терені. Спершу в Карпатській Україні, згодом – в Празі, де мешкав Ольжич і його батьки.

О. Кандиба поширив членську базу Інституту в Европі та реалізовував проголошені в статуті організаційні пляни. Зокрема, в травні 1939 року було зорганізовано Постійну Комісію для студій фашизму. У листі до проф. Є. Онацького від 25 травня 1939 року О. Кандиба запросив його до складу Комісії і написав, що "передбачається видання Збірників Комісії, з яких перший має з'явитися найближчої зими"[61]. Крім того, головним завданням О. Кандиби на той час було започаткувати й зреалізувати науково-видавничу програму Інституту. Першим виданням було заплянований загальний науковий збірник, пізніше він розпочав підготовку збірника історичних праць[62], але книга так і не вийшла.

Як згадувалося, у "Заввагах" до статуту О. Кандиба подав обширний плян публікацій, які включали наукові збірники усіх Відділів Інституту, включаючи також видання комісій[63]. З цих видавничих плянів було реалізовано лише видання першого загального *Збірника*. Беручи до уваги, що сьогодні це унікальна й рідкісна книга, докладніше обговоримо це єдине видання УНІ. Для О. Кандиби це був також перший науковий збірник за його редакцією.

---

[59] Див. док. №18 у "Джерельних матеріялах".
[60] "Листи про О. Кандибу-Ольжича"..., с. 159.
[61] "Листи О. Кандиби до Є. Онацького", *УІ*, 1985, т. XXII..., с. 144.
[62] Там же, с. 146.
[63] Статут Українського Наукового Інституту в Ню Йорку.

Багато відомостей про цей збірник та інші заплановані видання УНІА знаходимо у листуванні Олега Кандиби з проф. Євгеном Онацьким, членом Інституту і близьким співробітником Культурної Референтури ОУН. Про свої видавничі пляни і редакційну працю над *Збірником* він інформував проф. О. Грановського і запрошував його до співпраці. В листі з Карпатської України 2.XII.1938 р. О. Кандиба писав:

> "Є конечне нам тут негайно приступити до публікації першого збірника Інституту. Це нам необхідне в теперішньому моменті під *кожним оглядом.* З огляду на рев. момент та ті дерективи, які я дістав, збірник повинен з'явитися друком ще в січні (1939 р). Стягаю тут матеріял і зредагую його при помочі поодиноких спеціалістів. Друкуватимо певне тут, – що важливіше для нас морально (вихід на рідній землі). Перші аркуші здані будуть до друкарні ще перед Різдвом. Тепер висилаю листи з запрошенням до участи у Збірнику окремим членам в Европі та Америці"[64].

До потенційних авторів *Збірника* О. Кандиба звертався влітку 1938 р. Про це згадує Микола Андрусяк у спогаді про цей збірник. Він пише, що послав О. Кандибі

> "статтю літом 1938 р. В осени повідомив мене Кандиба з Хусту, що він перебуває в тогочасній столиці Карпатської України й друкуватиме в ній цей збірник. Після трагедії карпатсько-українського державного будівництва в березні 1939 р. написав мені Кандиба уже з Праги, що всі матеріяли до збірника пропали в Хусті, отже чи маю я копію моєї статті; якщо так, то негайно йому прислати до Праги"[65].

Згадані в листі М. Андрусяка події підтверджуються листуванням. О. Кандиба в листах, вдруге розісланих до авторів 10 травня 1939 р., запрошуючи прислати до *Збірника* статтю, писав: "Події на Карпатській Україні, де перший Збірник має вийти, перешкодили його в появі та примусили перенести друк на еміграцію. З тої причини теж продовжено попередний реченець надсилки причинків"[66]. Не маючи офіційного бланку Інституту, в своїх листах часами Кандиба

---

[64] Лист О. Кандиби до О. Грановського від 2.XII.1938.

[65] М. Андрусяк. " Жмуток спогадів у зв'язку з редаґуванням д-ром Олегом Кандибою "Збірника Українського Наукового Інституту в Америці", *УІ*, т. XIII, № 1-4, 1976, с. 110.

[66] "Лист О. Кандиби до Грановського від 10 травня 1939 р." ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Individual correspondence. Folder "Kandyba Oleh". Див. "Джерельні матеріяли", док. № 18, 19.

в лівому верхньому кутку аркуша подавав назву "Координаційний Секретаріят Українського Наукового Інституту в Америці"[67].

Збірник Українського Наукового Інституту в Америці був надрукований в празькій друкарні восени 1939 року. На титульній сторінці як назва серії подано: "Праці Українського Інституту в Америці. І" українською та англійською мовами. Місце видання: Сент Пол, Мінн. – Прага, 1939. Збірник включав 13 досліджень з різних наукових ділянок (історія, археологія, архітектура, літературознавство, право, економіка, етнографія, фізика, хімія й інші). Авторами були науковці з Праги й інших українських наукових осередків. Серед них – Олег Кандиба, Олег Гайманівський, Симон Наріжний, Людмила Красковська, Євген Онацький, Полікарп Герасименко, Микола Зайцев та інші. Кожна стаття включала резюме англійською або німецькою мовою, і тією ж мовою було подано переклад української назви в "Змісті". Як згадує київська дослідниця Н. Лисенко, в підготовці збірника О. Кандибі допомагав його батько Олександер Олесь[68]. Коротку передмову до збірника написав проф. Олександер Грановський, який підкреслив вагу організації "національної науки" в той час, "коли українську науку вживається або викривляється о вподобі ворожих українській нації сил, суспільність мусить протиставити цьому наукове будівництво, що виходитиме тільки з національних потреб та завдань"[69]. Як вже згадувалося, О. Грановський не одержав жодного примірника цього видання. В Архіві та бібліотеці вченого цієї книги немає до сьогодні, що свідчить про те, що не одержав він його і пізніше. Переважно відсутня ця книга і в наукових бібліотеках Америки та Европи. На велике щастя, зберігся один примірник в д-р Марка Антоновича і його зіраксовою відбиткою користуємося в нашій статті.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Останній раз Кандиба і Грановський зустрічалися підчас II Великого Збору Українських Націоналістів (ВЗУН), що відбувся в Римі 27.VIII.1939 року в пансіоні проф. Є. Онацького[70]. Вони брали

[67] Див. статтю Н. Лисенко в цьому числі *Українського Історика.*

[68] Див. лист О. Кандиби до Є. Онацького від 25 травня 1939 р., "Листи О. Кандиби до Є. Онацького", *УІ*, т. XXII..., с. 144.

[69] Олександер Грановський. "Передмова", *Збірник Українського Наукового Інституту в Америці.* Під загальною редакцією Др. Олега Кандиби. Сент Пол, Мінн. – Прага, 1939, с. 3.

[70] Про ВЗУН у Римі, див. Roman Wysocki, *op. cit.*, pp. 395-399; Євген Онацький. "Дві зустрічі з полковником Андрієм Мельником в Італії", *Непогаслий огонь віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника.* Париж: Націоналістичне видавництво в Европі, 1974, с. 196-201.

участь у ВЗУН і напевно мали змогу обговорити справи Інституту в Америці. В 1939 році ОДВУ і проф. О. Грановський, як голова, були несправедливо переслідувані Американськими державними органами (FBI, The House UN-American Activities Committee та ін.) за симпатії до нацистської Німеччини[71]. В такій атмосфері не було мови про діяльність Інституту в Америці. В той же час причина згасання цієї важливої справи може бути й в іншому. В 1941 р. відомими українськими вченими М. Чубатим та В. Тимошенком було зроблено спробу створення ще однієї наукової установи дослідницького профілю в Америці – Українського Наукового Товариства, що не є об'єктом нашого дослідження. Але лист О. Грановського до В. Тимошенка, написаний з цього приводу, відкриває завісу над його розумінням причини занепаду справи УНІА. Зокрема він писав:

> "Нажаль Ви не згадали (в статті про УНТ – авт.) про наші спроби ще в 1938 році. З історичного погляду як і з наставлення де яких людей це важно. Ми тоді замість газетярських апелів удалися особисто до науковців з дуже добрим відгуком. Бачите, Ви за далеко і може не зовсім добре охоплюєте "гаразди" що існують в більших українських центрах, а особливо на сході, де є свій "Рим" і своєрідні "папи". Тому то й та справа не посунулася вперед. Як би Ви так ближче запізналися з тими обставинами, я є певний, що Ви їх би незлюбилиб"[72].

В умовах, що склалися, науковою діяльністю Інституту зайнявся переважно д-р Олег Кандиба, який після окупації Карпатської України коротко мешкав у Кракові, а потім в Празі[73]. Під час війни Олег Кандиба керував націоналістичним підпіллям в Україні

---

[71] Про цей період діяльности ОДВУ докладний огляд дає тодішній секретар Центральної управи Євген Скоцко у спогадах *На поклик рідної землі...*, с. 115-136, також Myron Kuropas, *op. cit.*, pp. 275-302.

[72] "Лист О. Грановського до В. Тимошенка від 27 березня 1941 р." ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Individual correspondence. Folder "Tymoshenko V." Див. "Джерельні матеріяли", док. № 22.

[73] Д-р Микола Климишин в листі до Любомира Винара з 14 березня 1987 року згадує, що співпрацював з Ольжичем у Кракові від жовтня 1939 до початку 1940 року. Кандиба в тому часі в Кракові був референтом "культурних справ ПУН-у", а М. Климишин – культурним референтом Українського Допомового Комітету у Кракові. Як почався конфлікт в ОУН – О. Кандиба виїхав з Кракова до Праги. Климишин пише: "Ольжича пам'ятаю, як ніжну людину, дуже приємну і делікатну. Він між іншим інспірував через мене об'єднання мистців-малярів у Кракові, Видавництво "Українське Видавництво", цукорню "Полтава". Багато тих інформацій є в моїх спогадах "В поході до волі". Та книжка в цю пору є білим круком". (Архів Л. Винара, ф. "Кандиба Олег").

– займався справами ОУН, далекими від діяльности Інституту. Власне, після виходу *Збірника* Інституту життя УНІА фактично припинилося.

Пропозиція деяких вчених щодо відновлення діяльности Інституту по війні не увінчалася успіхом. Від імені членів УНІ з Европи, які опинилися в 1947 р. в таборах для переміщених осіб (т.зв. DP camps) на території Німеччини, до Олександра Грановського звернувся інженер д-р Полікарп Герасименко, член Інституту. Він висловив думку про потребу відновлення діяльности УНІ в нових умовах і пропозицію допомогти українським вченим "в цьому переходовому стані вкладаючи на це розмірно невеликі кошти". На його думку, хоча "Український Науковий Інститут не має харитативних завдань, але – замовляючи праці українських учених і оплачуючи їх – він зможе здобути цінний матеріял і та піддержати тимчасово фізичне існування частини науковців"[74]. Він вважав, що УНІ мав би мати на це 1,500 – 2,000 дол., якими можна було б оплатити праці 20-30 науковців в Німеччині й тим підтримати їх 4-5 місяців. В архіві не знайдено копії відповіді О. Грановського на цю пропозицію. Загальновідомо, що вчений активно сприяв переїзду до США українських науковців, про що в його архіві збереглося величезне листування. Але схоже, що дослідження "під фірмою" УНІ так і не були надруковані.

Як бачимо, Український Науковий Інститут в Америці припинив існування після Другої світової війни. Можливо, на це мала вплив трагічна смерть 1944 року в німецькому концентраційному таборі О. Кандиби, який був одним із головних промоторів цієї ідеї. По війні в Німеччині постала нова дослідницька інституція – Українська Вільна Академія Наук, відновило працю – тепер на еміґрації – Наукове Товариство ім. Шевченка. При створенні паростків цих установ на американському континенті вони об'єднали переважну більшість українських науковців – переселенців з Европи.

О. Кандиба-Ольжич був серйозним організатором першої наукової установи в Америці. Постає питання: як оцінювали діяльність Олега Кандиби його сучасники. В кінці 1938 року він зустрівся у Відні з полковником Андрієм Мельником, головою Проводу Українських Націоналістів, і здав йому звіт з діяльности. Залишився цікавий опис цієї зустрічі. А. Мельник писав:

---

[74] "Лист П. Герасименка до О. Грановського від 27.1.1947". ЦДІІ Міннесотського університету. Архів О. Грановського. Box 1. Ukrainian Academic and Other Organization. Folder "Scientific Institute in New York". Див. "Джерельні матеріяли", док. №23.

"По складені мого приречення до рук членів Вужчого Проводу Українських Націоналістів 12 жовтня 1938 року, було одним з перших моїх завдань познайомитися з тими з референтів ПУН, які до ВПУН не належали. Одним з перших, з яким прийшлося зустрічатися мені у Відні, був д-р Олег Кандиба, Ольжич. Стрункий, високий, майже ще юнак і гарної будови, з несміливими рухами, дещо похилої постави. Хоч попереджений був Ольжич Сеником-Грибівським про нашу зустріч, помітне було змішання його при нашім привітанні, якесь хвилювання не покидало його в початковій частині нашої розмови, і через це утруднювало його старанно приготований і складений звіт з праці в ділянці веденої ним культурно-освітньої референтури. Щойно по звіті, при дискусії, повернувся він до "рівноваги" і щойно тут заблищав своєю ерудицією і ґрунтовним знанням довіреного йому ще покійним вождем (Є. Коновальцем) ресорту, виявляючи при цьому прикмети доброго організатора. Свій ресорт розбудував Ольжич відповідно до многогранник завдань, що їх ставила в повнім розвою ОУН, в могутній апарат з кількадесятьма ближчими і дальшими співробітниками, з чого приблизно третина на рідних землях, решта поза ними – Європі й за океаном. Культурно-освітню ділянку довів Ольжич до не перевищеного розцвіту, завдяки вже признаному імені визначного вченого й автора ряду наукових цінних праць, завдяки рідким особистим прикметам і завдяки вмілому та старанному доборі співробітників"[75].

Характеристика О. Кандиби-Ольжича Головою ПУН-у А. Мельником достатньо об'єктивна. Можна додати, що Ольжич був науковцем-ідеалістом, який розбудовував українську культуру. Його концепція організації першої української установи в Америці була відважна та правильна. Коротка, але важлива, діяльність Українського Наукового Інституту в Америці, поширена на два континенти, засвідчує його значні науково-організаційні і науково-видавничі здібності.

Знаємо, що в нашій статті не розв'язано всіх питань, пов'язаних з діяльністю УНІА. Але нею зроблено перший нарис, який буде доповнений із знайденням нових джерельних матеріялів.

[75] Андрій Мельник, "Ольжич Кардаш – Др. Олег Кандиба", *Організація Українських Націоналістів 1929 – 1954...*, с. 29.

ДЖЕРЕЛЬНІ МАТЕРІЯЛИ: ДОДАТОК

ВСТУП

В цьому томі журналу *Український Історик* друкуємо джерельні матеріяли, пов'язані з творенням першої наукової установи в США – Українського Наукового Інституту в Америці. Архівні джерела до написання статті про УНІА зберігаються в Центрі Дослідження Імміграційної Історії Міннесотського університету (Immigration History Research Center) в місті Міннеаполіс, штат Міннесота, де довгий час працював відомий український вчений-етномолог, поет, публіцист і громадсько-політичний діяч, голова Організації Державного Відродження України (ОДВУ) Олександер Неприцький-Грановський (1887 – 1976).

Олександер Грановський[1] приїхав до США в березні 1913 р. Захистив докторську працю у Вісконсинському університеті 1925 р. В 1930 р. став професором Міннесотського університету, в якому працював до виходу на емеритуру в 1956 р. Став всесвітньо відомим фахівцем з комахознавства. Активний громадський діяч, був учасником установчої конференції ООН у Сан-Франциско (1945) та двох конференцій ЮНЕСКО (1953, 1955). Ще від початку 1930-х років брав активну участь у діяльності Організації Державного Відродження України, створеної у 1929 р. в США з ініціятиви Євгена Коновальця і базованої на ідеологічних засадах ОУН.

Відомий український вчений, член багатьох українських і чужинецьких наукових установ, талановитий публіцист, О. Грановський був членом УІТ.

Проф. О. Грановський в травні 1965 р. підписав угоду з керівництвом Міннесотського університету, а в січні 1966 р. відбулося офіційне відкриття Української колекції в бібліотеці університету, яку було створено з переданих ним книг і архівних матеріялів. Незадовго перед тим в університеті було створено Центр Дослідження Імміграційної Історії. На кошти, надані бібліотекою університету, вчений здійснив поїздку до Европи, звідки привіз багато українознавчих матеріялів. Після відкриття Української колекції вчений розпочав працю по створенню українознавчої катедри при Міннесотському університеті, але ця концепція не зреалізувалася.

---

[1] Тут і далі біографія проф. О. Грановського подається за книгою Г. Черніхівський. *Олександер Неприцький-Грановський. Життя і творчість*. Тернопіль: "Збруч", 1996, 417 с.

Українська колекція[2] Центру Дослідження Імміґраційної Історії є однією з найбільших архівних збірок джерел та української і українознавчої літератури в США, що узагальнює досвід українців в Америці. Більша частина зібрання стосується періоду українського переселення до США з кінця Першої світової війни до сьогодення. Тут зберігаються періодичні видання *Альманах Українського Народного Союзу*, *Наше життя*, *Сучасність*, *Український квартальник*, *Український Історик* та ін. газети *Америка*, *Народна Воля*, *Українське Народне Слово* представлені найповнішими комплектами в Америці. Крім того, Центром було зроблено покажчик в чотирьох томах за 1898 – 1918 рр. до "Свободи" – найстаршої щоденної української газети в США. Близько 500 газет і ін. періодичних видань та назв календарів були мікрофільмовані завдяки Українському Проєкту Мікрофільмування, здійсненому IHRC і НТШ в Америці та Україні. Готується покажчик до цих мікрофільмів.

Крім зібрання книг і періодики, Українська колекція включає важливі архівні фонди відомих громадських, культурних, релігійних діячів, вчених, видавців та ін. Серед цих архівних фондів є й ті, матеріяли яких друкуються в нашій публікації. Ці джерела зберігаються в архіві О. Грановського (скриня (box) "Індивідуальна кореспонденція", течка (folder) "Олег Кандиба", скриня "Українські академічні та інші організації", течка "Науковий Інститут в Нью-Йорку", в які ці матеріяли потрапили з секції ОДВУ в тому ж архіві), архіві Є. Онацького (скриня "Індивідуальна кореспонденція", течка "Олег Кандиба") та ін.

При цьому висловлюємо щиру подяку бл. п. пані Ірині Грановській, Організації Державного Відродження України (ОДВУ) в США, які дали дозвіл на використання цих архівних матеріялів. Дякуємо за допомогу в архівних розшуках і наданні інформації про колекцію п. Галині Миронюк, яка опікується українською колекцією Центру Дослідження Імміґраційної Історії в Міннесотському університеті. Також дякуємо за допомогу і дозвіл на використання документів в публікації кураторам колекцій Центру Сузан Ґріґґ (Susan Grigg) (1984 р.) та Джоелу Вурлу (Joel Wurl) (2003 р.).

Останній лист в цій збірці – від Є. Скоцка – зберігається в архіві Л. Винара в Кенті (США).

При публікації зберігаємо правопис оригіналу.

[2] В статті було використано інформацію про Українську колекцію ЦДІІ Міннесотського університету, надану її куратором п. Галиною Миронюк та "Інформаційний лист" Центру.

ДОКУМЕНТИ

№1
Лист від представника Референтури зв'язку ОУН до проф. О. Грановського*

ОРҐАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ
Референтура зв'язку

До Вельмишановного Пана Професора Грановського!
в Ст. Пол

Вельмишановний Пане Професор!

Від п. Гриб.[івського] ми дістали листа з дороги, в якому він повідомляє, що написав до Вас Вельмишановний Пане професор листа і торкнувся в ньому всіх питань, про які він з Вами свого часу нараджувався, а в тому теж про справи УНІ в вашому терені. Тим самим не хочемо вже обширніше над тою справою розводитись і тільки дозволимо собі переслати статут і просимо взяти його під увагу трактуючи наразі цю справу як довірочну. Культурна референтура й ми надіємося, що Ви Вельмишановний Пане Професор присвятите тому питанню належну увагу бо справа створення нашої інституції, що науково обґрунтовувалаб та промощувалаб серед наукових кругів, шлях українському імені і історії є як показується з практики надзвичайно важливою і пекучою. На нашу думку може би підходив до підготовчої праці в справі зорґанізовання п. Душник.

Ви [має бути "Ми" – авт.] будемо Вам Вельмишановний Пане професор зобов'язані як Ви зволите нам в найкоротшому часі сказати Вашу думку про цю справу як теж що в тій справі думаєте зробити. – Справа такого інституту є на разі ще строго довірочного характеру. Так ми теж в другому листі до Ц.[ентральної] У.[прави] написали.

Постій 27/IV.1938

Пригода
реф.[ерент] зв'язку

№2
Лист-запрошення до членства в Українському Науковому Інституті в Америці**

---

* Лист написаний машинкою і підписаний чорнилом: "Пригода". На жаль, цей псевдонім не вдалося розшифрувати. В архіві О. Грановського не вдалося розшукати відповіді на цей лист.

** Машинопис з підписами.

ІНІЦІАТИВНИЙ КОМІТЕТ ДЛЯ СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В АМЕРИЦІ

25 вересня, 1938 р.

2101 Scudder Ave.,
St. Paul, Minnesota, U.S.A.

Високошановний Пане Добродію:

Ви, як український вчений, чи професіоналіст, укінчивший університет і працюючи у своїй ділянці фаху добре знаєте, якої великої ваги набирає тепер українське питання в цілому світі. Зацікавлені уряди, наукові інституції, преса й відповідальні особи шукають інформацій з різних джерел. Дуже часто про українське питання говорять люде, які або вороги української справи, або зле поінформовані. Неприродно буде щоби люде ворожі самій ідеї українській і стремлінням української нації "боронили" наші інтереси. Український народ і наші вчені на рідних землях не мають спромоги ні виявити своєї волі, ні розвинути своєї наукової праці, тому на українцях в Північній Америці лежить обов'язок створення наукової інституції, що науково обґрунтовувала б та промощувалаб серед наукових кругів шлях українському іменні, історії та давати точні відомости про українську справу.

Після ширшого й ґрунтовного обговорення цього питання, гурток українців в Минесоті в порозумінні з представниками українського ученого світу в Европі, постановив взяти ініціативу у заснованні "Українського Наукового Інституту в Америці", який би об'єднував українські наукові сили в Північній Америці й поза нею. Головними цілями цього Інституту буде: 1. Дбати за поглиблення та поширення наукових дисциплін на користь української нації. 2. Об'єднувати та орґанізувати наукову працю українських учених в Північній Америці, на українських землях та поза їх межами і помагати витворенню дослідчих та освітних установ для всіх галузей знання. 3. Дбати за орґанізацію дослідів української землі і народу. 4. Дбати про видання українських наукових творів для освітлення дійсного стану України. 5. Дбати про поширення правдивих інформацій про Україну при помочи видань, викладів і т. п.

Знаючи Вашу щиру відданність українській справі, Ініціативний Комітет запрошує Вас до співробітництва. Сподіємося, що Ви негайно станете в члени Українського Наукового Інституту в залежности від Ваших наукових кваліфікацій. Проект статуту У.Н.Інституту буде Вам засланий після отримання від Вас писемної згоди.

Ініціативний Комітет:

Іосиф Булик — Ол. Грановський, голова
Леонтій Рибак — Др. Іван Корчик. М. Д.

Ірина Т. Грановська Стефан В. Мамчур
Микола Гайдак, писар

№3

Відповідь Володимира Тимошенка на лист Ініціятивного Комітету*

V. Tymoshenko
427 Tennyson Ave
Palo Alto, Calif.
[осінь 1938]

До Ініціативного Комітету для створення
Українського Наукового Інституту в Америці

Шановні Панове:

Я з приємністю одержав Вашого листа від 25 вересня, 1938 р. котрим Ви запрошуєте мене до участи в Науковому Інституті. Я вітаю Вашу ініціативу і щиро дякую за Ваше запрошення й приймаю його. Я завше гадав, організація культурно-наукової української установи, до якої могли би належати без розділення на партії всі ті що працюють на науково-професійному полі є дуже бажаним. Хоч я передбачаю великі труднощі для здійснення організації – як через велику терріториальну розкиданість українців, працюючих в інтеллігентних профессіях, так і фінансові. Зокрема я почуваю себе дуже відірваним від українських центрів і через це не знаю, яка може бути моя участь в організації праці. Але я щиро згоджуюсь приняти участь в тіх формах, які будуть можливі. З назви Інституту розумію що він має об'єднати українців, працюючих на науковому полі чи в професіях не лише в З'єдн.[аних] Державах але і в Канаді. Думаю, що це правильна думка, і думаю, що канадські установи, зокрема їх інститути в західних провінціях, можуть значно допомогти в такій організації. Коли канадські українці будуть брати участь, так тоді й місце знаходження Ініціативного Комітету у Міннесоті є центральним і об'єднуючим.

Окрім одержання проекту статуту бажав би одержати де які додаткові інформації, між іншим в порозумінні з якими українськими науковими колами в Европі були вирішені справи про заснування Інституту. Я продовжую підтримувати зв'язок з моїми бувшими колегами в Европі й мені було б цікаво знати хто бере участь в ініціативі.

Ще раз щиро дякую за ласкаве запрошення.

З щирою пошаною
Володимир Тимошенко

---

* Машинопис з підписом.

№4

Відповідь Романа Придаткевича на лист Ініціятивного комітету*

324 East 15th St.
New York, N.J.
Дня 5-го жовтня 1938.

До Ініціятивного Комітету
для створення Українського
Наукового Інституту
в Америці

Високоповажані Панове:

Хочу виразити своє признання Вам, як ініціяторам, що взяли ся зорґанізувати Українських інтелектуальних працівників для добра Батьківщини.

Багато дотеперішньої, відданої праці пропадало ізза недотягнення наших стремлінь для користи Українського Імени, а зорґанізовання та сконцентровання нашої спільної праці мусить принести бажані успіхи і піднести честь нашої нації.

Тому я щиро дякую за честь запрошення мене в члени Українського Наукового Інституту в Америці і я з цілої душі радий приняти це відзначення. Радий буду після своїх сил та змоги працювати в змислі присланого мені листа та Прошу вислати мені проєкт статуту.

Остаю з правдивою пошаною
Роман В. Придаткевич

№5

Відповідь П. Лазаровича на запрошення Ініціятивного комітету УНІ**

5-го жовтня, 1938.

До Впов. Др-а Ол. Ґрановського,
2101 Scudder Avenue,
St. Paul, Minnesota.

Високоповажаний Пане Докторе:

Оцим стверджую одержання вашого цінного листа-циркуляра від імени Ініціятивного Комітету для створення Українського Наукового Інституту в Америці. Я глибоко вдячний Вам за увагу до мене і за інформації.

Я щиро вітаю Ваш так важний і високопатріотичний намір. Пекуча потреба такої установи відчувається з кождим днем все більше з огляду на далекойдучі події в Европі, на які вказуєте, і на актуальність українського питання під цю пору.

---

* Машинопис з підписом.

** Лист надрукований на бланку П.І. Лазаровича.

З нагоди побуту Проф. Д. Дорошенка в нас в місяцях липні і серпні ц.[ього] р.[оку] ми обговорювали можливості створення такого Інституту для Канади і Сполученних Стейтів. Ми виготовили навіть коротенький проєкт. В додатку до тих завдань, що Ви намітили ми додалиб ще такі:

а) Орґанізувати наукові і науково-популярні курси й окремі виклади з обсягу українознавства.

б) Орґанізувати екскурсії до Старого Краю й до місць більшого скупчення української еміґрації в Канаді й Америці.

в) Видавання постійного наукового орґану або окремих книжочок та брошур.

г) Скликування науково-популярних конґресів час від часу для розбудження між нашим молодим Канадійско-Американським поколінням живого інтересу до наукової праці в інтересах розвитку культурно-національного життя нашої еміґрації та піддержання її духового зв'язку з Рідним Краєм.

ґ) На чолі такого Інститута мала б стояти колеґія з 5-7 осіб з яких не менче як 2-ох повинні бути в Европі.

Я дуже радо вступлю в члени такого Інститута лише в не характері сталого співробітника, а радше як члена-симпатика, бо, як відомо, я суто-науковою працею не занимаюся.

Прийміть мої щирі побажання успіху.
Остаюся в правдивій пошані до Вас,
П. І. Лазарович

№6

Відповідь Василя Галича на запрошення Ініціятивного комітету УНІ*

1507 N 21th St.,
Superion, Min.
8 жовтня 1938

Dr. A. Granovsky
Univ. of Minn.
Department of Agriculture
St. Paul, Minn.

Вп. Пане Докторе!

Пару днів тому я одержав обіжник з Вашим підписом про початкову працю коло заснування Українського Наукового Інституту в Америці. Я вповні годжуся із засадами для наміченої орґанізації і одинцем старавєм ся то все робити в Америці понад двайцять літ. Потреба такої орґанізації вже довший час відчувала ся, і хоч наші сили

*Рукопис.

ограничені, то й так зорґанізовано може буде більше щось зробити ніж одинцем.

От навіть тепер конче здалоби ся написати лист до міністрів великих держав та Чехо-Словацького уряду в Европі та його представника у Вашинґтоні, і опімнути їх, що вічно торгувати українців годі. Такий лист від орґанізації мав би більше ваги ніж від одиниць.

Наскілько мені буде можливо то радо буду пособити повисше намічену орґанізацію. Одначе я так є звязаний денною роботою, що поза місто не маю часу виїджати, хиба десь уривочно, з нагоди свят.

Желаю доброго успіху.

З поважанням
В. Галич

№7
Лист від Олега Кандиби до Олександра Грановського*

1.X.38

Високоповажаний Пане Професоре!

Провід наглить справу Інституту. Вчора дістали ми вістку в цій справі – просять з огляду на міжнар.[одне] положення приспішити її.

Тому прошу Вас зворотом, летунською поштою відповісти мені:

1) Що досі Ви та п. Гайдак зробили в справі притягнення членів і т.п.?

2) Коли справи Вам до тепер не було змоги налагодити, прошу дати Вашу згоду, щоб її поставилося з Ню Йорку – доки я ще тут. П. Душник зайнявся б нею у Вашому імені та з моєю поміччу.

Ми скликали б тут збори, написали б пару статей і т.д. – все найкоротшому часі. Та дали б статут до зачартерування чи у Вас – чи тут віддрукували б матеріяли Інституту і т.п.

3) Прошу погодитися в такому разі на льокалізацію організаційно, технічної частини бодай тимчасово – Ню Йорку: тобто, щоб П. Душник обняв ділове секретарювання – а скарбницю запропонувати п. Гайдакові. П. Гайдак в такому разі мав би становище скарбника.

4) Склад управи представлявся б так:

Директор. – проф. Грановський
Заступник дир.: – проф. Павличенко
Координац. Секретар – О. Кандиба
Діловий секретар: В. Душник
Скарбник – Дґ. Гайдак
Члени управи – евенто дґ. Галич, Придаткевич.
Це мінімальний склад управи.

---

* Лист написано від руки на бланку Організації Державного Відродження України (ОДВУ).

Прошу ласкаво написати, чи годитися на такий розподіл функцій. Дг Гайдак міг би Вам помагати в листуванні, а п. Душник – в Ню Йорку зі своїми зв'язками багато зможе вдіяти – безперечливо використовуючи зустрічі з людьми, що сюди приїдуть для притягнення їх за членів в Інституті. Це вигода перебування секретаря у великому центрі, яким є Ню Йорк.

На паперах Інституту були б три адреси: Дирекції (Ваша), ділового секретаріяту (скринька ОДВУ) і координаційного секретаріяту.

Як тільки дістанемо вашу відповідь, вилітоґрафуємо статут – повний і скорочений та виготуємо до підпису і зачартерування, як рівнож вишлемо відповідні листи у Вашому імені, та склад управи до затвердження проєктованим членам, так як ми з вами умовилися засадниче.

Отже нетерпляче чекаю Вашої відповіді.

Щиро Вас здоровлю

Ваш
О. Кандиба

1/X.38

P.S. Ще раз підношу доцільність визначення п. Душника на ділового секретаря – й це первісно запропонував був п. Гриб.[івський]. Та як ми міркуємо тепер тут з п. Череватюком виходячи з ріжних міркувань – зокрема тактично-політ.[ичної] натури.

№8

Лист Олександра Грановського до Олега Кандиби*

2101 Скуддер Ав.,
Ст. Паул, Минн.
3-го жовтня, 1938 р.

Впв. Др. Олег Кандиба,
Ню Йорк, Н.Й.

Високоповажаний Пане Докторе:

Я одержав Ваші листи з прозьбою прискорити орґанізацію Українського Наукового Інституту, а особливо тому, що в Европі назрівають великі події. Коли в перше я одержав припоручення минулого літа яко вислід наших розмов з в[исоко]п[о]в.[ажаним] дел.[егатом] Гриб.[івським], просилося тримати цю справу строго довірочною до дальших повідомлень. Тому власне мало було зроблено, хоч начерк праці обдумувався. Тепер при нашій з Вами зустрічі ми цю справу обширніше обговорили і зараз по своїм приїзді до Миннисоти,

*Машинопис.

я взявся до реалізації тої важкої справи. Безумовно Ви вже одержали листа від Ініціативного Комітету котрий був розісланий до більш ніж сотки людей. Цей лист сам за себе говорить і показує, що праця почалася. Ми тут все маємо налагоджене і поведемо справу послідовно, вперто без зайвих проволок. Тому не думаю, що бажаним було б щоби працю розривати, ділити територіально, бо тоді можуть виникати непотрібні маленькі непорозуміння що до ходу праці. Я Вас цілком розумію, що Ви хотіли б все наладити ще перед Вашим виїздом, та прошу Вас не журитися, бо коли я взявся за цю працю то я її виконаю в повному розумінні ваги УНІ, та застосовання до американських обставин не лише чисто американського оточення, але і українського.

Для того щоби поставити цю справу серьозно і поважно, її треба трактувати поважно. Не думаю, що п. Душник при всій праці, що він виконує при Ц.У. в редагуванні "Націоналіста", міг ще брати цю справу. Крім того від'ємно для справи булоб колиб УНІ навіть з самого початку його основання льокувався при ОДВУ. Тим самим відхилилося б людей що нас добре ще не розуміють, а котрих требаб притягнути до праці. До того п. Душник ще немає тих наукових контактів так потрібних для такої справи. Я маю велику пошану до п. Душника і його здібности і певний, що він скоро виб'ється на верхи свого фаху коли буде прямувати по тій дорозі, що ми намітили з ним до його одосконалення. І мої зауваги тут немають ні персональних ні інших підлож крім добра для всієї справи.

Хочу також надмітити, що може для індустріяльного товариства великий центр, як Ню Йорк був би пожаданий, але для наукового Інституту яким має бути УНІ, краще льокуватися при науковій інституції. Дуже часто перецінюється значіння великих центрів. Колумбійський університет в Ню Йорку зі своїми 20,000 студентами, є маленькою школою в порівнанню до населення самого Ню Йорку і околиць. Наш Університет має зараз 16,000 студентів на місто менше ніж міліон населення лише тому, що власне багато з самого Ню Йорку до нас їдуть студенти, та зі всього світу. Не центр населення, а центр наукових сил грає ролю.

З листа, що вже одержали бачите, що Ініціативний Комітет складається з слідуючих осіб:

Ол. Грановський, професор Стейтового Миннесотського Університету, (голова).

Микола Гайдак, доцент при Стейтовім Університеті, (писар).

Стефан Мамчур, професор Католицької Колеґії Ст. Томи.

Іван Корчик, Доктор медицини, має наукові статті.

Іосиф Булик та Леонтій Рибак, докторанти при Миннесотськім Універ.[ситеті].

Ірина Грановська з університетським образованням.

Не думаю що є де небудь інша ґрупа в Америці з кваліфікаціями нашого комітету. А це лише початки.

Наші пляни такі:

1. – Як одержимо відповіді на наші листи, зараз засилаємо кандидатам проєкт статуту, що вже виготовлюється на зразок трьох американських наукових інституцій. Також зашлемо разом зі статутом квестіонар про образовання, наукові праці т. ін. і лісту урядників, склад уряду буде приблизно такий як ми обговорювали.

2. – Як скоро це буде зроблено, зараз беремось до зачартерування статуту УНІ. На цілу Америку і інші держави.

3. – Лише тоді подамо до преси публичний заклик. Може ще подамо заклик раніше а саме, коли уряд буде вибиратися.

4. – По тім треба буде удатися до американських учених з різних фахів, що цікавляться українською справою. У нас є на це певний плян.

5. – Зараз по заложенню УНІ, треба взятися негайно до друку першого тому в українській мові і другого тому в чужих мовах, а особливо в анґлійській мові. На скільки я був Вами повідомлений то де які матеріяли вже є готові. До них треба зараз додати резюме в анґл.[ійській] мові. Ці видання повинні вийти як найскорше по заснованню УНІ.

6. – Дальший плян праці має розвиватися в кількох напрямках відповідно до потреби і присутности матеріялу. Цілий ряд видань треба видати скорим темпом, щоби прикувати до себе увагу наукового світу.

7. – В той самий час повести велику аґітацію за приєднання членства різних кляс серед українського і американського громадянства як для наукової праці в обсягу українознавства так і для матеріяльної підтримки УНІ.

Це більш менш загальний начерк праці послідовного розвитку справи. Життя покаже що треба буде міняти а що натискати.

Треба ще задержатися з друком паперів для листування поки не оформиться ціла організація і її уряд, щоби надати форму нормального розвитку УНІ на тлі американських обставин і щоби ніхто не міг нам закинути, що ми щось фабрикуємо по аматорськи. В противнім разі ми закопаємо великі можливости передчасно в могилу. Американські круги а також і українська фахова інтеліґенція не станутъ з нами як ми не подбаємо про певні кроки в заснованню наукової орґанізації. Зробивши ці кроки, і маючи їх членами, ми зможемо їх ідеольогично виховувати нам на користь. Вся ця праця мусить бути тонко обдуманною і делікатно провадженною інакше малий успіх зцього буде.

Сподіюся, що Ви тепер матимете повний образ розвитку справи. Це мої думки і пляни. Мені здається що так буде найкраще як раз виходячи з різних міркувань з окрема тактично політичної натури і чисто наукової.

Надсилаю Вам кілька віршів до Вашого узглядненння до друку чи в антольогії чи де інде. За винятком одного "Вождь", котрий Вам так подобався, це старші вірші ще недруковані. Добре було б таки видати цілу збірку, а їх у мене є досить.

Щиро Вас здоровлю, Ваш,

Ол. Неприцький-Грановський
Голова Ц.[ентральної] У.[прави] ОДВУ

СЛАВА УКРАЇНІ!

№9

Лист О. Кандиби до О. Грановського*

5.X. 1938

Вислав я Вам нарис скороченого Статуту. Прошу його проглянути і якщо він достатній до зачартерування (думаю що зайве леґалізацію надто себе обмежувати оскільки ходитиме про евент. тільки) – то вибити його на міміоґрафі для членів, та прислати дещо примірників мені для Ню Йорку та Европи.

Повний статут я тут відповідно до наших обмірковань змінюю і постараюся його розмножити тут.

На паперах Інституту треба буде дати лише адресу дирекції (Вашу), бо моя европейська буде ще довго незнана, а нюйоркська відпадає. Ці папери разом з кувертами рівнож проситиму Вас видрукувати та з часом переслати мені, щоб я міг їх вжити для листування з Европою.

Дуже прошу Вас остаточно сформувати дирекцію з п. Душником як членом (і заступником на Сх. стейти) Гайдаком як секретарем та розіслати лісту членам до апробати.

По цьому прошу Вас ласкаво дати все до зачартерування в найскор.[шому] часі, щоб можна було мені почати працю в Европі.

Я напишу загальну статтю про потреби української науки, яка підбудовуватиме появу Інституту, а Вас прошу, як ми умовлялись, в свій час дати повідомлення про заложення Інституту за підписами управи, з заподанням імен членів та складу Управи – для видрукуваня в пресі.

Прошу ласкаво формально повідомити Ініціятивний комітет про мою згоду стати членом Інституту.

Щиро Вас вітаю та бажаю найкращих успіхів.

Слава Україні!

О. Кандиба

---

* Рукопис написаний на бланку Організації Державного Відродження України (ОДВУ).

5/X.38.

P.S. Решта культурних справ поволі посуваються наперед. П. Б[...] на нашу думку тут найкраще надаватиметься на функцію культ.[урного] реф.[ерента]. Як Ви певне знаєте, почав функціонувати літ.[ературний] гурток при МУР.

О.[лег] К.[андиба].

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
В АМЕРИЦІ
Ukrainian Scientific Institute
In America

Дирекція: 2101 Scudder av. Діловий секретар: Координ. секретаріат: Box 13
Direction: St. Paul Minnesota Coord. Secretary Ex. secret. itn. D. NY

(Проект паперів Інституту)
Прикладаю копію скороченого статуту до зачартерування.

№10

Скорочений Статут УНІ, надісланий О. Кандибою О. Грановському*

СТАТУТ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ
В АМЕРИЦІ

§ 1) Український Науковий Інститут в Америці

а) дбає за поглиблення та поширення науких дисциплін на користь української нації.

б) об'єднує та організує наукову працю українських вчених у Сполучених Державах Північної Америки, на українських землях та поза їх межами та сприяє витворенню дослідчих та освітних установ для всіх галузей знання.

в) дбає зокрема за організацію дослідів української землі й народу.

§ 2) Інститут поділяється на три відділи:

а) перший – історично-фільозофічних наук, з клясою мистецтва при ньому,

б) математично-природничих наук, де є кляса основна та прикладного природознавства,

в) третій – суспільних наук, з клясою наук правничих та економічних.

---

* Машинопис.

§ 3) До складу Інституту належать члени дійсні, члени співробітники, члени кляси мистецтв, та члени прихильники.

§ 4) Справами Інституту порядкує Дирекція.

§ 5) Інститут видає праці: Інституту, відділів, наукових установ, комісій, членів Інституту та приватних осіб у формі періодичній та окремих видань або збірників. Прибутки з видань ідуть на поширення видавничої та наукової діяльности Інституту.

§ 6) Інститут підтримує зносини з чужоземними Академіями та науковими установами, може вступати в міжнародні та інші союзи академій та наукових товариств та брати участь і організувати українські та міжнародні з'їзди.

§ 7) Засоби Інституту складаються з: а) членських вкладок, б) громадських і приватних пожертв, та вкладів, в) з прибутків від видань або іншої чинности Інституту.

§ 8) Внутрішній розпорядок свого життя Інститут встановляє сам окремим реґуляміном.

№11

Лист О. Грановського до О. Кандиби*

Ст. Паул, Мінн.
5-го жовтня, 1938 р.

Впв. Др. О. Кандиба,
Ню Йорк, Н.Й.

Високоповажаний Пане Докторе:

Дістав Вашого листа з дня 3-го жовтня. Дякую. Хоч я зараз дуже занятий, то хочу вкоротці Вас повідомити про стан нашої праці і дальших розвитків. Також хочу з Вами порозумітися в де-яких деталях, щоби не було ніяких непорозумінь, бо без них буде краще і їх нам нетреба.

Перш на все дякую Вам за згоду на мою пропозицію. Коли я взявся за працю то її виконаю так як сама справа вимагає і обставини дозволять. Бачу великі можливости, але в той сам час всі ці можливости можна зіпсувати тенденційними нахилами тактично-орґанізаційного характеру.

Коли мені доручено справу і я взявся до переведення її в життя, то прошу її лишити до моєї розпорядимости поки її не поставлю на трівкі ноги. Хіба що до мене немає довірря, тоді не треба було цю працю й починати. Я її запропонував дел.[еґатові] Гриб.[івському], щоби заснувати Американсько-Українське товариство для укра.[їнської] справи на широких підвалах під кутом ріжноманітних можливостей. Я

*Машинопис.

мушу мати повну волю до переведення. Всі зауваги прийматиму до дуже пильної уваги, але як довго я буду головою УНІ, так довго сам мушу знати що робитиметься в Інституті, щоби його не розмінювати на якусь іншу, зайву, другу офешерну укр.[аїнську] орґанізацію, які повстають і безслідно завмерають так скоро як родяться. Не такою орґанізацією я уявляю собі УНІ. На мою думку Інститут мусить бути серьозною орґанізацією, щоби мені не було соромно бути її членом і що би мені ніхто з моїх американських учених колеґ неміг закинути, що я розмінюю науку на дешеві досягнення чи ефекти. При серьознім поставленню справи велика користь буде нашому рухові і цілій Укр.[аїнській] справі і УНІ служитиме тим всім ідеалам, що ми намітили.

Дам кілька зразків. Просите мене Вам прислати кільканадцять комунікатів, щоби Ви їх могли роздати де кому в Ню Йорку. Це не по діловому, бо ні Душник ні Ви не знатимете кому вже вони були вислані, і коли знову засилатимете ті самі комунікати до тих самих людей, то тим справу розмінюється на дешевеньку. Така праця мусить виходити лише з одного осередку, щоби ліва рука знала що права робить, чи вже зробила. До всіх тих людей, що ми надмінили в Ню Йорку і багатьох інших, що мають відповідні кваліфікації ми вислали запрошення. Поверх сотки розіслали і ще маємо яких 10 котрі можемо вислати до людей, коли матимемо адреси, або до тих що помилково забули.

Друга справа. Ми вважали, що початки треба зробити лише з людьми кваліфікованими і коли УНІ вже буде зачартерований лише тоді треба буде дати поклик до загалу і приєднання членів прихільників і допомогових. Тоді і спеціяльний комунікат буде виготований до тих членів.

Так само спеціяльний комунікат треба буде виготовити і до членів в Европі. Це також вже по зачартерованню. Хоч Ви моглиб зараз написати такий заклик чи запрошення до европейських учених але з висилкою ще треба таки задержатися.

Ваш Статут скорочений є добрий, але ми думаємо, що краще послати короткий статут в анґлійській мові приблизно в такій формі як його будеться зачартовувати. Той статут, себ то його проєкт, вже літоґрафується. Ми так робимо, щоби зменшити кошти.

Повний статут по ґрунтовнім обробленню можна розмножити в укр.[аїнській] мові. Прошу Вас одначе не множити його поки ми переробимо і одобримо його і лише тоді його можна буде літоґрафувати з нашою згодою.

Ми з самого початку намітили д.[обродія] Душника в члени управи, і я все був за тим щоби він входив в склад управи УНІ, і яко такий він матиме уповноваження в порозумінню з цілою управою УНІ на де які намічені функції не виходячи за рямці напрямних УНІ. За тісно в'язати УНІ з ОДВУ є абсолютно небажаним, бо тоді мало з тих кого ми хочемо втягнути до праці приступлять до УНІ і тим самим вб'ємо Інститут в самих початках. Мої арґументи є що як би ці люди хотіли

свідомо співпрацювати з ОДВУ, вони вже давно приступили б до ОДВУ. Ми маємо багато прихильників, що по душі з нами, а офіційно ніколи небудуть з нами. Чи Вам це подобається чи ні, а це факт, і щоби той елемент притягнути до орґанічної праці, його треба ловити на іншу вудку. Большевики мають всякі фронти для своєї праці і мені нетреба багато про це говорити. І ми також можемо мати наших прихильників в наших тісніших рядах. Наші так звані професіоністи майже всі по за нашим рухом, а їх можна втягнути до нашої праці але не шляхом і не адресою ОДВУ. Прошу мене зрозуміти. Ми мусимо бути тактиками, стратегіками. Коли нам дійсно ходить о те, щоби з'єднати суспільність до праці і солідного розвитку УНІ на висоті своїх завдань, – нетреба шкодити тому розвиткові емпиричними міркуваннями. Це не ухили, а реальне переведення справи в життя на нашім терені, котрий я добре знаю. ОДВУ тепер добре стоїть, всі це знають, але коли я обняв своє урядування, то орґанізація була на березі повного розвалу через розклад самої ЦУ, всяких ускладнень з Чорном.[орськими] Січами, зв'язковими, орґанізаторами, т. ін. Лише через щиру працю п. Череватюка і інш.[их] членів під загальним тоном поваги наданим згори ми змогли це зробити. Ще багато треба зробити до оздоровлення атмосфери і ми це будемо робити. Маючи цей досвід, я нехочу пхати УНІ в такі самі труднощі.

Всіх членів УНІ будеться прос[и]ти, а також і всіх наших прихильників подавати нам адреси кваліфікованих людей для різних родів членів в УНІ. Тим самим се буде обовязок нас всіх дбати про збільшення наших членів, тому і п. Душник, їздючи по провінції чи здибаючи кого в Ню Йорку природно може і повинен запрошувати чи радше представляти їм справу, а нам прислати їх адреси до безпосереднього запрошення, що матиме кращий вигляд. Знову хочу надмінити, що недивлячись на яку сотку університетчиків в Ню Йорку є яких зо два при ОДВУ. Ось же власне треба іншого підходу. Бо був же п. Душник і є він в Ню Йорку, а чому їх немає. Не краще воно буде і з УНІ як ми поведемо цю працю тим самим шляхом. Спробуймо іншого шляху. А той інший шлях вже дає наслідки, бо сьогодні вже одержав перші три відповіді. Одна від голови Укр.[аїнських] Професіоналістів з прозьбою співпраці з ними. Друга від скульптора О. Архипенка, який вітає ідею і стає членом, а він ні в які укр.[аїнські] товариства ще не входив. Се знаменно. І сподіюся що й інші прийдуть до нас. Я вибрав декілька людей з книжки "Американські Люде Науки" і послав їм запрошення. В цій книжці занотовані лише люде з певним відзначенням в науці. Побачимо що з того вийде.

Загальну статтю, про яку згадуєте, прошу подати до всіх національних ґазет на тлі нашого комунікату і заявіть, що це важна справа і потрібна на часі, але не виявляйте що вона походить з націоналістичного підложжа. Вітаю Вас Щиро, Ваш, з націоналістичним привітом.

Ол. Неприцький-Грановський.

№12
Розширений Статут УНІ*

СТАТУТ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В НЮ-ЙОРКУ

РОЗДІЛ I
Загальні тези

1. Український Науковий Інститут в Ню-Йорку є установою незалежної української науки скерованої на добро української нації.

2. У.Н.І. в Ню-Йорку:

а) дбає за поглиблення та поширення наукових дисціплін на користь української нації,

б) об'єднує та орґанізує наукову працю українських вчених в Злучених Державах Північної Америки, на українських землях та поза її межами та помагає витворенні дослідчих та освітних установ для всіх галузей знання.

в) дбає зокрема за орґанізацію дослідів української землі й народу.

3. Інститут поділяється на 3 відділи:

а) перший: історично-фільософічних наук, з клясою мистецтв при ньому,

б) другий: математично-природничих наук, де є кляса основна та прикладного природознавства,

в) третий: суспільних наук з клясою наук правничих та економічних.

Групи наук можуть бути поділенні у відділах ще докладніше.

4. У віддані Інституту є такі установи:

а) бібліотека Інституту,

б) музей-архів,

в) друкарня,

г) постійні й тимчасові комісії.

5. До складу Інституту належать: члени дійсні, члени-співробітники, члени кляси мистецтва та члени-прихильники.

6. Інститут видає праці: відділів Інституту, наукових установ, комісій, членів Інституту та приватних осіб у формі періодичних та окремих видань або збірників.

Прибутки з видань ідуть на поширення видавничої та наукової діяльности Інституту.

7. Інститут підтримує зносини з чужоземними Академіями та науковими установами, може вступати в міжнародні та інші союзи Академій та наукових товариств та брати участь й орґанізувати

---

*Машинопис.

українські та міжнародні наукові з'їзди.

8. Інститут в своїх цілях орґанізує експедиції, екскурсії, досвідні стації, установи, і т. п.

РОЗДІЛ II

9. Внутрішній розпорядок свого життя Інститут встановляє сам.

10. Інститут користується всіми правами юридичної особи.

11. Справами Інституту порядкують: дирекція в складі директора й секретаря та правління, обраних на спільному зібранні.

12. Інститут згідно з точкою б/2 має право закладати наукові установи на Україні та на еміґрації.

13. Всі видання, які випускав Інститут від діяльности, друкуються українською, анґлійською або іншими мовами.

14. Видання Інституту, в залежности від діяльности, друкуються українською, анґлійською або іншими мовами.

15. Інститут та його відділи мають право закладати постійні й тимчасові комісії. В склад цих комісій нарівні з членами Інституту та науковим персоналом відданих ним установ можуть входити і стороні особи.

16. Дійсні члени, а на окреме доручення Дирекції й члени-співробітники Інституту можуть орґанізувати наукові семинарі та інші наукові роботи для осіб, що готуються до наукової діяльности.

РОЗДІЛ III

1. Наукова частина

17. Директор Інституту обірається зпоміж дійсних членів Інституту на трьохріччя з правом поновного обрання, як мине речинець.

18. Директор Інституту слідкує, щоб усі правила відносно внутрішнього розпорядку та обов'язків в Інституті виконувалися. Він дбає за інтересом Інституту та виконання його повинностей.

19. Директор Інституту призначує керівників відділів і поодиноких установ та місцевих представників Інституту, затверджує дійсних членів, членів-співробітників, членів кляси-мистецтв та членів прихильників та нижчих службових осіб Інституту і віданих ним установ.

20. Директор Інституту є його першим представником. В залежности від потреби його заступають на місцях місцеві заступники.

21. Директор скликує в потребі збори Інституту та заряджає писемні анкети поміж дійсним членством та науковими співробітниками Інституту й його установ.

22. На випадок захворіння чи відсутности директора до окремого призначення його заступає один з голов відділів, найперше прийнятий членом Інституту.

23. Секретар Інституту обирається на пропозицію Директора зпоміж дійсних членів на протяг 3 літ з правом поновного обрання.

24. Секретар Інституту веде листування ім'ям Інституту з науковими установами. Він відає справами спільного зібрання та справами, що стосуються кількох Відділів та складає річне звідомлення Інституту.

25. Секретар розпечатує всі папері, що приходять на ім'я Інституту й сповіщає членів Інституту про все, що йому доручує Директор.

26. Секретар дає дозвіл друкувати всі видання Інституту, що зазначує на них відповідним написом.

27. Секретар переховує велику і малу печатку Інституту, підписує всі папері, що виходять від імені Інституту й слідкує за тим, щоб його видання правильно розсилались.

28. Секретар має в своїм віданні архів Інституту.

29. При секретареві є канцелярія. Службові особи її призначуються Директором за поданням Секретаря.

30. Кожний відділ Інституту очолює керівник призначенний зпосеред його дійсних членів на 3 роки.

31. Керівник відділу головує на його зібраннях, а в разі потреби скликує збори відділу, переводить писемні анкети, призначує голов поодиноких комісій відділу та складає річне звідомлення про його працю.

32. Керівник відділу у всіх справах, що стосуються відділу й потребують зносин з установами неприналежними до Інституту, зноситься через Дирекцію Інституту.

33. На випадок відсутності або захворіння керівника відділу до спеціяльного призначення його заступає один з дійсних членів відділу, ним уповноважений.

34. Керівник відділу веде листування відділу з науковими установами та окремими особами, окрім випадків зазначених в пар. 3.

2. Господарська частина

35. Все господарство Інституту доручується Правленні Інституту.

36. Правління Інституту в складі 3 осіб обирається на 3 роки зпоміж членів Інституту, дійсних, співробітників або прихильників.

37. Голова Правління обирається на 3 роки зпоміж членів Правління.

38. При правлінні є канцелярія, якої склад призначує Директор за поданням правління.

39. Правління веде грошеві справи Інституту, дбає про орґанізацію матеріяльної підтримки Інституту у формі громадських та приватних пожертв, завідує продажжю видань Інституту, складає річне господарське звідомлення.

40. Правління виконує рішення Директорії Інституту та відділів у межах їх обрахунків.

41. Правління розпоряджає фондом Інституту за вказівками Директора.

РОЗДІЛ IV

Про членів Інституту: дійсних, співробітників та прихильників

42. Дійсними членами Інституту можуть бути українські вчені з Америки, України та еміґрації, відомі своєю науковою працею для добра української нації. Ними можуть бути теж обрані чужинці-вчені, заслужені перед українознавством та Україною.

43. Дійсні члени Інституту мають право читати як окремі лекції, так і систематичні курси.

44. Повинність члена Інституту обернути всі свої сили на розбудову української науки, спрямованої на користь нації, як теж керувати діяльністю доручених йому наукових установ та акцій чи завдань.

45. Члени свої наукові праці дають до друку в першій мірі у виданнях Інституту.

46. Коли Дирекція або керівник відділу визнає за потрібне доручити членові Інституту якусь працю, що стосується до тієї науки, яку він розробляє, то член не має права, без поважних причин, відмовитись від цього доручення, при чому заяву про це розглядає як відділ так і Дирекція.

47. Керівник відділу доручує до оцінки поодиноким спеціялістам наукові праці кандидата на члена Інституту і зі своєю опінією і реєстром цих праць, пересилає Дирекції, яка остаточно рішає про прийняття.

48. Члени кляси мистецтв мають також становище як члени співробітники, беруть участь в праці історично-фільософічного відділу та мають права дійсних членів у справах, що торкаються кляси мистецтв.

49. Члени кляси мистців приймаються порядком зазначеним у пар. 47.

50. Члени співробітники приймаються за наукові заслуги тим самим порядком, що й дійсні члени.

51. Всі дійсні члени можуть побирати всі видання Інституту, члени співробітники та кляси мистецтв – видання свого відділу.

52. Членами прихильниками признає Дирекція фізичних та юридичних осіб, що одноразовим датком (не менше...) чи систематичною підтримкою (не менш...), підтримують працю Інституту.

53. Члени прихильники можуть побирати всі видання Інституту.

54. Члени дійсні, співробітники та прихильники можуть бути Дирекцією позбавленні членства за несповнення обов'язків чи невідповідну в моральному або національному відношенні поведінку.

РОЗДІЛ V

Спільне зібрання та зібрання відділів

55. В склад спільного зібрання входять всі дійсні члени Інституту.

Примітка: У виборах правління беруть участь теж члени-прихильники.

Примітка: в справах установ можуть брати участь їх керівники – нечлени Інституту.

56. Всі справи вирішуються на спільному зібранні більшістю голосів присутніх або заступлених членів, на випадок рівности голова дає перевагу. Членів, що не можуть прибути на спільне зібрання заступають писемно ними уповноважені члени тоїж катеґорії.

57. Спільні зібрання поділюються на чергові й надзвичайні. Всі ці зібрання скликає Дирекція Інституту.

58. В склад зібрань відділів входять керівники установ, не члени Інституту.

59. Зібрання відділів бувають чергові й надзвичайні.

РОЗДІЛ VI

60. При Інституті та відділах існують різні наукові установи й постійні комісії, що поділяються на:

а) Інститутські установи й комісії,

б) установи та комісії, що є у його віданні,

в) установи й комісії, що мають зв'язок з Інститутом,

61. При відділах та окремих наукових установах Інституту засновуються бібліотеки.

62. Керівники наукових установ є дійсні члени Інституту або спеціяльно уповноваженні особи.

63. Науковий персонал установ повинен мати закінчену високу освіту та мати наукові праці.

64. При окремих катедрах інституту можуть бути закладені наукові семінарі, що їх членами можуть бути особи, які присвятили себе науковій діяльності. Члени семінарів можуть користуватися науковими установами та бібліотеками Інституту.

РОЗДІЛ VII

Засоби Інституту

65. Засоби Інституту складаються з:

а) членських вкладок,

б) громадських і приватних пожертв та вкладів,

в) з прибутків від видань або іншої чинности Інституту,

г) останків від обрахунків,

ґ) інших приходів,

66. При Інституті та його відділах є окремі фонди, утворені з

асигновань Інституту та з пожертв на різні наукові праці. Порядкують ними безпосередньо відділи або комісії.

ЗАВВАГИ

Склад осіб, що входили б до Інституту:

Проф. Грановський, Мамчур, Павличенко, Гайдак, Андрусишин (Канада), Тимошенко (?), і евентуально ще інші наукові сили – як члени.

Архипенко, Гайворонський, Придаткевич – як члени кляси мистецтв.

Д-р Мишуга, Ревюк, Герман, Скоцко, Душник, Данильченко, Ляхович, Ґалан – як члени прихильники.

Само собою, що на місці можна ще підобрати дальші особи. При цьому треба звернути увагу на це, щоб не надто підкреслювати націоналістичний склад Інституту.

Програма праць Інституту в головних чертах:

1). Збірник праць І-го Відділу:

Збірник постійної комісії для історії української літератури,

Збірник тимчасової комісії для історії української революції (1917 – 1921 рр.),

Збірник постійної комісії для українського права,

для студії фашизму,

для студій націонал-соціялізму,

2). Збірник праць ІІ-го Відділу.

3). Збірник праць ІІІ-го Відділу.

Збірник постійної комісії для студій економіки України.

Сама орґанізація Інституту полягає в тому, що намічені видання не мусять обов'язково появлятися на американському терені, тимбільше, що постійний секретар Інституту, на якого з нашого боку намічується д-р Кандиба, перебуватиме в Европі. Натомість заступник секретаря п. Душник буде на американському терені.

№13

Зразок листа до членів УНІ в Америці*

Вельмишановний Пане Добродію**.

Ми дістали Вашу згоду вступити в члени Українського Наукового Інституту в Америці. Ми дякуємо Вам за Вашу співпрацю.

При цьому прикладається проект статуту Інституту. Будь-ласка, простудіюйте його й перешліть нам його одобрення або подайте ті поправки, які Ви рахуєте потрібно внести до статуту.

* Написаний від руки О. Грановським.

** Слово "Добродію" закреслене.

Просимо виповнити приложений запитальник і переслати нам.

З огляду на те, що до Інституту пізніше будуть запрошені і чужинці, статут і запитальник друковані в анґлійській мові. Виповніть останній по українські (або анґлійські) подаючи Ваше ім'я і адресу так як загально вживається для міжнародного перепису.

На прикладенім аркуші подані пропоновані імена урядників Інституту. При складанні листи урядників малося на увазі найбільш продуктивну і скупчену працю Інституту на протязі початку його діяльности.

З правдивою пошаною
За Ініціятивну групу.

№14

Анкета члена Українського Наукового Інституту*

Укр.[аїнський] Наук.[овий] Інститут в Америці

1. Повне ім'я
2. Час та місце народження
3. Адреса
4. Урядова адреса
5. Раса
6. Національність
7. Родичі
8. Освіта (школи та наукові ступені. Роки, коли член студіював)
9. Чужі мови: умію читати, умію говорити
10. Публікації (назва статті, назва журналу, річник, сторінки, рік, вживайте теж зворотної сторони цього аркуша)
11. Наукова діяльність (член наукових товариств, регалії пошани тощо)
12. Допоручений членами 1)
2)

№15

Лист О. Кандиби до О. Грановського**

Карпатська Україна

2.XII.1938.

Вельмишановний Пане Професоре!

Пересилаю Вам щирий привіт з рідної землі, що посувається твердо вперед, попри всі зовнішні труднощі.

---

* Написаний від руки О. Грановським.

** Рукопис.

Радий ступати на ній ногами, але мило мені хоч згадувати Українську Америку, де я знайшов багато ідейности твердої видержки і людського тепла, між нашим членством, а зокрема його провідним активом.

Шкода мені тільки, що не було в мене змоги заїхати до Міннеаполіс та побачитись ще раз з Вами: треба було поспішати додому. Перед виїздом вислав я Вам з Ню Йорку листа.

Дуже прошу Вас зробити *все, що я просив Вас* у ньому, зокрема *леґалізувати* Інститут та вислати мені *уповноваження та бляпки Інституту*. Це мені дуже потрібне.

Є конечне нам тут негайно приступити до публікації першого збірника Інституту. Це нам необхідне в теперішньому моменті *під кожним оглядом*. З огляду на revol.[юційний] момент та ті директиви, які я дістав, збірник повинен з'явитися друком ще в *січні*.

Тому, не чекаючи на завершення процедури з чартеруванням, стягаю тут матеріял і зредаґую його при помочі поодиноких спеціялістів.

Друкуватимемо певне тут, – що важливе для нас морально (вихід на рідній землі). Перші аркуші здані будуть до друкарні ще перед Різдвом.

Тепер висилаю листи з запрошенням до участи у Збірнику окремим членам в Европі й Америці. Проф. Павличенкові висилаю безпосередньо, решті – на Вашу адресу, просячи dr. Гайдака *розіслати запрошення* особам, які приходять під увагу як *наукові* робітники. Будьте ласкаві *переказати* йому цю мою просьбу та прискорити розіслання.

В цих запрошеннях, як бачите, наразі виступаю як уповноважений Ініціативним комітетом до зложеня "Збірника".

Зачартерування Інституту і леґалізація моєї функції координац.[ійного] секретаря і редактора повинні наступити в найкоротшому часі, щоб збірник мав *відповідну фірму*, а я міг як слід ставити справу Інституту в тутешніх офіційних і наукових колах.

В справах Інституту прошу писати мені тепер на мою пражську адресу: Oleh Kandyba, Praha XIV, p. 66, Za zelenou liškou č. 181.

Др. Гайдакові прошу передати до евіденції імена і адреси осіб, що приступили до Інституту, які долучую на окремому листку. Рівнож мою адресу.

Незабаром пришлю решту.

Чекатиму від Вас листа з даними про сучасний стан Інституту.

Щиро вітаючи.

С.[лава] У.[країні]! Ваш О. Кандиба

№16
Список членів УНІ в Європі та Америці*

СПИС ЕВРОПЕЙСЬКИХ ЧЛЕНІВ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В АМЕРИЦІ (ЧЛЕНИ ДІЙСНІ)

1.	Доц. Др. Кубійович,	ґеоґрафія	...Краків
2.	Др. Храпливий	математика	...Львів
3.	Др. Васиян	фільософія	...Перемишль
4.	Др. Андрусяк	історія	...Львів
5.	Доц. Др. Пастернак	археольогія	... " "
6.	Проф. Бургардт	історія літератури	...Мюнстер
7.	Др. Грицай	" "	...Відень
8.	Др. Інж. Володимирів	економіка	...Прага
9.	Др. Іванов	психольоґія	...Прага
10.	Др. Орлов	*екологія*	... " "
11.	Др. Кандиба	археольоґія	... " "
12.	Проф. Др. *Борковський*	" "	
13.	Доц. Др. Панькевич	фільольоґія	...Братислава
14.	Доц. Др. Герасименко	фізико-хемія	...Пільзень
15.	Проф. Левицький	музикознавство	...Прага
16.	Інж. Гнатюк	ґеометрія	... " "
17.	Проф. Гайманівський	право	... " "
18.	Др. *Калубаїв*	*ентомольоґія*	... " "

Класа мистецтв:

1.	Проф. Лісовський	ґрафіка	Прага

Членство в Америці:

1.	Проф. Др. Ґрановський	ентомольоґія	Ст. П.**
2.	Доц. Др. Гайдак	" "	Міннеаполіс
3.	Др. Мамчур	соціольоґія	С.Д.П.А.***
4.	Проф. Др. Павличенко	*рост. екологія*	Саскатун

Класа мистецтв:

1. Архипенко – скулптура
2. Кошиць – музика
3. Гайворонський " "
4. Углицький " "
5. Придаткевич " "

* Машинопис. Курсивом виділено рукописні правки.

** Сент Пол.

*** Сполучені Держави Північної Америки.

№17

Зразок першого листа до авторів "Збірника" УНІ, надісланий О. Кандибою до О. Грановського*

Висоповажаний Пане Колеґо!

Складаючи з рамені Ініціятивного Комітету для створення Українського Наукового Інституту в Америці перший "Збірник" Інституту, звертаюся до Вас з проханням надіслати до нього свою цінну працю.

Ваш науковий причинок розміру 1 – $1^{1/2}$ друкованих аркушів, переписаний на машині, має бути надісланий безумовно до 15/II.1939 р. на долучену адресу.

Було б бажаним, щоб Ви покористувались летунською поштою, бо "Збірник" має вийти з кінцем січня 1938 р.**, вже набірається в друкарні; і матеріял бажано мати завчасу; щоб закінчити працю в означеному речинці.

Причинки повинні мати високий науковий рівень та додане чужомовне резюме, англійською, німецькою, італійською чи французькою мовою.

З правдивою пошаною

Олег Кандиба.

Адреса для матеріялів:
Dr. Oleh Kandyba
Praha XIV, p. 66.
Za zelenou liškou č. 181.

№18

Зразок другого листа до авторів "Збірника" УНІ, надісланий О. Кандибою О. Грановському***

До Вшй Проф. Д. О. Грановського,
Сен Пол.

10 травня 1939.

Високоповажаний Пане *Професоре*!

Перед кількома місяцями звертався я до Вас з запрошенням до участи у Збірнику Українського Наукового Інституту в Америці, якого публікацію доручено мені підготувати.

На чолі Інституту, як Вам певно відомо, стоїть проф. др. О. Грановський з міннесотського університету, а членами є українські вчені, що працюють по американських та канадійських високих школах, як рівнож в Старому Світі.

---

* Машинопис.

** Тут в тексті помилка – має бути "1939 р."

*** Машинопис, дописане від руки подаємо курсивом.

Збірники Інституту мають появлятися систематично.

Події на Карпатській Україні, де перший Збірник мав вийти, перешкодили його появі та примусили перенести друк на еміграцію.

З тої причини теж продовжено попередній речинець надсилки причинків.

Сподіваючись, що Вам тепер це буде можливе, прошу ласкаво надіслати для Збірника Вашу працю, по можності в коротшому часі.

Бажаний розмір, як попередньо: 1 – 1 1/2 друкованих аркуші. До праці має бути долучене коротке резюме в одній із світових мов.

Прошу за ласкаву відповідь зворотом на подану адресу.

З правдивою пошаною

Др. Олег Кандиба.

Dr. Oleh Kandyba
Prag XIV, P.66,
Za zelenou liškou 181.
Böhmen.

P.S. Одночасно висилаю більшу кількість листів для інших членів в справі збірника. Прошу їх відповідно скерувати. Сподіваюсь теж дістати від Вас відповідь зворотом. Залучений лист б.[удь-]ласка, передайте Д. Гайдакові.

Олег Кандиба.

№19

Лист О. Кандиби секретарю УНІ Д. Гайдаку*

До Вшй. Д. Гайдака
Міннеаполіс

10 травня 1939.

Високоповажаний Пане Колего!

Перед кількома місяцями звертався я до Вас з запрошенням до участи у Збірнику Українського Наукового Інституту в Америці, якого публікацію доручено мені підготувати.

На чолі Інституту, як Вам певно відомо, стоїть проф. др. О. Грановський з міннесотського університету, а членами є українські вчені, що працюють по американських та канадських високих школах, як рівнож в Старому Світі.

Збірники Інституту мають появлятися систематично.

Події на Карпатській Україні, де перший Збірник мав вийти, перешкодили його появі та примусили перенести друк на еміграцію.

З тої причини теж продовжено попередній речинець надсилки причинків.

---

*Машинопис. Дописане від руки подаємо курсивом.

Сподіваючись, що Вам тепер це буде можливе, прошу ласкаво надіслати для Збірника Вашу працю, по можності в коротшому часі.

Бажаний розмір, як попередньо: 1 – 1 1/2 друкованих аркуші. До праці має бути долучене коротке резюме в одній із світових мов.

Прошу за ласкаву відповідь зворотом на подану адресу.

З правдивою пошаною

Др. Олег Кандиба.

Dr. Oleh Kandyba
Prag XIV, P.66.
Za zelenou liškou 181.
Böhmen.

P.S. Прошу ласкаво поінформувати мене про стан орґанізації Інституту та кого Ви встигли притягнути в члени. В Европі присднано кілька нових людей – їх адреси подам Вам пізніше.

Пересилаю на адресу проф. Ґрановського більше листів в справі збірника. Прошу їх розіслати відповідним особам. Проф. Павличенкові надіслав просто.

С.[лава] У.[країні]! О.[лег] К.[андиба].

№20

Передмова О. Грановського до "Збірника" УНІ

Сучасна духово-культурна дійсність українського народу давно вимагає того, щоб наша громадськість застановилася над такою важливою справою як орґанізація національної науки.

В час коли українську науку вживається або викривлюється по вподобі ворожих українській нації сил, суспільність мусить протиставити цьому наукове будівництво, що виходитиме тільки з національних потреб та завдань.

Українська еміґрація в Новому Світі сповняє від літ свою ролю в нашому відродженні, підтримуючи національну розбудову в ділянці суспільно-політичній, культурній, господарчій та гуманітарній. Є на часі, щоб вона зробила свій вклад теж у справу української науки, допомагаючи її орґанізації та продукції.

Ці міркування і лягли в основу заходів на американському ґрунті, у висліді яких повстав Український Науковий Інститут в Америці, що його керівництво мені доручено.

Членами Інституту є не тільки українські дослідники з С.[послучених] Д.[ержав] П.[івнічної] А.[мерики] та Канади, але й з Краю та европейської еміґрації. Орґанізуючи наукову роботу членства та українських вчених поза ним, Інститут має завдання у своїх Збірниках та публікаціях зробити її висліди приступними ширшій суспільності.

На перший збірник склалися в першій мірі з празького осередку.

Олександер Грановський

Сент Пол, Мінн.[еаполіс]
29.VII.1939.

№21

Зміст Наукового Збірника Українського Наукового Інституту в Америці

Зміст. – Contens.

Олександер Грановський: Передмова.

Микола Андрусяк: Українська історіографія.

Mykola Andrusjak: Ukrainian Historiography.

Др. Олександер Гайманівський: Замітки до характеристики головних рис українського права доби Руської Правди.

Dr. Olexander Hajmanivśkyj: Bemerkungen zur Charakteristik der Grundzüge des ukrainischen Rechtes der Zeit der "Ruśka Prawda".

Проф. Др. Симон Наріжний: Судівництво й кари на Запоріжжі.

Prof. Dr. Symon Nariżnyj: Das Werichtwesen und die Strafordnung bei den Saporoger Kosaken.

Михайло Мухін: І. Франко як критик політичних поглядів М. Драгоманова.

Mychajlo Muchyn: I. Franko als Kritiker der politiscgen Anschanungen M. Dragomanow's.

Др. Людмила Красковська: Західні впливи в українській архітектурі X – XIII ст.

Dr. Ludmila Kraskovska: Occidental influences in the Architecture of the Time of Princes X – XIII cent.

Др. Олег Кандиба: Старша мальована кераміка в Галичині.

Dr. Oleh Kandyba: Die ältere neolithische bemalte Keramik in der Westukraine.

Євген Онацький: Зурочення.

Eugenio Onatzky: Iettatura.

Інж. Микола Кушніренко: Суспільно-господарський побут села Іва в Карпатській Україні.

Ing. Mykola Kuśnirenko: Beschreibung des Dorfes isa.

Др. Полікарп Герасименко: Електрохімічна теорія рівноваг між металями й жужлями (рівноваги при виробі сталі).

Polykarp Herasymenko. D. Nat. Sc.: Elektrochemikal theory of siag metal equilibria (Equilibria of stell-making reactions).

Доцент Інж. Микола Зайцев: До питання псування (гіркнення) і темніння мила.

Mykola Zajcev, Chem. Ing.: On the problem of spolling (emblu-

erment) and darking of soaps.

Інж. Назар Гнатюк: Складання корелятивних нормальних рівнянь.

Ing. Nazar Hnatjuk: Zusammenfassung.

Українська наука на еміґрації. 15 літ праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі (1923 – 1938). С. Наріжний.

Fifteen years of work of the Ukrainian Historical-Philological Society in Prage (1923 – 1938). S. Nariżnyj.

Errata

№22

Лист О. Грановського до В. Тимошенка*

27 березня 1941

Впв. Проф. В. Тимошенко
Пало Алто, Каліфорнія

Вельми Поважаний Пане Професоре:

В прилозі залучаю копію свого листа до проф. Чубатого в справі Українського Наукового Товариства. Посилаю її Вам тому, щоби Ви були ознайомлені з моїм наставленням, бо вірю, що Ви маєте такі самі погляди на цю справу як і я. Це я особливо помітив з Вашої статті. Нажаль Ви не згадали про наші спроби ще в 1938 році. З історичного погляду як і з наставлення де яких людей це важно. Ми тоді замість газетярських апелів удалися особисто до науковців з дуже добрим відгуком. Бачите, Ви за далеко і може не зовсім добре охоплюєте "гаразди" що існують в більших українських центрах, а особливо на сході, де є свій "Рим" і своєрідні "папи". Тому то й та справа не посунулася вперед. Як би Ви так ближче запізналися з тими обставинами, я є певний, що Ви їх би незлюбилиб.

Варто булоб таке товариство зорґанізувати, однак я побоююся, що допомогові субвенції будуть мати свій недобрий вплив на хід і розвій цього товариства. Наука як така повинна бути без політичного впливу і релігійної полємики, а керуватися самою правдою, фактами і добром української нації.

Проф. Мамчур і Гайдак є тої самої думки і найбільше бояться релігійної полємики яку і зараз ведеться по між "Шляхом", католицькою газетою і "Дніпром", православною. В "Шляху" як раз проф. Чубатий пише. Ми цього повинні уникати і до того недопустити в можливих друках Наукового Товариства.

Поживемо – побачимо.

Мені дуже приємно, що ми мали нагоду познайомитися в

*Машинопис.

Вашінґтоні, хоч мені здається ми здибалися в Парижі в 1919 році.

Цілком правдоподібно, що ентомологічні наукові товариства будуть мати свій з'їзд в Сант Франциско підчас наступного Різдва. Я звичайно учащаю ті з'їзди майже кожного року і коли все буде в порядку, то може й поїду до Каліфорнії, де я ще ніколи не був, бо найдальше на захід заїхав лише до Солт Лейк Сіті, Юта.

Маю багато знайомих і навть ближчих приятелів по між американцями в Каліфорнії, буде цікаво їх побачити і відвідати.

Недавно кілька моїх добрих знайомих американців професорів тут при університеті мали нагоду говорити про українську справу і кілька їх згодилися написати по одному розділі до книжки про Україну. Я дуже бажавби, щоби Ви могли також написати один розділ до неї, а особливо про економічні богацтва України за винятком мінералоґ. Проф. Унґрін правдоподібно напише про міжнарожну торговлю з Україною. Що Ви на це. Будь ласка, не відмовте.

Ол. Неприцький-Грановський.

№23

Лист О. Грановського до М. Чубатого*

27 березня 1941

Вельми Шановний Пане Професоре:

Дякую за Вашого листа та витинки з 4 чисел "Свободи". Я Вашу статтю та проф. Тимошенка дуже уважно читав в свій час коли вони вийшли і знову переглянув по одержанні від Вас листа. Дякую Вам за запрошення стати членом основником Українського Наукового Товариства в Америці. Про мої погляди Ви добре знаєте ще з нашої розмови в Ню Йорку під час Різдвяних свят, ще перед появленням Вашої та проф. Тимошенка статей.

Я в принципі вповні годжуся з засадничими думками і потребою подібної організації і в доказ цього залучаю Вам оригінальний лист з підписами трьох професорів, одного медика, котрий друкує наукові розсліди в медичних журналах, двох аспірантів на докторати і своєї дружини котра має степень маґістра. Ми ще в році 1938 бажали заснувати таке товариство і підійшли до справи розумово і цілком законно та нормально як вислід наших спільних нарад. Ми удались до всіх науковців в Зл.[учених] Держ.[авах] і в Канаді та до видатніших і діяльних професіоналістів з залученим листом. Ми одержали досить споре число дуже гарних листів, включно з листом від проф. Тимошенка, котрий між іншим писав: "...Коли канадійські українці будуть брати участь, так тоді й місто знаходження у Міннесоті є центральним і об'єднуючим".

*Машинопис.

На жаль одначе ми не дістали листа від Д-ра Мишуги і взагалі від "Свободян". Ми зрозуміли зразу, що вони нам не дають свого "благословіння" і буде тяжко справу в життя перевести. На тім справа і завмерла бо я з практики знаю що наукову інституцію нелегко перепровадити в нашім суспільстві без відповідної підтримки, а видно, треба було наперед одержати "благословіння" від людей що завжди хотять грати високу політику навіть в науці. І, одначе, задивляюся на науку як політично недоторкану справу, бо наука повинна бути вільна від політичної гри і примх. Тепер видно, що їм такої інституції треба, бо як Ви кажете: "На конґресовий комітет нема чого надіятися". Українські націоналісти це знали ще перед "славетнім" конґресом, що "мертвороджений конґресовий комітет" як Ви пишете, не буде мати довірря в шарах українського суспільства. Справа й далі буде так само мертво йти аж поки "великі боси" незрозуміють що треба забути за той комітет, а зреорґанізувати працездатну ґрупу людей щоби могла зробити всю чорну працю без великого гуку і шуму.

Тому, що вже за це згадав, то варто додати, що в літі 1939 р. ще перед війною я зробив конкретну пропозицію заснувати маленьку ґрупу людей з кількох споріднених духом орґанізацій і кількох людей з-поза орґанізацій, щоби ця ґрупа людей змогла глибше задуматись над різними питаннями дня, що торкаються української справи. Навіть тоді зробив пропозицію вислати своїх репрезентантів до Парижу і Лондону. Але мене непослухали. Почали творити Конґрес. Якби так зробили як було ухвалено на Конґресі "Об'єднання" 2-го грудня 1939 р. то справа стоялаб краще. Але, бачите, пропозиція вийшла від мене а не з над Гудзону і тому її треба вбити. Ще один примір: в нашім університеті гурток професорів іноді обговорював українську справу і ми вирішили видати пару книжок: одну майже силами нашого університету, а другу українськими силами. Я удався до університетського заряду преси чи вони видалиб одну, дві книжки в українській справі. Мені відповіли що так, коли матеріял буде відповідно і науково приготований. В цій справі я написав до кількох людей. Дехто згодився написати певні розділи а дехто ні задля різних причин. Зі "Свободи" я чомусь одержав найсумніші відповіді. Одначе кілька професорів і кілька українців опрацьовують певні праці а до інших маю вкоротці звернутися, в тім числі до Вас і проф. Тимошенка.

З преси бачу що тепер в "Свободі" по двох роках запізнення і арґументації що ми маємо лише триматися американських справ, то вже аж тепер підносять окремо свою пропозицію створити репрезентативний центр і то з того мертвонародженого комітету. Сердеги бють ся на всі боки щоби якось зрушити суспільство і забувають що лише правдою і чесною працею а не побоюванням своїх же ідейних співпрацівників з боязні що втратять вплив, можна тепер працювати серед нашого громадянства.

Що до себе, то я немаю ніяких амбіцій на ніякі пости. Однако коли мене люде наділяють певним довірям і коли я сам хочу працювати для визволення України, то ніякі диктаторські постанови укр.[аїнських] конґресів мені не можуть відібрати мені належних американськими законами прав говорити в обороні поневоленої України і час від часу висилаю меморандуми до Вашінґтону де маю звязки, крім самих сенаторів, в трьох державних департаментах, котрі цікавляться нашими справами, і де я маю одверті двери. Я це роблю тому, що мене вони просять тримати з ними звязки, а також і тому що як урядник ОДВУ, орґанізації яка невходить повноправно в склад Конґресового Комітету, а також і тому, що той комітет і сам конґрес відбувся по диктаторськи і по фашистівськи. І далі буду тримати звязки з Американським Урядом хіба що той славетний комітет зреорґанізується і коли комуно-соціялісти перестануть фальшиво доносити на наших невинних людей.

Я чоловік науки більш чверти століття, а наука, як Ви знаєте, шукає правди. Я так вже з тим зжився, що найменша неправда мене обурює, а особливо, коли вона походить з кол що неповинні того робити. Я нікому ніякого зла незаподіяв. Ніколи. А сам глибоко відчуваю жаль до кількох людей, що несправедливо і фальшиво мене навіть зрадником Америки хотіли зробити, щоби лише собі свою печеню пекти. І то ті очернювання виходили з певних українських кол, що самі за собою мають повно каригідних гріхів. Хіба-ж можна в таких обставинах працювати серед тих людей? Навряд. І тому я буду триматися осторонь від методів польсько-галицько-австрійської політики. Там де можна буде, і де буду почуватися здібний що здібний щось зробити, то з великою охотою працюватиму для загальної справи.

Тому я сердечно витаю Ваш поновний почин в спробі зорґанізування Укр.[аїнського] Наукового Товариства. Його нам треба і я охоче стану в ряди його членів основників. В прилозі залучаю деякі данні зі своєї наукової праці. Начерк статуту вишлю наднях. Прошу лише не мішати політики і релігійної полємики в справах цього товариства. Нехай воно буде дійсно науковим товариством.

Кінчу з глибокою пошаною та щиро здоровлю,

Ол.[ександер] Грановський.

№24

Лист П. Герасименка до О. Грановського*

Проф. Др. Герасименко
Мюнхен, дня 27.I.1947 р.
Впов. Проф. Олександер Грановський
Міннесота

*Машинопис.

Високоповажний пане Професоре!

Оснований перед війною Український Науковий Інститут в Америці, на чолі якого стоїте Ви, відпоручником в Европі був сл. п. др. Ольжич-Кандиба, заманіфестував свою працю виданням збірника, що вийшов в 1939 р. в Празі. Я не раз говорив з покійним др-ом Ольжичем про завдання і працю Українського Наукового Інституту, який на жаль не можна було розвинути в умовах війни. Завдання ці після закінчення війни, яка не принесла волі українській нації, не тільки не втратили на вазі, а може є більш актуальними. Наукове вивчення України і українського питання взагалі, як світової проблеми гостро стоять перед нами і вимагають активного вкладу наших сил тепер, коли московський імперіялізм очевидно напосівся ліквідувати українську націю. Праця Інституту могла б і мусіла б йти в двох напрямках: а) вивчення і внутрішне усвідомлення української проблеми серед тієї частини нашої нації, яка ще користується свободою, та б) правильне інформування чужини про наші проблеми.

Які є можливости праці для Інституту в цих двох напрямках?

Для цього треба коротко освітлити стан української науки на чужині. Америка і Канада очевидно не мають потрібної кількости наукових сил для повного охоплення завдань. Але на чужині в Европі опинилось значне число науковців, яких можна б і треба було б використати. За моїми підрахунками в самій Німеччині є понад 200 учених різної наукової і національно-громадської кваліфікації, та значне число культурних робітників, які в сумі представляють великий досвід і знання нашої проблеми. Більшість з них перебуває тут в нужденних умовах, як ДП* і очевидно в скорому часі роз'їдуться по різних кутах світа, так що цей досвід розгубиться без користі для української справи і науки. Тому важно було б по можливості найскоріше охопити цей досвід і подбати про фізичне збереження нашої наукової інтеліґенції. Українські вчені-еміґранти в Німеччині провадять тепер самотужки спроби наукового об'єднання і освітної справи. Так тут продовжують своє існування або були на ново засновані високі школи: Український Вільний Університет в Мюнхені, Український природничий і математичний факультети в Авґсбурзі і Реґенсбурзі, Український технічно-господарський інститут з 3-ма факультетами, Українська Висока Економічна Школа в Мюнхені. Число студентів на всіх школах разом є понад: 1.000. (Багато професорів викладають рівночасно на кількох школах). Крім того на міжнародньому бувш. Унрівському Університеті є українські професори і асистенти та понад 600 студентів. Наукова робота у формі доповідей провадиться в товариствах при високих школах та в Українській Вільній Академії Наук і Науковому Товаристві. Таке розгалуження викликане в значній мірі ненормальними умовами

*DP – Displaced persons – переміщені особи.

життя в теперішній Німеччині та ще й тим, що процес амальґамації серед української еміграції ще не закінчився. Еміграція ще є гетероґенна. Не дивлячись на наукову активність еміграції праця її не скоординована і являється лишень фіксованням індивідуальних дослідів і досвіду та носить абстрактний характер. Центральне Представництво Української Еміграції, де на чолі культурно-освітнього Відділу стоїть проф. Д. Дорошенко не спромігся організувати наукову працю і допомогу науковцям.

Наскільки я розумію завдання Українського Наукового Інституту в Америці, праця його мала б мати характер дослідчого інституту з певною плановістю, зі завданнями, які б могли принести користь українській нації в майбутньому. В області української культури праця Інституту мусіла б мати характер синтетичний: синтетичне охоплення пройденого розвитку українського народу, історія змагань за волю, історія церкви, культури, літератури, науки, мистецтва, техніки, соціяльного життя і т. д. аж до останніх часів. Всебічне вивчення сучасного стану української нації та перспективи і напрямні майбутнього розвитку. Окрім синтетичного фіксовання пройденого шляху, Український Науковий Інститут мав би розвинути видавничу діяльність для популяризації знання серед українського народу на чужині та для усвідомлення історичних завдань української нації. Другим напрямком цієї видавничої діяльности мали б бути публікації в англійській і інших мовах, з правильним насвітленням української проблеми.

До всіх цих завдань треба приступити від разу, бо є небезпека розпорошення тих сил, які тепер ще можна використати. Переїзд частини наукових сил до Америки був би дуже бажаним і до цього треба приложити зусилля. Але так, як ми бачимо ситуацію тепер, про скорий переїзд за море більшої кількості наших науковців годі думати. Науковий Інститут мігби використати і допомогти їм в цьому переходовому стані вкладаючи на це розмірно невеликі кошти. Значне погіршення становища вивезених осіб "ДП" в Німеччині, якого можна сподіватися в скорому часі, особливо тяжко відіб'ється на науковій інтеліґенції. Український Науковий Інститут не має харитативних завдань, але – замовляючи праці українських учених і оплачуючи їх – він зможе здобути цінний матеріял та піддержати тимчасово фізичне існування частини науковців. Навіть при найбільш ідеалістичному наставленні наших фахівців не можна вимагати від них продуктивної праці без мінімальної оплати. Розраховуємо, що напр. 50 долярів на особу, переслані у формі пачок (цигарки, кава, одяг і білизна і т. п.) зможуть забезпечити прожиття однієї особи в Німеччині на кілька місяців. Тому дуже важно знати, чи Український Науковий Інститут в Америці мігби розпоряджатися чи здобути на початок яких 1.500-2.000 долярів, якими можна було б оплатити праці 20-30 науковців в Німеччині. Ця справа одна з основних, без якої не можна починати працю.

Тому що Український Науковий Інститут в Америці має певне ідейне спрямовання, – в Европі існує тимчасом обмежена числом група науковців, яких можна б вважати дійсними членами Інституту. Ця ґрупа творилася ще при безпосередній участі д-ра Ольжича. До неї належу я і др. Дудра, якого Ви особисто знаєте. Ми вже почали працю для цілей Українського Наукового Інституту приєднуючи співробітників і майбутніх членів та замовляючи окремі досліди в осіб, які може ідейно не співзвучні з Інститутом, але могли б дати цінні розвідки і матеріяли. Нам не відомо, чи Інститут має зареґістрований статут в Америці і чи є опрацьовані правильники. Як що ні, то ми випрацювали б потрібні правильники і взагалі подали б Вам докладніші інформації і думки про дальшу діяльність Інституту в інтенціях залишених покійним др-ом Кандибою. Вже в скорому часі ми могли б надсилати Вам перші матеріяли для Інституту.

Я подав в цьому листі тільки основні думки, які можна звести до тверджень, що активізування праці Інституту це справа першорядної ваги та що праця Інституту в Европі розпочинається вже тепер. Нам дуже важно знати Ваше становище в порушених справах для дальшої успішної роботи. В цих справах пише до Вас теж др. Дудра, який доповнить мого листа.

Зостаюсь з щирим привітом
Проф. др. Герасименко

№ 25

Лист Євгена Скоцка до Любомира Винара*

Силвер Спринґ, Мд.
31 липня, 1986

Високоповажаний
Проф. Любомир Винар
Кент, Огайо

Вельмишановний Пане Професоре!

Одержав Вашого листа з запитами про Ольжича-Кандибу, дякую. Перш за все прошу вибачити, що не відписав негайно, як я звичайно це роблю, та моя адреса, яку Вам дав п. Куропась не має маленької поправки: число скриньки з 4375, на 4345. Лист попав до чужої скриньки, що спричинило запізнення.

Дуже мені прикро, що не можу вповні задовільнити Ваше прохання відносно Ольжича – попросто тому, що мій спогад про нього

*Машинопис.

є досить скупий, а документальних матеріялів про нього взагалі не маю. Це може звучати Вам неймовірним, тому дозвольте що поясню.

До його приїзду до Америки, я з Ольжичом безпосереднього контакту не мав. Мої контакти як секретаря ЦУ ОДВУ були з іншими з людьми з ПУН, і я вперше познайомився з ним на Еллис Айленд. Його поїздка до Америки була до повної міри загадкою для мене. Очевидно я знав, що він делеґатом на наш З'їзд, але по сьогодні не знаю точно чому він приїхав сюди пару місяців наперед, хоч решта делеґації ПУН прибула до Ню Йорку лише короткий час перед З'їздом; не знаю також, чому він від'їхав звідсіля кілька тижнів після від'їзду решти членів делеґації ПУН, коли я вже був на Закарпаттю.

Замітним є це, що його приїзд до Ню Йорку припав на період коли скоїлась роттердамська трагедія. І ще одну річ треба взяти до уваги, про яку загал тоді не знав, а саме, що в 1938-му році, як це я згадую в своїй статті, мав відбутися в Америці Конґрес ОУН, тобто Вел.[икий] Здвиг Українських Націоналістів. Роттердамський замах тому перешкодив. ПУН пояснював передчасний приїзд Ольжича сюди тим, що він має зайнятись підготовкою мистецької програми для маніфестації в Гипподром. Я мав враження, одначе, що він мав ще й додаткові функції, які можливо й не вязались з маніфестацією. Про це все я пишу в загальних рисах у своїй статті яку згадуєте.

Імміграційні власті не дали нам вичерпного пояснення чому його задержано в Еллис Айленд. Ми з Душником явились на формальне переслухання в Еллис Айленд, де нам було сказано, що його задержано тому, що потрібні були персональні інформації про нього, а власті звернулись до ОДВУ тому, що він подав ОДВУ як свойого спонсора.

Про його діяння на протязі трьох чи чотирьох місяців перебування тут мені було мало відомо. Я був страшенно перевантажений працею. Ольжич навязав тісніші звязки з другом Душником (не пригадую, чи вони знались в Европі – мабуть ні), я стрічав його дуже рідко і він нечасто заходив до канцелярії ЦУ ОДВУ, де я завсіди працював. Дуже шкода, що Ви не мали змоги дістати дотичні інформації від Душника. На жаль Душник відійшов від нас, але я є певний, що він залишив обємистий свій архів. Він натякав мені про цей архів в останніх роках свойого життя. Ви за всяку ціну повинні звернутись до Його вдови, пані Марії Душник, яка зовсім певно має цей архів у свойому посіданню і може його переглянути та вибрати що Вам потрібне. Нище подаю Вам її адресу, якщо не маєте. Другим джерелом де можуть бути дотичні документи був би архів ОДВУ. Біда лише в тому, що архів ОДВУ, який був великих розмірів, був частинно спалений з вибухом війни (більшість його була спалена). Поінформовано мене, що існуючий архів організації має дуже мало матеріялу відносно довоєнного періоду. Тому якраз і тяжко є зладити якусь офіційну історію ОДВУ.

Є певним, що попри наших провідних друзів у Ню Йорку, Ольжич мав також знайомства й поза Ню Йорком, які він держав в довірочності. (Догадуюсь, напр. що знав когось в Ню Джерзи – попри свободян – хоч тих людей з Н.[ю] Дж.[ерзі] знали також прочі делеґати ПУН які відвідували нас в попердніх роках). Дав Вам такий приклад: одного вечора він просив мене, щоб завести його до готелю Пеннсилвенія, який, як певно знаєте, є при 34-тій вулиці, захід, та сьомій евні. Він одначе не хотів, щоб я йшов з ним до самого готелю і я його залишив один бльок від готелю. Видно було, що він не бажав щоб я довідався з ким він зустрічався. Він знав англійську мову добре й не потребував дальше моєї помочі.

Про нього як особу та провідника можу робити лиш деякі малі спостереження. Як кажу, я не мав з ним спеціяльного "раппорту" і тому моя характеристика Ольжича як особи була б досить поверховною. Тому зроблю тут лиш декілька завваг, побазованих на моїх зустрічах та – деколи – розмов з ним.

Ольжич був людиною високопатріотичною, та був прямо уособленням ідеї українського націоналізму та концепції його чинної боротьби, з деяким я сказав би шовіністичним підкрашенням. Націоналізм як ідеологія він сприймав дуже серіозно і був їй вповні вірним. Про націоналізми в Европі взагалі, особливо про італійський, висловлювався критично і не сприймав їх серіозно. Пригадую, як одного разу він говорив про помпезність та поверховність чужих націоналістів – мовляв, кожний один (мова про молодь) показує і вважає себе "малим Муссолінієм". Це очевидно, як я розумів, мало вказувати на ідеологічну поверховність. Це, як я розумів, мало вказувати також на високий рівень українських націоналістів. Будучи такого ультранаціоналістичного наставлення, він не толєрував проявів лицемірності в патріотизмі чи націоналізмі – і взагалі не любив людей лицемірних нахилів.

Задержався в моїй памяті один рефрен з групової деклямації (сценічного табльо) в мистецькій програмі в Гипподром, яку Ольжич підготовив: велич та історичне призначення Української нації, як я розумів, були підкреслювані кадензою "Ми імперія!" Це був дух Ольжича.

Про маніфестацію в Гипподром не буду Вам тут писати, тому що її треба оцінювати під кутом її політичного значення, отже тут в першій мірі треба звернутись до документів, головно до резолюцій, яких я не маю. Вони застрягли десь в Центр. Управі ОДВУ, і якщо їх не спалено, то можливо що вони там же є. Роман Лапиця, який перебрав від мене в тому часі ПресСлужбу в Ню Йорку, подає дещо про гипподромське зібрання, включно з резолюціями (переклади з українського), які були фактично націоналістичного здвигу в Нюарку, що відбувався в тих самих днях, та які прийнято в Гипподромі – мабуть з деякими додатками.

Щодо моеї зустрічі з Ольжичом в Хусті: знову ситуація була така, де я не міг з ним багато зустрічатися. Він прибув до Хусту лиш короткий час перед моїм відїздом до Відня. Був я присутний з ним в товариському гурті кілька разів, де також був Ю. Ревай, та Ольжич говорив дуже мало, волів слухати. Пригадую, одначе, що з ним там числились чи не більше як з ким іншим з наших, коли йде про націоналістичні впливи на тодійшній уряд. Сам же Рогач був здисциплінованим націоналістом, а він був секретарем о. Волошина і був дуже близький до Ольжича. Наведу такий інцидент. Одного разу я зайшов до уряду щоб побачитись з Рогачом. Якось сталося так, що я опинився в самій канцелярії о. Волошина, який тоді був в подорожі. І ось кого бачу? – за бюром премьєра сидить Ольжич. Чому він там сидів, не знаю. Це міг бути припадок, все ж таки цей інцидент вказував на те, що націоналісти мали повний доступ до уряду Карп.[атської] України.

Я мав враження в Хусті, що Ольжичові припала функція керівника націоналістичної акції, хоч були там тоді Я. Барановський та Ріко Ярий, з якими я приїхав туди. Пригадую, що після того як я купив дім в імені ОДВУ, який мав бути "культурним центром" націоналістичним в Хусті, й мені залишилося ще кілька тисяч долярів які належали до визвольного фонду, ці гроші перебрав від мене Ольжич. Чомусь ніхто з прочих провідників не хотів тих грошей від мене брати – здається тому, що всі вони збирались виїжджати. З того часу я міркував, що Ольжич був, що так скажу, комендантом "постерунку".

Отже, як кажу, моя зустріч з Ольжичом в Карпатській Україні була надто короткотривала щоб я зміг Вам щонебудь доречного написати. На це треба мати деякі документи, а тих я не маю. Ви певно знаєте як це буває – в таких ситуаціях ніхто, чи не всі, не думає про записування чи збереження документів. Тому мушу ограничитись тут до ось тих тривіальних завваг. Дуже жалую.

Щодо листів в мойому "На переломі..." (між іншим, цікаво котрі листи маєте на думці), я зовсім не буду противитись якщо будете їх цитувати. Між іншим, в скорому часі має бути випущений мій спогад "На поклик рідної землі" (видання "Українського Слова"), який включатиме "На переломі..." та три інші частини.

Я мав на думці відповісти Вам кількома абзацами, та ось сплодив кілька сторінок писанини. Вибачте.

З глибокою пошаною,
Евген Скоцко.

ЛЮБОМИР ВИНАР
Українське Історичне Товариство
Кент

ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕГА КАНДИБИ-КАРДАША В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ
(Замітки до листів Лева Шанковського)

В 1960-их і 1970-их роках я листувався з доцентом Левом Шанковским (1903 – 1995), дійсним членом УІТ, видатним істориком війська, журналістом і суспільно-політичним діячем. В тому часі я збирав матеріяли про діяльність д-ра Олега Кандиби (Ольжича, Кардаша, 1907 – 1944), керівника націоналістичного підпілля ОУН під час нацистської окупації України, заступника голови Проводу Українських Націоналістів. Також я досліджував діяльність Української Національної Ради, зорганізованої О. Кандибою в Києві 1941 року і ґенезу та діяльність Всеукраїнської Національної Ради в 1944 році у Львові. Зокрема цікавився питанням зв'язків Олега Кандиби з Романом Шухевичем – Тарасом Чупринкою (1907 – 1950), головним командиром УПА в 1943 – 1950, головою ОУН СД від 1943 року та головою Генерального Секретаріяту УГВР в 1944 – 1950-их роках. В тому часі я листувався з учасниками і провідними діячами українського націоналістичного підпілля, зокрема Ярославом Гайвасом, Мирославом Прокопом, Романом Ільницьким, Яковом Шумелдою, Марком Антоновичем, головою Київської Національної Ради Миколою Величківським і іншими учасниками українського руху Опору. Треба підкреслити, що питання зв'язків і внутрішньої боротьби міжчленами ОУН А. Мельника і ОУН Самостійників Державників С. Бандери під час Другої світової війни до сьогодні задовільно й об'єктивно не досліджено.

Листи Лева Шанковського тематично охоплюють різні історичні й історіографічні проблеми, зокрема діяльність ОУН під час Другої світової війни. Його лист від 17 січня 1984 р. відноситься до питанння зв'язків Кандиби з Шухевичем в 1944 році і торкається ще інших справ. В листі від 23 березня 1975 р. він згадує про О. Кандибу, М. Лебедя, Р. Шухевича і питання співпраці між двома ОУН, також пише про політичне вбивство О. Сеника, М. Сцібор-

ського, Р. Сушка, Я. Барановського й інших членів ОУН А. Мельника в 1940-их роках. Він розглядає та висвітлює в листах також деякі історіографічні, методологічні й термінологічні проблеми історії України і пише про стан української історичної науки в діяспорі. Друкуємо з листів Лева Шанковського лише ті місця, що відносяться до ОУН і українського підпілля під час Другої світової війни.

Спершу коротко про автора листів. Біографічні дані про Лева Шанковського базовані на його автобіографії, поданій у листі від 17 березня 1967 р. й інших матеріялах. Лев Шанковський (псевдо: Мартович, Дзвін) народився в селі Дуліби на Стрийщині, Львівського повіту, в родині о. Петра Шанковського, пароха в Дулібах і Марії з роду Шепаровичів. Під час боротьби за українську державність 1918 – 1920 рр. служив у війську Української Галицької Армії (УГА) й Армії Української Народньої Республіки в чині підхорунжого. Брав участь у Першому зимовому поході Армії УНР. В 1922 році здав гімназійну матуру в Station Станіславові і від того часу до 1924 року студіював в Українському Таємному Університеті у Львові, де вивчав воєнну історію під проводом проф. І. Кревецького. Після служби в польській армії у 1927 – 1930 рр. навчався у Львівському університеті та Львівській експортівці, а в 1935 – 1936 рр. студіював у Педагогічному відділі Варшавського університету й одержав диплом учителя середніх комерційних шкіл. Вчив у середніх комерційних школах в Стрию, Чорткові та Станиславові. В роках 1939 – 1941 був доцентом Торговельно-Економічного інституту у Львові.

У роках 1942 – 1945 брав участь в українській революційній боротьбі. Також в 1943-44 роках працював в Українському Центральному Комітеті у Львові, де був референтом професійних торговельних шкіл. В 1944 р. очолив Ініціятивний комітет для створення Української Головної Верховної Ради, а згодом став співзасновником Закордонного Представництва УГВР в Німеччині й Америці. Він формально не був членом ОУН. В роках 1946 – 1949 був доцентом Української Високої Економічної Школи в Мюнхені.

В Америці співпрацював в нью-йоркській корпорації "Пролог" і редаґував журнал *Prologue* (1957 – 1961) і щоденик *Америка* (1968 – 1976). Автор численних статей з найновішої політичної і воєнної історії України, включаючи книжки *УПА та її підпільна література* (1952), розділу "Українська Повстанча Армія" в *Історії українського війська* (1953), *Похідні групи ОУН* (1958), *Українська Армія в боротьбі за державність* (1958), *Українська Галицька Армія* (1984), *Ініціятивний комітет для створення УГВР* (1985) та інші. Дійсний член Українського Історичного Товариства і НТШ, співробітник журналу *Український Історик,* будівничий і ентузіяст діяльности УІТ. За його ініціятивою в часописі *Америка* (Філадельфія) періодично

появлялася сторінка Українського Історичного Товариства.

Я добре знав родину Лева Шанковського. Ще у Львові ходив з його сином Ігорем до Академічної гімназії. Під час відвідин Філядельфії я мешкав у гостинному домі панства Лева і Марти Шанковських. Вони добре знали моїх батьків ще зі Львова. При наших зустрічах ми часто обговорювали питання української воєнної історіографії, проблеми Визвольних змагань 1917-20 років, підпільну боротьбу в Україні в 1941-45 роках і інші теми, що відносилися до діяльности УІТ і *Українського Історика*. Наше листування було безпосереднє, щире і відкрите та стосувалося різних проблем діяльности ОУН й іншої історичної тематики. Зокрема, мене цікавило питання зв'язків Олега Кандиби-Ольжича з Романом Шухевичем – Тарасом Чупринкою. Обидва вони були в 1940-их роках символами боротьби за українську державність і репрезентували рух Опору.

Лев Шанковський особисто знав Кандибу-Ольжича і Шухевича (Тараса Чупринку) і в січні 1944 р. улаштував їхню зустріч у Львові. Треба згадати, що після розколу ОУН у 1940-ому році та створення Революційного Проводу ОУН С. Бандери, взаємини між членами двох організацій, які до 1940-ого року належали до ОУН під проводом Є. Коновальця, а від 1939 року А. Мельника, загострилися і були ворожими. Всякі спроби відновити єдність ОУН, включаючи заходи Митрополита Андрея Шептицького, були безуспішні. Можливо, що ці настанови відзеркалюють два циклостилеві тогочасні підпільні видання 1940-го року: *Біла книга ОУН. Про диверсію – бунт Яри-Бандера* Миколи Сціборського, референта пропаганди в Проводі Українських Націоналістів і провідного члена ОУН Коновальця та Мельника, та анонімне видання Революційного Проводу ОУН *Чому потрібна була чистка ОУН* в трьох частинах, автором якої, правдоподібно, був Ярослав Стецько, член Революційного Проводу й провідний діяч ОУН С. Бандери. Тодішню атмосферу в значні мірі відзеркалюють недавно опубліковані документи Служби Безпеки (СБ) у виданні *Матеріали та документи Служби Безпеки ОУН (Б) у 1940-х роках*[1]. В "Передмові" ствержено, що "Звіт бандерівської СБ за перші місяці німецько-радянської війни висвітлює одне з найогидніших явищ українського націоналістичного руху – непримиренну боротьбу зі своїми колишніми колеґами-однопартійцями з мельниківської організації. Поборювання ОУН (М) на початку війни, на жаль, посіло одне з чільних місць у всій роботі СБ, недаремно у пропонованому

[1] *Матеріали та документи Служби Безпеки ОУН (Б) у 1940-х роках*. Зібрали і упорядкували О.Є. Лисенко та І.К. Патриляк. Київ: Інститут історії України НАН України, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2003.

звіті мельниківцям присвячено більше уваги, ніж полякам та більшовикам, разом взятим" (с. 15). Як відомо, Микола Лебедь, другий заступник революційної ОУН, після арешту С. Бандери і Я. Стецька в липні 1941 року, мав повну контролю над діяльністю ОУН Бандери і Служби Безпеки. Також його вибрали в Державному Правлінні Я. Стецька з 1941 р. міністром державної безпеки, а після арешту Я. Стецька він став "урядуючим провідником" ОУН СД аж до травня 1943 року.

Олег Кандиба і Роман Шухевич, які обидва народилися в 1907 році, були знайомі по діяльности в ОУН ще в 1930-их роках. Осінню 1938 р. вони були разом в Карпатській Україні: Ольжич був офіційним відпоручником ПУН, Роман Шухевич розбудовував військові сили молодої держави – Карпатську Січ. В 1940 році вони деякий час перебували в Кракові. Олег Кандиба був головою Культурної Референтури ПУН, згодом – членом Секретаріяту ОУН і заступником голови ПУН, він повністю піддержав полковника А. Мельника, як провідника ОУН. Роман Шухевич став членом Проводу ОУН СД і підтримав Степана Бандеру, пізніше був Головою Бюра Проводу ОУН СД, Головним командиром УПА і Головою Генерального Секретаріяту УГВР. В 1940-му році Кандиба і Шухевич старалися зменшити напруження і ворожість між членами обидвох ОУН – але з цих заходів нічого не вийшло. Без огляду на дуже складну ситуацію і політичні розходження, Олег Кандиба не став особистим ворогом Романа і навпаки. Залишився важливий спогад Дарії Ребет, видатного члена ОУН СД, члена Ініціятивної Групи УГВР в 1944 році та близького співробітника Шухевича в 1940-их роках. Вона пише: "Голова Бюра Поводу Роман Шухевич не належав до безкомпромісових людей, не виявляв вузько-партійних амбіцій. Він, наприклад, явно стояв на боці кіл, що мислили критично в час II Великого Збору ОУН (1941), під керівництвом Степана Бандери, і офіційно висунув застереження до метод і способів, якими керівник Революційного Проводу розв'язував проблему конфлікту з ПУН. Він і в час протинімецького підпілля не цурався контакту з колишніми друзями і співробітниками, що опинилися в середовищі ПУН"[2].

У наших розмовах Лев Шанковський високо цінив Олега Кандибу, як українського державника і провідного націоналіста. В листі від 17 січня 1984 року він подає таку характеристику Кандиби: "Ольжича я дійсно зустрічав у Львові в 1942-44 роках і він справив був сильніше враження, як полк. Коновалець, полк. Мельник, ген. Тарас Чупринка (який був моїм знайомим і приятелем від 1923 року).

---

[2] Дарія Ребет. *На перехрестях визвольних змагань.* Гадяч: Видавництво "Гадяч", 2003, с.156.

Я не знаю іншого націоналіста, що надавався був на очолення ОУН після смерти Коновальця, як це надавався Ольжич".

Листи Лева Шанковського, видатного суспільно-політичного діяча, містять важливі історичні інформації і відкривають деякі невідомі факти з діяльности націоналістичних організацій, зокрема Кандиби і Шухевича під німецькою окупацією. Їх друкуємо без правописних змін. Для пояснення даємо деякі короткі біографічні інформації про згаданих діячів. В майбутньому пляну́ємо опублікувати листування проф. Лева Шанковського, яке зберігається в архіві УІТ.

№ 1

1.17.1984

Дорогий Докторе!

Щиро дякую Вам за листа з дня 18.III. Він дуже утішив старих Шанковських, бо думали, що може гніваєтесь на них. Листа Вашого отримав 24.III, а деяку затримку з відповіддю прошу вибачити. Вона спричинена не дуже добрим станом здоров'я у нас і часами браком сили для поладнання найпростішої справи. Цим слід також пояснити, що Ваші побажання кріпкого здоров'я для нас приймаємо зі щирою подякою.

А тепер ад рем. [лат. "ad rem", до речі – Л.В.] Ольжича я дійсно зустрічав у Львові в 1942 – 1944 роках і він справив був на мене надзвичайне враження як людина й український націоналіст. Він на мене справив був сильніше враження, як полк. Коновалець[3], полк. Мельник[4], ген. Тарас Чупринка[5] (який був моїм знайомим і приятелем

---

[3] Євген Коновалець (1891 – 1964), видатний політично-військовий діяч, полковник Армії УНР і Січових Стрільців, співробітник Симона Петлюри, співосновник і краєвий комендант Української Військової Організації (1921 – 1929), співорганізатор ОУН і перший голова Проводу Українських Націоналістів (ПУН). Загинув у Роттердамі 25 травня 1938 від розривної бомби большевицького аґента. Про життя і діяльність див. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання Фундації ім. Євгена Коновальця, 1974, 1019 с.

[4] Андрій Мельник (1890 – 1964), найближчий співробітник Євгена Коновальця, начальник штабу та Краєвий повідник на Генеральну Губернію Дієвої Армії УНР, співосновник і краєвий комендант УВО, другий голова ПУН і керманич РУН, в 1947 році вибраний досмертний головою ПУН. Розмови А. Мельника з С. Бандерою в 1940 році подані в праці М. Сціборського *Біла Книга ОУН* (1940). Перший розділ *Б.К.* перевидано в *Українському Історику*, 2004, т. 41, №1-2, с. 124-148. Про життя та діяльність див. *Непогаслий вогонь: Збірник на пошану полковника Андрія Мельника Голови Проводу Українських Націоналістів*. Париж: Націоналістичне Видавництво в Европі, 1974, 763 с.

[5] Роман Шухевич, псевдонім Тарас Чупринка, див. "Передмова". Докладніше в кн.: Петро Дужий. *Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин*. Львів: "Галицька Видавнича Спілка", 1998, 252 с.

від 1923 року). Я не знаю іншого націоналіста, що так надавався був на очолення ОУН після смерти полк. Коновальця, як це надавався Ольжич. У кількох статтях-спогадах, я писав про нього, але, на жаль, мій архів не є в такому стані, щоб у ньому можна було знайти відповідне місце і його цитувати. У статті: "Про свято думали, та в будень сказали", у розділі шостому, я писав про Ольжича таке (цитую з копії статті, яку знайшов в архіві): "Авторові цих рядків довелося передати Ольжичеві побажання Чупринки про зустріч з ним. Це побажання я передав Ольжичеві в домі п. Миколи Бігуна[6] у Львові. Микола Бігун, що своїми бойовими чинами в УВО здобув собі не тільки широку славу, але й найбільше вироків окупантського польського суду, був моїм шкільним товаришем і другом. Єднала нас (стриян – Л.Ш.) служба в українській армії, приналежність до УВО, але й теж близькі вузли особистої дружби. Відвідував я його часто в його домі у Львові, де теж жив ген. Капустянський[7], з яким з огляду на мої воєнно-історичні заінтересування, зустрічі й дискусії були на вагу золота. Ген. Капустянський, з високою військовою освітою академії генштабу, який займав визначні пости в штабах української армії, починаючи від І українського корпусу ген. Скоропадського, знав історію української визвольної війни до подробиць і від нього можна було багато в дечому навчитися. Не можу нарікати, але з цієї копальні знання, я черпав, скільки було можливо.

Після одного тижня Ольжич передав мені записку, в якій подав, що погоджується на зустріч і подав місце й термін зустрічі. Зустріч ця відбулася на Пісковій горі, а закінчилася в одній "хаті" на Личакові. Ольжич прибув на зустріч сам, без ніякої охорони, але теж не погодився, щоб я був свідком розмови, кажучи, що першу зустріч бажає відбути в чотири очі. Я відійшов, але зміст цих розмов, став мені, пізніше, відомий. [...].

В моїй оцінці злагіднення взаємин між обома відламами ОУН й інтеґрація ними визвольних змагань були на потребу дня. Але, такою була не тільки моя оцінка, бо, в цьому відношенні, у тому часі, не важко було знайти однодумців по обох сторонах барикади. І Ольжич, що завжди вмів прецизно аналізувати ситуацію (в тому

---

[6] Микола Бігун (1901 – 1978), суспільно-громадський і кооперативний діяч, член УВО, заступник Крайового провідника ОУН на ЗУЗ, видатний член ОУН з часів Є. Коновальця й А. Мельника.

[7] Генерал Микола Капустянський (1879 – 1969), видатний військовий і політичний діяч, генерал-хорунжий армії УНР, член-основник ОУН у 1929 р., провідний член ПУН за часів Є. Коновальця й А. Мельника, керівник військової референтури ОУН, після розколу ОУН повністю піддержав ОУН А. Мельника та після 1940 року був членом ПУН, в 1941 році – заступником голови Української Національної Ради в Києві. Помер у Мюнхені 12.2.1969 року.

він був собою-вченим археологом, що розкопує стоянки, здобуває в них потрібні матеріяли, порівнює їх і робить научні висновки) і що завжди шукав виходу з ситуації з позицій загальноукраїнських інтересів, а не тільки з позицій своєї групи, не міг мати іншої оцінки. Бо коли ж він, у характері Заступника Голови Проводу ОУН полк. Мельника, напевно після зрілого обміркування й розглянення всіх елементів проблеми, рішився був на шлях революційно-повстанської боротьби проти гітлерівських окупантів, то для нього мусів насунутися єдиний логічний висновок, що будь-якої революційно-повстанської боротьби проти гітлерівських окупантів, а тим більше проти московсько-большевицьких окупантів, не можливо вести роз'єднаними силами, та й ще силами собі ворожими. Таким чином, існуюча ситуація вимагала, імперативно, відпруження взаємин між обома відламами, а що за тим іде – стабілізації відносин і, на тій базі, спільної дії на єдиному фронті, а то й інтеґрації революційно-визвольних сил, чи може навіть відновлення єдности первісної ОУН.

Важливим засобом для осягнення таких цілей могло бути зговорення на "вершинах", до якого послідовно стремів Ольжич, а теж і Чупринка, який був добре поінформований про внутрішні проблеми полк. Мельника і ставився з великою симпатією до намагань Ольжича вивести свою Організацію на безкомпромісовий шлях повстанської боротьби проти гітлерівських окупантів.

Стільки про Ольжича в тій статті. Вона була друкована в торонтському "Гомоні України" десь у другій половині 1960-их років, у кожному разі ще за життя Миколи Бігуна, який писав мені про цю статтю. Далі в статті є про наслідки зустрічі Чупринки й Ольжича, яка, якщо не помиляюся, відбулася на Щедрий Вечір (18.1.1944 року). Наслідки розмов: помітне злагіднення взаємин між обома відламами ОУН, якому навіть не зуміло перешкодити вбивство полк. Сушка[8], яку різні особи й групи знову пробували записати на рахунок ОУН Бандери (про це вбивство я писав в іншій статті, друкованій у "Гомоні України", в якій заперечив участь ОУН Бандери у цьому вбивстві, а записав його на рахунок львівського гестапо, яке мстило полковникові за нав'язання зв'язків із британськими шпигунами, а теж заінтересоване було в пограбуванні фондів, які мав до диспозиції полк.

---

[8] Роман Сушко (1894 – 1944, псевдо "Сич", "Кіндрат"), полковник і співорганізатор Українських Січових Стрільців, близький співробітник Коновальця та Мельника, краєвий комендант УВО (1927 – 1930), довголітній член ПУН і Краєвий провідник ОУН на Генерал-Ґубернаторство в 1939 – 1941 рр. Забитий атентатчиком у Львові 12.1.1944 р. Див.: Андрій Мельник. "Кіндрат-Сич Полк. Роман Сушко", *Організація Українських Націоналістів 1929 – 1954*. Париж, 1955, с. 37-39.

Сушко і які зберігались у його львівському помешканні). Якщо це вбивство виконали на наказ ОУН Бандери[9], то за нього відповідає Шухевич-Чупринка, а не Лебедь, як про це писали мельниківські газети, бо ще 13 травня 1943 року Лебедь[10] перестав бути тимчасовим (на час арешту Бандери провідником ОУН), а ним стала Колегія Проводу ОУН, до якої ввійшли: Чупринка, Зенко Матла[11] й Дмитро Маївський[12]. Після арешту Зенона Матли й запроторення його до гітлерівського кацету, на його місце до Колеґії Проводу ОУН обрано волиняка, кол. відомого студентського діяча у Варшаві, Ростислава Волошина[13]. У вбивстві Сушка, за моїми джерелами, брали участь теж українські аґенти львівського гестапо, яке було, після київського погрому у Києві 1941 – 1942 рр. (Теліги[14], Оршан-Чемеринський[15],

---

[9] Степан Бандера (1909 – 1959), член УВО і ОУН. Від 1923 Краєвий провідник ОУН в Галичині. В'язень польських тюрем. В 1940 очолив опозицію до А. Мельника і створив Революційний Провід ОУН. В'язень німецьких концентраційних таборів. Після 2-ї Світ. війни очолив в Німеччині Закордонні Частини ОУН. Про життя і діяльність див. Василь Кук. *Степан Бандера (1909 – 1999 рр.).* Івано-Франківськ: "Лілея – НВ", 1999; *Вбивці Бандери перед судом.* Ред. Данило Чайківський. Мюнхен: Українське Видавництво в Мюнхені, 1965.

[10] Микола Лебедь (1910 – 1998, псевдо: "Максим Рубан", "Вільний", "Ярополк" та ін.), член ОУН, підтримав С. Бандеру і став його другим заступником в ОУН, де також відповідав за Службу Безпеки (СБ). В уряді Я. Стецька від 30 червня 1941 дістав пост "міністра державної безпеки". Після заарештування С. Бандери і Я. Стецька став "урядуючим провідником" ОУН СД. В 1943 році перестав бути провідником ОУН С. Бандери і працював над створенням УГВР. В 1944 р. обраний Генеральним Секретарем Закордонних справ УГВР. Членом ОУН Бандери був до 1948 року. Заснував в Нью Йорку корпорацію "Пролог" і очолював Закордонне Представництво УГВР. Помер 19 липня 1998 року у Пітсбурґу. Див. Олександр Панченко. *Микола Лебедь.* Лохвиця: В-во "Кобиляки", 2001.

[11] Зеновій Матла (1910 – 1993), політичний діяч, член ОУН, в роках 1942-43 – член Проводу ОУН (Б), в 1943 р. обраний членом Бюра проводу ОУН. У зв'язку з конфліктом у середовищі ЗЧ ОУН Бандери, створив разом з Л. Ребетом Організацію ОУН (з) ("за кордоном", популярна назва "двійкарі"). В роках 1971-81 головний редактор газети *Америка,* де працював Л. Шанковський.

[12] Дмитро Маївський (1914 – 1945, псевдонім "Тарас", "Косар"), політичний військовий діяч, член Проводу ОУН СД, член бюра Проводу ОУН, редактор ж. *Ідея і чин*, *За самостійність України.* Див. Мирослав Прокоп. "Дмитро Маївський – революціонер і політичний публіцист", *Напередодні незалежної України.* Нью Йорк: НТШ, 1993, с. 549-560.

[13] Волошин Ростислав (1911 – 1944), політичний і студентський діяч, член ОУН, член Бюра Проводу ОУН, співорганізатор УПА, предсідник Великого збору УГВР в 1944, секретар внутрішніх справ УГВР.

[14] Олена Теліга (1907 – 1942), видатна поетка, член ОУН з 1932 року, близький співробітник О. Ольжича в Культурній референтурі ОУН, після розколу піддержала полк. А. Мельника, як наслідника Є. Коновальця. У 1941 році у Києві зорганізувала Спілку українських письменників, редаґувала літературознавчий

К. Біда[16], П. Олійник[17], Рогач[18] й ін.). Другим великим ударом гітлерівських окупантів по ОУН полк. Мельника, який вирвав з рядів Організації полк. Сушка, Ольжича, і врешті полк. Мельника й членів ПУН-у. У кожному разі, в першій половині 1944 року, відбулося чимало розмов "на вершинах" між Ініцiятивним Комітетом для створення УГВР, який я очолював з різними представниками ПУНу. Переговори про інтеґрацію київської Всеукраїнської Національної Ради й УГВР пішли вже так далеко, що обі сторони погодилися була на назву найвищої установи підпільної України: Всеукраїнська Національна Визвольна Рада (ВНВР). Між іншими, це був проєкт Бойдуника![19]

Я писав Гомонові ["Гомін Укрaни" – Л.В.], щоб мені відшукали статті і коли він це зробить, то я їх негайно Вам вишлю. Якщо Гомін цього мені не зробить, я вишлю Вам копії статей, що маю в архіві. Для цього треба вийти з хати, чого сам тепер не роблю, отже мушу чекати на оказію.

Щодо дальшої частини Вашого прохання, то тут уже нічого порадити не можу. Я в Кракові не був, бо був під большевиками в 1939 – 1941 роках. Членом ОУН – ніякої – ні бандерівської, ні мельниківської я не був і не є, а оунівські розкольницькі "змагання" я

журнал *Літаври*. За політичну діяльність арештована нацистами і разом з чоловіком та членами ОУН розстріляна в Бабиному Яру в Києві у 1942 році.

[15] Орест Чемеринський (1910 – 1942), політичний діяч, журналіст, член ОУН, член ПУН, очолював Націоналістичну пресову службу в Берліні, учасник похідних ґруп ОУН. Ростріляний нацистами в лютому 1942 р. у Бабиному Яру разом з дружиною Дарією Гузар. Близький спіробітник О. Кандиби.

[16] Роман Біда, псевдо "Ґордон" (†1942), член ОУН з 1930-их років, учасник Київської похідної ґрупи ОУН, співробітник Ольжича, розстріляний нацистами в Києві в січні 1942 року в Бабиному Яру.

[17] Олійник Петро (†1942), журналіст, член ОУН співробітник Ольжича, член Київської похідної групи ОУН, член Редакції київського *Українського слова* в 1941 році, розстріляний нацистами в Бабиному Яру в січні 1942 р.

[18] Іван Рогач (1913 – 1942), журналіст, політичний діяч, член ОУН, особистий секретар Президента Карпатської України о. А. Волошина, редактор щоденника *Нова Свобода* (1938-39), член Київської похідної групи ОУН в 1941 році, співредактор *Українського слова* в Києві (1941). Розстріляний нацистами в Бабиному Яру в січні 1942 року.

[19] Осип Бойдуник (1895 – 1966, псевдо "Діброва", "Боярський"), суспільно-політичний діяч, інженер-економіст, старшина УГА і Армії УНР, член УВО, учасник Першого конґресу ОУН в 1929 р., в'язень польських тюрем. В 1935 році кермував політичною референтурою Краєвої Екзекутиви ОУН, від 1941 року член ПУН, один із організаторів Української Національної Ради і її голова (1954-57). Автор ідеологічних і політичних статтей і спогадів, книжок *Національний солідаризм* (1945), *Українська внутрішня політика* (1947), *На переломі. Уривки спогадів* (1967). В 1940-их роках переговорював з членами ОУН СД в справі створення Української Верховної Ради.

осуджую, без огляду на партнера. Ніщо мені, в нашій історії, не було і не є так осоружним, як цей розкол з-перед 40 років, наслідки якого тягнемо на собі по сьогоднішній день. А коли читати спогади Миколи Климишина "В поході до волі" і Зенка Книша "Розбрат", в яких, на мою думку, куліси розколу описано дуже правдиво, то подивляєш і не годен закінчити свого "подиву" до героїв цього розколу, зокрема, коли брати до уваги інтелектуальної оцінки витвореної ситуації і здогадів про її наслідки. На мою думку, спогади й оцінку Рудка-Лісового[20] можна собі теж дарувати, бо вони виникають із розчарування "провідного" націоналіста, якому не подобається, що справи пішли не в той бік, що цей "провідник" сподівався. І він гадає, що тому винні його бувші колеґи з конспірації, а тим часом винні були тверді закони історичного розвитку (так сказали б наші московські "приятелі"), на які дехто з наших молодих людей порозбивав свої пусті голови. До речі, між Рудком і Пріцаком[21] ставлю знак рівнання. Їм не бракує знання, але вони воліють пописуватися фаєрверками. А втім, Пріцак й Рудко були провідниками НОУСу (Націоналістичного Об'єднання Укр. Студентів) у 1944 році.

Ви пишете мені про літературу, яку можна використати для представлення історії розколу. Такої літератури НЕМА. Те що є, це партійні, односторонні з'ясування, які коли використовувати, сам одностороннім партійцем стаєш. І цікаво, що через сорок років, які минуло від розколу, ніхто не зумів створити відповідної перспективи, для розбору того, що сталося перед 40 роками і його критичної оцінки. Що українери зі своїм минулим роблять? Найохочіше пережовують в сотеро вже раз пережуте.

Ви пишете, що бадеруєте мене тими й подібними справами. Зовсім мене не бадеруєте і я радо би Вам допоміг, якщо б міг. Подивляю Вас, що на свою голову Ви взяли Наукову Раду СКВУ. Триматиму пальці за Вас, знаючи Ваші добрі й шляхетні наміри (тут Ви цілком вдалися до Вашого сл. пам. Батька!), але й знаю, що Вам не приходитиметься легко. Земляки наші не тільки люблять анархію у всіх ділянках життя, не тільки втікають від координації зусиль, але

---

[20] Василь Рудко (1910 – 1996, псевдонім "Лісовий"), філософ і політичний діяч, публіцист. В роках 1941 – 1944 був головою Націоналістичної Організації Українських Студентів (НОУС), яка об'єднувала студентські організації в Німеччині, Чехії, Австрії. Редактор студентських журналів і книжки *Розлам в ОУН* (1949).

[21] Омелян Пріцак (нар. 1919), видатний тюрколог, історик, лінгвіст, дійсний член УВАН і НТШ, основник катедри української історії ім. М. Грушевського й інших катедр українознавства, основник Українського Наукового Інституту Гарвардського університету, автор числених наукових досліджень. В 1940-их роках був активним студентським діячем.

й понад усе люблять показуху – мистці у продукції доброго вітру й робленні галасу, замість справжньої роботи. В науковій праці такій показусі гріш ціна.

Я не знаю, людей з ОУН (р), які могли зустрічатися з Ольжичем. Якщо такі були, їх тут нема. Узагалі, тут, за океаном, зовсім мало є "бандерівців" (середнього й вищого організаційного ступня), які в 1941 – 1944 роках були в Україні, в підпіллі. Тутешнє членство - це колишні кацетники, або кол. молодь, що була вивезена на примусові роботи до Німеччини. Навіть серед т. зв. двійкарів, я не знаю ближчих знайомих Ольжича. Є такі серед закарпатців, але серед них є мало "бандерівців".

Факт, що Ольжич ставився непогано до мене і ставав зі мною, часами, на розмову, записую на конто протекції Бігуна й ген. Капустянського. Пригадую, одного вечора була широка розмова на тему стратегічних напрямів, які стояли до диспозиції об'єднаній українській армії в липні 1919 року, після переходу Галицької армії на Наддніпрянщину. Можливі були похід на Київ, на Одесу, або відсутність походу, а створення пляцдарму для дальших походів і де саме? Пригадую, що я дуже опонував ген. Капустянському, який заступав був офіційну тезу про конечність походу на Київ. Усій цій розмові прислухався Ольжич з Бігуном, який мене підтримував. Остаточно ген. Капустянський сказав, що я мабуть маю рацію, бо подібно до мене аргументували всі старшини генштабу проти Петлюри й Тютюнника (Василя, не Юрка), але звідки я про те знаю, бо про цю дискусію ніхто й ніде не написав був ні слова. Я відповів, що вперше цю тему слухав у семінарі воєнної історії таємного українського університету у Львові під проводом проф. д-ра Івана Кревецького[22], а тему цю в семінарі викладав здібний штабіст УГА сотник д-р Богдан Гнатевич[23]. На закінчення Ольжич сказав: "Не знаю, чи ви тільки переповіли д-ра Гнатевича думки, чи додали до них свої, але я Вашої дискусії слухав з великою цікавістю і немає сумніву, що з неї дещо таки навчився". Ці слова були великим компліментом для мене і я слухав їх з великим зворушенням. Ми ж знали, що Ольжич був "візітінґ професор" на Гарварді[24] і в нашій

---

[22] Іван Кревецький (1892 – 1979), історик, бібліотекар НТШ, учень М. Грушевського, керівник семінару з української військової історії (1921 – 1925) у Львівському Таємному Університеті, редактор ж. *Стара Україна* й ін.

[23] Богдан Гнатович (1892 – 1968), військовий діяч, старшина УГА й УСС, один із авторів *Історії українського війська*.

[24] Помилкове твердження. О. Кандиба-Ольжич не був "візітінґ"-професор в Гарвардському університеті. Він в 1930-их роках брав участь в археологічних експедиціях Гарвардського ун-ту та інших американських наукових установ в Европі.

опінії цей факт придавав великого значення усьому, що він сказав. […]. На цьому, Дорогий Докторе, кінчаю. Щиро вітаю Вас, [...] бажаю Вам здоров'я і всі житейські блага!

Остаюсь в глибокій пошані,

Щиро Ваш
Л. Шанковський.

№2

23.III.1975

Дорогий Докторе!

Подивіться добре на дату! Це є рівно один місяць після того, як Ви мені писали останнього листа […].

Ваші зауваження з приводу Шумука[25] дуже слушні!!! Пригадую таке: 5.IX.1941 Тимчасовий Провід ОУН за підписом М. Лебедя видав був комунікат, що ОУН не має нічого спільного з вбивством Сеника-Сціборського[26]. Тоді члени Проводу ОУН радили Лебедеві, щоб він негайно звернувся до полк. Мельника, щоб відбути розмову. Лебедь відповів, що він з німецьким "коляборантом" говорити не буде. На це член Проводу Славко Старух[27] відозвався до Лебедя: "Два місяці тому ти ще також був "німецьким колябо-

[25] Данило Шумук, політичний діяч, вояк УПА, в'язень совєтського Ґулаґу, автор спогадів *За східнім обрієм: спомини.* (Париж: Укр. В-во "Смолоскип", 1974).

[26] Омелян Сеник (1891 – 1941, псевдоніми "Канцлер", "Урбан", "Грибівський"), видатний військовий і політичний діяч, сотник УГА. Був співзасновником УВО й ОУН, член ПУН і один із найближчих співробітників Є. Коновальця й А. Мельника. В 1941 році пішов з Київською похідною групою ОУН до Києва. 31 серпня загинув у Житомирі від рук атентатчика разом із М. Сціборським. Члени Проводу ОУН в 1941 році твердили, що Сеник і Сціборський загинув від рук бандерівців. Див. "Омелян Сеник-Грибівський і Микола Сціборський – члени Проводу ОУН", *Сурма*, 21 вересня 1941 р., с.1-3. Також О. Ольжич писав в 1941 році, що це був "Каїнів злочин". Це заперечували члени ОУН С. Бандери. Були припущення, про те, що їх зліквідували совєтські або нацистські аґенти. Справа політичного вбивства цих двох членів ПУН до сьогодні джерельно не з'ясована. В 1941 році Ольжич написав статтю "Дух руїни", в якій засудив бунт Бандери і "каїнові злочини" супроти найближчих співробітників полк. Андрія Мельника – Омеляна Сеника-Грибівського та інж. Миколи Сціборського. (Див.: О. Ольжич. "Дух руїни", *Незнаному Воякові.* Київ: Фундація ім. О. Ольжича, 1994, с. 307-312).

[27] Ярослав Старух (1910 – 1947), політичний діяч, журналіст, член ОУН в 1930-их роках, редактор тижневика *Нове село.* У 1941 р. став членом Революційного Проводу ОУН С. Бандери. Керівник підпільної радіостанції ОУН СД "Самостійна Україна" і редактор гумористичного журналу *Український перець* (1943-44). Загинув в бою з відділом польської служби безпеки 20.9.1947 біля Любачева. Про життя та діяльність див.: Мирослав Прокоп. *Напередодні незалежної України.* Нью Йорк, 1993, с. 561-568.

рантом", чим викликав гостру реакцію в Лебедя, який ніколи Старухові цього не міг забути. В кожному разі, Лебедь тоді зарядив слідство, висліди якого тепер прозрадив у "Визвольному Шляху" Олько Матла, відповідаючи прокураторові Желенському, і Лебедь обіцяв, що як буде мати висліди слідства, то звернеться до полк. Мельника. Чому не звернувся? Бог Святий знає, може тому, що мав великі "траблі", як "провідник" і, врешті, 13 травня 1943 року був усунений Шухевичем. В розмові з Ольжичем (18.І.1944), Шухевич порушив теж цю справу і винесено якісь рішення, але в короткому часі після того Ольжич був арештований, а потім загинув ВИ МАЄТЕ ПОВНУ РАЦІЮ – від цього часу проминуло 30 років!!!! й обі організації не додумались, що в інтересі загальної української справи треба було ці справи остаточно вирішити, ось хоч би тому, щоб не було можливости повторень в майбутньому[28]. Тепер Климук, наприклад, у своїй книжці "Безбатченки" пише, що Івана Мицика (Аскольда)[29] зліквідували "чекісти", а це вбивство довго обтяжувало рахунок бандерівців. Я особисто є переконаний, що Сеника-Сціборського і Сушка не вбили бандерівці, але Лебедь завжди теж заперечував убивство Барановського й братів Пришляків. Паки і паки погоджуся з Вами, що ці справи, не для добра тієї чи іншої організації, але для нас усі, повинні були колеґіяльно вирішити обі організації, заряджуючи спільне слідство й проголошуючи відповідні протоколи [...].

На цьому кінчу й щиро вітаю Вас [...]. На все Добре й Краще.
Щиро Ваш
Лев Шанковський.

---

[28] В тому часі ми обговорювали питання братовбивств підчас Другої світової війни. Лев Шанковський повністю погоджувався з думками, що справу політичних вбивств О. Сеника, М. Сціборського, Р. Сушка, Я. Барановського, братів Пришляків і інших треба джерельно проаналізувати і вияснити та подати до загального відома. Це могла б зробити спеціяльна комісія, яка складалася б з істориків, членів трьох ОУН ("бандерівців", "мельниківців" і "двійкарів"). Тоді ще жили учасники подій М. Лебедь, Я. Гайвас, Я. Шумелда, М. Прокоп та інші. До сьогодні цього задуму не зреалізовано, хоч вже є доступ до німецьких, совєтських та інших архівних матеріялів з Другої світової війни. Було б доцільно, якщо б теперішні організації ОУН створили спеціяльну комісію з професійних (не партійних) істориків, які об'єктивно дослідили б, на джерельній основі, питання політичних вбивств націоналістів під час 1941 – 1944 років. Думки проф. Лева Шанковського до сьогодні актуальні і заслуговують на поважний розгляд українських істориків Другої світової війни.

[29] Іван Мицик (1913 – 1941, псевдо "Аскольд"), член ОУН, в'язень польських тюрем, після 1940 р. – організаційний референт Краєвої Екзекутиви ОУН. Загинув в 1941 році. Див. Василь Верига. *Втрати ОУН в часі Другої Світової війни.* Торонто: В-во "Новий Шлях", 1991, с. 52-53.

НАТАЛІЯ ЛИСЕНКО
Інститут української літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України
Київ

АРХІВ ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА В УКРАЇНІ

Єдиний відомий сьогодні особовий фонд О. Ольжича в Україні зберігається у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (фонд № 196). Архівні матеріяли, пов'язані із життям, творчістю та науковою діяльністю О. Ольжича, виокремилися із архіву його батька – відомого українського письменника Олександра Олеся. Еміґраційний архів О. Олеся було передано в Україну в 1993 році[1]. На щастя, завдяки збереженим документам про передачу архівних матеріялів та посилаючись на спогади сучасників, можливо повністю реконструювати історію збереження еміґраційного архіву родини Кандиб.

По смерті О. Олеся та О. Ольжича у 1944 році архівом опікувалася Віра Антонівна Кандиба (дружина О. Олеся та мати О. Ольжича). Тож, безперечно, до її смерті у 1948 році повний корпус архівних матеріялів зберігався у Празі. Віра Антонівна розпочала впорядковувати архів і систематизувати розрізнені архівні матеріяли. Вона розшифрувала підписи у листах, з'ясувала нерозбірливі і намагалася уточнити або пояснити важкі для прочитання речення чи слова в автографах О. Олеся, О. Ольжича. Віра Антонівна Кандиба ретельно зберігала будь-який аркушик паперу із записами чоловіка та сина, невеличкі записки, навіть порожні конверти, газетні вирізки із статтями про творчість близьких їй людей. До архіву долучила і свої спогади. Про дбайливе ставлення до документів свідчать її записи на газетних вирізках про дату публікації; по окремих конвертах вона розкладала листи до письменників і коротко записувала їх зміст. Показовим є також і те, що Віра Антонівна зберегла навіть гроші, які отримала від О. Ольжича під час їхньої останньої зустрічі (ф. 196, од. зб. 559).

---

[1] Тут і далі посилання на матеріяли особового фонду О. Олеся (ф. 114) та О. Ольжича (ф. 196) у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

До окремої теки вона збирала Олегові археологічні малюнки предметів трипільської культури, зарисовки з різних історичних музеїв Европи (ф. 196, од. зб. 168-173). Кілька десятків чернеткових варіянтів поезій О. Ольжича, які автор вважав непотрібними і залишив напис "Спалити", Віра Антонівна зберегла, зазначивши на конверті "З Олегової скрині". А до окремого зошита переписувала навіть друковані поезії О. Ольжича, послідовно фіксуючи місце і дату публікації (ф. 196, од. зб. 141).

По смерті В.А. Кандиби про архів дбали люди з близького оточення родини. Своєю спадкоємницею Віра Антонівна призначила українську еміґрантку Людмилу Красковську. З родиною Красковських О. Олесь був знайомий ще з доеміґраційних років (певний час вони разом мешкали у Пущі-Водиці під Києвом). Людмила та Олег довго товаришували, мали спільні археологічні зацікавлення.

Л. Красковська завжди виявляла інтерес до новин з археологічних експедицій О. Ольжича, передавала його наукові та публіцистичні статті до різних чеських та словацьких часописів. У 1939 році О. Ольжич готує до видання *Науковий збірник* Українського Інституту в Америці і першою до співпраці запрошує науковця Л. Красковську. Про це йдеться у листах Л. Красковської до О. Ольжича (ф. 196, од. зб. 599-606). Збереглися також листи та листівки Л. Красковської до О. Олеся (ф. 114, од. зб. 1136-1152) та В.А. Кандиби (ф. 114, од. зб. 2488-2495).

Людмила Красковська, безперечно, цінувала творчість О. Олеся, захоплювалася громадянською позицією О. Ольжича – тож усвідомлювала унікальність та значення для української культури архівних матеріялів родини Кандиб, які потрапили до неї після смерти Віри Антонівни. Водночас розуміла небезпеку зберігання документів українців-еміґрантів – у 1950-х роках вона переховувала валізки з безцінною спадщиною в археологічному музеї Братислави, де працювала, поміж експонатами. До Братислави Л. Красковська перевозить валізи з автографами О. Олеся (твори, записні книжки, зошити). Інша частина архіву (переважно листування О. Олеся та, ймовірно, матеріяли О. Ольжича) залишилися у Празі в родині Сірополків, з якими О. Олесь також мав дружні стосунки. О. Олесь товаришував із С. Сірополком з перших років еміґрації – з часів спільної праці у Союзі українських журналістів та письменників. На жаль, окрім кількох офіційних листів С. Сірополка до О. Олеся (здебільшого від імені Управи Союзу українських журналістів та письменників – ф. 114, од. зб. 1628-1644), в еміґраційному архіві письменника не збереглося інших слідів їхнього приватного листування. Очевидно, це пояснюється тим, що Сірополки та Кандиби жили поруч і часто бачилися. Підтверджує здогад одна із записок О. Олеся до сина, у

якій автор описує події дня і, зокрема, зазначає, що "збігав до Сірополків" (ф. 114, од. зб. 541). Тому незначний епістолярний корпус (16 листів та листівок С. Сірополка) не вичерпує усіх тих тем, питань і проблем, якими був пов'язаний О. Олесь із родиною Сірополків, оскільки листування найчастіше продовжувалося очним спілкуванням.

Пізніше кореспонденція О. Олеся та архівні документи О. Ольжича потрапили до Оксани Петрівни Косач-Шимановської (рідної сестри Лесі Українки, яка теж опинилася на еміґрації у Празі). Заробляла на життя редаґуванням та перекладами. Допомагала, зокрема, О. Ольжичеві писати наукові статті чеською мовою. У листах час від часу зринають згадки про передрук Оксаною Петрівною творів О. Олеся, заохочування до написання нових поезій: "А що з недрукованими ще творами? Чи не думаєте вже братись до їх впорядкування до друку? Моя машинка завше радо до скромної помочі, якби треба було" (ф. 114, од. зб. 1109).

Отже, довгий час архівні матеріяли О. Олеся та О. Ольжича зберігалися у близьких празьких знайомих родини Кандиб. Українські еміґранти, які за життя допомагали та підтримували письменника морально, часом і матеріяльно, дбайливо охороняли його творчу та епістолярну спадщину кілька десятиліть по смерті О. Олеся.

З часом, узгодивши з О.П. Косач-Шимановською і С. Сірополком, Л. Красковська передала всі збережені матеріяли відомій чеській україністці Зіні Ґеник-Березовській. У листах до З. Ґеник-Березовської від 10 грудня 1967 р. та 8 травня 1988 р. Л. Красковська детально описує етапи зберігання архівної спадщини родини Кандиб, що і дозволило відтворити історію збереження еміґраційних архівів О. Олеся та О. Ольжича (ф. 114, од. зб. 2772, 2773).

Після зосередження творчої та епістолярної частини архіву у З. Ґеник-Березовської починається наукове опрацювання спадщини письменників. Вона попередньо систематизувала кореспонденцію О. Олеся, розшифрувала значну частину підписів у листах, звернула увагу й на цікаві листи М. Грушевського до О. Олеся, підготувала до публікації та прокоментувала листи В. Винниченка до О. Олеся[2], написала глибоку джерелознавчу розвідку про невідоме лібрето О. Олеся[3], розпочала писати спогади і про О.П. Косач-Шимановську[4].

---

[2] З. Ґеник-Березовська. "Невідомі листи Винниченка до О. Олеся", *Слово і час*, 1992, № 1, с. 28-32.

[3] З. Ґеник-Березовська. "Невідоме лібрето О. Олеся", *Грані культур*. Київ, 2000, с. 234-239.

[4] З. Ґеник-Березовська. "Одна з молодших сестер Лесі Українки", *Грані культур*. Київ, 2000, с. 227-230.

У 1993 році син Зіни Ґеник-Березовської, громадянин Чеської Республіки Марко Березовський виконав заповіт матері та передав творчу спадщину О. Олеся та О. Ольжича українському народові в особі тодішнього Віце-прем'єр-міністра, академіка НАН України Миколи Жулинського та відомої дослідниці української літератури Михайлини Коцюбинської. Чимало зусиль для передачі архіву в Україну доклав і Роман Лубківський (тодішній посол України в Чеській Республіці) – валізи з рукописною спадщиною було відіслано негайно дипломатичною поштою. Крім того, у 1995 році за сприяння Р. Лубківського до відділу рукописних фондів та текстології було передано й особисту бібліотеку О. Ольжича, яка налічує близько 300 книг (ф. 196, од. зб. 659-902). У бібліотеці – перше видання оповідання О. Ольжича "Рудько" (ф. 196, од. зб. 659), відбитки його статей у різних наукових часописах (ф. 196, од. зб. 660-666), багато зарубіжної літератури історичного змісту, праці відомих археологів з дарчими написами: Ю. Неуступного, Бенінгера, С. Покровського, Л. Чикаленка, В. Щербаківського, І. Борковського, Л. Красковської та інших.

Оскільки архів О. Ольжича, як вже згадувалося, виокремився із еміґраційного архіву О. Олеся, то документи фонду № 196 у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України переважно складаються із тих матеріялів, які залишилися в родині батьків О. Ольжича. Очевидно, значний масив архівних документів О. Ольжича сьогодні розкидано по світах, зосереджено у приватних колекціях, до яких не мають доступу науковці, а отже і широкий загал читачів з України. Відомо, що значна частина архівних матеріялів зберігається у дружини О. Ольжича – Калинки Білецької, родинних зібраннях нащадків друзів та соратників поета. Чеський дослідник життя та творчости О. Олеся М. Неврлий стверджує, що "Олег [Лащенко] заопікувався архівом О. Олеся, в якому було чимало рукописів" – недруковані вірші, поеми, казочки для дітей, можливо, що й якась ціла " збірка"[5]. Оскільки це припущення не підтверджено документально, гадаємо, що йдеться або про кількісно незначну частину архівної спадщини О. Олеся (бо вона збереглася відносно цілісно), або ж про творчі матеріяли саме О. Ольжича, які в архіві представлено досить фраґментарно.

Значну ж частину особового фонду О. Ольжича становить епістолярій – листування з батьками. Оскільки О. Олесь ретельно зберігав листи від сина, а О. Ольжич – листи від батьків, привозив їх

[5] М. Неврлий. *Олександр Олесь*. Київ, 1994, с. 53.

з далеких експедицій до батьківської домівки, то архівне зібрання надає унікальну можливість простежити епістолярний діялог двох письменників, відчути родинну атмосферу. Інформативне наповнення цих документів найчастіше обмежується побутовими, сімейними проблемами. Та, незважаючи на це, листи ілюструють стосунки у родині, виняткову інформацію про взаємну повагу, бажання розрадити, підтримати та допомогти. Листів О. Ольжича до батьків налічується близько двох з половиною сотень. Збережено ще перші листи підлітка Олега з України до батька, у яких йдеться про шкільне життя у Пущі-Водиці, юнацькі захоплення, поневіряння Віри Антонівни Кандиби, принизливу процедуру отримання дозволу на виїзд до О. Олеся за кордон тощо. Саме батькові Олег переписує в листах з України нестійким дитячим почерком свої шкільні твори, реферати, перші поетичні рядки та вже завершені оповідання, сподіваючись на оцінку чи пораду, розповідає про організацію шкільного літературного часопису тощо. Завдяки цим унікальним архівним матеріялам читачів ознайомилися з оповіданнями "Скеля", "Дивна подорож"[6] та з першими псевдонімами О. Ольжича – О. Світанок та О. Невідомий. У дитячих листах Олега Кандиби відчувається постійне бажання поділитися з батьком найменшою дрібничкою, будь-якою новиною, описати "життя більш з подробицями" (ф. 196, од. зб. 448). У нестерпно довгі роки розлуки з батьком листи надсилає досить часто (на жаль, не всі доходили до О. Олеся, тому і збережений епістолярій цього періоду важко назвати цілісним), детально описує свої "життя, думки, поривання" (ф. 196, од. зб. 444), бо переконаний, що "як я змінився фізично, ти побачив з фотографії, а як душею – побачиш з моїх писань" (ф. 196, од. зб. 448). Листи засвідчують постійне прагнення Олега сказати головне, написати якомога більше про себе. Значення цих особистісних документів важко переоцінити – адже написані вони у той важливий період, коли формується особистість, відбувається процес становлення її.

Інший масив листів О. Ольжича – це листи з археологічних експедицій (Венеція, Рим, Неаполь, Старчево тощо). Це приватне листування з батьками дозволяє осягнути географію археологічних експедицій О. Ольжича, становлення його наукових інтересів, поступове утвердження позицій в царині археології. Крім того, розлогі листи-розповіді про нові країни, міста, околиці, пам'ятники архітектури надають словам ефект присутності та залишають у читача відчуття колосальної естетичної насолоди. В одному з листів О. Олесь спонукає сина саме до таких детальних описів і радить

---

[6] О. Ольжич. *Незнаному воякові*. Київ, 1994, с. 5-8.

написати щось на зразок "Листів з Італії": "Спробуй. Я думаю, що це буде цікаво. Наприклад, я не уявляю – життя Неаполя. Уловити щось специфічне, що відріжняє його від Парижа, Лондона, Праги, Відня – в цьому і полягає завдання художника" (ф. 114, од. зб. 512). Відгукуючись на цю пропозицію, О. Ольжич надсилає батькам емоційно насичені розповіді подорожуючого, які і сьогодні читаються із захопленням.

У листах цього ж періоду відтворено і етапи видання *Наукового збірника* Українського Інституту в Америці (1939 р.). Відомо, що в цей час О. Ольжич уже очолював Культурну Референтуру Проводу Українських Націоналістів, з 1939 року керував структурами ОУН на Закарпатті, тож часто виїздив у відрядження за межі Чехії. Як з'ясувалося з листування, усю організаційну роботу, пов'язану з укладанням та редаґуванням збірника, виконував О. Олесь. Він налагоджував та підтримував зв'язки з авторами видання, редаґував та розсилав коректи статей, координував роботу видавництва. Майже в кожному листі цього періоду звітує Олегові про етапи укладання та редаґування збірника. Постійна зацікавленість діяльністю сина, бажання прийти на допомогу, підтримати і справами, і порадами характеризують дружні стосунки батька і сина.

Епістолярій О. Ольжича періоду Другої світової війни, на жаль, кількісно незначний – писати з України було вкрай небезпечно. Тож використовується найменша можливість передати хоч кілька заспокійливих речень батькам через кур'єрів ОУН. Найчастіше – це нейтральні записи про погоду, харчування тощо. Лише інколи незначними згадками та натяками О. Ольжич описує поїздки по Україні. Та в одній із записок О. Ольжича до батьків читаємо пророчі слова: "Переживаю великі хвилини. Що тепер роблю – може бути історичне" (ф. 196, од. зб. 394). Безперечно, батьки знали про мету виїзду О. Ольжича в Україну, тож своєрідним батьківським благословенням звучать рядки листа-відповіді: "Довідався про Твою функцію. Мені було приємно це така важка і відповідальна праця. Щасти Тобі, Олеже! Радий, що багато маєш праці" (ф. 196, од. зб. 544).

О. Ольжич розуміє, що листи – це єдина можливість морально підтримати батьків, тож постійно заспокоює їх: "Живу тут надзвичайно добре" (ф. 196, од. зб. 344), "Я почуваю себе гаразд, не потрібуєте за мене турбуватись" (ф. 196, од. зб. 366) тощо. Разом з тим, О. Ольжич, який високо цінував творчий доробок О. Олеся і усвідомлював його місце в українській літературі, використовує будь-яку можливість для з'ясування умов видання поезій О. Олеся, розповсюдження його творів в Україні. Знаючи, якою важкою була вимру-

шена еміґрація для О. Олеся, розуміє, що найважливіше для поета тепер – визнання земляків. Тому щораз підкреслює: "Зустрічаюся з українцями, говоримо тут принагідне про Твою поезію між тутешніми людьми. Погодились ми всі, що вона ще не розкрита і не інтерпретована досі. Так, зрештою, було з усіма нашими мистцями" (ф. 196, од. зб. 346); "Бачив людей – від Рильського. Всі вони мають неймовірний сентимент до Олеся. Ждуть його як символ давньої України. Кажуть, що встелятимуть квітками дорогу... Ти зможеш багато врятувати" (ф. 196, од. зб. 381).

Цікавими видаються також і листи Калинки Білецької до свекрів (ф.196, од. зб. 424-435). Листи наповнені ніжністю та зворушливою турботою про батьків О. Ольжича. Калинка Білецька намагається розрадити та заспокоїти О. Олеся та Віру Антонівну. Листи надсилає переважно поштою (на відміну від О. Ольжича, який намагався передавати листи через друзів та кур'єрів ОУН). Відомо, що листи з окупованих територій, на яких перебував О. Ольжич, перечитувалися поліцією, для якої на початку листа незмінно зазначалося: "Українською". Тому стає зрозумілим звертання авторів листів до псевдонімів, завуальований текст та скупі і розрізені відомості (будь-яка згадка про Олега, його місцеперебування могла насторожити ворогів та навіть зашкодити О. Ольжичеві). За правилами конспірації у листах Калинка Білецька не називає ім'я або відомі псевдо О. Ольжича, але постійно описує настрій, розповідає про побут харчування "Марусі" (як вдалося з'ясувати – саме так вона називала О. Ольжича у листах з окупованих територій). Тож до відомих псевдонімів О. Ольжича сміливо можна додати і це родинне прізвисько – "Маруся".

Цінними у контексті розмови видаються і листи О. Олеся до сина з еміґраційного архіву О. Ольжича. Ці листи допомагають відтворитися епістолярний діялог, спостерігати зворотню реакцію адресата. Без листів О. Олеся уявлення про взаємини в родині було б неповним. Такі листи доповнюють картину спілкування, всебічно характеризують стосунки та спільність інтересів батька й сина, незважаючи на відмінності в характері, художніх уподобаннях. Листи батьків до О. Ольжича представлені 130 епістолярними зверненнями. У 1928 році О. Олесь на рівних обговорює з сином проблеми видання власної "Азбуки", радиться стосовно різних нез'ясованих питань, заохочує до співпраці: просить придумати назву книги, написати пояснення до літер, розмістити малюнки, запропонувати книгу різним видавцям. Для юнака, якому не виповнилося й 20 років, це не лише досить відповідальне завдання, а й реальна нагода спробувати власні сили, навіть відчути себе літератором. Пізніше О. Олесь радить

синові, куди надсилати уже власні поетичні твори для публікації – називає, зокрема, часописи *Українське життя*, *Мету*, *Дзвони* (ф. 196, од. зб. 491), *Літопис Червоної Калини* (ф. 196, од. зб. 482).

О. Олесь щирий і правдий у листах до сина. У рік свого ювілею (лист від 8 липня 1937 року) саме з О. Ольжичем ділиться відвертими, дещо шокуючими роздумами про власний творчий шлях, друзів, критиків, видавців тощо: "Багато ріжних причин збіглось до гурту і вони примусили мене опустити руки. Колись я легко давав раду в більш складних ситуаціях, а тепер став якийсь байдужий і став нагадувати осла, який схилив голову і до колін опустив вуха. Кусають його мухи, комарі і інша зволоч, а він навіть хвостом не махне. Раніше було мені цікаво зробити такого, що вважається неможливим. Я напружував думку, закусав удила і летів до мети. Часом оступався і розбивав лоби, а часом виходив переможцем" (ф. 196, од. зб. 526).

Синові О. Олесь переповідає враження від наукових з'їздів української еміґрації (ф. 196, од. зб. 496), прочитаних у періодиці статей (ф. 196. од. зб. 468, 492, 533), радиться з ним про видання власних поетичних збірок (ф. 196, од. зб. 544, 547), чекає на синову допомогу в розповсюдженні вже виданих книг (ф. 196, од. зб. 466, 467, 470-476, 497, 507, 523,526).

Перечитуючи листи з архіву О. Ольжича, відчуваєш особливу теплоту у родині, спільність інтересів, зацікавленість справами кожного, взаємну довіру.

Серед інших осіб, чиї листи представлено в архіві О. Ольжича, (всього 39 од. зб.) – Л. Красковська (ф. 196, од. зб. 599-606), О. Лащенко (ф. 196, од. зб. 608), С. Наріжний (ф. 196, од. зб. 609), Й. Оренштайн (ф. 196, од. зб. 610), С. Сірополко (ф. 196, од. зб. 611), Ю. Тищенко-Сірий (ф. 196, од. зб. 612) та листи від родичів О. Ольжича з України (ф. 196, од. зб. 565 594). Звертає на себе увагу цікавий лист від Д. Донцова про публікацію поезій О. Ольжича у ЛНВ та про видання збірки його поезій (ф. 196, од. зб. 597). У листах Л. Красковської загалом обговорюються археологічні справи. Дуже цікаві листи від шкільного товариша О. Ольжича по навчанню у Пущі-Водицькій школі Костика Шульги (ф. 196, од. зб. 613-624). Листи з України К. Шульги охоплюють період від 1923 р. до 1931 р. Очевидно, ці листи були одними із джерел інформацій про події на Батьківщині, політичну ситуацію, українізацію освіти тощо.

Творчі матеріали О. Ольжича представлено автографами його поезій – від найраніших, досі недрукованих, до окремих поезій із збірок його творів (всього 142 одиниці зберігання). Найбільше поезій написано у період від 1927 до 1933 року. За попередніми

підрахунками, в архіві О. Ольжича більше 100 поезій (або ж варіянтів; чернеток), які досі не друкувалися. Саме такі матеріяли доповнюють наше уявлення про творчість письменника, збагачують знаннями про невідому поетичну спадщину.

Цінними для дослідників життя та творчости О. Ольжича видаються прижиттєві видання поетичних збірок *Вежі* та *Рінь* з численними авторськими правками та дарчим написом Н. Гнатюку (ф. 196, од. зб. 1, 2). Ці документи подарував у відділ рукописних фондів та текстології відомий літературознавець В. Яременко.

Прозові художні твори О. Ольжича – унікальне явище у творчості письменника. Очевидно, оповідання з його особового фонду – чи не єдині зразки прозової творчої спадщини. Йдеться про оповідання "Дивна подорож", "Скеля", "Зустріч", "Христіяне", "Сєлєна", "Ранок і вечір", "Троянди", "Години", "Хлопці". Усі ці твори написані протягом 3 днів у серпні 1927 року (ф. 196, од. зб. 147).

До сьогодні зовсім невідомим залишається також і О. Ольжич-перекладач. Чернетки поетичних перекладів з англійської мови підтверджують факт звернення письменника до перекладацької діяльности. На жаль, збереглося лише 12 аркушів начерків перекладів з англійської Шекспіра, Шеллі, Берна (ф. 196, од. зб. 155, 904). Але навіть ця незначна, здавалося б, кількість засвідчує серйозний підхід О. Ольжича до перекладів загалом – на аркушах є різні варіянти, метричні схеми, записи оригінальних поетичних рядків.

Серед найважливіших документів наукової діяльности О. Ольжича (загалом 24 одиниці зберігання) варто назвати ксерокопію з авторизованого машинопису його дисертації "Haličká pomalovana keramika neolithicka" (ф. 196, од. зб. 161). Окремо зібрано також наукові розвідки О. Ольжича, які друкувалися у тогочасних часописах – "Kamenné nastroje neolithické malované keramiky v Haliči" (ф. 196, од. зб. 162, 662), "S-spiral in the decoration of the Dniestro-Dančbian neolithic pottery" (ф. 196, од. зб. 163, 663), "Vyloupené laténské hroby v Kobylisich" (ф. 196, од. зб. 164, 666), "Die fortlaufende Spirale in der bandkeramischen Ornamentik" (ф. 196, од. зб. 661), "The Dniestro-Danubian Neolithic Region" (ф. 196, од. зб. 664), "Trypilské památky ve zbirkách arheologickeho ústavu Karlovy university" (ф. 196, од. зб. 665). Наукові зацікавлення О. Ольжича, процес написання дисертації, опрацьована література тощо постають із зошитів, де законспектовано археологічні монографії, бібліографії, що становить підготовчі матеріяли до написання дисертації, наукових статей тощо (ф. 196, од. зб. 167, 174-183).

Серед особистих документів О. Ольжича – посвідчення учня трудової школи (ф. 196, од. зб. 636), документи окупаційного періоду (щорічні дозволи німецької влади на перебування на території Німеччини, проживання у Чехії та Моравії (ф. 196, од. зб. 639-642), студентські документи (ф. 196, од. зб. 645).

На щастя, досі триває процес поповнення фонду О. Ольжича за рахунок нових надходжень із приватних архівів і про це варто сказати окремо. Наприклад, від близької приятельки родини Кандиб Галини Лащенко надійшли фотографії О. Ольжича, його дружини К. Білецької та сина Олега Кандиби з дружиною (ф. 196, од. зб. 929-931).

У вересні 2001 року архів поповнився дуже цінними документами з приватного зібрання Ярослава Костюка (родича Віри Антонівни Кандиби, який мешкає зараз поблизу Москви). До останніх років родина В. Кандиби, яка залишилася в СРСР, нічого не знала про долю еміґрантів О. Олеся та О. Ольжича. І навіть Я. Костюк лише нещодавно довідався про обставини загибелі О. Ольжича, рік смерті О. Олеся та В. Кандиби. Ніхто з братів та сестер В. Кандиби, як стверджує Я. Костюк, так і не дізнався про героїчну діяльність О. Ольжича, про визнання поетичного таланту О. Олеся. Тому збережені ним родинні документи набувають особливого значення: попри небезпеку навіть згадувати ім'я "буржуазних націоналістів", еміґрантів, завдяки рідним В. Кандиби ми маємо унікальну можливість пізнати ранню творчість О. Ольжича та поповнити колекцію його дитячих фотографій. До відділу рукописних фондів та текстології Я. Костюк передав зокрема видання першої книги О. Ольжича *Рудько* (Прага, 1928) з дарчим написом автора кузині Г. Міхліній (ф. 196, од. зб. 933); автограф казки "Дурний Йось" (ф. 196, од. зб. 934); оригінали унікальних, раніше не друкованих дитячих фотографій Олега Кандиби (окремо та з родичами) доеміґраційного періоду (ф. 196, од. зб. 937-944) та фото родичів В. Кандиби (ф. 196, од. зб. 945-949).

Отже, навіть ті незначні кількісно (всього 949 одиниць зберігання) збережені архівні матеріяли, про які ми розповіли, надають неоціненні фактологічні відомості про наукову, політичну діяльність О. Ольжича, допомагають повніше і глибше уявити життєву і творчу біографію мистця, осягнути велич його постаті в історії, літературі, науці.

ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН
Українське Історичне Товариство
Лудлов, Масс.

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ 1917 – 1956
УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА ПОЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ (НА ЕМІҐРАЦІЇ) В 1920 – 1950-Х РОКАХ*

(За редакцією Любомира Винара)

Коли стан української історіографії на Наддніпрянській Україні за останні десятиліття залежав чимраз більше від впливу політичного чинника – антинаціональної й антидемократичної політики Совєтської влади, а в Галичині розвиток української науки зазнав політичних утисків та економічних обмежень з боку польського уряду, особливого значення набуває українська історична наука на еміґрації. Хоч її матеріяльна база була дуже обмежена й зовсім не забезпечена – і для дослідної праці, і для видавничої справи, але зате вона користувалася майже повною політичною, академічною та ідейно-методологічною свободою. Що правда, вона була відірвана від рідного ґрунту й позбавлена була приступу до головних історичних джерел, які знаходилися на терені і під владою СССР, УССР і Польщі. Та, з другого боку, вона – й лише вона – могла користуватися закордонними історично-документальними матеріялами, перед тим дуже мало відомими, а то й зовсім невідомими для української історіографії, і – що мало не абияке значення для майбутнього – входила в контакт з західно-европейською й світовою історичною наукою. Після II Світової війни українська історіографія могла вільно розвиватися лише поза межами рідних земель в умовах еміґрації. Тому огляд української історичної науки на еміґрації треба поділити на два періоди: до й після II Світової війни.

В зв'язку з умовами розселення української еміґрації в 1920 – 1930-х р.р., головними осередками української історичної науки поза межами України були Прага, Варшава, Берлін і почасти Париж і Рим. Серед них перше місце належить, безперечно, *Празі,* де були

---

* Упорядники Олексій Ясь та Алла Атаманенко. Продовження. Початок див.: *Український Історик,* т. XL, ч. 1-5 (157-160), с. 88-140; т. XLI, ч. 1-2 (161-162), с. 12-38.

скупчені головні наукові сили української еміґрації й де правна та матеріяльна підтримка з боку чужої держави (Чехословацької Республіки) не накладала на українську науку жадних політичних та ідеологічних обмежень чи не властивих їй зобов'язань. Наявність у Празі Українського Вільного Університету[1] (заснованого р. 1921 у Відні й того ж року перенесеного до Праги) розв'язувала проблему академічної підготовки нових українських істориків. В Українському Вільному Університеті існувала катедра історії України, яку очолював протягом довгого часу Проф. Дмитро І. Дорошенко (1921 - 1926, 1931 - 1936, 1939 - 1945), й де працювали, як професори, доценти й приват-доценти, також інші українські історики (В. Біднов, Б. Крупницький, С. Наріжний, П. Феденко, М. Андрусяк та інші) й історики права (А. Яковлєв, Р. Лащенко, О. Гайманівський). Університет видавав *Науковий Збірник*[2] (до 1945 року вийшло 4 томи)

---

[1] Український Вільний Університет (УВУ; Відень, 1921; Прага, осінь 1921 - 1945; з перервами; Мюнхен, 1945 – до теперішнього часу). Український вищий навчальний заклад та науково-дослідна установа. Заснований 17 січня 1921 р. за ініціятиви Союзу українських журналістів і письменників у Відні, Товариства Прихильників Освіти та Українського Соціологічного Інституту. Складався з двох факультетів: правничого та філософічного. Останній поділявся на історично-філологічний та природописний відділи. За німецької окупації було змінено статут та навчальні програми УВУ. Поновлений у Мюнхені восени 1945 р. З 1949 р. при УВУ працює Інститут заочного навчання. У 50-і роки УВУ поступово перейшов до впровадження заочної форми навчання. Див.: *Український Вільний Університет в Празі в роках 1931 – 1941* (Відбитка з Наукового збірника УВУ в Празі, т. 3). Прага, 1942; І. Мірчук. *Український Вільний Університет: короткий огляд.* Мюнхен, 1958; В. Янів. "Роля й завдання УВУ в сучасному", В. Янів. *Студії та матеріяли до новішої української історії.* З передмовою Н. Полонської-Василенко. Мюнхен, 1970, с. 231-286; Г. Васькович. "Український Вільний Університет: Передісторія створення УВУ, його осяги й нові завдання", *Науковий збірник УВУ: Ювілейне видання з приводу 70-ліття УВУ.* Мюнхен, 1992, т. 15, с. 11-24; *Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету: Міжнародна наукова конференція (Пряшів, Свидник, 12-15 червня 1991 р.): Матеріали.* Київ; Львів; Пряшів; Мюнхен; Париж; Нью-Йорк; Торонто; Сідней, 1992; С. Віднянський. "Український вільний університет", *Неопалима Купина,* 1993, № 2, с. 39-50; В. Потульницький, Т. Сидорчук. "Український вільний університет у Відні", *Українська діаспора.* Київ; Чикаго, 1993, № 3, с. 132-136; С. Ульяновська, В. Ульяновський. "Українська наукова і культурницька еміґрація у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами. (Додатки): Український Вільний Університет", *Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.* Київ, 1993, с. 481-485; С. Віднянський. *Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921 – 1945).* Київ, 1994; В. Потульницький. *Нариси з української політології (1819 – 1991):* Навч. посібник. Київ, 1994, с. 46-57.

[2] *Науковий збірник УВУ.* Неперіодичне наукове видання, в якому друкувалися розвідки та матеріяли з різних галузей і дисциплін, персональна бібліогра-

та університетські курси своїх професорів (зокрема *Огляд української історіографії* Д.І. Дорошенка).

Але властивим осередком науково-дослідчої праці в царині історії України було Празьке Українське Історично-Філологічне Товариство[3], засноване р. 1923, що його незмінним головою був історик мистецтва Проф. Дмитро Антонович (1877 – 1945), син Володимира Антоновича, а секретарем – Проф. Василь Біднов (до 1929) і Симон Наріжний (1929 – 1944) та Володимир Міяковський (1944 – 1945). Членами Товариства за 22 роки його перебування в Празі були визначніші українські історики не тільки з Праги, але й з усієї еміґрації, з Галичини, а згодом із Наддніпрянської України. На засіданнях Товариства було прочитано найбільше рефератів з української історії та історіографії. Товариство видавало свої *Праці* (вийшло в світ 5 томів), причому більшість статтів виходила й окремими відбитками, а також деякі тематичні збірники (зокрема збірник, присвячений дискусії про початки української нації – *Откуда єсть пошла Руская земля...*, Прага, 1931, і збірник *Пам'яті Проф. Василя Біднова*, Прага, 1936).

Науково-історична праця у Празі провадилася також в Музеї Визвольної боротьби України[4] (заснований р. 1925), в Українсько-

фія вчених, наукова хроніка та інформація. До 1945 р. вийшло три томи (Прага, 1923, 1930 та 1942). Окрім того видані збірники, присвячені президенту Чехо-Словаччини Т. Масарикові (У 2-х частинах. Прага, 1925, 1930) та професорові С. Дністрянському (Прага, 1923). Поновлені з перенесенням УВУ до Мюнхену. До 1992 р. вийшло 15 томів. Див. бібліографію випуску томів збірника до 1965 р.: "З видань УВУ", *Наукові записки УВУ: Філософ. факультет.* Мюнхен, 1965 - 1966, № 8, с. 229-232.

[3] Українське Історично-Філологічне Товариство (Прага, 1923 – 1945; Мюнхен, 1945). Наукова асоціяція дослідників в галузі історії, філології, етнографії, філософії, археології та інших дисциплін. Засноване 30 травня 1923 р. на зібранні професорів УВУ. Організовувало наукові засідання, читання рефератів, їх обговорення та дискусії, брало участь у міжнародних наукових конференціях та симпозіумах, у т. ч в організації двох наукових з'їздів у Празі (1926 та 1931). Видало п'ять томів *Праць Українського Історично-Філологічного Товариства* (Прага, 1926 – 1944, т. 1-5). Поновлене у Мюнхені в 1945 р. Проіснувало короткий час. Див.: С. Наріжний. "Українська наука на еміґрації: 15 літ праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі (1923 – 1938)", *Збірник українського наукового інституту в Америці.* Сент Пол; Прага, 1939, с. 244-250; С. Ульяновська, В. Ульяновський. "Українська наукова і культурницька еміґрація у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами. (Додатки): Українське Історично-Філологічне Товариство", *Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.* Київ, 1993, с. 489-491.

[4] Музей Визвольної Боротьби України (Прага, 1925 – 1948). Заснований за ініціятиви професорсько-викладацького складу УВУ для збереження пам'яток української революції та визвольних змагань 1915 – 1921 рр. До фондів музею

му Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова[5] (1923 – 1933), який видавав свої *Праці* (вийшло 3 томи) в Українському Правничому Товаристві[6] (з 1923 р.), в Українському Історичному Кабінеті[7] (1930 – 1940), Українському Соціологічному Інституті[8]

увійшли архіви Спілки Визволення України, дипломатичних місій УНР, таборів українських полонених та військових таборів, українська періодика, боністична та нумізматична колекції, бібліотека тощо. Існував на кошти української еміґрації. Ліквідований у березні 1948 р. Див.: Я. Бирич [С. Наріжний]. *Сторінки з чесько-українських взаємин: Український Музей у Празі.* Вінніпеґ, 1949; С. Наріжний. *Матеріяли до історії Музею Визвольної Боротьби України в Празі.* Цюрих; Вінніпеґ, 1957 – 1959; М. Мушинка. *Музей Визвольної Боротьби України і доля його фондів.* Мельбурн, 1996; *Український Музей у Празі 1925 – 1948: Опис фонду.* Упоряд. Р. Махаткова. Київ; Прага, 1996; С. Заремба. "З історії Українського Музею в Празі", *Київська старовина,* 1997, № 1/2, с. 122-137.

[5] Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова (Прага, 1923 – 1933). Вищий педагогічний навчальний заклад з дворічним, а з 1925 р. - чотирьохрічним курсом навчання. У другій половині 20-х років складався з трьох відділів: літературно-історичного, математично-природничого та музично-педагогічного. Видавав збірники наукових праць (три випуски – у 1929, два випуски – у 1933). Див.: С. Ульяновська, В. Ульяновський. "Українська наукова і культурницька еміґрація у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами. (Додатки): Український Високий Педагогічний Інститут ім. М. Драгоманова", *Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.* Київ, 1993, с. 487-488.

[6] Українське Правниче Товариство в Чехії (Прага, 1923 – 1933). Наукова асоціяція дослідників в галузі юриспруденції та економіки, яка вважала себе наступницею Українського Правничого Товариства, заснованого в Києві. Організовувало наукові засідання та читання рефератів. У жовтні 1933 р. провело Український правничий з'їзд. З 1932 – 1933 рр. діяльність УПТ фактично зосередилася у межах правничого факультету УВУ. Засідання товариства відбувалося одночасно зі зборами професорів факультету права і суспільних наук УВУ.

[7] Український Історичний Кабінет у Празі (Прага, 1930 – 1938). Заснований при Міністерстві закордонних справ Чехо-Словаччини у вересні 1930 р. як автономна частина Російського закордонного історичного архіву. Створений на основі Українського Архіву (1923 – 1930), в якому зберігалися документи та матеріяли доби національно-визвольних змагань. До нього була передані фонди Українського Соціологічного Інституту, Українського Робітничого Університету та інших установ, фінляндської та скандинавської дипломатичних місій УНР, епістолярій С. Петлюри, П. Скоропадського, М. Грушевського, В. Винниченка та інших українських діячів, бібліотека Українського Інституту Громадознавства та бібліотека В. Липинського. В 1938 р. у зв'язку з ліквідацією подібних установ УІК був переданий до архівних установ Міністерства внутрішніх справ Чехо-Словаччини. Див.: С. Наріжний. "Український Історичний Кабінет у Празі", С. Наріжний. *Українська еміґрація: Культурна праця української еміґрації між двома світовими війнами*: У 2 ч. Київ, 1999, ч. 2, с. 33.

[8] Український Соціологічний Інститут (УСІ; Відень, 1919 – 1924). Науково-дослідна установа, заснована М. Грушевським. Проводила велику дослідницьку, видавничу та лекторську діяльність, у т. ч. видавала неперіодичні збірники

(згодом Інститут Громадознавства), почасти в Українській Господарській Академії[9] (з 1922 року; згодом Український Технічно-Господарський Інститут) у Подєбрадах (проблеми історії господарства) та інших наукових інституціях і товариствах. Українські історики співпрацювали в деяких чеських наукових установах, друкуючи свої праці в їх виданнях (приміром, *Căsopis Narodniho Musea*)[10].

Певне значення для української історіографії мали також українські наукові з'їзди у Празі, яких відбулося два – в 1926 і 1932 роках (праці І з'їзду, в формі звідомлення вийшли в світ у Празі, р. 1928; II з'їзд – *Другий Український Науковий З'їзд у Празі*, Прага, 1934).

Треба зазначити також, що українські видавництва (громадські і приватні) в Празі видали низку праць з української історії. Серед

Борітеся – Поборете. В 1925 р. у Празі на основі віденського УСІ створено Український Інститут Громадознавства на чолі з М. Шаповалом, який проіснував до смерті свого засновника в 1932 р. Інститут видавав часопис *Нова Україна* (1922 – 1928). Див.: М. Грушевський. "В справі Українського Соціологічного Інституту", *Вперед.* Львів, 1920, № 87, с. 2; Його ж. "Від Українського Соціологічного Інституту", *Народна Воля.* Скрентон, 1923, № 136, с. 2; В.А. Потульницький. *Історія української політології: (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці).* Київ, 1992, с. 27-30.

[9] Українська Господарська Академія (Подєбради, 1922 – 1944). Український вищий навчальний заклад та науково-дослідна установа на еміґрації. Складалася з трьох факультетів: економічно-кооперативного, агрономічно-лісового та інженерного, які поділялися на ряд відділів. У 1927 – 1931 рр. УГА видавала *Наукові записки.* Після скорочення урядом Чехо-Словаччини асигнувань на потреби закладу (1934 – 1935) поступово реорганізована в Український Технічно-Господарський Інститут (УТГІ) заочного навчання, який існував до 1944 р. Поновлений у Реґенсбурзі в 1945 р. Пізніше переїхав до Нового Ульму, Авґсбурґу, а в 1952 р. – до Мюнхена. Після 1952 р. перетворився з навчального закладу на науково-дослідну установу. Видавав *Наукові записки УТГІ, Науковий бюлетень УТГІ, Вісті УТГІ.* Див.: *Український Технічно-Господарський Інститут (Подєбради, Реґенсбурґ, Мюнхен) 1932 – 1952.* Нью-Йорк, 1962; В. Маруняк. *Українська еміґрація в Німеччині і Австрії по другій світовій війні*: У 2 т. Мюнхен, 1985, т. 1: *Роки 1945 – 1951*, с. 170-171; т. 2: *Роки 1952 – 1975*, с. 34; С. Ульяновська, В. Ульяновський. "Українська наукова і культурницька еміґрація у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами. (Додатки): Українська господарська академія", *Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.* Київ, 1993, с. 485-487.

[10] *Часопис Народного Музею* (*Časopis Českého Museum*). Науковий та суспільно-політичний часопис. Заснований в 1826 р. Друкувалися наукові розвідки та матеріяли, а також статті, присвячені громадським та політичним проблемам, у т. ч. з обсягу української тематики. Виходив з різною періодичністю. З 1907 р. здебільшого видався як квартальник. Див. П. Богацький. "Časopis Českého Museum": україніка з нього від початку його існування (1827 р.) по 1926 р.", *ЗНТШ.* Львів, 1927, т. 146, с. 203-214.

тих видань слід згадати *Наукову Бібліотеку* видавництва Юрія Тищенка[11].

Другим важливим осередком українських історичних дослідів на еміґрації була *Варшава*. Тут, серед професорів Варшавського Університету було декілька українських вчених (зокрема історик М. Кордуба). З року 1924 існував при університеті Православний Богословський Факультет (формально Студіум), де професорами були також українські історики і правники (В. Біднов, Д. Дорошенко, О. Лотоцький, В. Заїкін) і який видавав журнал *Ελπίς*[12].

Та найбільш прислужився українській історіографії Український Науковий Інститут у Варшаві[13], на чолі з Проф. О. Лотоцьким, (а вкінці – з Проф. А. Яковлевим), заснований року 1928 "з метою плекати ділянки української науки, які не знаходили собі умовин для вільного розвитку на Совєтській Україні"[14]. Інститут розгорнув

---

[11] *Юрій Пилипович Тищенко* (Сірий) (1880 – 1953). Український громадський діяч, видавець, публіцист та письменник. Керував справами Української Видавничої Спілки, НТШ та *Літературно-наукового вістника*, а також газет *Село* (1909 - 1911) і *Засів* (1911 - 1912). Завідував книгарнями НТШ у Києві, Харкові та Катеринославі. Співзасновник та засновник ряду видавництв, в яких у 1917 – 1919 рр. друкувалися перші українські підручники. Після 1919 р. видавав часописи *Дзвін* та *Українська школа* у Відні. Пізніше переніс свої видавництва до Праги та Ужгорода. З 1949 р. – у США. Див.: *Каталог українських книжок видавництва Юрія Тищенка на р. 1942.* Прага, 1942.

[12] *Ελπίς* (Варшава). Часопис, який видався у 30-і роки. Друкувалися матеріяли та розвідки з української історії, хроніка культурного, наукового та громадського життя, бібліографія та хроніка.

[13] Український Науковий Інститут у Варшаві (1930 – 1939). Виник на основі факультету православної теології Варшавського університету, який існував з 1925 р. Офіційно заснований 7 лютого 1930 р. Складався з трьох відділів: 1) українського господарства та громадського життя; 2) української політичної історії та історії української культури; 3) історії церкви. Проводив активну науково-дослідну та видавничу діяльність. При Інституті існувало 3 семінари (економічний, філологічний та шевченкознавства) та 5 комісій (історично-літературна, правнича, перекладу Святого Письма та богослужбових книг, історії українського руху, польсько-українських питань). Директором Інституту був О. Лотоцький, якого в 1939 р. заступив А. Яковлів. Інститут видавав *Праці Українського Наукового Інституту в Варшаві*, які поділялися на ряд серій: статистичну, економічну, філологічну, правничу, мемуарну, історичну, історико-літературну, підручників, філософську, педагогічну, праць комісії для дослідження українського руху, праць комісії польсько-українських питань, праць комісії для перекладу Святого Письма та богослужбових книг. Див. про Український Науковий Інститут у Варшаві: В.А. Потульницький. *Нариси з української політології (1819 – 1991):* Навч. посібник. Київ, 1994, с. 65-81. Див. бібліографію видань УНІ: *Каталог видань Українського Наукового Інституту в Варшаві, 1930 – 1937: Праці УНІ.* Варшава, 1937.

[14] Д. Дорошенко. "Український Науковий Інститут у Варшаві", *Сьогочасне й минуле.* Мюнхен; Нью Йорк, 1949, І-ІІІ, с. 90.

широку науково-видавничу діяльність, головне в царині історії України. Серед виданих інститутом 54 томів *Праць* були такі важливі для української історіографії видання, як *Нарис історії України* Д.І. Дорошенка, в двох томах (*Праці Українського Наукового Інституту у Варшаві*, т.т. 9 і 18, Варшава, 1932 – 1933), монографія Б. Крупницького *Гетьман Пилип Орлик (1672 – 1742). Огляд його політичної діяльности* (*Праці*, т.42, Варшава, 1938), збірник *Мазепа* в 2 томах, за ред. Д.І. Дорошенка (*Праці*, т.т. 46 і 47, Варшава, 1938 – 1939)[15], монографія А. Яковлева *Українсько-московські договори в XVII – XVIII ст.* (*Праці*, т.19, Варшава, 1934)[16], монографія О. Лотоцького *Українські джерела церковного права* (*Праці*, т. 5, Варшава, 1931)[17], монографія С.М. Кубинського *Ziemie Czernihowsko-Siewierskie pod rzadami Litwy* (*Праці*, т. 33, Варшава, 1936, польською мовою), монографія М. Гандельсмана *Ukraicska polityka Ks. Adama Czartoryskiego przed wojna Krymska* (*Праці*, т. 35, Варшава, 1937, польською мовою), збірники *З минулого*, т.т. I-II (*Праці*, т.т. 48 і 49, Варшава, 1938 – 1939), праця О. Доцента *Зимовий похід 1920 р.* (*Праці*, т.13, Варшава, 1935), документальна збірка П. Шандрука *Українсько-московська війна 1920 р.*, частина I (*Праці*, т. 15, Варшава, 1933), *Діярій гетьмана Пилипа Орлика*, т.1, за ред. Я. Токаржевського-Карашевича (*Праці*, т.17, Варшава, 1936)[18], *Архів Михайла Драгоманова*, т. I. *Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870 – 1895 р.р.)* (*Праці*, т. 37, Варшава, 1938)[19], спогади О. Лотоцького *Сторінки минулого*, ч.ч. I-III (*Праці*, т.т. 6, 12, 21, Варшава, 1932, 1933, 1934)[20] й "У Царгороді" (*Праці*, т. 40, Варшава, 1939), студія В. Лева

---

[15] *III том, присвячений Мазепинській бібліографії, що її склав О. Пріцак, не був надрукований, через війну 1939 року.*

[16] *Рецензія Д.І. Дорошенка в "Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte", 1935, Bd. IX, Heft 3.*

[17] *Рецензія Д.І. Дорошенка в "Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte", 1932, Bd. VI, Heft 2.*

[18] "Діяріуш гетьмана Пилипа Орлика". Т. 2. Опрацював для друку Ян з Токар Токаржевський Карашевич. (*Серія історична*, книга 9). *Том 2 "Діяріуша Орлика" ("Праці", т. 50) не був закінчений друком і загинув у друкарні під час війни 1939.* Цей том був анонсований серед видань Українського Наукового Інституту у Варшаві, які друкуються та мають з'явитися найближчим часом. Див.: *Праці Українського Наукового Інституту, Мазепа: Збірник*: У 2 т. Варшава, 1939, т. 2, с. [2, зворот титулу].

[19] "Архів Михайла Драгоманова". Т. 1: Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870 – 1895). Варшава, 1938 ("Праці Українського Наукового Інституту", т. 37). *Рецензія Д. Дорошенка в "Сьогочасне й минуле", II. Львів, 1939,* с. 84-85.

[20] О. Лотоцький. "Сторінки минулого". Варшава, 1932, т. 1; 1933 – 1934, т. 2-3 (*Праці Українського Наукового Інституту*, т. 6, 12, 21); А. Яковлів. "Україн-

"Український переклад хроніки Мартина Бєльського" (*Праці*, т. 29, Варшава, 1936) та інші.

В кінці 1930-х років у Варшаві утворюється нове українське наукове об'єднання на еміґрації – Українська Могилянсько-Мазепинська Академія Наук[21], на чолі якої були Проф. Роман Смаль-Стоцький (голова) й Проф. Андрій Яковлев (генеральний секретар). Відділ Українознавства Академії видав, як II том своїх *Праць*, монографію М. Возняка *Псевдо-Косинський і псевдо-Полетика ("Исторія Русов" у літературі й науці)*, Львів-Київ, 1939.

Чималу діяльність розгорнуло Українське Воєнно-Історичне Товариство у Варшаві, яке видало 9 томів збірнику *За державність*[22] (1925 – 1939), присвячений історії українських визвольних змагань. В Українському воєнно-науковому журналі *Табор*[23] (Каліш) від 1923 року було вміщено низку розвідок, статтів, матеріялів з української військової історії, зокрема праці О. Переяславського (Шпілінського), С. Сірополка (молодшого) та інші.

Серед інших українських видань у Польщі, де вміщувано було

сько-московські договори в XVII – XVIII віках". Варшава, 1934 (*Праці Українського Наукового Інституту*, т. 9). *Рецензії Д. Дорошенка в "Zeitschrift für osteuropäische Geschichte", Band. VII, Heft 2, 1933*, s. 283-284 *та Band, IX, Heft 3, 1935*, s. 425-429, 429-432.

[21] Українська Могилянсько-Мазепинська Академія Наук (УММАН; Варшава, 1938 – 1939; 1978 – 1992). Наукова-дослідна установа, заснована декретом президента екзильного уряду УНР А. Лівицького. Створена для продовження традицій ВУАН 20-х років та славетних у минулому навчальних закладів: (Києво-Братської колеґії – Києво-Могилянської академії – Київської духовної академії). Спиралася на наукові кадри української еміґрації у Чехо-Словаччини та Польщі. Тісно пов'язана з НТШ у Львові. Президентом УММАН було обрано академіка С. Смаль-Стоцького. Запроєктована у виді трьох відділів: історично-філологічного, соціяльно-економічного та природничо-математичного, але первісно був створений відділ українознавства, який поділявся на ряд катедр. Припинила своє існування через початок Другої світової війни. Відновлена у діяспорі декретом М. Лівицького в 1978 р. Проіснувала до 1992 р. Див.: І. Гирич. "До історії УММАН: Коментар", *Пам'ятки України: історія та культура*, 1999, № 1, с. 139-140; С. Наріжний. "Українська Могилянсько-Мазепинська Академія Наук", С. Наріжний. *Українська еміґрація: Культурна праця української еміґрації між двома світовими війнами.* У 2 ч. Київ, 1999; ч. 2, с. 32. Див. бібліографію видань УММАН в 1978 – 1992 рр.: В. Карпенко. "Покажчик публікацій Української Могилянсько-Мазепинської Академії наук", *Там само*, с. 141-144.

[22] *За Державність* (Каліш; Варшава, 1925 – 1939). Збірник матеріялів з військової історії України, який видавало Українське Воєнно-Історичне Товариство. Виходив за редакцією М. Садовського.

[23] *Табор* (1923 – 1939, з перервами, Каліш; Варшава). Військово-науковий та літературний часопис. Видавався за редакцією генерала В. Куща. Вийшло 37 номерів. Друкувалися документи та матеріяли з військової історії України, спогади тощо.

також наукові праці з історії України, треба згадати науково-популярний орган українознавства, місячник *Наша Культура*[24] у Варшаві (1935 – 1937), що його видав Проф. Огієнко[25].

---

[24] *Наша культура* (Варшава, 1935 – 1937). Науково-літературний часопис. Виходив щомісяця. Видавець та редактор І. Огієнко. Друкувалися статті та матеріяли з історії української культури, церкви та теології. В 1951 – 1953 рр. часопис з такою ж назвою видавався у Вінніпезі за редакцією митрополита Іларіона (І. Огієнка). Див.: "Голос українського наукового й громадського світу про потребу "Нашої культури", *Наша культура*, 1935, № 4, с. 258-263. Див. бібліографію публікацій І. Огієнка в *Нашій культурі*: З. Тіменик. "Із матеріялів до бібліографії творів Івана Огієнка". В кн.: З. Тіменик. *Іван Огієнко: (Митрополит Іларіон), 1882 – 1972: Життєписно-бібліографічний нарис*. Львів, 1997, с. 201-203.

[25] *З 1940 р. Іларіон, Архієпископ Холмський і Підляський. Нині Митрополит Української Православної церкви в Канаді. Іван Іванович Огієнко* (духовне ім'я Іларіон; 1882 – 1972). Громадський та церковний діяч, мовознавець, історик церкви. Один із засновників Українського Народного Університету в Києві. Перший ректор Кам'янець-Подільського державного університету. Міністр освіти УНР в урядах В. Чеховського та С. Остапенка (1919). Міністр віросповідань в урядах І. Мазепи та В. Прокоповича. На еміґрації з 1920 р. у Польщі. До 1924 р. міністр у справах віровизнання уряду УНР в екзилі. Викладав у Львівській гімназії (1924 – 1926). Професор церковнослов'янської мови та палеографії факультету православної теології Варшавського університету (1926 – 1932). В 1940 р. прийняв чернечий постриг в Яблочинському монастирі. В жовтні того ж року висвячений митрополитом Діонісієм протягом кількох днів на диякона, ієромонаха, возведений у сан архімандрита, єпископа, архієпископа Холмського та Підляського. 16 вересня 1944 р. удостоєний сану митрополита. На еміґрації з квітня 1945 р. в Лозанні (Швейцарія). З 1947 р. – у Канаді. Працював при парафії Св. Покрови у Вінніпезі (1947 – 1951). 8-9 серпня 1951 р. надзвичайний собор УГПЦ у Канаді обрав його першоієрархом. Див. про нього: В. Заїкин. *Професор Іван Огієнко як церковний і громадський діяч і як учений*. Варшава, 1925; *Наук. збірник в 30 річницю наукової праці проф. д-ра Івана Огієнка*. Варшава, 1937; *Ювілейна книга на пошану Митрополита Іларіона (І.І. Огієнка) у 75-ліття його життя і праці. 1882 – 1957*. Вінніпеґ, 1958; М. Лабунька. *Митрополит Іларіон і його писання*. Рим, 1990; І. Гирич. "Іван Огієнко: хроніка життя і спадщина", *Старожитності*, 1992, № 4, с. 4; *Іван Огієнко: незабутні імена української науки*: Тези доповідей всеукр. наук. конф. присвяч. 110-річчю від дня народження проф. І. Огієнка (26-27 травня 1992 р.): У 2 ч. Львів, 1992, ч. 1-2; А.А. Марушкевич. *Невтомний працівник українського Ренесансу Іван Огієнко*. Київ, 1996; М.С. Тимошик. *Голгофа Івана Огієнка: Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності*. Київ, 1997; В.П. Ляхоцький. *Іван Огієнко (митрополит Іларіон): Покажчик архівних джерел*. Київ, 1998; М.С. Тимошик. *"Лишусь навіки з чужиною..." (Іван Огієнко) і українське відродження*. Вінніпеґ; Київ, 2000. Див. бібліографію його праць: "Іван Огієнко: [Біо-бібліографічний нарис]", *Хроніка НТШ у Львові: Звідомлення за р. 1923 від I. VII по конець 1925*. Львів, [1926], № 67/68, с. 100-105; І. Коровицький. "Чин ученого: Додаток І. Список друкованих праць проф. д-ра Івана Огієнка", *Наук. Збірник в 30 річницю наукової праці проф. д-ра Івана Огієнка*. Варшава, 1937, с. 13-30; "Доповнення до списку праць ювілята", *Там само*, с. 216-218; З. Купчинська. "Матеріяли до бібліографії Івана

Нарешті, деякі історичні праці були опубліковані у виданнях Українського Чорноморського Інституту у Варшаві[26], заснованого вже в 1940 році (*Чорноморський Збірник*[27]).

У Варшаві була також певна співпраця українських істориків з польськими. Українські історики беруть участь у польських наукових інституціях і наукових з'їздах і вміщують свої праці в польських наукових виданнях. З свого боку, деякі польські історики співпрацюють з Українським Науковим Інститутом у Варшаві (зокрема в Комісії для дослідів над польсько-українськими питаннями при Інституті) і друкуються в його виданнях.

Третім осередком української історичної науки на еміграції був *Берлін*, власне Український Науковий Інститут у Берліні[28] (1936

Огієнка. І.: *Окремі видання та найважливіші публікації*; II: *Праці І. Огієнка на сторінках "Рідної мови" (1933 – 1939)"*, *Іван Огієнко: незабутні імена української науки:* Тези доповідей всеукр. наук. конф. присвяч. 110-річчю від дня народження проф. І. Огієнка (26-27 травня 1992 р.): У 2 ч. Львів, 1992, ч. 1, с. 203-249. З. Тіменик. "Із матеріялів до бібліографії творів Івана Огієнка". В кн.: З. Тіменик. *Іван Огієнко: (Митрополит Іларіон), 1882 – 1972: Життєписно-бібліографічний нарис.* Львів, 1997, с. 193-222; В.П. Мацько. *Повна бібліографія праць Івана Огієнка.* Хмельницький, 1998. Ряд праць І. Огієнка перевидано в 90-і роки: *Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу.* Київ, 1991 (Київ, 1992); *Дохристиянські вірування українського народу: Історико-релігійна монографія.* Київ, 1992; *Церковнослов'янська мова у Литві та Польщі в XV – XVIII ст.* Київ, 1992; *Берестейська Унія 1595 – 1596 року: Хронологічна канва.* Вінніпеґ, 1993; *Історія українського друкарства.* Київ, 1994; *Історія української літературної мови.* Київ, 1995. Див. також примітку 24.

[26] Український Чорноморський Інститут (1940 - 1948, Варшава, Західна Німеччина). Науково-дослідна установа. Видавала *Чорноморські збірники* та інші видання, присвячені історії, геополітиці, культурі, демографії, географії, економіці Причорномор'я. Очолювали І. Шовгенів та М. Міллер. Секретар – Л. Биковський. Див. бібліографію видань: "Видання Українського Чорноморського Інституту". В кн.: Ю. Липа. *Чорноморська доктрина.* На правах рукопису. Одеса, 1942, с. 162-165.

[27] *Чорноморський збірник* (Одеса; Варшава; Герсфельд; Майнц-Кастель, 1942 - 1947). Неперіодичне видання Українського Чорноморського Інституту. Вийшло 11 книг. Друкувалися статті та матеріяли, присвячені чорноморській проблематиці з різних наукових галузей та дисциплін.

[28] Український Науковий Інститут в Берліні (1926 – 1945). Науково-дослідна та навчальна установа. Заснований в листопаді 1926 р. як філіял Берлінського університету Фрідріха Вільгельма Українським Товариством Допомоги Біженцям, яке очолювала дружина П. Скоропадського – О. Скоропадська. З 1931 р. Інститут перейшов на утримання німецького Міністерства освіти і став фактично німецькою науковою установою. Керівництво здійснювала українсько-німецька кураторія. В Інституті працювали відомі українські вчені Д. Дорошенко, В. Кучабський, В. Липинський, І. Мірчук, Д. Олянчин, В. Старосольський, С. Томашівський та ін. При Інституті функціонувало Українське Академічне Товариство (1928 – 1931), яке об'єднувало молодих учених та студентів. Див.: Б.

– 1945). Заснований як українсько-німецька (згодом, з р. 1934 німецька державна) установа, інститут мав своїм завданням "поширення автентичних відомостей про Україну серед німецького наукового світу, перенесення здобутків німецької та европейської науки та культури на український ґрунт та опіку над українським студентством, що закінчувало свої студії в німецьких високих школах"[29]. Тим самим, Інститут поєднував завдання наукового, академічного та інформаційного характеру.

В перший період його існування, за директорування Д.І. Дорошенка (1926 – 1931), головну увагу Інституту було звернено на науково-дослідну та видавничу працю, а також підготовку молодих вчених. В другий період, за директорування Проф. І. Мірчука[30], історика української філософії і культури (1921 – 1945), Інститут, продовжуючи наукову роботу, особливо широко розгорнув науково-інформаційну діяльність. Перетворення Інституту на німецьку державну установу не змінило його внутрішнього українського характеру.

Катедра історії України в Інституті була репрезентована такими визначними вченими, як В. Липинський і Д.І. Дорошенко. Членами Інституту (надзвичайними) були також історики С. Томашівський, І. Крип'якевич, І. Кревецький, В. Біднов, В. Заїкін та інші. Інститут виховав нові кадри українських істориків: Б. Крупницький, Д. Олянчин, І. Лоський, В. Кучабський, М. Антонович, о. Петро Вергун (церковна історія).

Інститут видавав (з 1927 р.) свої *Записки* (Abhandlungen), яких вийшло, за ред. Д.І. Дорошенка 3 томи (Берлін, 1927, 1929, 1931), що містять розвідки, статті, рецензії (українською й німецькою мовами)

Крупницький. *Історіознавчі проблеми історії України*: Зб. статей. На правах рукопису. Мюнхен, 1959, с. 115-116; В.А. Потульницький. *Нариси з української політології (1819 – 1991)*: Навч. посібник. Київ, 1994, с. 58-65.

[29] *І. Мірчук. "Український Науковий Інститут у Берліні", Сьогочасне й минуле. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949, І-ІІ, с. 87.*

[30] *Іван Мірчук* (1891 – 1961). Історик культури. Навчався у Віденському університеті (1904 – 1914), де у 1914 р. одержав докторат з філософії. На еміґрації з 1920 р. Доцент (з 1921), надзвичайний професор (з 1926) та професор УВУ (з 1930). Директор Українського Наукового Інституту в Берліні (1930 – 1945). З 1952 р. – заступник голови кураторії Східноевропейського інституту в Мюнхені. Співробітник Інституту для вивчення СРСР у Мюнхені. Див. про нього: J. Bojko. "Ivan Mirtschuk: (obituary)", *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.* New York, 1961, vol. 9, № 1/2, p. 334-337; "Ivan Mirtschuk", *Sovietstudien*, 1961, № 10, s. 104-105; "Біографічні нотатки авторів: Мірчук Іван", *ЗНТШ*. Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962, т. 169: *Зб. на пошану З. Кузелі*, с. 566; *Зб. на пошану Івана Мірчука (1891 – 1961)*. За ред. О. Кульчицького. Мюнхен; Нью-Йорк; Париж; Вінніпеґ, 1974.

Д. Дорошенка, Б. Крупницького, Д. Олянчина та інш., і *Звідомлення* (Mitteilungen), яких вийшло 2 випуски (в 1927 і 1928 р.р.), зокрема з статтями Д.І. Дорошенка. З 1932 року Інститут видавав *Beiträge zur Ukrainekunde*, один випуск яких (III) був присвячений М. Грушевському (*Prof. Michael Hruschewskyj. Sein Leben und sein Wirken*, Berlin, 1935).

Наприкінці свого існування, підчас II Світової війни, Інститут почав видавати (циклостилевим типом) монографії та розвідки українською й німецькою мовами. З історичних праць було видано монографію Л. Окіншевича *Значне військове Товариство*, розвідку Б. Крупницького *Beiträge zur Ideologie die "Geschichte der Reusen" (Istorija Rusow)* (Berlin, 1945) та інш.

Силами наукових співробітників Інституту було видано першу енциклопедію України німецькою мовою *Handbuch der Ukraine* за ред. Проф. І. Мірчука (Leipzig, 1941)[31]. За дорученням Інституту, Проф. Б. Крупницький склав історію України в німецькій мові (*Geschichte der Ukraine von den Anfängen bis zum Jahre 1920.* Leipzig, 1939; II видання – Leipzig, 1943)[32].

В Парижі й Римі студії над українською історією провадилися індивідуально окремими істориками. У *Парижі* працювали Проф. І. Борщак (див. нижче), В. Прокопович (див. нижче) й Проф. Олександер Шульгин[33], професор Українського Вільного Універси-

---

[31] *Handbuch der Ukraine. Leipzig, 1941. Року 1949 Український Вільний Університет у Мюнхені видав цю працю (з деякими змінами та доповненнями) в англійській мові: "The Ukraine and its People" (edited by I. Mirchuk).*

[32] B. Krupnitzky. *Geschichte der Ukraine von den Anfangen bis zum Jahre 1917.* Leipzig, 1939 (Leipzig, 1943). Третє перевидання – Wiesbaden, 1963.

[33] *Олександр Якович Шульгин* (1890 – 1960). Син історика Я.М. Шульгина. Закінчив С.-Петербурзький університет (1915). Член Петроградської громади ТУП, Української Радикально-Демократичної Партії. Генеральний секретар міжнаціональних справ (липень 1917 – січень 1918). Член української делеґації на Паризькій мирній конференції (1919). З 1921 р. очолював дипломатичну місію українського екзильного уряду в Парижі. Міністр закордонних справ цього ж уряду (1926 – 1936, 1939 – 1940, 1945 – 1946). Професор УВУ. Дійсний член НТШ та УВАН. Див. про нього: О. Кульчицький. "Аналіза й синтеза рушійних сил історії за Олександром Шульгином", *ЗНТШ*. Париж; Мюнхен, 1969, т. 186: *Зб. на пошану Олександра Шульгина (1889 – 1960),* с. 56-66; О.П. Оглоблин. "Предки Олександра Яковича Шульгина", *Там само*, с. 67-73; В. Янів. "Шульгин як історик", *Там само*, с. 38-55; Г.В. Стрельський. "Олександр Шульгин – вчений і політик", *Київська старина*, 1994, № 3, с. 80-88; В. Солодько. "Шульгін Олександр Якович", *Світова та вітчизняна етнодержавницька думка: (У персоналіях).* Київ; Донецьк, 1997, с. 287-288; О.І. Денека. "Олександр Шульгин: Сторінки життя та творчості", *Зб. праць науково-дослідного центру періодики.* Львів, 1999, вип. 6, с. 522-529. Див. бібліографію його праць: "Бібліографія писань Олександра Яко-

тету, спеціяліст з всесвітньої історії, що працює тепер також над питаннями новітньої історії України. В *Римі* працював Євген Онацький[34], історик та історик культури, автор розвідок "Походження Полетик" (*Україна*, 1917) і "Ще про автора Исторіи Русов" (*Наше Минуле*, 1918, I), який видав працю *Studi di storia e di cultura Ucraina* (Roma, 1939).

Серед українських істориків на еміґрації можна визначити кілька наукових ґенерацій. *Перша ґенерація* – то історики, які розпочали свою наукову діяльність ще на Україні і встигли вже перед 1917 роком зайняти певне, а дехто й дуже поважне місце в українській історіографії. До цієї катеґорії належать передусім В. Липинський і Д.І. Дорошенко. Далі сюди можна прилучити В. Біднова й О. Лотоцького (історія Церкви), А. Яковлева, Р. Лащенка й С. Шелухина (історія права) й В. Прокоповича (сфраґістика).

Друга ґенерація істориків свою наукову діяльність розгорнула або навіть почала за кордоном. Деякі з них вийшли на еміґрацію, закінчивши наукову підготовку на Україні; інші здобули її вже за кордоном, у 1920-х роках. До цієї катеґорії належали: І. Борщак, В. Заїкін, а також учні Липинського й Дорошенка – Б. Крупницький, Д. Олянчин, С. Наріжний та інші.

Третя ґенерація виступає в українській історіографії в 1930-х роках. Це були молодші учні першого покоління вчених – здебіль-

---

вича Шульгина", *ЗНТШ*. Париж; Мюнхен, 1969, т. 186: *Зб. на пошану Олександра Шульгина (1889 – 1960)*, с. 311-337. В 90-і роки в Україні було перевидано ряд статей О. Шульгина та його монографію: *Ідеологія та чин уряду УНР на чужині*. Упор. Г.В. Стрельський, І.Д. Шевченко. Київ, 1998.

[34] *Євген Дометійович Онацький* (1894 – 1979). Журналіст, публіцист, мовознавець, історик культури. Навчався у Київському університеті (1912 – 1917). У Центральній Раді репрезентував Чернігівську губернію. Секретар Центральної Ради (січень-березень 1918). Керівник прес-бюро, голова дипломатичної місії УНР в Італії (1919 – 1921). Член Української Партії Соціялістів-Революціонерів. На еміґрації з 1921 р. Професор Вищого Східного Інституту в Неаполі (1936 – 1940), лектор Римського університету (1940 – 1943). Дійсний член УВАН та НТШ, голова Спілки Українських Науковців, Літераторів і Мистців в Арґентині. Автор-фундатор *Української малої енциклопедії* (У 16 кн., 4 т. Буенос-Айрес, 1957 – 1967), студій з біографістики, етнографії, української історіографії кінця XVIII ст., історії української культури, мемуарів. Див. про нього: "Біографічні нотатки авторів: Онацький Євген", *ЗНТШ*. Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962, т. 169: *Зб. на пошану З. Кузелі*, с. 567-568; Л. Винар. "Євген Онацький – чесність з нацією (1894 – 1979)", *Український Історик* (далі – *УІ*), 1980, № 1/4, с. 153-179 та окремою відбиткою; Я. Сеник. "Онацький Євген", *Українська журналістика в іменах: Матеріяли до енциклопедичного словника*. За ред. М.М. Романюка. Львів, 1998, вип. 5, с. 229-235; Див. бібліографію його праць: М. Гаврилюк. *Бібліографія праць проф. Євгена Онацького, 1917 – 1964*. Буенос-Айрес, 1964.

шого вихованці Українського Вільного Університету, Варшавського Університету або Берлінського Українського Наукового Інституту. Серед них треба згадати М. Антоновича, І. Лоського та інших.

Нарешті *четверта ґенерація* українських істориків виступає на полі наукової діяльности вже після II Світової війни (див. нижче).

Старша ґенерація українських істориків на еміґрації продовжувала свою наукову діяльність, розпочату ще на батьківщині. Їх наукові праці здебільшого були присвячені синтетичним питанням історії України, українській історіографії та історіософії, а також науковій популяризації, і в цих галузях наукової діяльности вони зробили дуже багато. Зокрема, вони познайомили західноевропейський науковий світ з досягненнями української історіографії. Відірвані здебільшого від основних архівних джерел, вони лише принагідно могли займатися науково-дослідною працею – переважно в царині політичної історії України XVII – XVIII ст. (головне, на підставі матеріялів польських архівів), історії Церкви історії права. Зате вони мали повну можливість сформулювати державницьку концепцію українського історичного процесу й, завдяки своїй широкій діяльності, виховати в цьому дусі нових українських істориків і цим творити *державницьку школу* в сучасній українській історіографії.

Перше місце в Українській історіографії на еміґрації і одне з найповажніших місць в українській історичній науці взагалі посідають, безперечно, В. Липинський і Д.І. Дорошенко. Якщо головніші історичні праці *Вячеслава Липинського*[35] (1882 – 1931) на-

[35] *Вячеслав Казимирович Липинський* (1882 – 1931). Закінчив Першу Київську гімназію (1902), філософський факультет Ягеллонського університету у Кракові (1905), навчався у Вищій школі політичних наук в Женеві (1906 – 1908). Співзасновник та редактор двотижневика *Przegląd Krajowy* (1909 – 1910). Учасник Першої світової війни. Один із засновників Української Демократично-Хліборобської Партії (1917). Голова дипломатичної місії уряду гетьмана П. Скоропадського у Відні (1918). З 1919 р. – на еміґрації. Один із організаторів "Українського союзу хліборобів-державників", автор його програмного статуту та організаційного регламенту (1920). Редактор та автор неперіодичних збірників *Хліборобська Україна* (Відень, 1920 – 1925). Завідувач кафедри Українського Наукового Інституту в Берліні (1926 – 1927). Після розриву з гетьманом Скоропадським та самоліквідації "Українського союзу хліборобів-державників" заснував "Братство українських клясократів-монархістів" (1930). Див. про нього: [Д.І. Дорошенко] М. Забаревський. *Вячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу*. Відень, 1925; *В. Липинський як ідеолог і політик*. Ужгород, 1931; *Дзвони: літературно-науковий місячник*, 1932, № 6 [випуск, присвяч. В.К. Липинському]; М. Базілевський. "Вячеслав Липинський та ідея соціяльної стабілізації", *Бюлетень*. Матеріяли IV-ої наукової конференції НТШ (грудень 1953). Торонто, б. р., № 1(4), с. 74-86; Я. Пеленський. "Вячеслав Липинський", *Зб. "Укр.*

лежать ще дореволюційному періодові (див. вище) – в 1920-х роках він зосереджує увагу на проблемах історіософічних та соціологічних, – а через важкий стан здоров'я і передчасну смерть тільки короткий час міг провадити науково-академічну працю (в Берлінському Українському Науковому Інституті), то, поза всяким сумнівом, ідейний вплив Липинського визначив цілий розвиток української історіографії другої чверти XX століття.

Натомість наукова й академічна діяльність Д.І. Дорошенка розгорнулася на всю широчінь саме на еміґрації.

Дмитро Іванович Дорошенко[36] (1882 – 1951) народився

літературної газети" (1956). Мюнхен, 1957, с. 197-213; В. Гришко, М. Базілевський, П. Ковалів. *Вячеслав Липинський і його творчість.* Нью-Йорк, 1961; Л. Білас. "Вячеслав Липинський і "територіялізм" (1908 – 1910), *Сучасність.* Мюнхен, 1962, № 2, с. 95-111; № 3, с. 61-72; Є. Пизюр. "Вячеслав Липинський і політична думка західного світу", *Сучасність*, Мюнхен, 1969, № 9, с. 103-115; М. Антонович. "В. Липинський і Д. Дорошенко", *УІ*, 1982/1983, № 3/4(75/76), 1(77), с. 5-18; *Harvard Ukrainian Studies (Cambridge): Special issue: The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns'kyj*, 1985, vol. 9, № 3/4; І. Гирич. "Лицар української державності: нарис життя і творчості В'ячеслава Липинського", *Архіви України*, 1992, № 1/3, с. 34-44; Я. Пеленський. "В'ячеслав Липинський – засновник державницької школи в українській історіографії, *УІЖ*, 1992, № 2, с. 139-141; *В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна*: Матеріяли міжнародн. наук. конф. (2-6 лютого 1992 р., Київ – Луцьк – Кременець). Київ, 1994; І. Лисяк-Рудницький. "В'ячеслав Липинський". В кн.: І. Лисяк-Рудницький. *Історичні есе*: У 2 т. Відп. ред. Ф. Сисин; упоряд. Я. Грицак. Київ, 1994, т. 2, с. 131-148; Його ж. "В'ячеслав Липинський: державний діяч, історик та політичний мислитель", *Там само*, т. 2, с. 149-158; *З епістолярної спадщини: Листи до Д. Дорошенка, Р. Метика, І. Кревецького, О. Назарука, С. Шелухіна.* Київ, 1996; *Перші та другі читання пам'яті В. Липинського: Українська національна еліта, проблеми влади в Україні, життя і творчість В. Липинського.* Луцьк; Львів, 1996; І.А. Тукаленко. *Правляча верства, добірна меншість чи родовий титул: погляд на проблему еліт у творчості В. Липинського.* Київ, 1998; І.Б. Гирич. "Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (на тлі стосунків Михайла Грушевського і В'ячеслава Липинського)", *М. Грушевський і сучасна історична наука:* Матеріяли наук. конф., присвяч. М. Грушевському (Львів, 24-25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.). Львів, 1999, с. 47-64. Див. бібліографію його праць: A. Strutyns'ka. "Bibliography of V. Lypyns'kyj's Works", *Harvard Ukrainian Studies (Cambridge): Special issue: The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns'kyj*, 1985, vol. 9, № 3/4, p. 499-505. Протягом 90-х років перевидано ряд студій В. Липинського: *Україна на переломі 1657 – 1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті.* Філядельфія, 199 (Київ, 1997); *Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму.* Філядельфія, 1995; *Релігія і церква в історії України.* Київ, 1995; та інші. Див. також примітку 284 *(308).*

[36] *Дмитро Іванович Дорошенко* (1882 – 1951). Український політичний діяч, історик, публіцист, літературознавець, бібліограф. Див. про нього: Л. Білецький. *Дмитро Дорошенко: біографічний нарис.* Вінніпеґ, 1949; І. Борщак. "Дві втрати: ІІ. Дмитро Дорошенко (1882 – 1951), *Україна.* Париж, 1951, № 5, с. 374-377; Н.

8.IV.1882 року в м. Вільні, але батьківщиною його була Чернігівщина (Глухівський повіт). Він походив зі старого козацько-гетьманського роду, який дав Україні двох гетьманів XVII ст. – Михайла й Петра Дорошенків, багатьох козацьких патріотів XVIII ст. й кількох громадсько-культурних діячів XIX – XX ст. Д.І. Дорошенко скінчив гімназію у Вільні і вчився в Університетах – Варшавському, Петербурзькому і Київському, який закінчив р. 1909. Ще перед І Світовою війною він визначився, як український громадсько-політичний діяч, публіцист, журналіст і педагог-історик. Він працював у Петербурзі (де була велика українська громада), Києві й Катеринославі, а потім знов у Києві. Його наукова діяльність була пов'язана з Катеринославською Архівною Комісією (див. вище) й з Українським Науковим Товариством у Києві (див. вище), де він був секретарем і редактором *Українського Наукового Збірника* (1914 – 1915). Під час І Світової війни Д.І. Дорошенко провадить широку громадсько-допомогову роботу, як Уповноважений "Союзу Міст" на терені окупованої російським військом Галичини й Буковини, а після революції 1917 року російський Тимчасовий Уряд призначив його Краєвим Комісаром (генерал-губернатором) Галичини й Буковини. Того ж року він був обраний членом Української Центральної Ради, яка іменувала його головою Генерального Секретаріяту України (прем'єром українського уряду), але він відмовився й був обраний на губерніяльного комісара Чернігівщини. Р. 1918 Д.І. Дорошенко був міністром закордонних справ Української Держави. Р. 1919 він був запрошений на приват-доцента

Полонська-Василенко. "Д. Дорошенко: історик-державник", *Український літопис.* Авґсбурґ, 1953, № 1, с. 115-118; М. Антонович. "В. Липинський і Д. Дорошенко", *УІ*, 1982/1983, № 3/4(75/76), 1(77), с. 5-18; Л. Винар. *Дмитро Дорошенко, 1882 – 1951.* Мюнхен; Нью-Йорк; Торонто, 1983; В.І. Ульяновський. "Між історією і політикою: Дмитро Дорошенко", *Рідна школа*, 1993, № 1, с. 24-25; Ю. Пінчук, Л. Гриневич. "Дмитро Дорошенко та його твір "Огляд української історіографії", Д.І. Дорошенко. *Огляд української історіографії.* 2-е вид., репринт. Київ, 1996, с. IX-XXX. Див.: *Бібліографія праць проф. Д. Дорошенка за 1899 – 1942 роки.* Прага, 1942 (804 позиції); Див. також бібліографію його праць: "Праці Д.І. Дорошенка – видані окремо". В кн.: В. Липинський. *Твори. Архів. Студії.* Ред. Є. Зиблікевич, І. Коровецький, Є. Пизюр. Філядельфія, 1973, т. 6: "Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського", с. XLII-XLIV. Впродовж 90-х років перевидано ряд студій Д. Дорошенка: *Нарис історії України.* Львів, 1991 (Київ, 1991 та 1992); *Угорська Україна.* Ужгород, 1992; "Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та їх досягнення", *Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.* Київ, 1993, с. 26-39; *Історія України: для школи й родини.* Київ, 1993; *Die Ukraine und Deutschland: Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen.* München, 1994; *Огляд української історіографії.* Київ, 1996; та інші.

Кам'янець-Подільського Університету, але того ж року мусив виїхати на еміґрацію. З р. 1921 (й до кінця свого життя) Д.І. Дорошенко був професором Українського Вільного Університету (у Відні, Празі й Мюнхені) на катедрі історії України. В 1926-1936 р.р. він був також професором української історії в Карловому Університеті в Празі. В 1926 – 1931 р.р. Д.І. Дорошенко був директором Українського Наукового Інституту в Берліні, а в 1936 – 1939 р.р. – професором на катедрі історії Церкви Православного Богословського Факультету Варшавського Університету. В 1945 – 1951 р.р. він був Президентом Української Вільної Академії Наук на еміґрацію. Д.І. Дорошенко був дійсним членом багатьох наукових товариств, українських і чужоземних, зокрема членом-кореспондентом High School of Slavonic of the University of London (обраний року 1923 разом з М. Грушевським і філологом О. Колессою). Помер Д.І. Дорошенко в Мюнхені 19.III.1951 р.

Науково-літературна спадщина Д.І. Дорошенка величезна. Починаючи з 1899 року, він опублікував коло 1000 наукових, науково-академічних, науково-популярних і публіцистичних праць з історії України, української історіографії, історії української культури, Церкви, літератури, історії українських культурних та політичних взаємин з Західною Европою (головне, з Німеччиною), слов'янознавства, української історичної бібліографії – мовами українською, російською, білоруською, польською, чеською, сербською, англійською, німецькою, французькою, італійською, шведською[37].

Головніші праці Д.І. Дорошенка з історії України: *Нарис історії України*, т.т. I, II (Варшава, 1932, 1933); *Історія України 1917 – 1923 років*, т. I (*Доба Центральної Ради*), Ужгород, 1932, т. II (*Українська Гетьманська Держава 1918 року*), Ужгород, 1930; *History of the Ukraine*, Edmonton, 1939; II видання, Edmonton 1941; *З історії української політичної думки за часів світової війни*, Прага, 1936; (спільно з чеським орієнталістом J. Rypka) *Hejtmen Petr Dorošenko a jeho turecka politika*, Praha, 1933, *Polsko, Ukrajina, Krym a Vysokó Porta y pryni pol. XVII stol.*, Praha, 1936.

Д.І. Дорошенко написав велику монографію про гетьмана Петра Дорошенка, яка не була опублікована в цілості, в зв'язку з обставинами II Світової війни. Лише деякі розділи її були надруковані: "Початок гетьманування Петра Дорошенка (1665 – 1666)", *Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*, т.

---

[37] *Див. Бібліографія праць проф. Д. Дорошенка за 1899 – 1942 роки, Прага, 1942 (804 NN). Бібліографія праць Д.І. Дорошенка за 1943 – 1951 р.р. ще не складена.*

IV, Прага, 1942, і окремо, Прага, 1941; "Польсько-українська війна 1671 року", *Науковий Збірник Українського Вільного Університету в Празі*, т. IV, Прага, 1942, і окремо, Прага, 1942; "Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України", *Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*, т. II, Прага, 1939, і окремо, Прага, 1937.

В царині української історіографії Д.І. Дорошенкові належить *Огляд української історіографії*, Прага, 1923 – перший і досі єдиний повний курс української історіографії від початків української історичної праці й до 1923 року; монографії про М. Костомарова[38], П. Куліша[39], В. Антоновича[40], розвідки про *Історію Русів*[41], Ж.Б. Шерера[42], Д. Бантиш-Каменського[43], М. Драгоманова[44], В. Горленка[45], В. Липинського[46] та низка статтів і рецензій.

Історії культурних і політичних взаємин України з Західною Европою, головне з Німеччиною, присвячено, окрім низки статтів, такі праці Д.І. Дорошенка: монографія *Die Ukraine und das Reich. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischen Beziehungen*, Leipzig, 1941; II

---

[38] *Д. Дорошенко. Микола Іванович Костомаров. Його громадська і літературно-наукова діяльність. Київ, 1920; друге видання: Д. Дорошенко. Микола Іванович Костомаров. Ляйпциг, 1924.*

[39] *Д. Дорошенко. П.О. Куліш. Його життя і літературно-громадська діяльність. Київ, 1918; Його ж. Пантелеймон Куліш. Ляйпциг, 1923.*

[40] *Д. Дорошенко. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність. Прага, 1942.*

[41] *Д. Дорошенко. "Историја Русов", як пам'ятка української політичної думки другої половини XVIII стол., Хліборобська Україна, кн. V і VI. Відень, 1921,* с. 183-198.

[42] *D. Dorošenko. "Schererovy, Annales de la Petite Russie a jejich misto v ukrajinské historiografii", Sbornik, venovaný J. Bidlovi, Praha, 1928,* s. 351-358, 498-499.

[43] *"Князь М. Репнін і Д. Бантиш-Каменський", Праці Українського Високого Педагогічного Інститута імени М. Драгоманова, т. І. Прага, 1930,* с. 90-108. *Монографія Д.І. Дорошенка про Д. Бантиш-Каменського, яка друкувалася в "Записках Наукового Товариства ім. Шевченка" у Львові, не побачила світу, бо відповідний том "Записок" був знищений совєтською цензурою в 1939 р.*

[44] *Д. Дорошенко. "М. Драгоманів і українська історіографія", Праці Українського Високого Педагогічного Інституту імені М. Драгоманова. Драгоманівський збірник. Прага, 1933,* с. 113-123; *Його ж. "Mykhailo Dragomanov and the Ukrainian National Movement", The Slavonic Review. London, April, 1938,* p. 654-666.

[45] *Д. Дорошенко. "Василь Горленко". Париж, 1934.*

[46] *М. Забаревський (Д.І. Дорошенко). Вячеслав Липинський і його думки про українську націю та державу. Відень, 1925; II видання – Авґсбурґ, 1946; D. Doroshenko. "V. Lypynskyj. Ein Nachruf", Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes, Band III. Berlin, 1931, s. 157-166; український переклад: "В. Липинський як історик", В. Липинський як політик і ідеолог (збірник). Ужгород, 1931,* с. 66-72.

видання, Leipzig, 1942; і розвідка “Die Ukraine und ihre Geschichte im Lichte der Westeuropäischen Literatur des XVIII und der ersten Hälfte des XIX Jhr.”, *Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin*, Band I, Berlin, 1927, і окремо Berlin, 1927.

Історії Української Церкви, окрім низки статтів, присвячена книга Д.І. Дорошенка *Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу*, Берлін, 1940.

В царині історичної бібліографії Д.І. Дорошенкові належить *Указатель источников для ознакомленія с Южной Русью*, СПБ., 1904, а також низка оглядів науково-історичної літератури й велика кількість рецензій на праці з історії України та видання джерел до неї – як в українських, так і чужоземних історичних журналах (зокрема, в *Zeitschrift für Osteuropäischen Geschichte*, 1931 – 1934).

Великий інтерес для української історіографії являють також спогади Д.І. Дорошенка, опубліковані у вигляді численних статтів і окремими виданнями: *Мої спомини про давнє-минуле (1901 – 1914 роки)*, Вінніпеґ, 1949; *Мої спомини про недавнє-минуле (1914 – 1920)*, ч.ч. I-IV, Львів, 1923 – 1924.

Велика заслуга Д.І. Дорошенка в справі популяризації історії України як серед українців, так і для світової науки. Передусім треба згадати його популярний (підручний) курс історії України, який вийшов у світ чотирма виданнями[47]. Далі дуже цікаві його нариси локальної історії Катеринославщини[48], Чернігівщини[49], Поділля[50], Галичини[51], Закарпатської України[52] тощо й місцевої старовини (*По рідному краю*, Київ, 1919; II видання – Львів, 1930). Особливе значення мали численні науково-інформаційні публікації Д.І. Дорошенка в чужомовних періодичних і неперіодичних виданнях, зокрема в *The Slavonic Review* і *The Slavonic and East European Review* приміром “Ukrainian History since 1914”, *The Slavonic Review*, London, 1924, Nr. VII, – *Historisk Tidskrift* (Stockholm) (“Svensk – Ukrainska

---

[47] *Д. Дорошенко. Курс історії України для вищих кляс середніх шкіл. Київ; Відень, 1921; Короткий курс історії України. Катеринослав; Ляйпціг (1923); Історія України. Краків; Львів, 1942; Історія України. Авґсбурґ, 1947.*

[48] *Д. Дорошенко. З минулого Катеринославщини. Коротка історія краю і його заселення. Катеринослав, 1913.*

[49] *Д. Дорошенко. Коротенька історія Чернігівщини. Чернігів, 1918.*

[50] *Д. Дорошенко. Про минулі часи на Поділлю (Коротенька історія краю). Кам'янець-Подільський, 1919.*

[51] *М. Жученко (Д. Дорошенко). “Галиція и ее прошлое”, Украинская жизнь, 1914, VIII-X.*

[52] *М. Жученко (Д. Дорошенко). “Угорська Русь”, Украинская жизнь, 1914, V/VI,* с. 33-38; *Д.Д. “Угорська Русь”. Київ, 1914. Д. Дорошенко. “Угорська Україна”. Прага, 1919.*

förbindelser under 1600 – 1700 – talen i belysning av den nyaste ukrainska histories Kriv – ningen", *Historisk Tidskrift*, Stockholm, 1937, Häfte 2), *Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte* (Berlin), *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven* (Breslau), *Zeitschrift für Slavische Philologie* (Berlin), *Slavische Rundschau*, *Germano-Slavica*, (Praha), *Slovanský Přehled* (Praha), *Časopis Národniho Musea* (Praha), *Przegląd Współczesny* (Warszawa), *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, (Breslau), *Kyrios* (Königsberg).

Можна цілком погодитися з біографом Д.І. Дорошенка (Проф. Л. Білецький), що праця Д.І. Дорошенка – то "велика й важна сторінка української національної історії в громаді, культурі, політиці й науці"[53]. Зокрема в українській історіографії йому належить одне з найчільніших місць. Спадкоємець кращих традицій української історіографії XIX й початку XX століття, він перший з українських істориків дав науковий огляд історії України від найдавніших часів і до наших днів не тільки як процесу історичного розвитку українського народу, але й як процесу української державности.

З істориків старшого покоління працювали на еміґрації ще В. Біднов і О. Лотоцький.

Василь Біднов[54] (1874 – 1935), професор Українського Вільного Університету (1923 – 1929) і Православного Богословського Факультету Варшавського Університету (1929 – 1935), продовжував свої студії над історією Полудневої України та історією Церкви. Він опублікував у виданнях Українського Вільного Університету та Українського Історично-Філологічного Товариства, в *Записках Наукового Товариства ім. Шевченка* та інших виданнях низку розвідок та

[53] *Л. Білецький. "Дмитро Дорошенко". Вінніпеґ, 1949, с. 16.*

[54] *Василь Олексійович Біднов* (1874 – 1935). Закінчив Херсонське духовне училище (1889), Одеську духовну семінарію (1896), Київську духовну академію (1902). Викладав в Астраханській та Катеринославській духовних семінаріях. Приват-доцент Київської духовної академії та Харківського університету, але був позбавлений можливості викладати в цих установах. Брав участь в роботі Катеринославської Ученої Архівної Комісії та катеринославської "Просвіти". Член Товариства Українських Поступовців (1909). З 1921 р. – на еміґрації. Ректор еміґраційного Народного університету (1921). Член Українського Історично-Філологічного Товариства та НТШ. Професор Укр. державного ун-ту в Кам'янці-Подільському, Варшавського університету, УВУ у Празі та Української Господарської Академії в Подєбрадах. Див. про нього: *Пам'яті професора Василя Біднова: Засідання Українського Історично-Філологічного Товариства у Празі дня 30 квітня 1935 року*. Прага, 1936; В.І. Ульяновський. "В.О. Біднов", *УІЖ*, 1992, № 10/11, с. 80-94. Див. бібліографію його праць: *Пам'яті професора Василя Біднова: Засідання Українського Історично-Філологічного Товариства у Празі дня 30 квітня 1935 року*. Прага, 1936, с. 29-32.

статтів, зокрема: "Устное повествованіе запорожца Н.Л. Коржа та його походження й значіння" (*Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*, т. I, Прага, 1926, та окремо, Прага, 1925); "Аполон Скальковський, як історик Степової України" (*Науковий ювілейний Збірник Українського Вільного Університету в Празі, присвячений Масарикові*, т. I, Прага, 1925). "Січовий архімандрит Володимир Сокольський в народній пам'яті та освітленні історичних джерел" (*Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*, т. 147, Львів, 1927); "Марія Магдалина, мати гетьмана Мазепи" (*Мазепа*, т. I, Варшава, 1938); "Церковна анатема на гетьмана Івана Мазепу" (*Мазепа*, т. II, Варшава, 1939) та інші.

Олександер Лотоцький[55] (1870 – 1939), професор Українсько-

[55] *Олександр Гнатович Лотоцький* (1870 – 1939). Навчався в духовних семінаріях Кам'янця, Тифліса та Києва (1884 – 1890). Закінчив Київську духовну академію (1896). Працював у Київській палаті Державного контролю (1896 – 1900). Один із засновників київського видавництва "Вік". Урядовець Державного контролю в С.-Петербурзі (1900 – 1917). Член Товариства Українських Поступовців та Української Радикально-Демократичної партії. Очолював Українську Національну Раду в Петрограді. Губернський комісар Буковини і Покуття (1917). Генеральний писар Генерального секретаріяту (вересень-листопад 1917). Державний контролер в уряді УНР. Міністр віросповідань Української Держави та Директорії. Голова дипломатичної місії УНР у Туреччині (1919). З 1920 р. – на еміґрації. Професор церковного права УВУ в Празі (1923 – 1929). З 1929 р. – професор факультету православної теології Варшавського університету. Директор Українського Наукового Інституту у Варшаві (1930 – 1938). Заступник прем'єра уряду УНР в екзилі (1926 – 1938). Див. про нього: *Лицар праці і обов'язку: Зб. присвяч. пам'яті проф. Олександра Лотоцького-Білоусенка*. Торонто; Нью-Йорк, 1983; С. Ульяновська, В. Ульяновський. "Автори "Української культури" (Додатки): Лотоцький Олександр Гнатович", *Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича*. Київ, 1993, с. 553-568; В.П. Швидкий. "О.Г. Лотоцький і проблеми національно-релігійного розвитку на початку XX ст.", *Старожитності*, 1994, № 7/8, с. 11-15; О. Ігнатова, Ю. Титаренко. "Лотоцький Олександр", *Світова та вітчизняна етнодержавницька думка: (У персоналіях)*. Київ; Донецьк, 1997, с. 152-153; О. Надтока, І. Пасько. "До історії видання українського перекладу Євангелія в 1906 – 1911 рр. (Листи О.Г. Лотоцького до О.О. Шахматова)", *Архіви України*, 1999, № 1/6, с. 35-47; В.П. Швидкий. "Петербурзька доба О.Г. Лотоцького (1900 – 1917): заходи на послаблення цензурних заборон", *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. статей*. Київ, 1999, вип. 3, с. 67-92; С. Козак. "Олександер Лотоцький – учений, дипломат і політик", *На службі Кліо: Зб. наук. праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльности*. Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000, с. 356-364; В.П. Швидкий. "Діяльність О.Г. Лотоцького у вирішенні проблем української церкви (1917 – 1919 рр.)", *Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць*. Київ, 2000, вип. 4, с. 65-70; Див. бібліографію його праць: "Лотоцькі Олександр і Борис. Друковані праці Олександра Лотоцького (1891 – 1983)", *Лицар праці і обов'язку: Зб. присвяч. пам'яті проф. Олександра Лотоцького-Білоусенка*. Торонто; Нью-Йорк, 1983, с. 120-156.

го Вільного Університету (1923 – 1928) і Православного Богословського Факультету Варшавського Університету, директор Українського Наукового Інституту у Варшаві, досліджував історію української Церкви та церковного права. Він опублікував монографію *Українські джерела церковного права* (Варшава, 1931)[56] і *Автокефалія*, т.т. I, II (Варшава, 1935 і 1938) – це вступ до ширшої монографії про історію української Церкви, яка, однак не була опублікована; розвідки про церковні устави Володимира Великого (*Церковний устав кн. Володимира Великого*, Львів, 1925, відбитка з *Ювілейного Збірника* НТШ) й Ярослава Мудрого ("Свиток Ярославль", *Науковий ювілейний Збірник Українського Вільного Університету в Празі*, т. I, Прага, 1925), про "Справу правосильности анатомування гетьмана Івана Мазепи" (*Мазепа*, т. II, Варшава, 1939) та інші.

Питаннями історії Церкви займався також Проф. *Іван Огієнко* (згодом Митрополит Іларіон – Див. вище) (народ. 1882 р. на Київщині), з фаху філолог, автор численних праць з української й слов'янської філології та історії культури. Він опублікував двохтомну працю *Українська Церква. Нариси з історії української Церкви*, Прага, 1942, та низку розвідок і статтів. Окрім того, йому належить документальна публікація: "Варшавська збірка про Орлика" (*Записки ЧСВВ*, т. VI, 1-2, 1935).

До цієї ж ґенерації належить *Вячеслав Прокопович*[57] (1881 – 1942), який розпочав свою наукову діяльність ще в Києві (його розвідка "Київська міліція" була опублікована в журналі *Наше минуле*, 1918, I) й продовжував її на еміґрації (у Франції). Його ширша праця про скасування Маґдебурзького права у Києві вийшла в світ після смерти автора (*Під золотою корогвою*, Париж, 1943). Головну увагу Прокопович присвятив дослідам над українською сфраґістикою, але

[56] О. Лотоцький. *Українські джерела церковного права.* Варшава, 1931. *Рецензія Д.І. Дорошенка в Zeitschrift für osteuropäische Geschichte, Band. VI, Heft 1, 1932, s. 230-232.*

[57] *В'ячеслав Костянтинович Прокопович* (1881 – 1942). Закінчив історично-філологічний факультет Київського університету ім. Св. Володимира. Викладав історію у київських гімназіях. Бібліотекар Київського міського музею. Член Української Радикально-Демократичної Партії, Товариства Українських Поступовців. Редактор часопису *Світло*. Член Центральної Ради. Член ЦК Української Партії Соціялістів-Федералістів. Міністр народної освіти УНР (січень-квітень 1918). Голова Ради Міністрів УНР в травні 1920 р. На еміґрації з 1921 р. Голова Ради Міністрів УНР в екзилі (1926 – 1939), заступник Голови Директорії УНР та Головного отамана (1939 – 1940). Редактор тижневика *Тризуб* у Парижі (1925 – 1939). Автор праць з української сфраґістики. Див.: О. Вішка. "Прокопович В'ячеслав Костянтинович", *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника.* За ред. М.М. Романюка. Львів, 1998, вип. 5, с. 260-263.

встиг опублікувати лише розвідку "Сфраґістичні анекдоти" (*Праці Українського Історично-Філологічного Товариства*, т. II, Прага, 1939 і окремо, Прага, 1938). Ширша його праця "Сфраґістичні студії", що становить собою науковий огляд української сфраґістики, а також спеціяльна розвідка "Печать Малороссійська" залишилися в рукопису і були опубліковані після його смерти[58].

З істориків українського права старшої ґенерації на еміґрації працювали Р. Лащенко, А. Яковлів, і С. Шелухін.

Наука і діяльність *Ростислава Лащенка*[59] (1878 – 1929), професора Українського Вільного Університету (1922 – 1929), розпочалася, властиво, вже на еміґрації. Його досліди були присвячені, головне, історії українського права Литовської доби. Зокрема він опублікував монографію *Копні суди на Україні, їх положення, компетенція і устрій* (*Збірник Правничої Комісії при Історично-Філософічній Секції Наукового Товариства ім. Шевченка*, I-II, Львів, 1926 – 1927), розповідку "Литовський Статут, як пам'ятник українського права" (*Науковий Збірник Українського Вільного Університету в Празі*, т. I, Прага, 1923) та інші. Окрім того, йому належить розвідка про "Переяславський договір 1654 р." (*Ювілейний Збірник на пошану проф.*

---

[58] *V. Prokopovych. "The Problem of the Juridical Nature of the Ukraine's Union with Muscovy", The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. New York, 1955, vol. 4, № 3, 1955, p. 917-980.* Резюме обох праць надруковано в *Proceedings* Історично-філософічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка, т. I. New York; Paris, 1951. Повністю обидві праці друкувалися в черговому томі *Записок Наукового Товариства ім. Шевченка.*

[59] *Ростислав Митрофанович Лащенко* (1878 – 1929). Закінчив Єлизаветградську гімназію (1896), юридичний факультет Київського університету Св. Володимира (1905). Учень М. Владимирського-Буданова та В. Антоновича. Працював юристом у судових установах Києва (1905 – 1916), київським мировим суддею (1916 – 1917). Голова Першого департаменту Київського апеляційного суду (1918), член Верховної слідчої комісії Директорії (1919). Викладав історію українського права в Київському народному університеті (1918 – 1919). З 1920 р. – на еміґрації. Голова Наддніпрянської допомогової секції при Українському громадському комітеті у Львові (1920 – 1921). Доцент (1921 – 1923), надзвичайний професор факультету права і суспільних наук УВУ в Празі (1923 – 1929). Співзасновник і голова Правничого товариства в Празі (1923 – 1929). Член Історично-Філологічного Товариства (1924 – 1929). Автор праць з історії українського права. Див. про нього: В.А. Потульницький. *Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці)*. Київ, 1992, с. 89-99; І. Усенко, Ю. Римаренко, Ю. Титаренко. "Лащенко Ростислав Митрофанович", *Світова та вітчизняна етнодержавницька думка (У персоналіях)*. Київ; Донецьк, 1997, с. 139-141. Див. бібліографію праць Р. Лащенка: О. Гайманівський. "Бібліографія наукових праць проф. Р. Лащенка", *Книголюб*. Прага, 1929, № 3/4, с. 44-47. В Україні перевидана студія Р. Лащенка *Лекції по історії українського права*. Київ, 1998.

С. Дністрянського, Прага, 1923), де він обстоює думку, що Переяславська угода встановлювала між Україною і Московщиною відносини, основані на персональній унії, але з гетьманом, як головою незалежної Української держави, який тільки формально визнавав "моральний авторитет" московського царя. Лащенко видає також свої *Лекції по історії українського права*, ч. I, *Княжа доба* (Прага, 1923) і ч. II, *Литовсько-Польська доба. Пам'ятники права*, т. I (Прага, 1924).

Особливе значення для української історіографії Проф. А.І. Яковлева, який невтомно працює й до цього часу.

Андрій Іванович Яковлів[60] (народ. р. 1872 на Київщині), правник і відомий громадсько-політичний діяч, розпочав свою наукову працю ще перед 1917 роком. Зокрема р. 1907 він опублікував в журналі *Україна* розвідку "Намісники, державці і старости господарського замку Черкаського в XV – XVI ст." й "З історії реґістрації українських козаків" (*Україна*, 1907, III). Але ширше його наукова діяльність розгорнулася на еміґрації, де він став професором Українського Вільного Університету (з р. 1924). Яковлеву належать численні праці з історії українського права, головне – литовсько-польської й

---

[60] *Андрій Іванович Яковлів* (1872 – 1955). Закінчив Київську духовну семінарію (1894), Юр'євський університет (1903) та Київський університет Св. Володимира (1904). Член Українського Наукового Товариства та київської "Просвіти". Викладав право у київських школах (1910 – 1917). Юрисконсульт Київської міської управи. Один із фундаторів Українського Правничого Товариства. Член Центральної Ради та Малої Ради. Директор канцелярії Центральної Ради (1918). Директор департаменту чужоземних зносин Міністерства закордонних справ, голова дипломатичної місії УНР в Австро-Угорщині (1918). Представник УНР у Бельгії та Голландії (1919). На еміграції з 1921 р. З 1923 р. – доцент, а з 1928 р. – професор УВУ. Двічі обирався ректором УВУ (1930, 1944). Професор права Української Господарської Академії в Подєбрадах. Генеральний секретар Української Могилянсько-Мазепинської Академії наук у Варшаві (1938). З 1952 р. – у США. Голова правничої секції УВАН. Див. про нього: Л. Окіншевич. "Проф. Андрій Яковлів: Ювілейна згадка 1872 – 1947", *Сьогочасне й минуле*, 1948, № 1, с. 102-107; "Помер професор Андрій Іванович Яковлів", *Свобода*. Джерсі-Сіті, 1955, 17 трав., № 93, с. 1; "Andriy Yakovliv: (obituary)", *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*. New York, 1955, vol. 4, № 3, p. 1043-1044; С. Ульяновська, В. Ульяновський. "Автори "Української культури": (Додатки): Яковлів Андрій Іванович", *Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича*. Київ, 1993, с. 585-587; І. Головацький. "Яковлів Андрій", *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника*. За ред. М.М. Романюка. Львів, 1997, вип. 4, с. 293-294; І. Усенко. "Яковлів Андрій Іванович", *Світова та вітчизняна етнодержавницька думка (У персоналіях)*. Київ; Донецьк, 1997, с. 303-307; *Яковлівські читання: Матеріали наук. конф. присвяч. пам'яті українського історика, правознавця, громадського та політичного діяча А. Яковліва (1872 – 1955)*. Ред. Г.Д. Казьмирчук. Черкаси, 2000.

козацько-гетьманської доби, зокрема досліди над копними судами на Україні: розвідки "До питання орогенезу копних судів на Україні" (*Життя й Право*, Львів, 1928, I-II), "Копні суди на Україні XVI - XVII ст." (*Ювілейний Збірник Українського Вільного Університету в Празі*, т. II, Прага, 1930), "Ukrainian Common-Lau Procedure" (*The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.*, vol. II, No 4/6, 1952) та інші та студія про *Впливи старочеського права на право українське Литовської доби* (Прага, 1929), досліди про магдебурзьке право на Україні, зокрема монографія *Das Deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im XVI – XVIII Jahrhundert*, Leipzig, 1942, та інші.

Для української історіографії особливий інтерес мають численні праці Проф. Яковлева з історії міжнародно-правних відносин України й Московщини в XVII – XVIII ст. та кодифікації українського права в XVIII ст., зокрема, монографія *Українсько-московські договори в XVII – XVIII ст.* (Варшава, 1934[61]; II видання: *Договір гетьмана Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р.*, Нью Йорк, 1954), розвідки "Договір Б. Хмельницького з Москвою 1654 р." (*Ювілейний Збірник ВУАН на пошану акад. Д. Багалія*, Київ, 1928), "Статті Б. Хмельницького в редакції 1659 р." (*Ювілейний Збірник ВУАН акад. М. Грушевського*, т. I, Київ, 1928), "Проекти договорів гетьмана Івана Виговського з Москвою" (*Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*) та інші; монографія "Український кодекс 1743 року. Права, по которым судится малороссійській народ" (*ЗНТШ*, т. 159, Мюнхен, 1949) і декілька розвідок, присвячених історії та джерелам цього кодексу.

Нарешті, Проф. Яковлів працював (і працює) в царині української історіографії, зокрема над *Історією Русів*; він опублікував дві розвідки: "До питання про автора "Історії Русів" (*ЗНТШ*, т. 154, Львів, 1937) і "Istoriya Rusov and its Author"(*The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.*, vol. III, №. 2(8), 1953).

Питанням історії українського права Княжої доби, а також окремими питаннями історії України (зокрема стародавньої) займався *Сергій Шелухин*[62] (1860 – 1938), професор Українського

---

[61] А. Яковлів. *Українсько-московські договори XVII – XVIII ст.* Варшава, 1938. Рецензія Д. Дорошенка в *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte, Band. IX, Heft 3, 1935*, s. 425-429.

[62] *Сергій Павлович Шелухін* (1864 – 1938). Закінчив Лубенську клясичну гімназію (1881), фізико-математичний (1885) та юридичний (1889) факультети Київського університету Св. Володимира. Юрист у судових відомствах Єлизаветграда, Кам'янця-Подільського та Кишинева (1890 – 1899). Член Кишинівського та Одеського окружних судів (1902 – 1917). Голова революційного комітету в Одесі. Член Української Партії Соціялістів-Федералістів. Член Центральної

Вільного Університету (з 1921 р.), що висунув, між іншим, теорію про кельтське походження Руси (*Звідкіля походить Русь?*, Прага, 1929), яка, однак, викликала поважні заперечення.

Друга ґенерація українських істориків на еміґрації почала свою наукову діяльність, властиво, за кордоном, хоч дехто з них ставив свої перші наукові кроки ще на Україні. Характерні особливості цього покоління – безпосередній зв'язок з західно-европейською історичною наукою й широке використання західно-европейських архівних джерел для дослідів над історією України, що мало велике значення для дальшого розвитку української історіографії. Особливо плідною була (і є) діяльність Б. Крупницького й І. Борщака.

Борис Крупницький[63] (народж. р. 1894 на Київщині), вихова-

Ради, генеральний суддя УНР. Міністр судових справ в уряді Голубовича (лютий-квітень 1918). Голова української делеґації на мирних переговорах з РРФСР (червень 1918). Член Генерального суду та в.о. міністра юстиції в уряді Чеховського (1919). Член української місії на Паризькій мирній конференції (1919). Професор, декан правничого факультету УВУ в Празі (1921 – 1938). Викладав в Українському Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова. Член Українського Історично-Філологічного Товариства. Див. про нього: В.А. Потульницький. *Нариси з української політології (1819 – 1991)*: Навч. посібник. Київ, 1994, с. 110-116; О. Ігнатова, Ю. Римаренко, Н. Коваленко. "Шелухін Сергій", *Світова та вітчизняна етнодержавницька думка (У персоналіях)*. Київ; Донецьк, 1997, с. 281-284.

[63] *Борис Дмитрович Крупницький* (1894 - 1956). Навчався в Київському та Берлінському університетах. Брав участь у Першій світовій війні та національно-визвольних змаганнях. На еміґрації з 1921 р. Учень Д. Дорошенка. Захистив докторську дисертацію в Берлінському університеті (1929). Співробітник Українського Наукового Інституту в Берліні (1933 – 1945). Закордонний співробітник Українського Наукового Інституту у Варшаві (1936 – 1939). Дійсний член НТШ та УВАН. Голова Історичної комісії НТШ (1947 – 1949). З 1932 р. – доцент, а з 1941 – надзвичайний професор УВУ. Див. про нього: О. Оглоблин. "Борис Крупницький (1894 – 1956)". В кн.: Б. Крупницкий. *Гетьман Пилип Орлик (1672 – 1742), його життя і діла*. Мюнхен, 1956, с. 5-8; N. Polonska-Vasylenko. "Prof. B.D. Krupnytsky", *Ukrainian Review*. Munich, 1957, № 5, p. 1-18; Її ж. "Професор, д-р Борис Дмитрович Крупницький, його життя і наукова праця (1894 – 1956)". В кн.: Б. Крупницький. *Українська історична наука під Совєтами (1920 – 1950)*. Мюнхен, 1957, с. I-XLVI; O. Ohloblyn. "Borys Dmytrovych Krupnytsky", *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.* New York, 1958, vol. 6, № 3/4, p. 1443-1446; O. Wintoniak. "Im Gedenken an Borys Dmytrovyc Krupnyc"kyj zum 30. Todestag", *Jahrbuch der Ukrainekunde*. München, 1986, s. 269-273; Його ж. "Борис Дмитрович Крупницький, 1894 – 1956", *УІ*, 1987, № 1/4, с. 115-118; В. Гром. "Актуальні проблеми історії Хмельниччини у дослідженнях Б. Крупницького", *Богдан Хмельницький та його доба:* Матеріяли міжнар. наук. конф. присвяч. 400-річчю від дня народження Великого Гетьмана. (Київ, 24-25 жовтня 1995 р.). Київ, 1996, с. 188-191; В.А. Потульницький. "Б.Д. Крупницький", *Мала енциклопедія етнодержавства*. Київ, 1996, с. 851; В. Потульницький, І. Онищенко. "Крупницький Борис Дмитрович", *Світова та вітчизняна етнодержавницька думка:*

нець Київського й Берлінського університетів, учень Д.І. Дорошенка по Українському Науковому Інституту в Берліні, з р. 1931 доцент, а з р. 1941 професор Українського Вільного Університету, присвятив свої наукові досліди, головне, політичній історії України XVII – XVIII ст. (визбируючи для того матеріяли з німецьких та шведських архівів), українській історіографії та методологічним проблемам української історії. Крупницькому належать монографії: *Гетьман Пилип Орлик (1672 – 1742). Огляд його політичної діяльности* (Варшава, 1938), *Hetman Mazepa und seine Zeit (1687 – 1709)*, (Leipzig, 1942), *Гетьман Данило Апостол і його доба* (Авґсбурґ, 1948) і низка розвідок, з яких найголовніші: *Johann Christian v. Engel und die Geschichte der Ukraine* (Berlin, 1931), "J. Ch. Engel's Geschichte der Ukraine" (*Abhandlungen des Ukr. Wiss. Institutes in Berlin*, Berlin, 1931, Bd. III), "Гетьман Мазепа в освітленню німецької літератури його часу" (*Записки Чину Св. Василя Великого*, т. IV, в. I-II, Жовква, 1932 і окремо, Жовква, 1932); "Теофан Прокопович і шведи" (*Записки ЧСВВ*, т. VI, в.1-2, Львів, 1935, і окремо, Жовква, 1934), "Zu den Anfängen des Hajdamakentums" (*Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Breslau-Berlin, 1936, II); "Пилип Орлик і Сава Чалий" (*Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*, т. II, Прага, 1939, і окремо, Прага, 1937), низка розвідок, статтів і матеріялів про українсько-шведські відносини за Мазепи, зокрема в 1708 – 1709 р.р. (*Мазепа*, т.т. I, II, Варшава, 1938 – 1939)[64]; "Philip Orlik und die Katholische Kirche" (*Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Breslau-Berlin, 1940, Heft 3/4), "З життя першої української еміґрації" (*Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*, т. III, Прага, 1941 і окремо, Прага, 1940), "З

(У персоналіях). Київ; Донецьк, 1997, с. 130-132. Див. бібліографію його праць: Н. Полонська-Василенко. "Професор д-р Борис Дмитрович Крупницький, його життя і наукова праця (1894 – 1956): 3. Праці Б. Крупницького". В кн.: Б. Крупницький. *Українська історична наука під Совєтами.* Мюнхен, 1957, с. XXXVII-XLVI. Протягом 90-х років в Україні перевидано ряд праць Б. Крупницького: *Гетьман Пилип Орлик (1672 – 1742): Його життя і доля.* Київ, 1991; "Гетьман Пилип Орлик", *Історичні постаті України: Історичні нариси.* Упоряд. та авт. вступ. ст. О.В. Болдирєв. Одеса, 1993, с. 337-383; "Археографічна діяльність М. Грушевського". Перекл. з нім. С. Кіржаєва. *Історія української археографії: персоналії.* Київ, 1993, с. 84-97; "Богдан Хмельницький в світлі української історіографії", *Київська Старовина*, 1995, № 6, с. 31-34.

[64] Праці Б. Крупницького про українсько-шведські відносини у добу Мазепи: *"Карл XII в старій і новій шведській літературі", "Мазепа в світлі шведської історіографії", "Пляни Мазепи в зв'язку з плянами Карла XII перед українським походом шведів", (Мазепа, Т. 1, с. 64-82, 83-93, 94-105); "Мазепа і шведи в 1708 р. (на основі споминів і листування сучасників)", "Шведи і населення на Україні в 1708 – 1709 рр. (на підставі шведських джерел)", "З донесень Кайзерлінґа 1708 – 1709 рр.", "Miscellanea Mazepiana" (Мазепа, Т. 2, с. 3-12, 13-23, 24-25, 88-92).*

історії Правобережжя 1683 – 1688 р." (*Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*, т. IV, Прага, 1942 і окремо), *Beiträge zur Ideologie der Istorija Rusow, ("Geschichte der Reusen")*, Berlin, 1944 (циклостиль)[65] та інші[66].

Проф. Крупницький опублікував курс української історії німецькою мовою *Geschichte der Ukraine* (Leipzig, 1939; II вид. – Leipzig, 1943).

Ілля Борщак (Ілля Боршак)[67] (народж. р. 1892 на Херсонщині), вихованець Петербурзького й Одеського університетів, з фаху правник і клясичний філолог, приват-доцент міжнародного права Одеського Університету (1917), з р. 1919 перебував за кордоном, де працював в архівах та бібліотеках Відня, Лондона, Риму, Стокгольму, Упсали, Лейдену, а найбільше Парижу. З р.1938 І. Борщак – професор української мови, літератури й цивілізації в Паризькій Державній Школі Східних Мов (Ecole Nationale des Langues orintales

---

[65] Див. також: *Б. Крупницький. "Історія України й українських козаків" Й.Х. Енгеля та "Історія Русів", Україна, 3. Париж, 1950, с. 162-166.*

[66] *Зокрема, "Federalism and the Russian Empire", The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., Vol. II, № 2(4). New York, 1952, p. 239-260.*

[67] *Ілько Костянтинович Борщак* (справжнє прізвище Баршак; 1892 – 1959). Український історик, публіцист. На еміґрації з 1919 р. Секретар української місії на Паризькій мирній конференції (1919). Видавав газету *Українські вісті* (1926 – 1929). Викладач української мови та літератури в Національній школі живих східних мов. Дійсний член НТШ, УВАН та Французького товариства новітньої історії. Редактор часописів *Соборна Україна* (1947) та *Україна* (1949 – 1953). Член дирекції Інституту слов'янознавства у Парижі. Див. про нього: J. Pelenski. "Elie Borschcak: (obituary)", *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States.* New York, 1960, vol. 8, № 1/2, p. 224-228; "Біографічні нотатки авторів: Борщак Ілько", *ЗНТШ.* Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962, т. 169: *Зб. на пошану З. Кузелі*, с. 555; Я.Р. Дашкевич. "Ілько Борщак і його вклад в історіографію України", *Вісник Київського університету: Історичні науки*, 1990, вип. 32, с. 47-52; Його ж. "Ілько Борщак, історик", І. Борщак. *Мазепа. Орлик. Войнаровський. Історичні есе.* Львів, 1991, с. 3-14; Г. Сварник. "Листи Ілька Борщака до Кирила Студинского", *ЗНТШ.* Львів, 1991, т. 222, с. 375-391; Ж.Г. Раскіна-Безпальча, В.Г. Сарбей. "Ілько Борщак (Ілля Баршак) і його родинна династія", *Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи:* Матеріяли Всеукр наук. конф.: (Харків, 15-17 листопада 1995 р.). Харків, 1995, с. 336-339; В.Г. Сарбей. "Сенсація в українській історіографії", *Кур'єр Кривбасу*, 1995, № 39/40, с. 54-55. Див. бібліографію його праць: "Звідомлення Ілька Борщака з дослідів в архівах Західної Европи, переслане Українській Академії Наук у Києві: Спис видрукуваних розвідок і готових до друку", *ЗНТШ.* Львів, 1924, т. 134/135, с. 245-248. Протягом 90-х років перевидано ряд праць І. Борщака: *Великий Мазепинець Григор Орлик, генерал-поручик Людовика XV-го.* Київ, 1991; *Мазепа. Орлик. Войнаровський. Історичні есе.* Львів, 1991; *Іван Мазепа: життя й пориви великого гетьмана.* Київ, 1991 (у співавтор. з Рене Мартелем).

vivantes); крім того, він дійсний член Інституту Слов'янознавства при паризькому Університеті.

Наукові праці Проф. Борщака присвячені, головне, політичній історії України XVII – XX ст., франко-українським зносинам у минулому та українській історіографії. У французьких архівах (державних та приватних) і рукописних збірках він знайшов і частково опублікував дуже важливі документальні матеріяли про українську еміґрацію XVIII ст., зокрема про політичну діяльність гетьмана Пилипа Орлика та його сина, генерала французької служби, графа Григорія Орлика. Серед тих матеріялів перше місце належить щоденникові Пилипа Орлика, його трактатові ("Вивід прав України") (1712) та листуванню батька й сина Орликів.

Проф. Борщак опублікував монографії: *Великий Мазепинець Григор Орлик генерал-поручник Людовіка XV* (Львів, 1932) – опубліковану в англійській мові *Hryhor Orlyk, France's Cossack General* (Торонто, 1956), *Наполеон і Україна* (Львів, 1937), *А. Войнаровський* (Львів, 1939); розвідки "Napoléon et l'Ukraine" (*Revue des Etudes Napoléoniennes*, 1922, VIII-IX, Paris); "Orlikiana. Опис невиданих документів про гетьмана Орлика, його родину й оточення" (*Хліборобська Україна*, кн. IV, Відень, 1923); "Гетьман Пилип Орлик і Франція" (*ЗНТШ*, т. 134-135, 1924), "Вивід прав України Пилипа Орлика" (*Стара Україна*, Львів, 1925, I-II), "Арешт Войнаровського" (*ЗНТШ*, т. 138-140, 1925), "Вольтер і Україна" (*Україна*, Київ, 1926, I), "Шведчина і французька дипломатія" (*Науковий Збірник Історичної Секції УАН за рік 1928*, Київ, 1929), "Early relations between England and Ukraine" (*The Slavonic and East European Review*, London, vol. X, June, 1931), "Мазепа людина й історичний діяч" (*ЗНТШ*, т. 152, в. 1, 1933)[68], "A Little-known French Biography of Yuras' Khmelnytsky" (*The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.*, vol. III, No. 1(7), 1953) та багато інших.

Велику увагу приділив Проф. Борщак питанням української історіографії, а також західно-европейським (головне французьким) дослідам і матеріялам до історії України. Зокрема, він опублікував монографію про *Історію Русів*: *La légende historique de l'Ukraine. Istoria Rusov* (Paris, 1949) й ґрунтовний огляд: "L'Ukraine dans la Littérature de l'Europe Occidentale" (*Le monde Slave*, 1933, v.v. III, IV; 1934, v.v. I, II, IV; 1935, v. I, і окремо, 1935) та інші праці.

З інших праць Проф. Борщака слід згадати: "Le mouvement

---

[68] Новела І. Борщака, Р. Мартеля про І. Мазепу. *І. Борщакові (спільно з Рене Мартелем) належить також романізована біографія Гетьмана І. Мазепи, La vie de Mazeppa (Paris, 1931; були й пізніші видання). Українською мовою: Іван Мазепа, життя й пориви великого гетьмана (Львів, 1933).*

national Ukrainien au XIX siècle", (*Le Monde Slave*, 1930, XI-XII і окремо Paris, 1930), "Traité de la Paix a Brest-Litowsk" (*Le Monde Slave*, 1934), "L'Ukraine a la Conférence de la Paix 1919 – 1923", (*Le Monde Slave*, 1937, I-III, 1938, I і окремо Paris, 1938).

Проф. Борщак є редактор журналу українознавства і українсько-французьких відносин *Україна*[69], що виходить у Парижі з року 1949 (досі вийшло 9 випусків*), і провадить постійний відділ: La chronique ukrainienne, Revue des Etudes Slaves (Париж).

Історії України XVII – XVIII ст. (політичній, культурній та економічній) присвячені праці *Домета Олянчина*[70] (нар. 1891 р. на Поділлі) вихованця Берлінського Університету й учня В. Липинського (по Українському Науковому Інституті в Берліні). Працюючи в німецьких архівах та рукописних збірках, він зібрав великий матеріял до історії українсько-німецьких відносин XVII – XVIII ст., на підставі якого написав низку розвідок, зокрема: "Два листи гетьманів Б. Хмельницького і І. Виговського до Курфюрста Бранденбурзького Фридриха Вільгельма" (*Хліборобська Україна*, кн. V, Відень, 1924 – 1925) і "Із матеріялів до українсько-німецьких політичних зносин другої половини XVII в." (*Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin*, т. I, Берлін, 1927), "Українсько-бранденбурзькі політичні зносини в XVII ст." (*ЗНТШ*, т. 151, 1931), "До історії торговлі Руси-України з Балтикою, зокрема ж Стародуба з Кеніґсбергом наприкінці XVII і поч. XVII ст." (*Записки*

---

[69] *Україна* (Париж, 1949 – 1953). Часопис українознавства та французького культурного життя. Виходив у Парижі за редакцією І. Борщака. Вийшло 10 номерів. Див. докладніше: У. Кришталович. "Часопис "Україна": (Українознавство і французьке культурне життя. Париж, 1949 – 1953)", *Україна в минулому*. Київ; Львів, 1994, вип. 7, с. 200-208.

* Див. прим. 69.

[70] *Домет Герасимович Олянчин* (1891 – 1970). Закінчив педагогічні курси в Кам'янці-Подільському (1912). Мобілізований в російську армію (1914). Військовополонений. Проводив культурно-освітню роботу серед українців в таборах для полонених (1915 – 1916). На еміґрації з 1921 р. Навчався у Київському, Кам'янець-Подільському (1918 – 1920), Берлінському (1923 – 1926), Мюнстерському університетах (1932 – 1935). Докторат з історії одержав у Берлінському університеті (1928). Член Українського Історично-Філологічного товариства у Празі та НТШ. З 1961 р. – професор УВУ. Автор праць з історії українсько-німецьких політичних та економічних зв'язків XVII – XVIII ст., України-Гетьманщини початку XVIII ст., протестантських течій в історії української церкви, торгівельних відносин України з Балтикою та Кримом у XVII – XVIII ст. Див. про нього: O. Ohloblyn. "Domet Olyanchyn (1891 – 1970)", *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*. New York, 1969/1972, vol. 12, № 1/2, p. 288-290; Н. Полонська-Василенко. "Пам'яті Домета Олянчина", *УІ*, 1970, № 4, с. 83-89.

ЧСВВ, т. VI, 1-2 і окремо, Жовква, 1932); "Торговельні зносини України з Бреславлем у XVIII ст." (*Наша Культура*, Варшава, 1935, VIII); "Торговельні зносини України з Лейпцигом у XVIII ст." (*ibid.*, 1936, I(10); "Aus dem Kultur und Geistesleben der Ukraine", I-II (*Kyrios*, 1936, № 2, і 1937, № 1-4), де, між іншим, подано реєстри українських студентів, що вчилися в західно-европейських, переважно німецьких, Університетах; та інші.

З інших наукових праць Домета Олянчина треба згадати: "До історії торговлі України з Кримом (1754 – 1758)" (*ЗНТШ*, т. 152, 1933), "Опис подорожі шведського посла на Україну 1656 – 1657" (*ЗНТШ*, т. 154, 1937) і низку розвідок про культурні та економічні зв'язки України з Заходом, головне з Німеччиною, опублікованих у Варшавському журналі *Наша Культура*, 1935 – 1937 р.р.

Д. Олянчинові належить також дисертація про Григорія Сковороду: "Hryhorij Skovoroda, 1722 – 1774. Der Ukrainische Philosoph des XVIII Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt", Berlin-Königsberg, 1928 (*Osteuropäische Forschungen*, N.F. Band 2).

Безпосередньо зв'язані своєю науковою підготовкою з Українським Вільним Університетом у Празі – С. Наріжний і П. Феденко присвятили свою увагу, головне, питанням політичної історії України XVII століття.

Симон Наріжний[71] (народ. 1898), доцент (з р. 1933), згодом професор Українського Вільного Університету, працював над добою гетьмана Івана Виговського, а також українською історіографією та історією культури. Він опублікував розвідки: *Iohann Vyhovskyj im Dienste Moskoviens* (Львів, 1928)[72], "Гетьманство Виговського" (*Праці*

[71] *Симон Петрович Наріжний* (1898 – 1983). На еміґрації з 1921 р. Навчався у Полтавському університеті (1918 – 1921), УВУ (1922 – 1927). Одержав докторат з історії в УВУ (1927). Викладач Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова (1928 – 1932). Доцент, професор УВУ. Секретар Українського Історично-Філологічного Товариства (1929 – 1944). Директор Музею Визвольної Боротьби України у Празі (1945 – 1948). З 1951 р. – в Австралії. Див. про нього: "Професор Симон Наріжний (1898 – 1983)", *УІ*, 1983, № 2/4, с. 190; В. Ульяновський, С. Ульяновська. "Автори "Української культури": Симон Наріжний", *Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича.* Київ, 1993, с. 568-569; В. Габор. "Наріжний Симон", *Українська журналістика в іменах: Матеріяли до енциклопедичного словника.* За ред. М.М. Романюка. Львів, 1996, вип. 3, с. 223-225; М. Мушинка. "Симон Наріжний – літописець української еміґрації міжвоєнного періоду". В кн.: С. Наріжний. *Українська еміґрація: Культурна праця української еміґрації між двома світовими війнами*: У 2 ч. Київ, 1999, ч. 2, с. 253-260. В Україні виданий другий том (підготовчі матеріяли) відомої праці С. Наріжного: *Українська еміґрація: Культурна праця української еміґрації між двома світовими війнами*: У 2 ч. Київ, 1999, ч. 2.

[72] С. Наріжний. "Московська служба" Івана Виговського", *ЗНТШ*. Львів,

Українського Високого Педагогічного Інституту імені М. Драгоманова, т.1, Прага, 1929), "Розвідування московських посланців на Україні в другій половині XVII в." (*Праці Історично-Філологічного Товариства в Празі*, т. III, Прага, 1941), "Судівництво й карти на Запоріжжі" (*Праці Українського Наукового Інституту в Америці*, I. *Збірник Українського Наукового Інституту в Америці*, Сент Пол, Мін. Прага, 1939), "Дѣйствія презѣльной брани" – про літопис Грабянки (*Праці Історично-Філологічного Товариства в Празі*, т. П, Прага, 1939, і окремо, Прага, 1938). Наріжному належать також статті історіографічного характеру – про В. Біднова ("Наукова праця Проф. В.О. Біднова", *Пам'яти Проф. Василя Біднова*, Прага, 1936), М. Василенка (*М.П. Василенко і його наукова діяльність*, Львів, 1936), про Одеське Товариство історії й старовини (*Праці Історично-Філологічного Товариства в Празі*, т. IV, Прага, 1942, і окремо, Прага, 1941) й про Харківське Історично-Філологічне Товариство (*Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*, т. V, Прага, 1944, і окремо, Прага, 1944).

Наріжний склав також докладний огляд культурної праці української еміґрації, I частину якого було опубліковано в серії "Студії Музею Визвольної боротьби України", т. I: *Українська еміґрація. Культурна праця української еміґрації між двома світовими війнами*, ч. I, Прага, 1942.

Над добою Хмельниччини та Руїни працював *Панас Феденко*[73], доцент Українського Вільного Університету, автор розвідок "З дипломатичної діяльности Данила Грека" (*Праці Українського Високого Інституту ім. М. Драгоманова* у Празі, т. I, Прага, 1929), "Політичні пляни Я. Амоса Коменського та Україна" (ibid., т. II, Прага, 1932); *Історія соціяльної та політичної боротьби в Україні* (ч.1 і 2, Львів, 1936); та інші.

1928, т. 149, с. 117-139. *Рецензія Д. Дорошенка в Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Band. V, Heft 4, 1929,* s. 572.

[73] *Панас Васильович Феденко* (1893 – 1981). Український політичний та громадський діяч, письменник, історик, публіцист. Навчався в С.-Петербузькому Історико-філологічному інституті (1913 – 1917). Закінчив Петроградський університет (1917). Член ЦК УСДРП. Член Трудового Конґресу (1919) та Виконавчого комітету Соціялістичного Інтернаціоналу. З 1921 р. на еміґрації у Польщі, Чехо-Словаччині та Німеччині. У 1924 р. в УВУ одержав докторат з історії. З 1926 р. викладав історію України в Українському Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова та УВУ. Автор праць з дипломатичної та політичної історії України XVII – XVIII ст., історії соціяльно-політичних рухів XX ст., української національної революції 1917 – 1921 рр. Див. про нього: М. Антонович. "Панас Феденко", *УІ*, 1982/1983, № 3/4(75/76), 1(77), с. 151-153; Н. Іваничук. "Феденко Панас", *Українська журналістика в іменах: Матеріяли до енциклопедичного словника.* За ред. М.М. Романюка. Львів, 1998, вип. 5, с. 312-313.

Студіям новітньої історії України присвятив себе *Василь Кучабський*[74], автор монографії *Die West-Ukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918 – 1923* (Berlin, 1934).

Історію Української Православної Церкви досліджував *Євген Сакович*[75], автор розвідок "Kościół Prawosławny w Polsce w epoce Sejmu Wielkiego 1788-92" (Warszawa, 1934), "Пінський Собор 1791 року" (Крем'янець, 1936; відбитка журналу *Церква й нарід*) та інш.

Історії Українського права присвячені досліди *Олександра Гайманівського*[76], професора Українського Вільного Університету, зокрема розвідки: "Від правди Руської" до "Литовського Статуту" (*Життя і право*, Львів, 1934, ч.7) і "Замітки до характеристики головних рис українського права доби Руської Правди" (*Праці Українського Наукового Інституту в Америці*, I, *Збірник Українського Наукового Інституту в Америці*, Сент Пол, Мінн. – Прага, 1939).

Проблемами української ґеральдики та ґенеалогії займалися *Іван (Ян) Токаржевський-Карашевич*[77] (1885 – 1954), автор розвідки

[74] *Василь Васильович Кучабський* (1895 – 1944/1945/?). Учасник Першої світової війни, лейтенант австрійської армії. Один із організаторів Галицько-Буковинського батальйону січових стрільців (1917). Командир 2-го полку українських січових стрільців. Співзасновник Української Військової Організації (1920). Навчався в Берлінському університеті. Учень та послідовник В. Липинського. Докторат (1926). Співробітник Українського Наукового Інституту в Берліні (1926 - 1931). Член "Братства українських клясократів-монархістів-гетьманців". Викладач історії та літератури у німецькій гімназії м. Кіля (1934 – 1939). Див. про нього: Ю. Кучабський. "Василь Кучабський (1894 – 1944)", *Україна в минулому*. Київ; Львів, 1992, вип. 2, с. 123-135; Його ж. "Василь Кучабський – забутий історик державницької школи", *Старожитності*, 1993, № 3/4, с. 4-5; № 5/6, с. 4-5; С.Д. Гелей. "Василь Кучабський і його погляди на роль українського консерватизму в побудові незалежної держави", *Республіканець*. Київ; Львів, 1994, № 3/4, с. 40-48; Його ж. *Василь Кучабський: від національної ідеї до державності (Українська консервативна політична думка першої половини XX ст. та її вклад в історичну науку)*. Львів, 1998; Його ж. "Василь Кучабський і проблеми державності на сторінках тижневика "Мета" у 1931 – 1939 рр., *Укр. періодика: історія і сучасність*: Доп. та повід. Всеукр. наук.-теорет. конф. (26-27 листопада 1998 р.). За ред. М. Романюка. Львів, 1999, с. 112-133.

[75] *Євген Сакович* (? – ?). Історик церкви. Автор праць з історії Української православної церкви XVIII ст.

[76] *Олександер Гайманівський* (? – ?). Історик права. Член Українського Товариства Прихильників Книги. З 1927 р. – доцент, а з 1934 р. професор УВУ. Викладав історію українського права, церковне право, право Західної Европи та карний процес. Завідувач українського відділу Слов'янської бібліотеки у Празі. Автор праць з історії українського права.

[77] *Іван (Ян) Токаржевський-Карашевич* (1885 – 1954). Український дипломат, історик, дослідник геральдики. Закінчив Фрібурзький університет у Швейцарії. У 1911 – 1918 рр. він працював у Полтавській губернській та земській адмі-

"Герб і походження гетьмана І. Мазепи" (*Мазепа*, т. I, Варшава, 1938) й редактор I (і II) томів Варшавського видання *Діярія* гетьмана Пилипа Орлика.

На межі історії культури та мистецтва й загальної історії України лежать деякі праці *Володимира Січинського*[78] (народж. р. 1894 на Поділлі), історика мистецтва, професора Українського Вільного Університету. Січинський, один з небагатьох українських вчених на еміґрації, приділяв увагу історії української промисловости. Він опублікував *Нариси з історії української промисловости* (Львів, 1936) й статті "Papierfabriken in der Ukraine im XVI – XVIII Jahrhundert" (*Gutenberg-Jahrbuch*, Mainz, 1941 і окремо) та *Українська порцеляна* (Philadelphia, 1952). Січинський зібрав великий матеріял описів чужинців про Україну від найдавніших часів і до кінця XIX ст. і опублікував в своїх книгах українською мовою – *Чужинці про Україну* (декілька видань; найголовніше, Прага, 1942) і англійською мовою – *Ukraine in foreign Comments and Descriptions from the VI to XX century* (New York, 1954).

Дещо особливе місце серед істориків цієї ґенерації займає *Вячеслав Заїкін*[79] (1896), історик-правник, вихованець Харківського

ністрації, зокрема був контролером Комітету Червоного Хреста земства, радником дипломатичних місій УНР у Відні (червень 1918 – червень 1919) та Стамбулі (серпень 1919 – березень 1920). До грудня 1921 р. був генеральним консулом у Стамбулі. З 1924 р. очолював Міжнародний Геральдичний Інститут у Парижі. З 1936 р. – у Римі. Працював у ватиканських архівах.

[78] *Володимир Юхимович Січинський* (1894 – 1962). Український архітектор, графік, історик мистецтва. *Син протоієрея, Юхима Сіцінського (див. вище)*. Навчався у мистецько-промисловій школі в Кам'янці-Подільському. Закінчив С.-Петербурзький Інститут цивільних інженерів (1917). Дійсний член Подільського Церковного Історико-Археологічного Товариства. Вчитель малювання в університетській гімназії для дорослих у Кам'янці-Подільському. У 1920 р. виїхав до Львова. Вчитель Державної академічної гімназії у Львові (1922 – 1923). З 1923 р. – лектор в Українському Високому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова. Одержав докторат з історії мистецтва в УВУ (1927). З 1934 р. – професор Українського Технічно-Господарського Інституту, а з 1942 р. – УВУ. З 1948 р. – у Канаді. Див. про нього: "Січинський Володимир (некролог)", *Визвольний шлях*. Лондон, 1962, № 8, с. 816-817; *Володимир Січинський та Україна*: Матеріяли міжнародн. конф. Упоряд. В. Коломієць. Київ, 1996. Див. бібліографію його праць: "Реєстр друкованих праць Володимира Січинського з мистецтва і культури 1918 – 1958", І. Кейван. *Володимир Січинський – архітект, мистець-графік, мистецтвознавець, дослідник*. Торонто, 1957, с. 39-65; *Січинський Володимир: Біобібліографічний покажчик*. Укл. С.П. Костюк. Львів, 1996. Протягом 90-х років перевидані деякі праці В. Січинського: *Чужинці про Україну*. Львів, 1991 (Київ, 1992).

[79] *В'ячеслав Заїкин* (1896 – ?). Викладач історії державного ладу в Україні на Вищих Курсах Українознавства та на факультеті православної теології в Варшавському університеті (1925 – 1928). Переїхав до Галичини через конфлікт з

Університету, згодом професор Православного Богословського Факультету Варшавського Університету. Він досліджував, головне, історію Церкви й історію права, друкуючи свої розвідки в *Записках ЧСВВ*, *Богословії*, *Sprawozdania Towarzystwa naukowego we Lwowie*, *Przewodnik Historyczno-Prawny* та інших виданнях. Йому належать розвідки: *Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej od czasów Apostolskich do Księcia Igora Starego* (Warszawa, 1926); "Християнство на Україні за часів князя Ярополка I (969 – 979)" (*Записки ЧСВВ*, III, 1-2, 3-4), "Преосвященний Стефан, єпископ Володимирський і Галицький та його відношення до унії русько-православної Церкви з римсько-католицькою в останній чверті XI ст." (*Записки ЧСВВ*, III, 1-2) та інші, монографія *Участіе свѣтскаго элемента в церковном управленіи*, выборное начало и "Соборность" в Кіевской митрополіи в XVI – XVII вѣках (Варшава, 1930)[80], огляди української церковної історіографії (*Записки ЧСВВ*, II, 3-4) й історіографії українського права: "Історично-правнича наука української еміґрації та правні ідеологічні напрямки в ній" (спільно з О. Заїкою, *Przewodnik Historyczno-prawny*, vol. V, Lviv, 1937) та інші публікації.

Третя ґенерація українських істориків на еміґрації – наукове покоління 1930-х років – мала багато спільного з попередньою ґенерацією. Вони вчилися також в істориків першої ґенерації, вони теж звернулися до студій над західно-европейськими (здебільшого німецькими) архівними матеріялами до історії України, й вони цікавилися переважно політичною й культурною історією. Але вони виховувалися в інших умовах, і певні впливи західно-европейської політичної думки 1920 – 1930-х років позначилися на їх наукових інтересах, темах і працях. Їм властиве було прагнення історичної синтези, але перші спроби їх у цьому напрямку були, мабуть, передчасні й подекуди мали надто публіцистичний характер. Здібні, а навіть талановиті, добре обізнані з західно-европейською історичною наукою й історіософією, вони здебільшого стали жертвою або

правими колами української еміґрації. Співробітник Українського Наукового Інституту в Берліні (з 1927). Дійсний член НТШ. Автор праць з історії української церкви та церковного права, бібліографічних та історіографічних оглядів наукової літератури. Ряд студій написав у співавторстві з дружиною Олександрою Заїкиною. Зник за нез'ясованих обставин під час приєднання Західної України до СРСР. Див. бібліографію його найважливіших праць: В.Т. Пашуто. *Русские историки-эмигранты в Европе.* Отв. ред. Б.В. Левшин. Москва, 1992, с. 130.

[80] В. Заикин. *Участие светского элемента в церковном управлении, выборное начало и "соборность" в Киевской метрополии в XVI и XVII вв.* Варшава, 1930. *Рецензія Д. Дорошенка в "Zeitschrift für osteuropäische Geschichte", Band. V, Heft 2, 1931, s. 263-264.*

важких економічних умов 1930-х років, або ж лихоліття II Світової війни. І все ж в українській історіографії вони залишили певний слід і добру пам'ять.

Безперечно, особливі надії подавав *Михайло Антонович*[81] (1909 – 1955), внук Володимира Антоновича й син Проф. Дмитра Антоновича (див. вище). Вихованець Українського Вільного Університету й Українського Наукового Інституту в Берліні, науковим співробітником якого він потім був, він почав із студій над Наполеонівською добою (його докторська дисертація присвячена діяльності кн. М.Г. Репніна, як віце-короля Саксонії[82]: *Князь Репнін, генерал-губернатор Саксонії*, Берлін, 1936). Працюючи в архівах Німеччині (Дрезден, Берлін, Кенігсберг, Данціґ) і Польщі, він зібрав чимало нового матеріялу для політичної історії України XVI – XVIII ст. Спочатку його цікавили українсько-німецькі зв'язки XVIII ст. Але незабаром він перейшов до ширших дослідів над історією козаччини й козацьких повстань XVI – XVII ст. Він опублікував кілька розвідок, з яких важливіші: "Студії з часів Наливайка", I-IV (*Праці Історично-Філологічного Товариства в Празі*, т. IV, Прага, 1942, і окремо, Прага, 1941); "Переяславська кампанія 1630 р." (*Праці Історично-Філологічного Товариства в Празі*, т. V, Прага, 1944, і окремо, Прага, 1944). Зладжена ним до друку монографія про гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, через воєнні обставини, не була надрукована.

М. Антонович видав також науково-популярну *Історію України*, в чотирьох невеличких томах (Прага, 1940 – 1942)[83], яка викликала критичні застереження. Головним чинником української історії, на думку М. Антоновича, був колонізаційний процес; натомість меншого значення надає він державницькому чинникові. М. Антоновичеві належить також короткий нарис історії України ("Geschichte der Ukrainischen Staatlichkeit") в збірнику *Handbuch der Ukraine*[84]. Наукова діяльність М. Антоновича була перервана в 1945 р. Він був депортований до СССР і загинув там у засланні.

---

[81] *Михайло Дмитрович Антонович* (1910 – 1952/?). Син Д.В. Антоновича. Науковий співробітник Українського Наукового Інституту в Берліні (1936 – 1941). Викладав в університетах у Бреслау та Відні. Доцент Віденського університету. В 1945 р. арештований в Берліні та депортований до СРСР. До початку 50-х років перебував у радянських концтаборах та в'язницях.

[82] *Микола Григорович Рєпнін-Волконський* (1778 – 1845). Малоросійський військовий генерал-губернатор (1816 – 1834). *Згодом генерал-губернатор Лівобережної України (див. вище).*

[83] М. Антонович. *Історія України*: У 4 т. Прага, 1941 – 1942, т. 1-4. Репринтне перевидання. Вінніпеґ, 1966.

[84] M. Antonovich. "Geschichte der ukrainischen Staatlichkeit", *Handbuch der Ukraine*. Leipzig, 1941. *В англійському виданні цього збірника ("Ukraine and its People" стаття М. Антоновича має назву: The History of the Ukraine).*

Передчасна смерть (р. 1936) обірвала діяльність *Ігоря Лоського*[85], вихованця Українського Вільного Університету й Українського Наукового Інституту в Берліні. Він також працював у німецьких архівах, досліджуючи історію українсько-німецьких культурних стосунків XVI – XVIII ст. Він опублікував, зокрема, такі розвідки: "Українці на студіях в Німеччині в XVI – XVIII ст." (*ЗНТШ*, т. 151, 1931); "Українські студенти в Ростоку й Кілі" (*Записки ЧСВВ*, т. IV, 1-2, Жовква, 1932); "Zur Geschichte der kulturellen Beziehungen zwischen Deutschland und der Ukraine im 17 und 18 Jahrhundert" (*Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen*, Polen, 1935, H. 29).

З вихованців Варшавського Православного Богословського Факультету, учнів Д.І. Дорошенка, *Іван Сойко*[86] працював над політичною історією України другої половини XVII ст., користуючися матеріялами польських архівів. Йому належить невеличка розвідка про "Портрет Андрея Войнаровського", що містить деякі нові дані для біографії цього діяча Мазепинської доби (*Мазепа*, т. II, Варшава, 1939)[87].

Інші молоді українські історики з цього покоління на еміґрації не змогли, через воєнні обставини, виступити на ширший шлях наукової діяльности.

Друга світова війна внесла великі зміни в становище української історичної науки на еміґрації. Насамперед вона знищила – і то цілковито – головні наукові осередки. Р. 1939 загинув Український Науковий Інститут у Варшаві та інші передвоєнні українські науково-академічні інституції й товариства на терені Польщі, зокрема Православний Богословський Факультет у Варшаві. Р. 1945 перестав існувати Український Науковий Інститут в Берліні, Український Вільний Університет і Українське Історично-Філологічне Товариство змушені були опустити Прагу й податися до Мюнхена, а Музей Визвольної Боротьби України, що зазнав великої руїни під час війни, фактично припинив свою наукову діяльність, а незабаром і саме існування. Разом з тим, були втрачені або ж цілковито знищені бібліотеки та архіви тих (та й інших українських) установ, загублені

---

[85] *Ігор Костянтинович Лоський* (1874 – 1936). Навчався в Українській гімназії у Києві. Студентський діяч у Берліні та Празі. Делеґат Міжнародного студентського з'їзду у Будапешті (1924). Одержав докторат УВУ (1927). Співробітник Українського Наукового Інституту в Берліні (1927 – 1932). З 1932 р. викладав історію у різних навчальних закладах у Львові.

[86] *Іван Сойко* (? – ?). Автор праць з історії України-Гетьманщини XVII – XVIII ст.

[87] *Розвідка І. Сойка про Митрополита Київського Йосифа Нелюбовича-Тукальського не була опублікована.*

були готові до друку (або й розпочаті друком) наукові праці, загинули й деякі українські науковці, в тім числі історики.

Але і в умовах воєнної руїни вільна українська історична наука не перестала існувати. Вона, правда, на короткий час (1941 – 1944) навіть пожвавлює свою дослідчу і видавничу діяльність (Берлін і особливо Прага), чому великою мірою сприяло об'єднання українських наукових сил старої й нової (воєнної) еміґрації. Українські історики з Києва, Харкова, Львова зустрічаються (головне, в Празі) після довгих десятиліть ізоляції, обмінюються своїм науковим досвідом, і, мимо всіх воєнних труднощів і цензурно-політичних перешкод тогочасної влади, працюють далі разом над розробленням актуальних проблем української історіографії.

Новим тереном української наукової праці на еміґрації по закінченні війни стає Баварія, зокрема Мюнхен і (на деякий час) Авґсбурґ. В Мюнхені, наприкінці 1945 року, відновлює свою науково-академічну діяльність Український Вільний Університет та Історично-Філологічне Товариство. Р. 1947 відновлено було Наукове Товариство ім. Шевченка (НТШ) з осередком у Мюнхені. В складі НТШ було утворено (на чолі з Б. Крупницьким) Історичну Комісію. Ще раніш, р. 1946, розпочинає наукову працю Церковно-Археографічна Комісія (при Апостольській Візитатурі)[88], заснована ще р. 1944 у Львові Митрополитом Андреєм графом Шептицьким. Того ж року утворено було в Мюнхені Українську Православну Богословську Академію[89] з катедрами історії України та історії Української Церкви, а також Науково-Дослідний Інститут української мартирології[90],

---

[88] Церковно-Археографічна Комісія при Апостольській Візитатурі українців-католиків. Заснована у березні 1944 р. у Львові. Поновила свою діяльність 13 серпня 1946 р. Існувала до середини 50-х років. Під маркою комісії вийшли студії О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, Б. Крупницького, В. Гришка та інших учених. Див.: В. Ленцик. "Церковно-Археографічна Комісія при Ап. Візитатурі українських католиків у Німеччині", *Сьогочасне й минуле*. Мюнхен, 1948, № 1, с. 70-72; В. Ленцик. "Церковно-Археографічна Комісія (Львів-Мюнхен)", *Український Історик*. Нью-Йорк, Торонто, Київ, Львів, Мюнхен, 1997, с. 121-136.

[89] Богословсько-Педагогічна Академія УАПЦ (Мюнхен, 1946 – 1950). Вища церковна школа з 4-річним навчанням для підготовки православного духовенства. Ректор – професор П. Ковалів. Складалася з двох факультетів: богословського та педагогічного. В 1948 р. визнана Баварським урядом. Видавала часопис *Богослов, Збірник богословсько-наукових праць*. Див.: П. Ковалів. "Богословсько-Педагогічна Академія УАПЦ в Мюнхені", *Сьогочасне й минуле*. Мюнхен, 1948, № 1, с. 66-68.

[90] Науково-Дослідний Інститут Української Мартирології (НДІУМ). Заснований 10 серпня 1948 р. Див.: О. Оглоблин. "Інститут Української Мартирології (НДІУМ)", *Сьогочасне й минуле*. Мюнхен, 1948, № 1, с. 69-70.

який займався збиранням і студіюванням матеріялів, головне, з найновішої історії України. В Авґсбурзі наприкінці 1945 року було засновано Українську Вільну Академію Наук (УВАН), що мала на меті відновити традиції вільної української науки й продовжила наукову працю Київської Української Академії Наук, фактично перервану на початку 1930-х років. В складі УВАН було утворено Історичну Секцію на чолі з Д.І. Дорошенком. З'явилися й інші наукові інституції та видавництва, які цікавилися питаннями історії України та допоміжних історичних наук (Інститут Родознавства та Знаменознавства).

З 1940-х років починаючи, важливого значення набирає новий український науковий осередок у Римі, що, користуючися багатими матеріялами ватиканських і римських архівів та бібліотек, розпочав систематичні наукові досліди й публікації з історії Церкви. Тут відновлено було видавництво отців Василіян *Analecta OSBM* (переважно в латинській мові), в трьох секціях 1) *Opera* (монографії), 2) властиві *Записки ЧСВВ* (статті, документи), Miscellanea, бібліографія й 3) *Документи римських архівів по церковним справам европейського Сходу* (*Monumenta Vaticana Historiam Ucrainae Illustrantia*). В *Записках ЧСВВ* (*Analecta OSBM*), окрім церковних дослідників, беруть участь також світські українські історики.

З розселенням української еміґрації, в Західній Европі й Америці утворилися нові й більш менш сталі осередки вільної української науки, зокрема історичної. Нині такими осередками є в *Америці*:

Українська Вільна Академія Наук (The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.)[91] з осередком у Нью Йорку, в складі

[91] Українська Вільна Академія Наук (УВАН, 1945 – дотепер). Заснована у листопаді-грудні 1945 р. у м. Авґсбурґ як спадкоємиця ВУАН 20-х – початку 30-х років. Перший президент УВАН – Д.І. Дорошенко (1945 – 1951). В 1946 – 1948 рр. УВАН складалася з 18 наукових груп, які пізніше перетворилися на секції та відділи. Після переїзду (1949 – 1952 рр.) більшої частини української еміґрації до Сполучених Штатів та Канади ряд інституцій та осередків УВАН були також переміщені. В 1949 р. до Вінніпеґу було перенесено Президію УВАН. Поступово перетворилася на своєрідну федерацію інституцій, які існували в різних країнах (США, Канада, Німеччина). Керівництво Академією перебрала на себе Світова президія УВАН (спочатку діяла в Канаді, пізніше – в США), яка невдовзі припинила існування. Див.: *Українська Вільна Академія Наук, 1945 – 1965: Ювілейне видання.* Нью-Йорк, 1967; В. Плющ. "Короткий нарис історії Української Вільної Академії у Німеччині", *Українські наукові вісті.* Мюнхен, 1970/1971, № 1/2, с. 5-35; В. Маруняк. *Українська еміґрація в Німеччині і Австрії по другій світовій війні*: У 2 т. Мюнхен, 1985, т. 1: *Роки 1945 – 1951,* с. 178-180; L. Wynar. "Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945 – 1952", *Ethnic Forum.* Kent, 1988, vol. 8, № 1, p. 40-72; L. Wynar. "Ukrainian Scholarship in Postwar Germany, 1945-52", *The*

якої є Історична Секція (Голова Проф. Оглоблин) і при ній, як автономна установа, Комісія для дослідів над пореволюційною Україною (голова Проф. І. Решетар). Праці цих установ друкуються, головне, у виданнях УВАН – *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences*[92] (англійською мовою) й *Науковий Збірник*[93] (українською мовою).

Наукове Товариство ім. Шевченка (Schevchenko Scientific Society) з осередком у Нью Йорку, в складі якого є Історична Комісія (голова Проф. М. Чубатий), праці якої друкуються в загальних виданнях НТШ (українською мовою – в *Записках НТШ*, англійською – в *Proceeding*).

Року 1953 спільними силами обох українських наукових інституцій в U.S.A. відбувся І Український Науковий З'їзд, в складі якого працювала також Історична Секція.

В *Европі* досліди в царині української історії провадять Історична Секція Української Вільної Академії Наук (Мюнхен), на

Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II. Ed. by W. Isajiw, Yu. Boshyk, R. Senkus. Edmonton, 1992, p. 311-337; М. Антонович. "50-річчя Української Вільної Академії Наук", *УІ*, 1995, т. 32, № 1/4, с. 73-81; О. Домбровський. "До історії Української Вільної Академії Наук у США (Протокол зі засідання управи академії в США, що відбувся 17 грудня 1966 року в Нью-Йорку)". В кн.: О. Домбровський. *Студії з ранньої історії України: Зб. праць*. Львів; Нью-Йорк, 1998, с. 349-355.

[92] *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.* Неперіодичний збірник УВАН у США. Видався з 1951 р. в Нью-Йорку. Друкувалися наукові розвідки та матеріяли з різних наукових галузей і дисциплін, рецензії та огляди, хроніка та інформація. Видавалися спеціяльні тематичні випуски, присвячені М. Драгоманову (Vol. 2, № 1), пам'яті А. Марголіна (Vol. 7, № 23/24) та В. Вернадського (Vol. 13, № 35/36), а також нариси української історіографії Д. Дорошенка – О. Оглоблина (Vol. 5/6, № 18/20), студії з лінгвістики (Vol. 8, № 25/26), праці з історії постреволюційної України та СРСР (Vol. 9, № 27/28) та економіки (Vol. 13, № 33/34), монографії О. Повстенка *The Cathedral of St. Sophia in Kiev* (Vol. 3/4, № 10/12), Н. Полонської-Василенко. *The Settlement of the Southern Ukraine (1750 – 1775)* (Vol.4/5, № 14/15) та інші. До 1980 р. вийшло 34 томи (38 номерів у 22 випусках). Див.: Ю. Луцький. "Аннали УВАН", *УІ*, 1995, т. 32, № 1/4, с. 82-86. Див. огляд змісту перших десяти томів *Анналів*: *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.: Index volumes 1-10 (1951 – 1963)*. Compiled by J. Danko. New York, 1963.

[93] *Науковий Збірник: Українська Вільна Академія Наук у США*. Неперіодичний збірник УВАН у США. Вийшло 4 випуски: у 1952 р. – присвячений пам'яті Першого Президента УВАН Дмитра Івановича Дорошенка (головний редактор – М. Ветухів); у 1953 – Пам'яті Аркадія Животка (головний редактор – М. Ветухів); у 1977 р. – на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина (відп. редактор – Василь Омельченко); у 1999 р. – до 50-ліття УВАН (головний редактор – Марко Антонович). Друкувалися наукові праці з історії, літератури, мовознавства, бібліографії тощо.

чолі з Проф. Б. Крупницьким і Проф. Н. Полонською-Василенко; Наукове Товариство ім. Шевченка у Франції (Сарсель), де працюють Проф. І. Борщак і Проф. О. Шульгин; Василіянський науковий осередок у Римі; Український Вільний Університет і Церковно-Археографічна Комісія (Мюнхен).

Починаючи з 1954 р. кілька українських істориків об'єдналися в Інститут для дослідження СССР[94] (Мюнхен), і видавали свої праці в інститутських періодиках *Ukrainian Review* та *Український Збірник*, друкували у вигляді книг дослідження з сучасної української історії.

З українських істориків (та істориків права) продовжували свою наукову діяльність на еміґрації (повоєнній): М. Андрусяк, І. Борщак, І. Витанович, В. Гришко[95], Д. Дорошенко, В. Дубровський, Б. Крупницький, О. Оглоблин, Л. Окіншевич, Д. Олянчин, Я. Падох[96], Н. Полонська-Василенко, О. Пріцак, о.Й. Скрутень, Д. Соловій, І. Токаржевський-Карашевич, П. Феденко, М. Чубатий, В. Шугаєвський, О. Шульгин, А. Яковлів.

Праця цієї (старшої) ґенерації українських істориків на еміґрації присвячена була, головним чином, політичній і культурній історії України, історіографії, історії Церкви, історії права, історіософічним та методологічним проблемам української історії, допоміжним історичним наукам. В своїх дослідах вони приділяють велику увагу історичній синтезі. Помітно, що наукові інтереси сучасної української історіографії поширюються також на історію Східної Европи в цілому.

Після II Світової війни на полі української історіографії виступає нове покоління (*четверта ґенерація* на еміґрації) істориків.

---

[94] Інститут для вивчення СРСР (Мюнхен, 1955 – 1972). Науково-дослідна інституція, заснована на фінансовій базі уряду США, яка проводила дослідження з радянології та історії СРСР, у т. ч. з історії України. Інститут випускав кількома мовами періодичні та неперіодичні видання, зокрема *Український збірник* (1954 – 1960, 17 випусків) та *Ukrainian review* (1955 – 1960, 9 випусків).

[95] *Василь Тодосьович Гришко* (1897 – ?). Історик права. Член Комісії для виучування історії західно-руського та українського права при ВУАН. Репресований на початку 30-х років. На еміґрації з 1944 р. Професор УВУ. Учасник гетьманського руху на еміґрації.

[96] *Ярослав Миколайович Падох* (1908 – 1998). Адвокат, історик права. Навчався у Львівському (1927 – 1928) та Краківському університетах (1931) та УВУ. Професор УВУ. З початку 50-х років у США. У 1956 – 1974 рр. займався приватною адвокатською практикою. Голова НТШ в Америці. Див. про нього: *Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada.* Ed. D.M. Shtohryn. Champaign, 1975, p. 238-239; Див. бібліографію його праць: Я. Падох. "Із друкованих праць автора", Я. Падох. *Лев Окіншевич – видатний історик державного права України-Гетьманщини XVII – XVIII ст.* Нью-Йорк; Мюнхен, 1985, с. 39-40.

До нього належать як ті науковці, що розпочали свою діяльність ще перед війною, але внаслідок різних причин могли розгорнути її лише тепер, так і молодші віком науковці, що завершили свою наукову підготовку вже в 1940-х роках. Продовжуючи державницькі традиції української історіографії першої половини нашого століття, ці українські історики вже визначилися своїми науковими працями й здобули собі певне місце в українській історіографії. Їх увага звернута, головне, на історію України XX століття, історію української Церкви, історію української громадської думки, допоміжні історичні науки.

Зокрема треба визначити праці *Проф. Івана Решетаря*, мол. (John S. Reshetar, jr.)[97] (американець українського роду) над найновішою історією України (монографія *The Ukrainian Revolution, 1917-1920. A Study in Nationalism*, Princeton, 1952, та інші публікації), *о. Др. Атанасія Великого*[98], ЧСВВ над історією Церкви (низка доку-

---

[97] *Джон Стефан Решетар* (нар. 1924). Американський політолог, совєтолог та історик українського походження. Закінчив коледж Вільямса (1945), Гарвардський університет (1946). Захистив докторську дисертацію "Україна та революція (1917 - 1920)" у Гарвардському університеті (1950). Викладав політичні науки в Прінстонському, Гарвардському, Пенсільванському університетах та Вашингтонському університеті в Сієтлі. Дійсний член УВАН, Американської академії політичних і суспільних наук, Західної славістичної асоціяції. Автор праць з історії української революції та національно-визвольних змагань 1917 - 1920 pp., а також студій, присвячених політичній історії СРСР. Див. про нього: *Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada*. Ed. D.M. Shtohryn. Champaign, 1975, p. 270-271.

[98] *Атанасій Григор Великий* (1911 - 1982). Навчався в УВУ в Празі (1940 - 1944), Папському орієнтальному інституті (1946 - 1948) у Римі. Докторати: УВУ (1944), історія; Григоріянський папський університет у Римі (1948), теологія. В 1946 р. висвячений на священика. Віце-ректор (1948 - 1953, 1955 - 1960) та професор (1961 - 1963) Української Папської Колеґії Св. Йосафата в Римі. Президент Українського Богословського Наукового товариства (1960 - 1965). Протоархимандрит католицького чернечого ордена (чина) Св. Василя Великого (1963 - 1976). Секретар Комісії Східних Церков Ватиканського Собору (з 1960). Дійсний член НТШ, співредактор *Енциклопедії українознавства*. Консультант Комісії ревізії кодексу церковного права. Підготував 5-ти томний переклад та історію текстів Собору українською мовою. Автор праць з історії Української греко-католицької церкви XVI - XX ст. Під його редакцію опубліковано ряд документальних матеріялів з ватиканських архівів стосовно історії України. Див. про нього: "Помер протоархимандрит Атанасій Великий", *Свобода*. Джерсі-Сіті, 1983, 4 січ., № 1, с. 1; М. Марунчак. *Біографічний довідник до історії українців Канади*. Вінніпеґ, 1986, с. 106; "Отець-василіянин Атанасій Великий", *Старожитності*, 1993, № 17/18, с. 4-9; С.М. Плохій. "Від Якова Суші до Атанасія Великого: (Огляд видань римських джерел з історії української церкви)", *Укр. археографічний*

ментальних розвідок з історії української Церкви XVII ст., опублікованих в *Analecta OSBM*). *О. Іриней Назарко*[99], ЧСВВ опублікував в *Analecta OSBM* збірку ватиканських документів до історії України: *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia*, vol. I (1075 – 1700), vol. II (1700 – 1953), Roma, 1953 – 1954 та монографію *Святий Володимир Великий, володар і хреститель Руси-України (960 – 1015)*, Рим, 1954. *О. Ісідор Нагаєвський*[100] написав монографію *Кирило-Методіївське християнство в Руси-Україні*, Рим, 1954. *Леонід Соневицький*[101] опублікував монографію *Український єпископат Перемиської і Холмської єпархій в XVI – XVII ст.*, Рим, 1955. Також згадаємо праці *Павла Грицака*[102] з історії середньовічної України,

щорічник: Нова серія. Київ, 1993, вип. 2, т. 5, с. 6-14; О. Пріцак. "О. Атанасій Великий, ЧСВВ – археограф", *Історія української археографії: Персоналії*. Київ, 1993, вип. 1: М. Костомаров, Д. Багалій, В. Антонович, М. Грушевський, о. А. Великий, с. 73-83.

[99] *Іриней Назарко* (1905 – 1976). Католицький священик, чернець-василіянин. Висвячений 1930 р. Навчався у Відні та Інсбруці. З 1941 р. – ігумен монастиря Св. Онуфрія у Львові. На еміґрації з 1944 р. З 1946 р. – в США. Редагував василіянський часопис *Світло* (1946 – 1948). Одержав докторат Оттавського університету (1950). Професор Монреальського та Оттавського університетів. З 1953 р. – у Римі. Ректор Української Папської Семінарії св. Йосафата у Римі (1955 – 1966). З 1966 р. – у Канаді. Див. про нього та його наукові студії: А. Пекар. "Пам'яті о. д-ра Іринея Назарка, ЧСВВ", *УІ*, 1977, № 1/2, с. 132-135.

[100] *Ісидор Нагаєвський* (1908 – 1989). Український католицький священик, історик. Політичний в'язень польського концтабору Береза Картузька, німецьких та радянських тюрем. Капелан в українській стрілецькій дивізії СС "Галичина" (1943 – 1945). Військовополонений (1945 – 1947). Одержав докторат УВУ (1953). Професор Українського Католицького Університету в Римі. Автор праць з історії української церкви та християнства в Руси-Україні, синтетичних оглядів історії, статей на релігійні та педагогічні теми, мемуарів.

[101] *Леонід Михайлович Соневицький* (1922 – 1966). Народився у родині викладача клясичної філології. Навчався у Львівському державному університеті ім. І. Франка (1940 – 1941), Віденському (1945 – 1946), Мюнхенському університетах (1946 – 1948), УВУ (1945 – 1946) та Колюмбійському університеті (1952 - 1953, 1957 – 1959). Докторат УВУ (1948). На еміґрації з 1943 р. Секретар Історичної комісії НТШ в Европі та Церковно-Археографічної Комісії при Апостольській Візитатурі українців-католиків (1949 – 1950). Заступник голови Історичної секції УВАН у США (1951 – 1961) та секретар Управи УВАН. Літературний редактор англомовних *Анналів* та *Ukraine: A Concise Encyclopedia*. Див. про нього: О. Оглоблин. "Леонід Соневицький (1922 – 1966)". В кн.: О. Оглоблин. *Студії з історії України: Статті і джерельні матеріяли*. За ред. Л. Винара. Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995, с. 260-261.

[102] *Павло Євгенович Грицак* (1925 – 1958). Народився у родині професора Перемиської гімназії. Під час Другої світової війни служив в українській стрілецькій дивізії СС "Галичина". Навчався в УВУ, Мюнхенському та Міннесотському університетах. Вивчав середньовічну історію в Фордхемському університеті в Нью-Йорку під керівництвом відомого польського історика О. Га-

Володимира Мацяка[103] про Галицько-Волинську державу XIII і XIV ст.; *Любомира Винара*[104] про козацький період; *Івана Лисяка-Рудни-*

лецького. Автор праць з історії Галицько-Волинської Русі та спогадів, присвячених дивізії СС "Галичина". Див. про нього: М. Ветухів. "Пам'яті Павла Грицака (Історик-співробітник УВАН у ЗДА)", *Свобода*. Джерзі-Сіті, 1958, 8 квіт., № 66, с. 3; "Pavlo Hrycak: (obituary)", *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States*. New York, 1958, vol. 6, № 3/4, p. 1447-1448; О. Городиський. "Вступне слово", П. Грицак. *Вежі й кулемети: (Спогади)*. Мюнхен, 1959, с. 7-9.

[103] *Володимир Мацяк* (? – 1979). Український історик, дослідник національної історіографії та історії Галицько-Волинської держави. Див. наприклад: *Галицько-Волинська Держава 1290 – 1340 у нових дослідах: Огляд історіографії та проблематики*. Авґсбурґ, 1948; "Українська історіографія на нових шляхах", *Літературно-науковий вісник*. Мюнхен, 1949, № 2, с. 256-262; та інші.

[104] *Любомир Роман Винар* (нар. 1932). Учень та товариш проф. О. Оглоблина. Навчався в УВУ, Мюнхені та Клівленді (1959). Одержав докторат УВУ з історії (1957). Президент Академічної Ради Етнічних Дослідів, заступник голови Історично-Філософічної секції НТШ (1975 – 1978), заступник голови Асоціяції для дослідження проблем національностей (1978 – 1980), голова Комісії для дослідження української еміґрації при УВАН у США (80-і роки). Президент Українського Історичного Товариства та Міжнародного товариства ім. М. Грушевського, редактор-засновник журналу *Український Історик* (з 1963). Редактор міжнародного часопису етнічних студій *Ethnic Forum* (з 1980). З 1969 р. – професор Кентського державного університету. З 1971 р. – директор Центру етнічних дослідів при Кентському державному університеті (США). Професор історії України УВУ в Мюнхені. Дійсний член НТШ та УВАН у США, Американської Історичної Асоціяції та багатьох наукових товариств Европи та Америки. Див. про нього: О. Оглоблин. "Слово про Любомира Винара", *УІ*, 1981, № 1/4, с. 5-6; І. Гирич. "Засновник грушевськознавства", Л. Винар. *Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації*. Вступна стаття І. Гирича. Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995, с. 18-22; О. Баран. "Любомир Винар (З нагоди 65-ліття)", *УІ*, 1997, № 1/4, с. 11-32; О. Домбровський. "Любомир Винар – будівничий української історіографії в діяспорі", *Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану професора М.П. Ковальського з нагоди 70-річчя*. Острог; Нью-Йорк, 1999, с. 245-251; А. Жуковський. "Любомир Винар: життя, діяльність і творчість", *На службі Кліо: Зб. наук. праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльности*. Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000, с. 15-41; Л. Биковський. "Наша співпраця: риски до портрета Л. Винара", *Там само*, с. 62-70; І. Гирич. "Біля джерел наукового грушевськознавства", *Там само*, с. 85-93; [А. Атаманенко]. "Сорок років служіння науці (Праці засновника і редактора "Українського Історика" про журнал)". В кн.: Любомир Винар. *"Український Історик": сорок років служіння науці. 1963 – 2003. Статті і матеріяли*. Нью-Йорк; Острог, 2003, с. 9-25; А. Атаманенко. Любомир Роман Винар як редактор "Українського Історика". *УІ*, 2003, №1/5, с. 17-38. Див. бібліографію публікацій про професора Л. Винара: С. Чолган. "Матеріяли про Любомира Винара: Вибрана бібліографія", *Там само*, с. 779-801. Див. бібліографію його праць: "Вибрана бібліографія Любомира Винара", *Вісті УВАН*, 1970, № 1, с. 63-67; Д. Штогрин. "Вибрана бібліографія праць Любомира Винара", *УІ*, 1981, № 1/4, с. 28-57; Д. Штогрин. "Вибрана

цького[105] з історії української громадської думки XIX ст.; *Др. Петра Ісаєва*[106] та *Івана Левковича*[107] з української церковної історії; *Богдана Галайчука*[108] та *Сократа Іваницького*[109] з історії українського права;

бібліографія праць Любомира Винара", *Любомир Р. Винар. Історик, педагог, бібліограф: З нагоди 30-ліття науково-академічної діяльности, 1950 – 1980.* Нью-Йорк; Торонто, 1982, с. 34-63; С. Чолган. "Грушевськіяна Любомира Винара: Бібліографічний довідник: І. Праці Любомира Винара про М. Грушевського; II. Праці про Любомира Винара: (Вибрана бібліографія)", *УІ*, 1997, т. 34, № 1/4, с. 238-274; *Любомир Винар: Біобібліографічний покажчик (1950 – 1997).* Укл. Н.І. Кошик, Л.Я. Кужель; відп. ред. М.М. Романюк; вступн. ст. А. Жуковського. Львів; Київ; Париж; Нью-Йорк; Торонто, 1998.

[105] *Іван Павлович Лисяк-Рудницький* (1919 – 1984). Закінчив Академічну гімназію у Львові (1937 – 1939), навчався у Берлінському (1940 – 1941), Празькому (1942 – 1944) університетах, Інституті міжнародних досліджень у Женеві (1946 – 1951) та Колюмбійському університеті (1953). Професор Ла-Сальського коледжу в Філядельфії, Американського університету у Вашинґтоні, Альбертського університету в Едмонтоні (1971 – 1984). Один із засновників Канадського Інституту Українських Студій (1976). Див. про нього: "Іван Лисяк-Рудницький", *Бюлетень КІУС*, 1984, т. 8, № 2, с. 2-3; І.С. Хміль. *Деякі проблеми історії України крізь призму бачення І. Лисяка-Рудницького.* Київ, 1993; Я. Грицак. "Іван Лисяк-Рудницький: (нарис інтелектуальної біографії)", *Сучасність*, 1994, № 11, с. 73-96; Його ж. "...Холодну війну розхолодити...": до спроби налагодження зв'язків між українськими інтелектуалами Заходу та УРСР", *Mappa Mundi: Зб. наук. праць на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя.* Ред. колегія І. Гирич, Я. Грицак та ін. Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996, с. 875-903.

[106] *Петро Іванович Ісаїв* (1905 – 1973). Закінчив Львівський університет (1931). На еміґрації з 1944 р. Докторат УВУ (1947). Див.: М. Ждан. "Петро Маркіян Ісаїв", *УІ*, 1974, № 1/3, с. 176-178; М. Комариця. "Ісаїв П.-М.", *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника.* За ред. М.М. Романюка. Львів, 1994, вип. 1, с. 83-84.

[107] *Іван Левкович* (? – ?). Учень М. Кордуби. Автор праць з історії Волині.

[108] *Богдан-Тадей Галайчук* (1911 – 1974). Закінчив Лювенський католицький університет у Бельгії (1935). Докторати: Інсбрукський університет (1946), політичні науки; УВУ (1948), право. Член НТШ. З 1949 р. в Арґентині. З 1959 р. – надзвичайний, а з 1963 р. – звичайний професор міжнародного публічного права у Pontificia Universidad Católica у Буенос-Айресі. Викладав в Католицькому Інституті Культури в Буенос-Айресі, а також у державних університетах в Сальвадорі, Лімі, Каракасі, Кіто та інших латиноамериканських центрах, а також на спеціяльних курсах у Міністерстві закордонних справ Арґентини. Автор праць з історії міжнародного права, зокрема студій, присвячених правовому статусу України після Другої світової війни та історії дипломатії. Див. про нього: "Біографічні нотатки авторів: Галайчук Богдан-Тадей", *ЗНТШ.* Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962, т. 169: *Зб. на пошану З. Кузелі*, с. 556; "Богдан Тадей Галайчук (некролог)", *Свобода.* Джерсі-Сіті, 1974, 13 серп., № 142, с. 5.

[109] *Сократ Омелянович Іваницький* (1897 – 1974). Український правник, історик права. Сотник УСС. Викладав в Українському Технічно-Господарському Інституті в Мюнхені. Автор праць з історії права України-Гетьманщини XVII – XVIII ст., у т.ч. присвячених юридичним аспектам Переяславської угоди 1654 р.

Юрія Крохмалюка[110] з української військової історії; *Др. Вячеслава Сенютовича-Бережного*[111] з української геральдики та генеалогії; та інших.

Др. Григорій Лужницький[112] написав *Українська Церква між Сходом і Заходом*, Філадельфія, 1954, та інші публікації), *Іван*

[110] *Юрій Тис* (псевдонім Крохмалюк, 1904 – ?). Український письменник, редактор та військовий діяч. Закінчив Віденську Вищу Технічну Школу. Працював інженером. Брав участь у Другій світовій війні. Майор української стрілецької дивізії СС "Галичина". Один із засновників Товариства українських вчених, артистів, літераторів у Буенос-Айресі. Працював у Детройті. Редаґував часопис *Терем*.

[111] *В'ячеслав Георгійович Сенютович-Бережний* (1902 – 1992). Український та російський історик, дослідник генеалогії та геральдики. Під час громадянської війни служив у російській армії генерала А. Денікіна (1919 – 1920). На еміґрації з 1921 р. Закінчив Белградський університет (1925). Працював службовцем у банках у Белграді (1925 – 1941) та Мюнхені (1942 – 1947). 12 травня 1947 р. захистив докторську дисертацію "Шляхта землі волинської та її участь в українськім національнім та культурнім житті" в УВУ під керівництвом Н. Полонської-Василенко. Старший асистент УВУ при катедрі історії України (1947 – 1948) та викладач геральдики. З 1952 р. – у США. Працював клерком у Нью-Йорку (1954 – 1964). Член НТШ, Українського Генеалогічного Геральдичного та Українського Історичного Товариств. Автор праць з української генеалогії та геральдики XVI – XIX ст., історії української шляхти XIV – XV ст. Див. про нього: "В. Сенютович-Бережний – доктор філософії", *Рід та Знамено*. Франкфурт, 1947, № 3, с. 38; "Біографічні нотатки авторів: Сенютович-Бережний В'ячеслав", *ЗНТШ*. Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962, т. 169: *Зб. на пошану З. Кузелі*, с. 571; *Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada*. Ed. D.M. Shtohryn. Champaign, 1975, p. 293; Т. Романюк. "Українські дослідники геральдики та генеалогії на еміграції: (матеріали до бібліографії)", *Друга наук. геральдична конф.: Зб. тез, повідомлень та доповідей: (Львів, 19-21 листопада 1992 р.)*. Львів, 1992, с. 63; О.Н. Наумов. "Журнал "Новик" и развитие русской генеалогии в эмиграции (1930 – 1950-е годы)", *Отечественные архивы*, 1994, № 6, с. 13.

[112] *Григорій Леонідович Лужницький* (1903 – 1990). Письменник, історик української літератури. Навчався в Львівському Таємному Університеті (1921), Грацькому університеті (1921 – 1922), Карловому університеті у Празі (1925). Докторат: Празький університет (1926), слов'янська культура та філологія. Літературний редактор у видавництві "Українська преса" у Львові. На еміґрації з 1944 р. Професор Пенсільванського університету у Філядельфії. Див. про Г. Лужницького: *Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada*. Ed. D.M. Shtohryn. Champaign, 1975, p. 190. Див. бібліографію його праць: Л. Рудницький. "Матеріяли до бібліографії праць Григора Лужницького", *Зб. праць і матеріялів на пошану Григорія Лужницького (1903 – 1990)*. Відп. ред. В. Ящун. Львів; Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; 1996, с. 11-39. Протягом 90-х років в Україні перевидано ряд його праць: *Посол до Бога: Українська історико-релігійна драма*. Івано-Франківськ, 1996; *Вибране: Історичні драми, наукові праці*. Івано-Франківськ, 1998.

Власовський[113] опублікував *Нарис історії української православної церкви*, в двох томах, Нью-Йорк, 1955, 1956.

Обставини еміґраційного життя після II Світової війни, зокрема важкі матеріяльні умови, не сприяли виданню наукових праць з історії України, більшість яких залишається ще в рукопису. З окремих науково-історичних публікацій треба згадати: монографії Б. Крупницького про Гетьмана Данила Апостола (УВАН), Л. Окіншевича про значне військове товариство в Україні – Гетьманщини XVII – XVIII ст. (*ЗНТШ*, т. 157, Мюнхен, 1948), А. Яковлева про Український кодекс 1743 року (*ЗНТШ*, т. 159, Мюнхен, 1949), монографію Н. Полонської-Василенко *Заселення Південної України (1750 – 1775)*, спеціяльний випуск *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.*, vol. IV-V, No.4(14)-1(15), New York, 1955; І. Борщака про *Історію Русів* (франц. мовою), збірник, присвячений 300-літтю Хмельниччини (*ЗНТШ*, т. 156, Мюнхен, 1948), *Історію України* Івана Холмського[114] (псевдо) (НТШ, 1949, Мюнхен), праці А. Яковлева й О. Оглоблина про Переяславську угоду 1654 року, український переклад *Історії Русів* (підготовлений В. Давиденком і редаґований О. Оглобиним, Нью-Йорк, 1956); окремі розвідки з *Мазепинського збірника* УВАН (в цілості ще не видрукований), окремі розвідки із збірника Церковно-Археографічної Комісії *Теорія III Риму* (Мюнхен, 1951 – 1954); історичні статті в *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.*, *Proceedings* НТШ, *Ювілейному Науковому Збірнику Українського Вільного Університету*, т. V (Мюнхен, 1948), *Analecta OSBM*, *Україні*

---

[113] *Іван Федорович Власовський* (1883 – 1969). Церковний діяч, історик церкви, православний священик, педагог. Закінчив Київську духовну академію (1908). Викладав у гімназіях на Полтавщині (1909 – 1918). Директор гімназії в Луцьку (1918). Член Товариства ім. Петра Могили в Луцьку. Депутат Польського сейму (1928 – 1930). Політв'язень польського концтабору Береза Картузька. Редактор часопису *Церква і нарід* (1935 – 1938). Секретар Адміністратури УАПЦ (1942 – 1943). На еміґрації з 1944 р. Директор Канцелярії Священного Синоду УАПЦ (1945 – 1948). З 1948 р. – у Канаді. Професор Колеґії Св. Андрія. Автор чотирьохтомної студії: *Нарис історії української православної церкви.* Нью-Йорк; Бавнд Брук, 1955 – 1961, т. 1-4 (перевидання Київ, 1998). Див. про нього: *Іван Власовський – пропам'ятна книга.* Зредаґували Протопресвітер о. Ф. Кульчинський, М. Муха. Торонто, 1974; М. Марунчак. *Біографічний довідник до історії українців Канади.* Вінніпеґ, 1986, с. 115; Див. бібліографію його праць: М. Бойко. "Бібліографія наукової спадщини проф. Івана Власовського". Зібрав М. Муха, впорядкував д-р М. Бойко, *Іван Власовський – пропам'ятна книга.* Зредаґували Протопресвітер о. Ф. Кульчинський, М. Муха. Торонто, 1974, с. 88-94.

[114] І. Холмський. *Історія України.* Мюнхен, 1949. Іван Холмський – псевдонім І. Крип'якевича. Студія перевидана під тим же псевдонімом в Нью-Йорку в 1971 р.

(Париж), збірниках *Рід та Знамено*[115] (I-IV, 1947) та інших виданнях українських наукових, церковних та громадських установ і товариств, приватних видавництв та осіб. Декілька праць з сучасної української історії були опубліковані в *Ukrainian Review* та *Українському збірнику*, виданому Інститутом для дослідження СССР. Чимало наукових праць (меншого розміру) було опубліковано в загальних журналах та збірниках.

Наслідком співпраці українських істориків був складний історичний відділ в *Енциклопедії Українознавства*, т. І, вид. НТШ (Мюнхен – Нью Йорк, 1949 та Париж – Нью-Йорк, 1955), а також в англомовній *Українській Енциклопедії*, яка тепер друкується в U.S.A.

Завдяки ініціятиві українських громадських приватних видавництв (Ню-Йорк, Вінніпеґ), перевидано праці В. Липинського *Україна на переломі* й *Листи до братів-хліборобів*, *Історія України в 1917 – 1918 р.р.*, т.т. І-ІІ Д.І. Дорошенка, *Велику історію України*, *Історію українського війська* й *Історію Української Культури* (видані І. Тиктором у Львові в 1930-х р.р.), й розпочато перевидання 10-томової *Історії України-Руси* М. Грушевського.

---

[115] *Рід та знамено*. Франкфурт; Майнц-Кастель, 1947. Часопис, присвячений знаменництву та родовідній справі. Вийшло 4 номери накладом по 100 примірників кожний. Див. про часопис та огляд його змісту: М. Дмитрієнко, О. Ясь. "Часопис "Рід та Знамено" і його внесок у розвиток української еміґраційної історіографії", *Бібліотечний вісник*, 1997, № 1, с. 32-37.

СПОГАДИ

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ
Рим

МОЇ СПОГАДИ ПРО ПОДІЇ, ЗВ'ЯЗАНІ З РОТТЕРДАМСЬКОЮ ТРАҐЕДІЄЮ

ВСТУП

В архіві Євгена Онацького, що знаходиться в Центрі дослідження історії еміґрації при Міннесотському університеті (Immigration History Research Center. University of Minneapolis) ми віднайшли його працю "Мої спогади про події, зв'язані з роттердамською трагедією" (Фонд Євгена Онацького, скриня № 37, течка "Андрій Мельник, 1940")[1]. Спогади датовані 18 квітня 1940 р. і складають шість машинописних сторін.

Проф. Євген Онацький (13.I.1894 – 27.X.1979), історик, енциклопедист, мемуарист і політичний діяч, був одним із найближчих співробітників полковника Євгена Коновальця в Проводі Українських Націоналістів (ПУН) в 1930-их роках. Він був членом і секретарем Української Центральної Ради в 1917 році і редактором *Вістей* Української Центральної Ради. В 1939 році Онацький був одним із головних організаторів II Конґресу ОУН в Римі, на якому вибрано головою ПУН-ОУН полковника Андрія Мельника. До кінця життя він був видатним членом ОУН, близьким співробітником А. Мельника. У спогадах про вбивство Коновальця, Онацький пише, що уважав за потрібне "зафіксувати на папері все, що знаю про події, зв'язані з роттердамською трагедією, бо час упливає..." (стор.1). Спогади Онацького з'ясовують деякі важливі справи, пов'язані безпосередньо з останніми днями життя Є. Коновальця. Автор подає рівночасно важливі дані про реакцію на смерть Коновальця урядових кругів Італії і Голляндії, як також відгук тогочасної преси на цей атентат. Не вдалося нам установити, чи ці спогади Онацького вже раніше були друковані в періодиці, але в бібліографії праць

[1] Onatsky Evhen Papers, Box 37. File "Melnyk Andrii 1940", Immigration History Research Center, University of Minnesota.

Онацького вони не зареєстровані[2]. Отже, можна припустити, що ці спогади друкуються вперше.

В 1958 році, у зв'язку з відзначенням 20-ліття трагічної смерти Є. Коновальця в Роттердамі, Онацький помістив у *Свободі* і *Українському Слові* (Париж) статтю п.н. "Шляхом на Роттердам", яка згодом була передрукована в 1963 році в однойменній книжці (Буенос Айрес, 1983). Проте і в ній не поміщено вищезгаданих спогадів.

Спогади Євгена Онацького друкуємо без жадних змін, зберігаючи правопис автора. Дякуємо кураторові архівних фондів п. Джоелю Вурлові (Joel Wurl) за дозвіл на друк цих спогадів в *Українському Історику* та п. Галині Миронюк за допомогу при роботі з матеріялами архіву.

Любомир Винар

МОЇ СПОГАДИ ПРО ПОДІЇ, ЗВ'ЯЗАНІ З РОТЕРДАМСЬКОЮ ТРАҐЕДІЄЮ

18 квітня 1940.

Уважаю потрібним зафіксувати на папері все, що знаю про події, зв'язані з Ротердамською траґедією, бо час упливає, і деякі подробиці – спеціяльно хронологічний перебіг подій – вже і тепер починаю пригадувати неясно...

Зиму 1937 року пок.[ійний] Вождь, разом з родиною, проживав у нашому пансіоні. У нас же спинявся тоді, коли приїздив до Полковника і Ярослав Барановський. Десь ще в осени, вони почали звертати мою увагу, що коло нашого дому помітно перебування якихось осібняків, що походили б на поліційних аґентів. І дійсно, за деякий час ми цілком певно встановили, що за нашим домом був нагляд, але я особливого значення тому не надавав, бо зрештою було цілком нормально для тутешніх обставин, що за домом, в якому знаходяться три пансіона, відбувається нагляд.

Одного дня до нас з'явився на кімнати якийсь молодик, якого я не захотів приймати, бо він виглядав мені підозрило. Скоро після того, я мав побачення з коменд.[аторі] Етторе Конти, головним інспектором коаліції, що вів справу кумовців. Ми з ним – внаслідок довгої співпраці – були все в добрих відносинах, і я був дуже здивований, коли він мені сказав, що має зробити мені дуже важливу

[2] *Бібліографія праць професора Євгена Онацького 1917 – 1964*. Буенос Айрес: Спілка українських науковців, літераторів і мистців, 1964, 58 с. Про життя Є. Онацького див. Любомир Винар. *Євген Онацький – чесність з нацією*. Нью Йорк; Мюнхен: УІТ, 1981.

заяву, – бо я бачив, що він при цьому був дуже збентежений. Отже він мені сказав, що отримав наказ від Голови всієї поліції, сенатора Боккин, попередити мене, що вони мають цілком певні відомості, що совітчики готують замах на мене. – "Ви мусите бути дуже обережні, і було б найкраще, щоб Ви прийняли якогось аґента додому. Ми спробували Вам його всадити, але Ви його не прийняли"... Я був тим дуже заскочений і огірчений і не знав, як власне приймати цю справу: – "Комендаторі! – сказав я, – не знаю, як ставитися мені до цієї справи. Мені здається, що тут мається на увазі не так мене оберегати, як мати на мені око"... – Він зараз же енерґійно запротестував: – "Коли б ми того потрібували, то думаєте не знайшли б способу? Ні, справа дуже поважна, і ми вирішили, що її не можна перевести без Вашого співробітництва... Але в цій справі зрештою, Ви повинні зв'язатися з Квестером (начальником римської поліції), який Вас буде ждати завтра рано"...

На другий день, на встановлену годину, я був у Квестора, який мене зараз же прийняв, підтвердив те, що говорив мені Конти, і представив мене коменд.[аторі] Мененкінкери, Голові Таємного Відділу Римської поліції, якому було доручено мою справу. Цей останній взяв мене до свого кабінету, і запевнив мене, що вони мають, цілком певні дані про небезпеку, яка мені загрожує. Він дав мені свій секретний номер телефону з прозьбою, щоб я телефонував йому при найменшому підозрінні, взяв з мене слово, що я не ходитиму на ніякі побачення, не попередивши його про те, і сказав, що віддає в моє розпорядження чотирьох аґентів, які вдень і вночі знаходитимуться коло мого дому на варті, а щоб я їх знав, що то власне мої аґенти, вони являться до мене, представитися. До хати вирішено нікого мені не садити. Тоді ж впала розмова і на пок.[ійного] Вождя, що жив також тоді у мене. Мененкінкері сказав, що він має враження, що большевики знають занадто добре все, те, що відбувається біля полковника, де він їздить, де буває і т.д., і що все це йому не подобається. Він розпитував про людей, що стоять близько мене і полковника, приобіцяв простудіювати пильно питання – минуле і сучасне – наших прислуг, і на тому ми розійшлися. Я про все це оповів Полковникові. Полковник і Барановський, що тоді теж знаходився у мене, оповіли мені про якійсь два підозрілі автомобілі, що вже декілька вечорів спиняються увечері коло нашого дому і просили перевірити у Мен.[енкінкери], що то за автомобілі. Я дав знати Мен.[енкінкери] про ті автомобілі, подав також їх числа, що Бар.[ановський] був записав, але потім виявилося, що ті автомобілі не мали в собі нічого підозрілого. Чотири аґенти дійсно явилися до мене, і потім вартували вдень і вночі, яких чотири місяці, ще довго після того як Полк.[овник]

виїхав від мене на своє помешкання на Віа дель Трієсте. Я думав, – а зрештою, і поліція була не від того, – що замах був призначений не стільки проти мене, скільки проти полковника. Одного разу, ще в початках охорони, Менен.[кінкери] запропонував мені піти з Полк.[овником], визначеними дорогами, по можливости малолюдними, на прохід, щоб поліція могла встановити, чи за нами хтось слідкує чи ні, а також, щоб аґенти на всяк випадок пізнали Полк.[овника]. Я оповів це Вождеві, і ми обрали маршрут: Віяле дель Муро Торто до Пьяццале Фламініо, а звідти головною алеєю Вілла Борґезе додому. Було визначено годину, і ми пішли. Сконстатували, що на Корсо д'Італія, на кожній лавочці сидів один аґент, що передавав нас очима один другому. До Віа дель Муро Торто ми йшли, маючи за собою далеко ззаду одного філера. Ця прохідка нічого не дала. Охорону було знято місяців зо два до Ротердамської трагедії, коли я, при побаченні з Мененк.[інкери], зазначив йому, що не вбачаю в ній жадної потреби, і Мененк.[інкери] згодився зі мною, що тепер вже небезпека пройшла, бо замаховці побачили, що тут їм не приступити: "На деякий час ми можемо бути цілком спокійні".

Коло дому Полк.[овника], куди він від мене переїхав, охорони поліції ніколи не було. Хоча я й оповів при нагоді про спроби замаху в Швейцарії і т.д. Очевидячки, італ.[ійська] поліція мала цілком певні вказівки, що замах мав бути зроблений на Корсо д'Італія 6.

* * *

Про те, що Вождь зустрічався з Валюхом (якого імени я не знав, і особи ніколи не бачив), я знав від самого Вождя. Він дуже хвалив мені енерґію та сміливість цього молодика, з захопленням оповідав про те, як Валюх гримирувався перед тим, як вертатися до Совітчини, після мало не річного перебування закордоном, в Орґанізації. Одного разу, коли ще Вождь жив у нас, прийшов телефон здалеку (а може телеграма? тепер вже не пригадую), який кликав Вождя на побачення на далекій півночі. Щоб поспіти на те побачення, треба було негайно летіти аеропляном. Погода була дуже непривітна, і мені взагалі вся ця історія поїздки в якийсь північний порт, коли історія Мюлера, а перед тим були ще такі свіжі, зовсім не подобалася. Я вжив тоді всіх сил, щоб відмовити Полк.[овника] від цієї поїздки. Полк.[овник] довго вагався, видно, що йому й самому не дуже хотілося їхати, і нарешті вирішив тоді не їхати. Не пам'ятаю, чи при цій нагоді, чи радше при іншій нагоді, Андрієвському було протелеграфовано (чи протелефоновано?), щоб він обов'язково вручив Валюхові тисячу доларів. Знаю, що Андрієвський мусів тоді

гнати автомобілем, щоб поспіти на час. Тисячу доларів і відповідну літературу було Валюхові передано. Я тоді висловлював Вождеві свої сумніви: знаючи силу нагляду ҐПУ, мені видавалась дуже дивна ця історія з побаченнями та передаванням грошей і літератури. Але Вождь запевняв мене, що на кораблях існують тисячі таївок, де ніхто нічого не міг би винайти. Досить відідрати десь дошку, оббивку, засунути за неї – і все в порядку. Так, очевидячки, представляв йому справу Валюх. Але мене все це зовсім не переконувало. Як він міг виходити на берег, телефонувати, не боячись зрадися і т.д. Вождь погоджувався, що в тому було велике ризико, але той Валюх, мовляв, був такий сміливий та зручний хлопець, що якось собі раду дає... (Полк.[овник] ніколи не згадував імени Валюха, я вживаю його тут для ясности викладу).

Одного разу, вже пізно, десь коло 11 години вечора, викликано мене по телефону з Норвегії. Незнайомий голос в українській мові питав мене про Полк.[овника], кажучи, що має зробити йому дуже пильну комунікацію. Я відразу здогадався, хто то був, і повідомив його, що Полковник вже більш у нас не живе. На його прозьбу я подав йому телефон Полковника, і протелефонував Полковникові, щоб він ждав телефону з Норвегії. Потім Полковник мені говорив, що телефонічна розмова у нього з Норвегією відбулася. Тепер не пригадаю вже собі яке то було місто. Декілька днів пізніше панночка з телефонічної станції, запитала мене, чи то був телефон з Норвегії чи із Швеції, бо мовляла, в обох країнах є таке місто, а вона свого часу не записала з якої саме країни телефоновано. Я подумав тоді, що то була перевірка поліції. Після Ротердамської події, я в листі до голяндської прокуратури, повідомляв про цю телефонічну розмову, і голяндська поліція перевіряла справу і знайшла, звідки і коли саме був телефон. Про це було пізніше в часописах. Мене про цей телефон запитувано і в італ.[ійської] поліції ще яких місяців чотири тому, і я тоді відповів, що я повідомив про нього голяндську поліцію, і та вже все встановила.

* * *

Першу звістку про траґічну смерть Вождя, я дістав о другій годині дня 25 травня 1938 року. До мене прийшов, в супроводі меншого урядовця, п. Аґвеччи, Голова Відділу Чужинців при Римській Квестурі, і заявив, що приходить, з наказу вищих властей повідомити мене, що з Полк.[овником] Коновальцем сталася "нещаслива пригода", і з прозьбою, щоб я повідомив вдову, що "похорон відбудеться завтра" – цебто 26 травня. З огляду на те, що похорон відбувається звичайно на третій день, я зробив висновок, що смерть

припала на 24 травня. Аґвеччи відмовився дати мені будь які подробиці, і тільки пізніше – в приватній дорозі – дав зрозуміти, що Полк.[овник] Коновалець ніби сам покінчив із собою. (Це була евфемістична форма версії, що Полковник загинув від своєї власної бомби, заготовленої на когось іншого!). Я, розуміється, з усією силою запротестував проти такої версії, заявляючи, що Провідник руху не кінчає сам з собою, та ще в таких таємничих обставинах.

Треба зазначити, що цього самого ранку я був в Мін.[істерстві] Зак.[ордонних] Справ у консула Сеґанти, правої руки графа Видо, щоб добути візу – вже не пам'ятаю для кого. Сеґанти, як і завжди був зо мною дуже ввічливий, але було щось в ньому що мене вразило. Він дуже цікавився, де знаходиться тепер полк.[овник] Коновалець. – "В Берліні", – відповів я. – "Ви в цьому цілком певні"? – "Певнісінький... Ще вчора його Дружина отримала від нього звідти листа, в якому він писав, що закінчує деякі справи, і звідти поїде впрост додому"... Сеґанти подивився на мене задумливо, і нічого не сказав. Він вже тоді знав про ротердамську траґедію, але не мав вповноваження мені про те сказати.

Після уходу Аґвеччи, я викликав до себе Мушинського. Перше, ніж повідомляти Пані Коновалець, треба було знати щось більш точного. Думалося, що тут може бути якась помилка. Разом з Мушинським ми почали телефонувати по всіх усюдах, щоб віднайти он. Інсабата. Він був десь на запрошеному обіді. Нарешті знайшли його там і викликали. Зустрілися з ним на Корсо Умберто. Звістка, яку я йому дав, вразила його незвичайно, – він схопився за голову і почав несамовито стогнати. Зрештою, якось його заспокоїли, і почали думати, що робити. На жаль, був такий час, що по Міністерствах нікого не можна було знайти. Тому ми вирішили їхати всі троє до Пані Коновалець. Це була дуже важка і трудна сцена...

Звідти, ми поїхали до Мін.[істерства] Зак.[ордонних] Справ. Перше, ми вдалися до конс.[ула] Сеґанти, з яким Інсабато був мало не споріднений. Сеґанти підтвердив нам звістку, і пояснив, що він власне мене запитував сьогодні вранці, але я був такий певний... Що треба було б вияснити, чи то дійсно там загинув Коновалець, і для того треба було б, щоб хтось поїхав аеропляном, бо час не жде. Коли б це залежало б від нього, то він дав би спеціяльний аероплян для цього, бо справа неясна, але, що зрештою, нам в цій справі треба балакати з графом Відо. Ми пішли до нього. Він нас зараз же прийняв, і на наше питання про забивство Полк.[овника] Коновальця, відповів, що, згідно з тими відомостями, якими розпоряджає Мін.[істерство] Зак.[ордонних] Справ, там нема ніякого "забивства", а тільки "нещаслива пригода" (як казав Аґвеччи) з бомбою. Я рішуче

заперечив можливість будь якої нещасливої пригоди з бомбою, зазначаючи, що коли справа йде про бомбу, то цілком ясно, що маємо справу з большевицьким замахом. Але гр.[аф] Відо відповів: – “Чому ж так? Адже відомо, що Коновалець був знаним терористом”. Я страшенно обурився: – “Таким хотіли представити його наші вороги. Але тільки в голову такого п. Бека (вибачте) могло вскочити, щоб Коновалець займався терористичними актами. Не заперечую, що в такому широкому рухові, як наш, існує й бойова частина, але акти терору виникають тільки на національній території, як реакція, вияв протесту, але ніколи не закордоном... Смішно навіть думати, щоб Вождь такого руху, як націоналістичний, міг займатися виготовленням або й перевозкою бомб, чи чогось подібного... Адже ж і Дуче був Головою сквадристів (фашистівські бойовики першого періоду революції), але це зовсім не значить, щоб він сам переводив різні напади... І до того ж – в Ротердамі... Для чого і для того могли б служити оті бомби”?...

Гр.[аф] Відо був помітно тим зрушений із своєї позиції і завважив, вагаючися: – “Але ж ми не маємо ніяких інших інформацій і подаємо тільки те, що знаємо”... – “Нема сумніву, завважив Інсабато, що ми маємо тут справу з якимось большевицьким тріком...

– Крій того, додав я, думаючи про Барановського, – там мав бути ще й другий наш чоловік, що з ним сталося?

– Про це нічого не знаємо...

Внаслідок цієї розмови, я дав через поштовий відділ Парляменту (за посередництвом Інсабата), бо телеграму з Парляменту випереджають інші) дві телеграми: одну до Андрієвського, а другу до Колосовського (в копії до Селешка) до Амстердаму.

Телеграма до Андрієвського була так складена:

– “Їдьте негайно в Ротердам для пізнання трупа Коновальця”.

Телеграма до Колосовського і до Селешка була так складена:

“Їдьте негайно в Ротердам для пізнання трупа Коновальця. Попросіть телеграфно поліцію зачекати Вашого приїзду”.

Першу телеграму підписав тільки я, до другої телеграми я додав, крім мого, і ймення Ольги Коновалець, бо я замало знав Колосовського.

Як відомо, мої телеграми не мали ніякого наслідку.

Ввечері я протелефонував до Берліна. Там ніхто ще нічого не знав. Я попросив перевірити, чи Полк.[овник] виїхав з Берліна і куди саме. Чекаючи коло телефону на наслідки дослідження, я взяв машинально до рук останнє число – “Іль Пополь д’Італіа” і прочитав в ньому таке:

"Ротердам, 24 травня. – Пекельна машина вибухла в одній з більш людних вулиць міста. Один прохожій забитий, жахливо покалічений, дві інші особи залишалися поранені. Досліди поліції встановили, що вибух бомби виник підчас того, як забитий переносив пекельну машину. Чехословацький пас[порт], на ім'я Жозефа Новака, знайдений на забитому, примушує думати, що справа йде про якусь банду інтернаціональних терористів".

В тому ж часописі на другій сторінці я знайшов другу телеграму, з Берліна: – "Ротердамська поліція затримує найсуворішу дискретність щодо наслідків дослідження у справі терористичного знаряддя, що вибухнуло вчора в одній з улиць центру. Машина знаходилася в валізці, і її носій був розірваний на шматки. Паспорт, знайдений поміж жалюгідними рештками тіла був на ймення якогось Новака, чехословацької національности і мав собі багато рахунків з готелів ріжних світових столиць. Як повідомляють голяндські часописи, вбитий ніби належав до якоїсь терористичної інтернаціональної орґанізації, що мабуть мала свій осідок у Празі. Поліція заарештувала другого осібняка, якого бачили вчора разом з гаданим Новаком"...

Ці дві телеграми надали мені духу і надії. Я знав, що Вождь не мав потреби користуватися чужим пасом і їздив із своїм власним. Крім того взагалі не можна було повірити, щоб Вождь носив якісь валізки з пекельною машиною.

Я звернувся до лит.[овського] посольства, і звідти намагалися телефонувати до їхнього консульства (об 11 год! вечора) в Ротердамі, але безуспішно. О сьомій годині рано слідуючого дня, телефон з Берліна підтвердив сумну вістку. О дванадцятій годині Дружина Вождя вилетіла літаком до Ротердаму. Вранці того ж дня пощастило зв'язатися з вищезгаданим консульством в Ротердамі, і звідти обіцяно відпомогу, – себто виклопотати дозвіл для Пані приїхати без візи (бо було свято, і візу не можна було дістати) і затримати похорон до приїзду вдови. Увечорі дістали звістку, що Пані доїхала до Ротердаму, де її зустрів Славко в супроводі двох функціонарів поліції...

На другий день вранці (27 травня) я склав комунікат до преси і вислав його до Мін.[істерства] Нар.[одної] Культури з проханням опублікувати в часописах, а крім того протелефонував його безпосередньо до трьох вечірніх часописів: "Іль Джорнале д'Італіа", "Іль Лаворо Фашиста" і "Ля Трибуна". А також до телеграфічних аґенцій - італійської "Стефані", французької "Гавас" і американської "Юнайтед Прес."

Всі три вечірні часописи видрукували текст комунікату без змін, а на другий день вранці в усій італ.[ійській] пресі з'явився

більший комунікат, зладжений від Аґенції Стефані в порозумінні з Мін.[істерством] Нар.[одної] Культури. Подаю в перекладі обидва комунікати:

I. "Українське Пресове Бюро в Римі отримує з Ротердаму:

24 травня загинув трагічно полковник Євген Коновалець, Голова Орґанізації Українських Націоналістів (ОУН). Кілька хвилин перед тим він бачився з одним українським моряком, ніби націоналістом, що прибув безпосередньо з Росії і передав йому пакунок, який нібито мав совітські публікації. Замість того в пакунку була пекельна машина, що вибухла і забила полковника перше, ніж він дійшов до свого отеля. Голяндська поліція активно розшукує совітського аґента, особистість якого, як здається, вже встановлена. Проте, побоюючись, що він вже встиг втекти з допомогою аґентів СССР. Українська кольонія в Римі відправить панахиду в найближчу неділю в церкві Архімандрії Ордену св. Василя на площі Мадонна деї Мокти".

Комунікат Аґенції Стефані:

II. "Ротердам. 24 травня в одній з більш центральних і людних вулиць міста відбулася драматична сцена. Якийсь пан, років коло п'ятидесяти, дуже шляхетної зовнішности, проходив приспіненим кроком поміж натовпом, що заповнював пішоходи, і ніс під пахвою пакунок, загорнений в брунастий папір. Нараз почувся жахливий вибух, і цей пан, і два прохожі, що були коло нього, впали на землю. Після першого моменту паніки, поліційні аґенти, з допомогою деяких громадян, підняли впалих, що обливалися кров'ю з чисельних ран і, поклавши їх на два автомобілі, завезли їх до госпіталю. Найтяжче був поранений той пан, ніс пакунок під пахвою: його вбрання було пошматоване; численні жахливі рани вкривали все тіло, і обличчя було ніби одна кривава маса. Лікарі визнали, що він знаходиться в безпосередній небезпеці смерти, і дійсно, після короткої, страдної аґонії, бідолаха перестав жити. Факт, що зробив величезне враження на мешканців міста, викликав негайне дослідження. Було встановлено з певністю, що вибух викликав отой пакунок, що його той пан ніс під пахвою. Хто він був? Поміж закривавленим і пошматованим вбранням було знайдено паспорт на ймення Жозефа Новака. Чи це було його дійсне ймення? Нічого певного не можна було встановити з цього приводу, як нічого певного не можна було сказати про причини перебування Новака в Ротердамі. Дуже ймовірно, паспорт не відповідав справжній особі вбитого. Поміж всілякими гіпотезами було висунуто й таку, що він, мовляли, належав до банди інтернаціональних терористів, і що пекельна машина, яку він ніс під пахвою і яка вибухла, мабуть, раніше від встановленого терміну, була

призначена для якогось злочину. Але пошукування поліції не спинилися на цих перших, неповних результатах. Завдяки пізніше переведеним дослідженням пощастило нарешті пролити повне світло на цей траґічний факт. І таким чином виявилося, що жертвою впав полковник Євген Коновалець, Голова Орґанізації Українських Націоналістів, що перебував деякий час в Ротердамі під іменем Жозефа Новака. Кілька хвилин до вибуху, полковник зустрівся з одним моряком, що видавав себе за українського націоналіста, який прибув допіру з Росії, і передав полковникові вибуховий пакунок, кажучи, ніби в ньому були цікаві совітські публікації. Моряк, що був в дійсності аґентом таємної служби совітського шпіонажу, сказав Коновальцеві, що йому доручили передати йому цей пакунок від групи українських сепаратистів, і назвав кілька імен, щоб ствердити свої слова. Полковник узяв пакунок з пекельною машиною і, подякувавши моряка, пішов до отелю, в якому жив. Але, кілька хвилин пізніше, машина вибухла і полковник був забитий, а два прохожі поранені. Голяндська поліція розшукує тепер активно совітського аґента, який, як запевняють, вже кілька днів слідкував за Коновальцем, отримавши наказ з Москви вбити його. Пошукування за ним досі не дали наслідків. Побоюються, що йому вдалося втекти, завдяки допомозі інших аґентів московського шпіонажу"...

Того самого дня, себто 28 травня, я отримав звістку з Ротердаму, що треба рятувати Барановського, якого ніби хотять видати ворогам.

Я, разом з однією знайомою голяндкою, що у нас жила в пансіоні, п. Ван Ольдендорґ, звернувся негайно до тутешнього голяндського посла, якому оповів про справу і запевнив про повну безневинність Барановського. Спочатку він поставився до моїх слів і оповідань з великим скептицизмом: – "Звідки ви все те знаєте"!?...

Треба зазначити також, що мій комунікат, висланий через Гавас, не з'явився у французькій пресі, бо аґенція Гавас вважала потрібним перевірити його в голяндському посольстві в Парижі, а те його цілковито заперечило, на підставі офіційних повідомлень голяндської поліції. Тим часом я, покладаючися на комунікат Гавасу, не скомунікувався з нашим паризьким осередком, і той довший час залишався без жадних звісток. Отже і голяндське посольство в Римі так само перше заперечувало все те, що я говорив, але зрештою мені пощастило переконати посла в правдивості моїх інформацій, і він того ж таки 28 травня вислав до свого Уряду довжелезну шифровану телеграму. Прощаючись зі мною, голяндський посол запевнив мене, що в усякому разі Барановського нікому не видадуть.

27 травня я вислав був телеграму до “Свободи”, уважаючи, що “Свобода” найбільше надається для найширшого поширення сумної звістки між нашим громадянством. В відповідь на мою ранішню телеграму, вже о п’ятій годині по обіді я отримав запит з ОДВУ про правдивість моєї телеграми до “Свободи”. Я негайно відповів телеграмою. В подробиці я не входив, надіючись, що Юнайтед Прес поширить в Америці мій комунікат.

Доповненням цих спогадів служать два листи в французькій мові:

1) Лист до Ротердамського Суду від 28 червня 1938 р. і

2) Лист до Директора французького щоденника “Ле Темпс” із спростованнями статті Роллена “Трагічний кінець полковника Коновальця”.

Ця стаття зробила недобре враження в Мін.[істерстві] Зак.[ордонних] Справ Італії, як про те мені сказав гр.[аф] Відо, і я, на його прозьбу, передав копію цього листа через нього до Міністерства. Листа в “Ле Темпс” не було видруковано. Роллен одружений з московською жидівкою.

ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ
Українське Історичне Товариство
Нью-Йорк

ТЕОФІЛ КОСТРУБА – ПРИЗАБУТИЙ ІСТОРИК

У 2003-ому році минуло 60 років від часу, коли в сирій землі спочило виснажене фізичними муками тіло надзвичайно здібного молодого історика – Теофіля Коструби. Роковини такої сумної і болючої для української історичної науки події вимагали належного відзначення, що на жаль, не сталося. Нехай наші скромні рядки стануть тою незабудкою на призабутій могилі покійного, що найшов собі місце вічного спочинку на Личаківському цвинтарі у Львові.

Моя перша зустріч з Т. Кострубою відбулася в викладацькій залі Львівського університету 1935 р. осінньою порою. Після викладу, наскільки пам'ятаю, проф. Модельского невеличка група наших студентів, між якими знаходилася впадаюча в очі постать молодої, на перший погляд, не дуже модерної людини, вела притишену розмову. Я приступив до гурту й дискретно почав придивлятися до невідомого мені студента. Висока постать, брюнет з бородою і лагідні темні очі з-поза окулярів звертали на себе увагу. Своєю чорною бородою робив враження старшого студента семітського походження. Включившись в розмову, я зауважив, що він говорить поправне українською мовою як граматично, так і фонетично, а до того без "ну", характерного семітській частині львівського населення. "Ви добре говорите по-українськи" – сказав я до нього. Він усміхнувся і відповів: "Я ж українець..." Мені стало ніяково і я перепросив його: "Вибачте, але я взяв Вас за..." і не докінчив речення. Він легко посміхнувся з ледве-ледве помітною дозою іронії – "Моя борода Вас змилила..." Згодом, коли ми ближче пізналися, я зрозумів, чому він носив бороду. Вона прикривала близни на шиї, які залишилися після операції.

Вийшовши з університету, ми завели розмову, під час якої я завважив, що маю до діла не зі звичайним студентом, а з інтелектуалом, заавансованим в науковому житті. В психологічному аспекті є типи, які притягаються, або відпихаються, і то від першої зустрічі. В

даному випадку ми з Т. Кострубою належали до типів, які притягаються. Приблизно десь до кількох днів ми зблизилися і я став частим гостем в його хаті. В часі недуги його матері ми з ним домовилися, що я пильнуватиму при її ліжку десь від 4-тої години пополудні до 10-тої вечора, а відтак на нього приходила черга і він пильнував аж до рання. А під час того, як я пильнував, він мав нагоду переспатися кілька годин. Так було кілька тижнів аж до її смерти. Три основні його прикмети наближували мене до нього: він був глибоко віруючою людиною, здекларованим гетьманцем, що покривалося на загал з моїм світоглядом консервативного напрямку, і характерно-скромним типом молодого вченого з поважним, майже енциклопедичним навантаженням знання, особливо історичних наук. До тих трьох прикмет долучалася ще четверта – аристократизм духу. Таким чином я духовно й інтелектуально прилип до нього, як муха до мухоловки. Під час мого дуже частого й іноді довгого гостювання в його домі ми розглядали різні проблеми з широченного вахляра історії України в контексті східноевропейської історії та поодиноких етапів в процесі розвитку нашої історіографії, зупиняючись над інтелектуально-духовою спадщиною М. Грушевського. Д. Багалія, Д. Дорошенка, В. Липинського й інших. В короткому часі я "відкрив" в університетському приміщенні Омеляна Пріцака якраз тоді, як він, приїхавши з Тернополя, записувався на гуманістичний факультет (історія) університету "Яна Казімєжа". Побачивши наукові зацікавлення новоспеченого студента, я поміг йому виповнити університетський індекс з поданням потрібних викладів і познайомив його з Т. Кострубою. Від того часу ми втроє держалися разом в певному розумінні tres faciunt collegium, сходилися разом в хаті Т. Коструби, дискутували, намічували різні пляни й спільно надіялися на краще завтра для України й нашої науки. Т. Коструба, який мав уже яких 10 років стажу наукової й публіцистичної діяльности й щойно тоді вступив в університет в наслідок різних життєвих перемог (головно внаслідок недуги), ввів мене з О. Пріцаком до Наукового Товариства ім. Шевченка як наймолодших адептів історичної науки.

Згодом за його старанням було зорганізовано при НТШ неофіційний Семінар історії України для наших студентів, які не мали змоги почути об'єктивну правду про історичне минуле українського народу у польському університеті. Здаючи собі справу з поважних недоліків в домені нашого джерелознавства, Т. Коструба запропонував під час наших дискусій і намічувані різних плянів видання кількатомної публікації з ділянки джерелознавства. Це мав бути переклад на українську мову грецьких, римських, арабських і візантійських письменників, які у своїх творах торкалися питання

території України й її мешканців. Я мав зробити переклад грецьких і римських авторів, О. Пріцак – арабських, а Т. Коструба – візантійських. Треба дивуватися, що О. Пріцак у такому віці був настільки заавансований в домені арабістики, що міг братися за переклад арабських творів.

На жаль, війна знівечила наші пляни. Далеким їхнім відгомоном можна вважати мій переклад Геродотової "Скитії", що появився в останньому часі на сторінках *Українського Історика* (2003). В 1937 році появився у Львові добрий назагал переклад Геродотової "Скитії" пера Т. Коструби (з моїм "Вступом"). Деяка різниця між його перекладом і моїм полягає здебільшого в тому, що він старався перш за все віддати першенство літературній українській мові, основним же принципом мого перекладу було якнайточніше передати текст оригіналу навіть незначним коштом мови, на яку я перекладав з метою відтворення до деякої міри "літературного стилю" античної історіографії. Друга справа, чи і наскільки це мені вдалося, бо альтернатива – блискучий переклад на літературну мову, чи вірний з оригіналом переклад – це питання дискусійного порядку, де не легко найти компроміс.

Крім згаданого пляну були ще й інші. Т. Коструба плянував опрацювати *Історію України* від праісторичних часів до найновіших в дусі християнського світогляду. Соціологічну інтерпретацію історичного процесу в *Історії України-Руси* М. Грушевського мали доповнити критерії християнсько-національного аспекту з узагальненням світогляду українського монархізму, точніше гетьманської ідеології у згоді з творами В. Липинського. Як ревний католик, він присвячував особливу увагу тематиці з історії Церкви з нахилом до світогляду "западників" у протилежність до "восточників", при чому В. Липинський був для нього авторитетом як в науково-історіографічному, так і світоглядно-духовному аспекті. В умовах польської займанщини учений, особливо типу Коструби, був зданий на нужденну вегетацію, майже голодівку. Хоча й молодий, але слабого здоров'я тип радше кабінетного вченого, який піддержував своє життя різними ліками, потребував джерел сталої фінансової піддержки. А того якраз бракувало. Треба було комбінувати наукову працю з публіцистикою, щоби утримати себе й матір, яку мав на удержанні. Його брат Петро, гімназійний учитель (жіноча гімназія Рідної Школи ім. І. Кокорудза у Львові) стільки заробляв, що не був в стані допомогти братові й матері.

Т. Коструба був співробітником часопису *Нова Зоря*, органу станиславівського єпископа, Григорія Хомишина, де головним редактором був Осип Назарук, який використовував своїх співро-

бітників, застосовуючи до них не все культурну, людяну поведінку. Коли Назарук звільнив безпідставно з праці ред. Олександра Моха, Т. Коструба на знак солідарности залишив працю в редакції *Нової Зорі*. Будучи зі мною в дружніх відносинах і маючи довір'я до мене в аспекті дискретности, він не раз оповідав мені деякі подробиці з редакційного життя згаданого часопису й його головного редактора, який одержував порівняно велику платню, а своїх співробітників гонорував дуже скромно. Т. Коструба міг містити лише чотири статті на місяць, при чому одержував за статтю 15 золотих, тобто 60 золотих місячно. Решту треба було доробляти в інших часописах і журналах, щоби можна було сяк-так вдержатися на поверхні життя в умовах польської займанщини. А все ж таки мимо тих кривд він говорив дуже здержано з питомою йому високою культурою і християнською етикою. Скаржився мені дискретно як близькій собі людині, бо скривджена людська гідність хотіла перед кимсь поскаржитися на людську сваволю й несправедливість. Біль був тим більший, що ті ставлені йому колоди були від "своїх", яких він називав "паперовими католиками", бо чужі шанували його більше.

Пам'ятаю, як деякі професори Львівського університету відносилися до нього з пошаною, хоча знали, що він український патріот, який словом і письмом боронить історичну правду Земель Західної України. Пам'ятаю, як одного разу на просемінарі середньовічної історії проф. Модельскі (головний редактор *Квартальніка Гісторичнего*) говорив про "Зємє Червєньске" і в риторичному запалі звернувся до присутнього на залі Т. Костуби з реплікою: "Так єст, панє Коструба..."Але в кругах Наукового Товариства ім. Шевченка шанували Кострубу, особливо такі особи як Крип'якевич, Пастернак, Терлецький й директор Бібліотеки НТШ В. Дорошенко, голова Товариства Раковський і інші. Т. Коструба вдержував зв'язки з представниками римокатолицького кліру, які викладали на теологічному факультеті Львівського університету. Особливий вплив мав на нього проф. Уміньскі, якого він нераз згадував в розмові зі мною. Він відвідував радо виклади Уміньского. У зв'язку з тим пригадую собі одне веселе непорозуміння. Т. Коструба сказав мені, що проф. Уміньскі має дивну звичку говорити час до часу під час свого викладу слівце "утнапіштім". Я йому вияснив, що Утнапіштім являється особою, яка виступає у вавилонському місті Ґільґамеша про потоп, і є містичним відповідником до особи Біблійного Ноя. Звичайно, Коструба як медієвіст не знав таких подробиць з античної мітології. А Уміньскі порушував те питання у зв'язку з проблематикою так званого панвавилонізму, представники якого вважали Біблійну історію потопу "копією" вавилонського "оригіналу". На

грані XIX – XX ст. представникам тої теорії здавалося, що вони можуть захитати авторитет Старозавітнього канону, особливо перших розділів Мойсеєвого пентатевху. Згодом вістря тої теорії притупилося на фоні кращого розуміння спільної семітської традиції.

Т. Коструба був сильний полеміст. В його хаті я пізнав і відтак стрічався з Вячеславом Заїкиним, який викладав на факультеті православної теології при Варшавському університеті. Згодом він залишив Варшаву й замешкав у Львові. Доречно пригадати, що польська влада в своїй антиукраїнській політиці на загал не дозволяла українцям зі східноукраїнських земель поселятися в Галичині, зокрема у Львові, щоби "галичани" не пов'язувалися з "придніпрянцями" при творенні спільного фронту. Тому уенерівці находилися головно на корінно польських теренах. Заїкин відзначався неабияким знанням, закінчив два факультети – історичний і з канонічного права – та був добрим знавцем історії Східньої Церкви. Мені невідомо, як він познайомився з Кострубою і заприязнився до тої міри, що бував досить часто в домі панства Кострубів. В даному випадку стрінулися два завзяті дискутанти – католик і православний, обидва патріоти своєї Церкви. Мені доводилося нераз прислухуватися їхнім словесним конфронтаціям. Коли дискусія набирала полемічного тону і "температура" підносилася, Заїкин нагло заявляв: "А от на інші теми..." та безцеремонно змінював тему розмови. Одного разу під час такого переходу Заїкиним "на інші теми" я відізвався: "Але ж, пане професоре, дискусія на цю тему ще не закінчена... будь ласка продовжувати її..." Заїкин посміхнувся єхидно, зняв окуляри (мав дуже слабий зір і носив окуляри з грубим склом), витер хустинкою, заложив на ніс і відізвався: "Пане Олександре, ви тут між нами наймолодші, а говорите дидактичним тоном... маєте львівський темперамент". Коструба обернув це дипломатично в жарт і дискусія продовжувалася, але вже "на інші теми". Все ж таки Коструба був господар, а Заїкин гість і з тим треба було числитися.

Згодом ми довідалися про неприємні справи. Між уенерівцями кружляли поголоски, що Заїкин мав бути пов'язаний з кількома розвідками (від царської "Охрани" до совєтської і польської розвідки). З приходом совєтів до Львова в 1939 році його заарештували й слід по нім пропав. У Львові Заїкин не шукав ближчих зв'язків з НТШ. Маючи контакти з керівником катедри історії економії Львівського університету. Францішком Буяком, як сказав Кострубі й мені, він мав у скорому часі докторизуватися і згодом габілітуватися на доцента при Львівському університеті. Польська сторона не допускала нікого з місцевих українських учених до професури на Львівському університеті, а тут робила виїмок для Заїкина. Навіть

проф. К. Хилінський, який особливо сердечно відносився до мене, сказав мені раз довірочно, що Львівський університет, як Олімп "малопольської" культури, є недоступний для українських учених. Тому він плянував влаштувати М. Думку й мене при Віленському університеті. Можна більше, як припускати, що в зв'язку зі Заїкиним польська сторона не робила такого виїмку даром.

Ми з Т. Кострубою були на зорганізованій Ф. Буяком науковій конференції в університеті, де мав виклад Заїкин. На конференції були присутні лише запрошені особи, при чому Заїкин вирішував, кого запросити з української сторони. З присутніх там українців пригадую собі Омеляна Пріцака й головного редактора *Нової Зорі* Осипа Назарука. Підчас запитів і дискусії Заїкин заховувався певно, а Буяк титулував його "доктором". Правдоподібно, це був його дебют на Львівському університеті. Після викладу він приступив до Коструби й мене, дякуючи за те, що ми прийшли.

Проф. Буяк до Коструби ставився коректно. Коли він приніс Буякові свій переклад Галицько-Волинського літопису, Буяк прийняв його ввічливо і згодом відпровадив зі свого кабінету через кілька кімнат Інституту історії економії аж до дверей, що було ознакою особливої пошани. Але те було лише куртуазійною чемністю без зобов'язань. Як автор статей в обороні й історичних прав українського народу до "Зємі Червєньскей", Т. Коструба не міг надіятися на якусь стипендію з університету "Яна Казімєжа". НТШ зі своїми жалюгідними фінансовими можливостями також не могло допомогти Кострубі. За австрійських часів друкарня НТШ друкувала шкільні підручники, що давало значну матеріяльну допомогу Товариству. А в умовах польської займанщини було відібрано від Наукового Товариства те джерело доходу, що болісно діткнуло його фінансову базу. Згуртовані в НТШ такі наші видатні вчені, як Крип'якевич, Раковський, Терлецький, Витанович, Чубатий, Гординський, Полянський та інші були затруднені в шкільництві заради шматка хліба, бо двері університету були для них зачинені. Т. Коструба до кінця свого життя не здобув диплому маґістра філософії внаслідок недуги й розпорошування науково-дослідної енергії на публіцистику й популяризацію різних проблем з широкого діяпазону наукової тематики, а все те ради хліба. Мав енциклопедичні зацікавлення, а надзвичайна пам'ять і феноменальна здібність скріплювали його ерудицію на різних відтинках історіографії і взагалі гуманістичних дисциплін. Як ерудит накопиченим знанням перевищував багатьох науковців із шумними титулами. Така була незавидна доля молодого українського вченого, непоправного ідеаліста й справжнього патріота. Цілий шлях його творчого життя був вкритий терниною

хвороб, матеріяльними недостатками і самотою матеріяльно вбогого, але надзвичайно багатого духом ученого. Під кінець свого життя він прийняв монаші обіти Василіянського Чину, висвятився на священика і помер в розгарі Другої світової війни.

Біографія цього ученого-праведника говорить сама про себе. Теофіл Коструба родився 26 травня 1907 року в родині народного вчителя в Старій Ягольниці Чортківського повіту. Діяльність на громадській ниві розпочав вже на сімнадцятому році життя в Білобожниці в роках 1924 – 1928 (читальня "Просвіта", кружок "Рідна школа", драматичний гурток, спортивна організація селянських юнаків "Луг"). В парі з діяльністю на громадському полі він працював над собою і вчитувався не лише в шкільні підручники з метою здати іспит зрілости (гімназійну матуру), але й в літературу різних ділянок знання енциклопедичного діяпазону. Свою гімназійну науку мусів перервати в наслідок прогресуючої хвороби туберкульози кости, а згодом склав іспит зрілости в Академічній Гімназії у Львові, де й замешкав. Дитинство Т. Кострубі проходило в бурхливому часі Першої світової війни. Брак можливостей сталого побуту й перехід з місця на місце під час змін погоди, особливо зимовою порою, у вирі воєнної завірюхи та пересувань штучних кордонів в наслідок воєнних операцій ворогуючих між собою армій, а до того брак відповідної поживи відбилися на здоров'ю Теофіла й причинилися до розвитку туберкульози кости. І це стало згодом причиною смерти видатного, дуже здібного історика в молодому віці на 36-ому році його життя. Жив убого й був похований дуже скромно. Хоронив його один священик (о. С. Ґорчинський), а прощав над могилою автор цих рядків від приятелів і бувших студентів-істориків. Помер 3-го березня і похований 6-го березня 1943-го року на Личаківському кладовищі. Не відповідає правді, що "Траурний похід численних громадян Львова 6 березня 1943 р. очолювали 14 священиків, у тому чотири святоюрські крилошани", як це подано в надрукованій в діяспорі монографії Т. Кострубі про Белз (Теофіл Коструба, *Белз і Белзька Земля від найдавніших часів до 1772 року*, Нью-Йорк; Торонто, 1989. Зредагувала Надія Олійник, вступ – "Історик Белзького князівства" – написав Роман Рахманний. Видало Об'єднання Надбужанців). Згідно з моєю пам'яттю присутніми над могилою були: брат Покійного, Петро з дружиною, а дальше Іван Крип'якевич, Ярослав Пастернак, Омелян Пріцак, о. Іриней Назарко, Еміль Модельскі, керівник катедри середньовічної історії і допоміжних дисциплін історії при Львівському університеті, професор, у якого студіював Покійний. Пам'ятаю ще до сьогодні фразу з мого надмогильного Слова: "Не нам на прю з Тобою стати,

не нам діла Твої судить, Ти краще знаєш, що чиниш від нас, Твоїх нерозумних дітей...” Це не була звичайна риторика, то був надмогильно-молитовний оклик ридаючої душі на вид могили, в якій мало спочити тіло друга-учителя.

Як практикуючий католик, Т. Коструба мав контакти з клерикальними кругами, особливо в редакційно-видавничому аспекті при співробітництві на сторінках католицької преси й журналів. Принципово ніколи не співпрацював з антикатолицькими виданнями, де нераз можна було добре заробити. Оповідав мені, як раз запрошувано його написати “щось” для ліберального журналу польських студентів Львівського університету, пов’язаних з чинниками Львівської масонської льожі. Коструба категорично відмовився, хоч, як казав, такі зв’язки створювали надійну перспективу кращого матеріяльного забезпечення. Вдержував зв’язки з Василіянами, що мало вплив особливо в останніх роках його життя. Напередодні воєнних подій він відбув новіціят у монастирі в Крехові, вступаючи до монаших рядів Василіянського Чину. Доповнивши свою богословську освіту й склавши відповідні іспити з богословія, він вибрав священичий стан. Був висвячений 29 січня 1940 р. митрополитом Кир Андреєм на священика і висланий на душпастирську працю до села Букачівці Бурштинського повіту. Та в наслідок недуги був змушений повернутися до Львова і проживав у монастирі Василіян при Жовківській вул., де його досить часто відвідував автор цих рядків. Він склав чернечі обіти і 13 січня 1943 р. одержав чернече ім’я Теодозія.

Останні місяці свого життя Т. Коструба провів у жахливих муках. Він не був у стані вже писати, лише диктував дещо зі своїх невиданих праць. Автор цих рядків пам’ятає, як, прийшовши до келії, застав лежачого в ліжку Т. Кострубу який не міг навіть говорити з великого болю, лише крутив головою в агонії (мав кільканадцять ран на тілі). В цілі запобігання поширенню недуги йому було ампутовано ногу й мали ампутувати ще й другу. Але виснажений організм не видержав і смерть скоротила його муки. В останній раз я відвідав його в шпиталі вже після ампутації ноги. Він лежав без руху зі замкненими очима. Стоячи над ним, я вдивлявся в його шляхетне, бліде обличчя. Вкінці прошептавши кілька слів на відхідному, я спроквола почав віддалюватися в напрямі дверей. Нараз він відкрив очі й провів мене зором до виходу. Це була наша остання зустріч і... прощання в ранніх годинах, а пополудні того самого дня Т. Коструба відійшов від нас на кращі квартири за рікою Лєта, де вже немає болізні, ність печалі. Була березнева похмура погода, сонце ховалося за хмари, щоби не дивитися, як грудки сирої

землі сипляться на домовину, в якій спочив в заранні свого творчого життя надзвичайно здібний історик, патріот і праведник.

Діяпазон духової спадщини Т. Коструби широкий і розпорошений по різних виданнях, журналах і часописах, далеко не все вповні доступний дослідникові не лише на еміґрації, але навіть в Україні. Т. Коструба перш за все медієвіст і історик Церкви. Крім згаданих вище перекладів Геродотової *Скитії* і *Галицько-Волинського літопису* працював над нашим найстаршим літописом *Повість временних літ*, що позначилося у деяких його писаннях. Особливо здібний на полі творення історичної синтези, він надзвичайно вміло прагматизував поодинокі явища, події й факти, пов'язуючи окремі на перший погляд феномени історичного процесу в логічно кавзальну цілість. На жаль, його плян опрацювати історичну синтезу бувальщини нашого народу, як своєрідне історіографічне, але змодефіковане в дусі християнського світогляду pendant до *Історії України-Руси* М. Грушевського, не здійснився внаслідок затяжної недуги і пов'язаних з нею перипетій. Але деякі сліди зі згаданого пляну таки залишилися завдяки старанням Олександра Моха, який зайнявся на еміґрації виданням і перевиданням частини з творчости Т. Коструби. І так вийшов в Канаді *Нарис історії України*, Торонто, 1961, Видавництво "Добра Книжка". Перевидано *Нариси з церковної історії України X - XIII ст.*", які появилися ще у Львові 1939 р. Т. Коструба присвятив особливу увагу історії монашого життя та проблемам церковної унії при конфронтації з православним світом. Крім того появилися з під його пера публікації з літературною характеристикою наших письменників. Опрацьовану "Історію української літератури" вилучив з друку редактор *Нової Зорі* з помсти за те, що Т. Коструба внаслідок звільнення з праці Олександра Моха поступив солідарно і відмовився від співпраці в редакції *Нової Зорі*. Нехай наш мемуарно-біографічний нарис пригадає світові української науки – хто такий був незабутньої пам'яті Т. Коструба.

АЛЛА АТАМАНЕНКО,
ГАЛИНА КЛИНОВА,
Національний університет "Острозька академія"
Острог

Д-Р ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ
(До 90-ліття від дня народження)

У 2004 р. виповнюється 90 років від дня народження відомого українського історика, дослідника давньої історії України, історії релігії та церкви, автора численних персоналійних досліджень, поетичних збірок, дійсного члена Української Вільної Академії Наук у США, Наукового Товариства ім. Шевченка, Американської Історичної Асоціяції, Почесного члена Українського Історичного Товариства, лавреата Медалі Михайла Грушевського НТШ д-ра Олександра Домбровського. Своєю науковою та науково-організаційною працею Ювілят зробив помітний внесок у розвиток української історичної науки.

Олександер Володимир Домбровський народився 8 вересня 1914 році у місті Львові в родині Михайла Домбровського та Софії з дому Угрин. Початкову освіту здобув в українській народній школі ім. Б. Грінченка, після закінчення якої, у 1926 році, вступив до Академічної гімназії у Львові. Його улюбленими предметами були історія, література та клясичні мови (латинська, яку вивчав 8 років і грецька – 4 роки). Можливо, зацікавлення історією сформувалося під впливом Омеляна Терлецького та Стефана Томашівського, які викладали історію в середніх клясах. Через багато років саме О. Домбровський став редактором другої та третьої частин *Ювілейної книги Української Академічної Гімназії у Львові*, в яких опубліковано спогади її відомих учнів, а саме Ювілята, Т. Мацькова, С. Гординського, М. Субтельного та ін.

У 1934 році по закінченні гімназії юнак вступив на Відділення історії Гуманістичного факультету Львівського університету (офіційна назва – університет Яна Казімєжа у Львові). Навчаючись в університеті, О. Домбровський слухав лекційні курси професорів К. Хилінського з історії античности, С. Закршевського з історії Польщі, Е. Модельського з історії середньовіччя. Спеціялізацію з історії античности молодий історик вибрав певною мірою через особисті риси проф. Константина Хилінського, який був "золота людина з українським серцем"[1] і намагався підтримати українських студентів, а також нетенденційно підходив до висвітлення української історії. Близьким другом Ювілята на університетській лаві став старший за віком талановитий історик Теофіл Коструба та трохи молодший майбутній відомий тюрколог Омелян Пріцак.

В міжвоєнний період у Львівському університеті не читалося курсів з історії України і більшість подій висвітлювалася пропольськи, тому в 1936 – 1937 рр. з ініціятиви Т. Коструби та під керівництвом видатного історика І.П. Крип'якевича при Науковому Товаристві ім. Шевченка було організовано неофіційний семінар з історії України для студентів з метою поглиблення знань з історії України (офіційна назва – Історично-Джерелознавча комісія НТШ). Ідею підтримав тодішній голова НТШ І. Раковський. Викладали у семінарі також Т. Коструба, М. Андрусяк, О. Терлецький. О. Домбровський став його секретарем[2] та учасником разом із О. Пріцаком та ін.[3]

Там Ювілят зробив і перші кроки в науці. У 1937 р. опублікував "Вступ" до першого повного перекладу на українську мову *Скитії* Геродота, який упорядкував Т. Коструба. Було заплянувано видання *Джерел до історії України* в трьох томах, перший том якого з витягами про історію України з творів античних авторів мав підготувати Ювілят[4]. На жаль, діяв семінар лише до червня 1939 р. і цей проєкт здійснено не було. Але діяльність семінару уможливила молодим вченим одержання знань з історії України.

В студентські роки О. Домбровський разом із колеґами – молодими істориками – часто відвідував і засідання комісій Історично-Філософічної Секції НТШ, зокрема Комісії старої історії України,

---

[1] О. Домбровський. "Семінар з історії України при НТШ у тридцятих роках", *Український Історик* (далі – *УІ*), т. X, ч. 1-2 (37-38), Нью-Йорк; Мюнхен, 1973, с. 120.

[2] О. Домбровський, "Семінар...", с. 124.

[3] "Автобіографія О. Домбровського". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи", арк. 2.

[4] О. Домбровський. "Традиції школи М. Грушевського у Львівському НТШ в 30-х роках", *УІ*, т. XXXIII, ч. 1-4 (128-131), с. 266.

де познайомився з відомим українським дослідником Ярославом Пастернаком, спілкування з яким продовжувалося і в 1940 – 1941 рр., коли археолог очолив катедру археології у Львівському університеті, та на американському континенті[5]. Саме Т. Коструба, І. Крип'якевич, Я. Пастернак стали зразком науковости для молодого вченого, який часто радився з ними з наукових питань і одержував докладні консультації.

О. Домбровський одержав диплом маґістра філософії з історії 31 травня 1939 р., склавши іспити з методики історичних досліджень, з давньої, середньовічної та новітньої історії, головних засад наук філософічних і з поглибленого вивчення давньої історії, а також захистивши маґістерську працю про скитів[6]. О. Домбровський залишився працювати асистентом-волюнтарієм на катедрі античної історії під керівництвом К. Хилінського і став докторантом alma mater. Плянувалося, що пізніше він разом із іншим молодим істориком-українцем Микитою Думкою буде працювати у Віленському університеті. Але невдовзі, з початком Другої світової війни, змінилися політична ситуація і з нею – особисте життя тисяч людей: землі Галичини увійшли до складу СРСР. Ректором Львівського університету було призначено видатного українського історика Михайла Марченка, катедру історії України очолив Іван Крип'якевич. Молодий дослідник залишився працювати в університеті, спочатку – під безпосереднім керівництвом Крип'якевича на катедрі історії України, пізніше – на катедрі античної історії під керівництвом Думки. 8 травня 1940 р. сталася важлива подія й в особистому житті молодого вченого – він одружився зі Стефанією Стангрет[7], з якою прожив багато щасливих років і виховав трьох синів – Андрія, Святослава та Володимира.

З початком радянсько-німецької війни О. Домбровському потрібно було утримувати родину і він з 1 серпня 1941 р. працював у Міському архіві Львова провідним бібліотекарем[8]. Проф. В. Сімович запропонував Ювілятові написати шкільний підручник з античної історії, але цьому задуму не судилося здійснитися[9]. В той

---

[5] О. Домбровський. "Декілька недрукованих листів проф. Ярослава Пастернака", *УІ*, т. VIII, ч. 3-4 (31-32), Нью-Йорк; Мюнхен, 1971, с. 106.

[6] "Dyplom Magistra Filosofii, Oleksander Wolodyimierz Dombrowski". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи", арк. 1 – 1зв.

[7] "Посвідка про шлюб". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи".

[8] "Bestatigung, 21.I.1942". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи".

[9] Л. Винар. "Життєвий і творчий шлях О. Домбровського". В кн.: О. Домбровський. *Студії з ранньої історії України. Збірник праць*. Львів; Нью-Йорк: НТШ у Львові, Українське Історичне Товариство, 1998, с.6.

же час Ювілят не відмовився від думки одержати докторат. Однією з можливостей було одержання докторату в Українському Вільному Університеті, який тоді працював у Празі. Для цього треба було записатися на один семестр на Філософічний факультет із зарахуванням семестрів, прослуханих у Львівському університеті. Треба було скласти іспити з філософії й головного предмету і захистити докторську дисертацію[10]. Була можливість одержати докторат і в празькому Карловому університеті.

З поради Д. Дорошенка та В. Щербаківського О. Домбровський від травня 1943 р. став студентом УВУ[11]. Колегія Професорів Філософічного факультету УВУ 2 липня того ж року ухвалила зарахувати до студій сім семестрів, прослуханих на Гуманістичному факультеті університету у Львові[12]. Він також прослухав курси Д. Дорошенка "Історія Гетьманщини у XVIII столітті", І. Мірчука "Іммануель Кант, його життя та його філософія", В. Щербаківського "Мистецтво скітів та мистецтво грецьких колоній на Україні" і Ф. Слюсаренка "Літературні джерела до грецької історії"[13]. Після захисту докторської праці "Похід Дарія на скітів" під рецензуванням Д. Дорошенка та Ф. Слюсаренка, 9 липня 1943 р. Ювілят був "промований доктором філософії"[14] і одержав відповідний диплом за підписами ректора УВУ І. Борковського, декана Філософічного факультету Д. Дорошенка та професора античної історії Ф. Слюсаренка[15]. Перебуваючи в Празі, молодий дослідник часто відвідував засідання празького Українського Історично-Філологічного Товариства.

По закінченні Другої світової війни О. Домбровський як і багато інших українців, не бачив для себе можливості повернутися до рідного Львова, який став радянським. Від лютого 1946 до 1949 р. він з родиною мешкав у таборі для переміщених осіб в Майнц-Кастелі, вивчаючи бібліотечну справу[16], а потім викладаючи у

---

[10] "Лист з Деканату Філософічного факультету УВУ від 8 грудня 1942 р.". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи".

[11] "Виказ викладів, на які записаний як звичайний слухач Олександер Домбровський. 3 травня 1943 р.". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи".

[12] "Nos Rector et Decanus Collegii Professorum". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи", арк.2.

[13] Там же, арк.1.

[14] "Деканат Філософічного Факультету. Посвідчення від 9 липня 1943 р.". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи".

[15] "Q.F.F.F.Q.S. Universitas Ukrainensis Libera Pragensis...". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи".

[16] "Frontier Card / United States Military Government of Germany Greater Hessen". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи".

місцевій гімназії історію та латину[17]. З початком виїзду українців до Америки у 1949 р. він опинився в Нью-Йорку, де мешкає до сьогодні. Тут він верифікував докторський диплом, прослухавши курси з американської історії, економіки та географії, а також з методики викладання соціологічних предметів, історії, принципів і проблем педагогіки[18] та одержав право викладання німецької мови, латини та соціологічних курсів в американських гімназіях[19]. У 1978 – 1979 навч. році дослідник на запрошення Директора Польського університету в Чикаґо проф. М. Біди[20] викладав історію античну, скитів і сарматів[21]. Після недовгої педагогічної діяльности він зайнявся архівною працею у відділі пошти, а від 1984 р. пішов на пенсію.

На північноамериканському континенті вчений своєю працею зробив помітний внесок у розвиток української історичної науки. Від заснування НТШ в Америці Ювілят брав участь у його діяльності, а з 1963 р. став дійсним членом Товариства. З відродженням НТШ в Україні вчений встановив з ним міцні зв'язки, співпрацюючи у *Записках* та *Віснику НТШ*. Весною 2001 р. О. Домбровського за значний вклад у розвиток української науки Науковим Товариством ім. Шевченка було відзначено Медаллю Михайла Грушевського.

Значний внесок зробив Ювілят у розвиток Української Вільної Академії Наук у США. В 1954 р. він став ініціятором створення та секретарем Секції Античної історії УВАН, яку спочатку очолював А. Коцевалов. У 1960 р. (після смерті голови) він очолив Секцію і кермує нею донині[22]. З 1966 р. О. Домбровський став дійсним членом УВАН. Протягом багатьох років вчений бере активну участь у наукових імпрезах Академії, є багаторічним членом її Управи. Багато зусиль доклав Ювілят і для розвитку академічних видань – він став редактором двох випусків *Вістей УВАН* (Нью-Йорк, 1970 та Нью-Йорк, 2000), а також після смерті Л. Соневицького підготував до видання ювілейний збірник *Українська Вільна Академія Наук, 1945 – 1965* (Нью-Йорк, 1967), присвячений 20-літтю академії. Ще у 1963 р. він увійшов до складу Редакційно-Видавничої Комісії *Історичного*

---

[17] "Certificate, International Refugee Organization Area #1 DP Assembly Center W-126". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи".

[18] "Bureau of Teacher education and certification of the University of State of New York". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи".

[19] "Extension of Certificate. The University of State of New York". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи".

[20] "Лист М. Біди до О. Домбровського від 29 вересня 1978 р.". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи".

[21] "Program wykiadyw w II semestre roku akademickiego 1978/79". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи".

[22] Л. Винар. "Життєвий і творчий шлях...", с.7.

Збірника УВАН, який, на жаль, так і не з'явився[23]. У наукових збірниках УВАН вчений публікував наукові статті, які стали важливою складовою української історичної науки. У жовтні 2004 р. УВАН вшанувала 90-ліття вченого науковою конференцією, в якій взяли участь Президент Академії проф. О. Біланюк, голова Історичної секції проф. Л. Винар, науковий секретар УВАН проф. Євген Федоренко, голова Літературознавчої секції проф. А. Гумецька[24]. На конференції Ювілята було нагороджено почесною грамотою УВАН за його вклад в розбудову Академії й української історичної науки.

На особливу увагу заслуговує діяльність О. Домбровського в Українському Історичному Товаристві, Почесним членом якого він є[25], та журналі УІТ *Український Історик*, у редколеґії якого вчений працює від 1964 р., від 1985 р. відповідаючи за публікації з ранньої історії України та історії релігійних рухів. Саме Ювілят, на думку незмінного редактора журналу та Президента УІТ проф. Любомира Винара, був одним із небагатьох ідеалістів, який беззастережно підтримав ідею українського фахового історичного періодика і робив все можливе для його розвитку. О. Домбровський разом із Н. Полонською-Василенко та В. Дубровським запропонував запросити членів редколеґії стати членами-засновниками товариства українських істориків[26] і сам став одним із тих, хто підписав "Комунікат Ініціятивної Групи Українського Історичного Товариства". Ювілят разом із Любомиром Винарем, Петром Ісаївим, Ігорем Каменецьким та Володимиром Кисілевським увійшов до першої Статутової комісії УІТ[27]. Він намагався наладнати відносини між УІТ, УВАН у США та НТШ, довгі роки очолював осередок і представництво *Українського Історика* та УІТ у Нью-Йорку, керував нью-йоркським Архівом УІТ.

Крім опрацювання різноплянових наукових досліджень, багато уваги вчений приділяв популяризації діяльности УІТ, ставши автором численних статей в періодичних виданнях про різні аспекти

---

[23] Л. Сакада. *"Український Історик": Генеза, тематика, постаті.* Ред. І. Гирич, Ю. Макар. Нью-Йорк; Київ: Українське Історичне Товариство, Чернівецький національний університет і Ю. Федьковича, Національний університет "Острозька академія", 2003, с.76.

[24] *Свобода*, 22 жовтня 2004, ч.43.

[25] "Грамота Почесного члена Українського Історичного Товариства". Архів УІТ, ф. О. Домбровського, спр. "Особисті документи".

[26] Л. Винар. "На службі українській науці: "Український Історик", 1963 – 1988, *"Український Історик": 40 років служіння науці. 1963 – 2003. Статті і матеріяли.* Ред. А. Атаманенко. Нью-Йорк; Острог, 2003, с.221.

[27] "Обіжний лист УІТ від 1 грудня 1965 р.". Архів УІТ в Кенті, ф. "Обіжники".

діяльности товариства, неодноразово науково аналізуючи різні напрями публікацій журналу *Український Історик*. О. Домбровський був також одним із консультантів (разом із О. Оглоблиним, М. Антоновичем, М. Жданом, Л. Шанковським та Н. Кордиш-Головко) при підготовці *Історичного атласу України*[28]. У 1981 р. вчений редаґував XVIII том журналу *Український Історик*, присвячений ювілею головного редактора, а в 1981 році відредаґував і доповнив видану УІТ монографію С. Мішка *Нарис історії Руси-України*. В наступному році за його ж редакцією вийшла книга *Л. Винар: Історик, педагог, бібліограф*, а в 1997 р. разом із М. Брайчевським та І. Гиричем став редактором збірника наукових праць на пошану Л. Винара *На службі Кліо*[29].

Науковий доробок О. Домбровського відрізняється широкою жанровою палітрою, бо охоплює статті, монографічні дослідження, чисельні рецензії, передмови, спогади, публікації документів та наукові коментарі. Широтою відзначається і тематичний спектр праць дослідника – це праці з давньої історії України, історії релігії та церкви, історіографічні дослідження – персоналійні та з історії наукових установ, історіософські та теоретико-методологічні праці.

Найбільше уваги О. Домбровським приділено дослідженню давньої історії України. Вибір саме цього періоду як провідного визначався як спеціялізацією вченого, одержаною у львівському університеті та в УВУ, так і пануванням в радянській та зарубіжній історіографії російської схеми історії Східньої Европи. З'ясовуючи проблеми давньої історії України, О. Домбровський притримувався і розвивав схему М. Грушевського. Він доводив безперервність і нерозривність українського історичного процесу, який охоплював державні і недержавні етапи. Початки історичного процесу Ювілят виводив від пізнього неоліту, а саме від трипільської культури, населення якої займалось землеробством і вело осілий спосіб життя. В трипільцях він бачив давніх предків українського народу, які, як автохтони українських земель гіпотетично залишилися тут і в пізнішу добу. Для дослідників проблема їх визначення часто була в тому, що "пра-русько-українські автохтони-хлібороби не виступають в античних джерелах під власним іменем, з власною племінно-етнічною ідентичністю, а покриті загально прийнятою в тому часі панівною назвою номадів-завойовників (скитів, сарматів) в античній

---

[28] Л. Сакада. *"Український Історик": Генеза...*,.с.125.

[29] *На службі Кліо. Збірник наукових праць на пошану Любомира Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльности.* Головні редактори: Михайло Брайчевський, Олександер Домбровський, Ігор Гирич. Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000, 818 с.

історіографії"[30]. Як і М. Грушевський, у працях з давньої історії України Ювілят звертається до трьох чинників – населення, території і держави, – і саме в сукупності цих чинників будує схему давньої історії України, яка доповнює і розширює основні положення М. Грушевського[31].

Чільне місце в працях вченого займає проблема слов'янського етногенезу, яка включає в себе питання походження слов'янського етносу, формування його території, розселення в Європі, характер матеріяльної та духовної культур на різних етапах розвитку. Ці питання, власне, можна вважати лейтмотивом багатьох історичних праць Ювілята, присвячених давній історії України. Вирішуючи питання етногенезу українського народу, О. Домбровський прийшов до висновку, що "праісторичний і ранньоісторичний процес східноєвропейського простору йшов у напрямі етнічної диференціяції, а не уніфікації"[32]. О. Домбровський, як і його попередники, звертався до проблем територіяльної прабатьківщини слов'ян і стверджував, що найреальніше вона знаходиться між Одрою, Лівобережжям Дніпра та між Карпатами, і північною межею української й польської територій[33]. Ця гіпотеза відповідає думці відомого історика й археолога Я. Пастернака, та, в деякій мірі, є доповненням думок М. Грушевського, котрий локалізував прабатьківщину слов'ян в Середньому Подніпров'ї.

Відображення скитської історії в античних джерелах, зокрема в творі Геродота, знайшло в творчості О. Домбровського особливе місце. Починаючи від "Вступу" до перекладу *Скитії* Геродота Т. Кострубою, цій темі історик присвятив низку статей, серед яких – "Геродотова Скитія"[34], "До проблеми фольклору "Геродотової Скитії"[35], "Herodotus and Hippocrates on the Antropology of the Scythians"[36], "The Genesis of the Geographical Notion of Scythia in the

---

[30] О. Домбровський. "Рання історія Руси-України на сучасному етапі дослідів", *УІ*, т. XV, 1978, ч. 4 (60), с.10.

[31] О. Домбровський. "Методологічні основи дослідів над ранньою історією України М. Грушевського", *Студії з ранньої історії України...*, с.189.

[32] О. Домбровський. "Антинорманська теорія з перспективи ранньої історії України в М. Грушевського", *Студії з ранньої історії України...*, с.219.

[33] О. Домбровський. "Ранньоісторичні передумови постання Київської Руси", *Український Історик*, т. XIV, 1977, ч. 1-2 (53-54), с.23.

[34] О. Домбровський. "Геродотова Скитія", *Студії з ранньої історії України...*, с.35-61.

[35] О. Домбровський. "До проблеми фолкльору "Геродотової Скитії", *Записки НТШ*, 1963, т. 177, с.207-216.

[36] O. Dombrowsky. "Herodotus and Hippocrates on the Anthropology of the Scythians", *The Annals of the Ukrainian Academy*, 1962-1963, №1-2, pp. 85-91.

Ancient World"[37], переклад "Четверта книга – Скитія" Геродота[38] тощо. У вищезгаданих працях він намагався встановити ареал проживання скитів на території України, виявити відповідність між термінами за Геродотом, Страбоном, Гіппократом, а також з'ясувати досягнення у культурі, мистецтві, поховальній та військовій обрядовості та релігії скитів.

Не менш вагому ролю в науковому доробку історика відведено проблемі антів (антському союзу племен)[39]. За оцінкою вченого, антське племінне об'єднання доречно вважати своєрідним політико-державним союзом, увертюрою до історично-легітимної, повноправної й на той час завершеної державної організації – Київська Русь[40]. Дослідник в об'єднанні антів вбачав протодержаву, яка заклала підґрунтя для виникнення державного утворення Київська Русь. Вивчаючи історію антів, вчений розглянув та порівняв різні версії тлумачень та інтерпретацій цього явища в українській історіографії (праці М. Грушевського, М. Брайчевського та Я. Пастернака) та російській і радянській історіографії (праці Б. Грекова, П. Третьякова, М. Тихомирова, Б. Рибакова).

Відповідно до ґенези українського історичного процесу, д-р О. Домбровський подав орієнтовну схему періодизації давньої історії України, яка вплетена в контекст европейського історичного розвитку і охоплює такі періоди:

1. Кіммерійська доба.
2. Доба Геродотової "Скитії".
3. Взаємодія грецької культури з культурою скито-сарматських племен.
4. Переселення народів і його наслідки.
5. Антський період[41].

Особливе місце у творчості О. Домбровського займає вивчення наукового доробку М. Грушевського. Наочним прикладом цього є низка статей, присвячених видатному історику[42], в яких

[37] O. Dombrowsky. "The Genesis of the Geographical notion of Scythia in the Ancient World", *The Annals of the Ukrainian Academy*, 1956, №2-3, pp. 1178-1187.

[38] Геродот. "Четверта книга – Скитія" (Переклад з грецької Олександра Домбровського), *УІ*, 2003, т. XL, ч. 1-5 (156-160), с. 350-385.

[39] О. Домбровський. "Проблема антів на сучасному етапі ранньоісторичних дослідів", *УІ*, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 9-33; Його ж. "Проблема антів у М. Грушевського", *Студії з ранньої історії України...*, с. 171-183; Його ж. "Процес духовності античного жидівства", *Лоґос*, ч. 2, с. 119-125 та ін.

[40] О. Домбровський. "До питання схеми ранньої історії України", *Українська історична наука на порозі XXI століття*, т. 1. Чернівці, 2001, с. 56.

[41] О. Домбровський. "До питання періодизації й термінології ранньої історії України", *Студії з ранньої історії України...*, с. 117.

розглядаються і розвиваються певні аспекти історичної схеми, проблеми давньої історії України у висвітленні видатного вченого.

На окремий розгляд заслуговують праці О. Домбровського, що стосуються питання історії релігії та церкви[43]. У даних студіях історик намагався проаналізувати передумови, причини і наслідки поділу Римської імперії, а також церковного розколу 1054 року. Церковний розкол, на думку О. Домбровського, був лише формальним завершенням конфлікту між Заходом і Сходом. У статтях вченого простежується ідея об'єднання церков і створення єдиної вселенської церкви.

Багато місця в науковому доробку Ювілята відведено питанням історії релігії та церкви. Аналізуючи витоки Святого Письма, еволюцію вчення, він прийшов до висновку, що духовність античної людини пройшла певні етапи еволюції: від фетишизму, тотемізму, анімізму до політеїзму, а в кінцевому результаті до монотеїзму. Аналізу реформаційних процесів в Україні вчений присвятив видану 1979 року монографію *Нарис історії українського Євангельсько-Реформованого руху*, в якій подано характеристику основних етапів українського протестантизму на західноукраїнських землях, в Канаді та США.

Історіографія як історія історичної науки також входила у коло наукових зацікавлень д-ра О. Домбровського. Серед історіографічних праць – дослідження про діяльність окремих істориків, наукових товариств та установ. Праця над персоналійною проблематикою давала можливість через висвітлення діяльности окремих особистостей йти до осмислення загальнонаукових процесів. Серед постатей, що викликали науковий інтерес вченого – видатні історики та археологи Іван Карпинець, Неоніла Кордиш-Головко, Маркіян Смішко, Федір Мищенко, Вадим Щербаківський, Л. Винар, О. Оглоблин та інші. Інтерес О. Домбровського до цих науковців можна пояснити кількома причинами. Серед них – значний внесок в ту чи іншу наукову галузь, діяльність в наукових установах і повне забуття

[42] О. Домбровський. "Антинорманська теорія з перспективи ранньої історії України в М. Грушевського", *Студії з ранньої історії України...*, с.217-227; Його ж. "Географічний фактор в ранньоісторичній схемі "Історії України-Руси" М. Грушевського", *Там же*, с.209-217; Його ж. "Методологічні основи дослідів над ранньою історією України М. Грушевського", *Там же*, с.183-193; Його ж. "Михайло Грушевський і київська наукова традиція", *УІ*, 1986, т. XXIII, ч. 3-4 (91-92), с. 133-135; Його ж. "Проблема антів у М. Грушевського", *УІ*, 1991 – 1992, т. XXVIII-XXIX, ч. 3-4 (110-111)/1-4 (112-115) та ін.

[43] О. Домбровський. "Прагенеза розколу Візантія – Рим", *Віра й культура*, 1959, ч. 1, с. 10-13; Його ж. "Між Орієнтом і Окцидентом", *Київ*, 1963, ч. 1-2, с. 44-48.

чи неприйняття імен цих дослідників в Україні. О. Домбровський часто безпосередньо був знайомий із своїми "героями", тому праці базувалися не тільки на аналізі наукового доробку, а й на власних спогадах. Глибокий аналіз творчости, насамперед, давньої (ранньої) історії України здійснено й у статтях про М. Грушевського, М. Брайчевського та ін.

Окрім персоналійної тематики в доробку О. Домбровського є ряд праць, що присвячені діяльності наукових товариств та установ, зокрема, Української Вільної Академії Наук у США, Наукового Товариства ім. Шевченка, Українського Історичного Товариства. Завдяки цим установам відбувалося згуртування патріотичних, національно-свідомих науковців і зростав авторитет української історіографії. На жаль, до сьогодні не існує цілісної джерельної праці з історії жодної з установ, але своїми дослідженнями О. Домбровський та його колеґи поклали початок такому вивченню.

В історіографічній спадщині вченого важливу роль посідають рецензійні статті, бібліографічні огляди й замітки. Це засвідчує рецензійний розділ журналу *Український Історик*, в якому Ювілят є одним із найактивніших його авторів. Перу дослідника належить досить значна кількість рецензійних відгуків на праці з різних аспектів історичної науки, але, передусім, з давньоісторичної тематики.

Рецензії О. Домбровського можна клясифікувати за формою і способом викладу матеріялу таким чином:

1. Власне рецензійні статті.
2. Критично-бібліографічні огляди.
3. Нотатки бібліографічно-інформаційного характеру.

Структура рецензій вченого передбачає наступні компоненти: стислий виклад проблеми, критично-аналітичну частину, яка включає в себе визначення новизни й ориґінальности ідей та запропонованих підходів, повноти висвітлення проблеми, впровадження до наукового обігу неопублікованих джерел, наявність історіографічної традиції, архітектоніку і структуру роботи. Рецензійні статті дослідника переважно стосуються праць з давньої історії України, в яких розкрито дискусійні питання походження слов'ян, їх прабатьківщини. Критично-бібліографічні огляди збірників праць з нагоди ювілеїв видатних істориків – Г. Лужницького, Я. Дашкевича, М. Ковальського – дають аналіз окремих проблем, що розглядалися їхніми авторами.

Невід'ємною складовою наукової діяльности вченого є дискусійні статті, в яких О. Домбровський сміливо включається в наукову полеміку з актуальних проблем української історіографії,

чим відстоює схему українського історичного процесу Грушевського[44], аналізує розвиток української історичної науки в діяспорі[45] та ін.

Важливим джерелом для дослідження історії наукового життя стали мемуари Ювілята про Львівський університет, Наукове Товариство ім. Т. Шевченка 30-х рр. XX ст., міський архів Львова та ін. Відтворюючи обставини функціонування установ, він з особливою теплотою згадує людей, що були пов'язані з їхньою діяльністю – І. Крип'якевича, М. Андрусяка, О. Терлецького, Т. Кострубу та ін., які значною мірою вплинули на формування його особистости та становлення як історика.

Крім того, Ювілят є плідним публіцистом. Він підготував низку статей до українських періодичних видань США – *Свобода*, *Америка*, *Наш Голос*, що присвячені пам'яті видатних вченихісториків: І. Крип'якевичу, А. Коцевалову, Я. Пастернаку, О. Оглоблину, І. Лисяку-Рудницькому, Т. Кострубі, Л. Винареві та ін. О. Домбровський ознайомлює громадськість з діяльністю УІТ та інших наукових установ.

У творчій спадщині О. Домбровського присутні літературознавчі та публіцистичні праці. Перу вченого належать дослідження, які спрямовані на виявлення та використання мітологічних образів та їх інтерпретацію в творчості українських письменників Лесі Українки, Івана Франка. Крім наукових досліджень, О. Домбровський є автором трьох поетичних збірок: *На порозі другого тисячоліття* (1999 р.), *Ти був зі мною* (2000 р.) й *Окрушини* (2002 р.). У творах поета можна виділити три основні мотиви: любов до України, історії та Бога. До збірок увійшли вірші про Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку, Михайла Грушевського.

Цей короткий огляд наукового доробку Ювілята свідчить про його помітний внесок у розвиток української історичної науки. Відзначаючи славний ювілей 90-ліття Олександра Домбровського, від імені Управи УІТ і Редакційної Колеґії журналу *Український Історик* бажаємо Ювілятові міцного здоров'я і довгих років творчої наукової праці!

---

[44] О. Домбровський. "Замітки до праці О. Пріцака про "Походження Руси", *Студії з ранньої історії України...*, с.439-449; Його ж. "До питання української історичної школи в діяспорі", *УІ*, 1974, т. XI, ч.4 (44), с.74-84 та ін.

[45] О. Домбровський. "Актуальні постуляти на відтинку української історичної науки", *УІ*, 1964, т. І, ч.4, с.44-45; Його ж. "До питання періодизації й термінології ранньої історії України", *УІ*, 1975, т. XII, ч.3-4 (47-48), с.5-21; Його ж. "Загальна картина сучасного стану дослідів ранньої історії України", *УІ*, 1972, т. IX, ч.1-2 (33-34), с.148-149 та ін.

ВАСИЛЬ ГОРИНЬ
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Львів

ЛИСТИ М. ГРУШЕВСЬКОГО ДО М. КОЦЮБИНСЬКОГО*

№ 41

А-1521 Львів, [6/V/1911].

[На поштовій картці].

Дорогий Михайло Михайлович!

З двох листів, про котрі згадуєте в останнім листі, нині мною одержанім, перший, очевидно, пропав, а другий не застав мене в Києві і був пересланий мені вже після того, як я післав до вас свою картку; не рекомендовані листи взагалі останніми літами дуже часто пропадають. Сердечно жаль мені ваших клопотів і турбот. Дякую за обіцянку оповідання; добре, що вже знаю, а з відсилкою його не потребуєте дуже спішитись, коли може час і обставини тому не сприяють. Будьте ласкаві, вислати заказною бандероллю мені на Львів. Ми тут здорові, а поза тим не маємо так чим дуже похвалитись. Книжка Ваша в Петербурзі[50] давно повинна була вийти, але друкарня трапилась якась дуже не скора. Про примірники для Вас пишу їй разом з отсим**.

Ваш М. Груш[евський].

№ 42

А-1522 [Львів, 12(18)VI.1911].

Дорогий Михайло Михайлович!

Сими днями Товариство візьме більшу позичку і вишле частину передплатних грошей "Л.Н. Вістника" до Києва, так що тижнів за 2

---

* Продовження. Початок в *УІ*, т. 39, ч. 1-4 (152-155), с. 436-465.

[50] *"Книжка Ваша в Петербурзі..." – Дебют. Оповідання*. Видання "Українсько-Руської Видавничої Спілки". С.-Петербург; Львів, 1911.

** Крім підпису, лист писала Марія Грушевська.

Ви могли б дістати гроші з Київа. Не знаю тільки, чи залагодив справу Леонтович, чи він вислав Вам гроші незалежно від сього рахунку, чи може й зовсім не вислав. Тому не відмовте написати мені про се два слова.

З щирим поважаннєм

М. Груш[евський].

В Алупку, (в Сімеїз) до запитання*.

№ 43

А-1523 [Львів, 26/VII. 1911].

Дорогий Михайло Михайлович!

Тільки що одержав "Сон". Дуже дякую, дам його до найближчої книжки, себто IX-ї (тепер кінчиться подвійна VII-VIII). Чи післати коректу його Вам до Криму? Се було б, значить, в початках серпня ст. ст. Не знаю, чи Ви одержали мій лист, висланий Вам 9 VI. ст. ст. Я писав там, що ми позичили грошей на вексель і могли б післати Вам ті гроші, про котрі Ви писали; питав Вас, куди післати гроші – чи може Вас закредитував на рахунок "Л.Н. Вістника" Леонтович, так що треба йому повернути, на се я не дістав від Вас відповіді. Тепер ті гроші, розуміється, уже розійшлись, але виробляємо иньшу позичку і, діставши гроші, моглиб вам післати. Дуже нам сього року сутужно, так що й не пам'ятаю такого тяжкого року. Я виїзжаю за 10 день до Криворівні, але ви пишіть по львівському адресу. Доброго здоровля і всього найкращого**.

Ваш М. Груш[евський].

Всім Вашим наш щирий привіт.

Чи одержали з СПб-га примірника "Дебюта"?

№ 44

А-1524 Криворівня, 16 (29) VII. (1)911.

Цінячи високо Ваш артистичний смак, дорогий Михайло Михайлович, хотів би знати Вашу гадку: чи в осібнім виданню моїх "По світу"[51] заховати випуклі глави, чи краще упустити – всі або якісь час-

* Крім підпису, лист писаний Марією Грушевською.

** Досі рукою Марії Грушевської.

[51] *"По світу"* – твір М. Грушевського з описом вражень від подорожі до Італії (*ЛНВ*, 1908, т. 44-46). У листі до професора від 5. IX 1911 р. М. Коцюбинський пише: "...Дуже був би радий побачити в окремому виданні "По світу" без

тини. Коли я їх писав, мною водила гадка – дати читачам в певних образах перехід настроїв, від тих злободневностей, котрі володіють в момент виїзду, потім слабнуть, дають місце загальним, теоретичним рефлєксіям, і нарешті – опановують чоловіка враження від того, що він бачить – легкі змінні. Просив би Вас уділити годину, щоб прочитати глави, надруковані в ЛНВ; 1908, кн. IX і написати свою гадку. В[асиль] Григ[орович] Кричевський[52] ладиться з нами в дорогу, і я починаю думати, що мій плян ілюстрованого видання сих образків – може й не далекий від здійснення.

Завтра звертаємося до Львова.

Шкода, бо настали знову гарні дні, але з другого боку – в добру погоду добре й їхати.

У Львові пробуду недовго і потім хочу рушити в сю італійську подоріж.

Всі шлють привіти Вам і Вашій Пані.

Щиро прихильний Ваш

М. Грушевськ[ий].

№ 45

А-1525 [Львів, 9/IX. 1911].

Дорогий Михайло Михайлович!

Дуже дякую Вам за висловлені гадки і ради, котрими я, розуміється, покористуюсь. За два дні їдемо з Кричевським на місяць в Італію і сподіюсь приготовити ілюстрацій на стілько, щоб з новим роком приступити до друку. Щодо грошей, виданих Вам В.М. Леонтовичем, то я вже писав П.Ф. Лаврову, просячи його побувати у Володимира Миколаєвича і перевести сі 200 рубл. на рахунок "Л.Н. Вістника", щоб рахувалось так, що Володимира Миколаєвич сі гроші виплатив "Вістнику", а Ви одержали їх від "Вістника" на рахунок Вашого гонорару.

З Італії я сподіюся вернутись до Львова коло 15 ст. ст. жовтня, а

змін [...]. Коли читаєш щось таке прегарне, таке артистичне, як опис Вашої подорожі, то мимохіть охоплює бажання, щоб якнайбільше людей пережили [тую] насолоду..." (ІЛШ. Від. рукописів, ф. 7, спр.465-529).

[52] *Кричевський Василь Григорович (1873 – 1952)* – визначний український мистецтецтвознавець, художник, архітект, театральний декоратор. Професор Української Академії мистецтв, Київського архітектурного і художнього інститутів. Автор низки проєктів державних і приватних будівель у новому українському стилі, зокрема будинку родини Грушевських у Києві. Як книжковий графік оформляв твори М. Грушевського, застосовуючи елементи старої української графіки і орнаментики. Автор надгробних пам'ятників, у т. ч. М. Коцюбинському в Чернігові (1931), М. Грушевському в Києві (1936). У 1911 р. разом із М. Грушевським подорожував по Італії.

перед 10 ст. ст. падолиста – буду вже в Київі, так що місце для Вашого оповідання задержу. Ви ж рукопис вишліть на адресу "Л.Н. Вістника" до Київа. Тепер випускаю збірку своїх статей на теми галицької політики[53], для неполітиків вона буде інтересна він'єтами Кричевського на мотиви гуцульського орнаменту; розуміється, по виході зараз скажу післати Вам. Про катальожки Павлу Филиповичу ще нагадаю*.

Щирий привіт від нас усіх Вашій В[исоко]пов[ажній] Пані й Вам!

Щиро прихильний М. Груш[евський].

№ 46

А-1526 [20/IX. (19)11].

[На поштовій картці з видом Равенни]

Привіт з Равенни дорогий Михайло Михайлович!

Пробули тут три дні і рушаємо далі. Погода поправилася, стало дуже гарно.

Ваш щирий М. Груш[евський].

№ 47

А-1527 [15/X. (1)911].

[На поштовій картці "Milano-Panorama"].

Дорогий Михайло Михайлович,

вже вертаю назад. Вчора з Генуї перекочували до Мілану і відразу почули, що з полудня попали на північ. 10 (23) сподіюсь вже бути у Львові. Коли рушаєте Ви?

Ваш щирий М. Груш[евський].

---

[53] ...*На теми галицької політики* – збірка публіцистичних статей М. Грушевського *Наша політика* (1911). Розділи збірки як окремі статті друкувалися в *ЛНВ* (1909 – 1910). Ця книжка поряд з іншими чинниками в основному спричинила конфлікт в НТШ, остаточний розрив довголітнього його голови з Виділом (управою), із лідерами галицької суспільної сцени вибраного ними політичного курсу – політики "малих діл" та "великих уступок". (Див. детальше: Є. Пшеничний, "...Щадіть цензорського олівця": до історії появи статті С. Томашівського "Наша політика", *Український Історик,* 1991-1992, ч. 3-4, 1-4, с. 352-362; Я. Грицак, "Конфлікт 1913 р. в НТШ", *Там само,* с. 319-333; В. Горинь, "Михайло Грушевський і конфлікти в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка", *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 2. Львів, 1995, с. 143-156). В 2003 р. УІТ перевидало "Нашу політику" М. Грушевського і матеріяли до конфлікту НТШ 1913 р. (Нью-Йорк, Дрогобич, 2003).

* Досі лист писала Марія Грушевська.

№ 48

А-1528

Високоповажаний Добродію![*]

Маємо честь запросити вас на *загальні збори* Товариства прихильників укр[аїнської] літератури, науки і штуки, які відбудуться *14 падолиста нов[ого] стиля 1911 року, 7 вечером в салі Наукового Т-ва ім. Шевченка* з таким дневним порядком:

1) відчитанє протоколу поп[ередніх] зборів;
2) справозданє секретарське й касове;
3) удільнє абсолюторії;
4) вибір голови Виділу й Контрольної комісії;
5) внесеня й інтерпеляції.

З поважаннєм
Мих[айло] Груш[евський]
Мих[айло] Мочульский[54]
секретар.

№ 49

А-1529 [Львів, X-XI. (1)911].

Дорогий Михайло Михайлович!

Вам нема що перепрошувати мене за вашу пригадку про аванс, мені скорше прийшлося б стидатись, що в нас так тяжко про гроші – але і я не стидаюся, бо се гріх нашого громадянства, наших тяжких обставин. Сею зимою зовсім рішучо і певно я здійму з себе редакторство[55], далі не маю змоги; чи ЛНВ після сього вернеться до Галичини, чи зістанеться далі в Київі, про се ще не знаю і пишу се Вам в строгім секреті.

---

[*] Без дати, писав М.М. Мочульський.

[54] *Мочульський Михайло Михайлович (1875 – 1940)* – літературознавець, критик і перекладач, правник. Виконував обов'язки секретаря Товариства прихильників української літератури, науки і штуки. Автор статей з етнографії, нової української літератури, в т. ч. про Івана Франка (1938). Перекладав на польську мову твори українських письменників (В. Стефаника та ін.). Дружиною М. Мочульського була Ольга Сильвестрівна Вояковська, племінниця Марії Грушевської, дочка її брата Сильвестра, довголітнього пароха села Богданівка, повіту Скала.

[55] *...я здійму з себе редакторство* – із початком 1912 р. М. Грушевський відійшов від редакторства *ЛНВ*; завідував київським виданням Олександер Олесь, видавцем була Л. Старицька-Черняхівська, редактором О. Лисенко. За львівську редакцію відповідав В. Панейко, згодом (1913, т. 63) – Л. Цегельський. Так тривало до Першої світової війни (1914, т. 65). Див. примітки ч. 2 і 4.

В касі ЛНВ грошей на аванси тепер нема навіть на виплати за попереднє, тому я, одержавши Ваш лист, зараз написав П[авлові] Ф[илиповичу], просячи аби пішов до В.М. Леонтовича і вияснив – чи він виписав Вам гроші, ухвалені на зимову подорож, бо се мені неясно; як він вислав і Ви потрібуєте, то просити щоб на рахунок [зв'язків] до гонорару, що маємо одержати в січні за 1911 рік (отсе нас підрізало, що ми дістанемо за сей аж в січні), післав Вам 300 р., як післав перед тим 200. Сподіюсь дуже, що гроші дістанете – якщо тільки Леонтович в Києві. Рукопис пішліть до Києва, я виїду туди за 2 тижні. Що оповіданнє більшеньке, то прийдеться його друкувати в січневій – в грудневій, мабуть, не буде місця на 3 аркуші.

Сердечно тішуся Вашою роботоспособністю. А я з поворотом почуваю себе тяжко – тяжкі обставини, невимовно, і далі не можу того всього на собі нести.

Всі Вам кланяються і Вашій в[исоко]п[оважаній] Родині.

Ваш щирий М. Груш[евський].

Іллі Лудловичу мій щирий привіт. Перекажіть, що обвинуваченнє за "Поле крови"[56] прокурор з Веселовського (його увільнивши) переніс на П[авла] Ф[илипови]ча Лаврова як фактичного редактора; прошу його дуже послужить своєю порадою, як буде в Києві, бо се моя права рука в київських ділах, і без нього я не знаю, що буде.

№ 50

А-1530 [Львів, 28/Х. 1911].

Дорогий Михайло Михайлович!

На біду В.М. Леонтович виїхав саме з Києва, і П[авло] Ф[илипови]ч встиг його захистити з отою справою. В розмові з В[олодимиром] Мик[олайовичем], як він, переїздячи через Львів, був у мене, вияснилося, що ті 500 р., про котрі я писав, пораховані в загальну суму 2000 р., і вони Вам виплачені, дальші 500 р. В[олодимир] М[иколайович] Вам вишле в 2-ій пол[овині] декабря (в двадцятих числах – Ви йому напишіть адрес до Києва). До тогочасу – до свого приїзду – він не може зарадити висилки і тих 300 р. Тут грошей нема і до 1/ХІ не можем відси Вам післати; я пишу до П[авла] Ф[илипови]ча, щоб як можна вислав вам з Києва, але мабуть 300 р. в ніякім разі він не збере, хіба якусь маленьку суму. Дуже мені прикро, що так вийшло, але при нашім безгрошів'ю вислати більшого авансу така річ, на котру треба довгого часу, щоб зібрати гроші – вони у нас бувають тільки один місяць на рік: в январі – на початку лютого. Може як обернетесь до того часу, бо дуже було б при-

[56] *...за "Поле крови..."* – Мова про драматичну поему Лесі Українки "На полі крови", опубліковану в *ЛНВ* (1910, т. 52, кн. XII).

кро, якби через се не поїхали. Якби мені написали заздалегідь, я б ужив старань, щоб конче добути сю суму.

Ваш щирий
М. Гр[ушевський].

№ 51

А-1531 [Київ, 11/XII. (1)911].

Дорогий Михайло Михайлович!

Саме вернувся з Петербурга й прочитав в цілости лист Ваш, з которого моя жінка подала мені в листі тільки короткий зміст. Дуже вам дякую за всі Ваші клопоти. Оповідання виберу сими днями, але може буде краще, коли прешлю їх на Ваші руки, а ви прешлете перекладчику від себе(?) Якби він хотів, я міг би розстарати йому для видання обгортку в українськім стилі.

Володимир Миколаєвич уже тут, сподіваюся побачитися з ним сими днями. Те, що Ви пишете про Горького й ин[ьше], мене дуже розчулює – се не часте в российських кругах[57]. Разом з оповіданнями пришлю Вам примірник "Нашої Політики" або иньшу книжку – не знаю, що буду мати під рукою, аби при оказії передали йому від мене*.

Всі Вас вітають і бажають доброго здоровля!

Коректу пошлють.

Ваш щирий
М. Груш[евський].

№ 52

А-1532 24/XII. (1)911].

Дорогий Михайло Михайлович!

Попереднє письмо мабуть одержали. Щодо видання, то думаю, що "Видавн[ичій] Спілці" було б дуже прикро, якби Ви дали видати Ваші оповідання для дітей иньшій фірмі. Так було, як "Молода Муза"

---

[57] *...се не часте в російських кругах* – перебуваючи на о. Капрі в 1911 р. М. Коцюбинський поселився в М. Горького, де познайомився з російськими письменниками і вони "часто обговорювали" українські справи, історичні праці М. Грушевського. "Горький, – пише історику М. Коцюбинський у листі від 12. XII 1911 р., – захоплений їми, має мало ж всі Ваші видання в російській мові і всім показує Вашу "Киевскую Русь" та радить познайомитися з нею". (ІЛШ. Від. рукописів, ф. 7, спр.465-529).

* В оригіналі помилково "від нього".

видала Вашу збірку.

Коли вважаєте таку збірку для дітей раціональною, то напишіть, як її собі представляєте, і я думаю, дирекція "Спілки" радо згодиться (подайте й умови, які подав Вам Оренштейн)[58].

Коректу пішлють сими днями. Вибірку теж вишлю – найдальше в суботу. В п'ятницю буде рішуча нарада в справі ЛНВ. Боюсь, щоб не скінчилася повною ліквідацією. Вол[одимир] Мик[олайович] жметься щось. Я далі не можу.

Щиро витаємо Вас усі!
Ваш М.Груш[евський].

№ 53

А-1533 [Київ, 26/XII. (1)911].

Дорогий Михайло Михалович!

Посилаю з отсим разом бандеролею "повний комплєкт" оповідань М. З.[59] Коли ласка, перешліть тому добродієві. Я уложив їх в порядку виходу – і єсть певна консеквенція внутрішня в такім порядку, але я не буду мати нічого против инакшого порядку. Се подробиці, з-за котрих годі тратити час тепер, коли не знати, чи що з того всього буде. Рівно ж питаннє – чи і оскільки при виданню треба було б відкрити псевдонім. Для Горького я надумав післати свою стару книжку – *як будете вважати відповідним,* то передайте йому як привіт від мене.

Коректу Вам мали сьогодня післати з першої половини оповідання, будьте ласкаві повернути її скоро. Володимир Миколаєвич казав, що маєте вже нове оповіданнє, чи правда? Був би йому дуже радий!

Ну, побажаю Вам від усіх нас веселих свят; щасливого нового

[58] *Оренштейн Яків (1875 – 1944 (?)* – засновник і власник видавництва "Галицька Накладня" в Коломиї (1903 – 1915) і "Українська Накладня" в Берліні-Ляйпцігу (1919 – 1932). Видавництво Я. Оренштейна видавало серію "Загальна бібліотека" (всього 230 т.), ілюстровані твори клясиків української літератури і новітніх письменників, зарубіжних авторів. Видавалися також шкільні підручники і географічні карти, атляси, музичні твори, книги для дітей. У 20-30-х роках Я. Оренштейн розробив проспект систематизованого видання кращих творів української літератури, культурної спадщини. З 1933 р. переїхав до Варшави, де був власником книгарні. З приводу видань підручників мав тісні контакти з О. Барвінським, А. Крушельницьким, співпрацював з Б. Лепким. Під час війни загинув у Варшавському ґетто, за іншими відомостями в концтаборах Саксенгаузена. Коломийське видавництво "Галицька Накладня" плянувало видати твори М. Коцюбинського для дітей.

[59] *...оповідання М. З.* – М. З. (Михайло Заволока) – псевдонім М. Грушевського, яким він підписував літературні твори.

року – по нашому календарю. Тамошній Ви відсвяткували давно!

Цілую Вас і зістаюся щиро Вам прихильний
М. Груш[евський].

№ 54

А-1534 Київ, 15/I. (1)911.

Дорогий Михайло Михайлович!

Одержав Ваші листи з 25 і 29/XII с. с. Справу книжечки для для молодіжи предложу Дирекції "Спілки", як буду у Львові за 2 1/2 тижні; як Вам ся ідея подобається, то думаю, що "Спілка" візьметься видати таку книжечку. Щодо "Мисли"[60], то я поки що не дістав від неї ніякого листу. Що й говорити, воно було б добре, коли б рос[ійські] журнали справді почали серйозно трактувати українську справу; але поки що сього не видко і справа не йде далі загальних фраз. Принаймні, на мій погляд.

Бажаннє Ваше, щоб "Тіни"[61] йшли в одній книжці, я тямлю – Ви мені його висловили вже раніше. Але техніка журнала має теж свою право, і хоч як би я рад вволити Вашу волю – не можу. Щодо дальшої перспективи ЛНВ, то В[олодимир] Мик[олайович] кінець-кінцем звів справу "на нетъ", і се жаль. Підписувать як видавець буде Л.М. Черняхівська[62], яко керманич київської редакції – [Олександер] Олесь[63], в ре-

---

[60] *"Мысль"* – щомісячний російський суспільно-політичний журнал, виходив у Москві (1910 – 1911). По суті був легальним органом більшовиків, в якому їх лідери друкували свої статті. Останній номер було конфісковано урядом у 1911 р. і журнал було закрито. До серйозного трактування української теми, зрозуміло, журнал не дійшов.

[61] *"Тіні забутих предків"* – твір М. Коцюбинського, вперше надрукований в *ЛНВ*, 1912, кн. I, с. 5-32; кн. II, с. 209-226.

[62] *Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна (1868 – 1941)* – письменниця, літературний критик, перекладач, громадський діяч. Дочка Михайла Старицького, приятелька Лесі Українки, активний учасник літературного гуртка "Плеяда", авторка прозових і драматичних творів, нарисів, спогадів, зокрема про Лесю Українку (*Хвилини життя Лесі Українки*, 1913), Михайла Коцюбинського (*Елементи творчости М. Коцюбинського*, 1913), Миколу Лисенка (*Спогади про М.В. Лисенка*, 1927). Була видавцем і вела редакційну роботу в *ЛНВ* (1912 – 1913). Промовляла на Аскольдовій Могилі 19 березня 1918 р. під час похорону героїв Крут. У 1929 р. органами НКВД її було заарештовано за процесом СВУ (єдина жінка!), засуджено на 5 років та за кілька місяців звільнено і вислано до м. Юзівка. 20 липня 1941 р. її знову заарештували, в серпні вивезли до Харкова. Померла в поїзді по дорозі до Акмолінська. Місце поховання невідоме.

[63] *Олександер Олесь (О.Г. Кандиба (1878 – 1944))* – один із найвидатніших українських поетів XX ст. З 1911 р. працював у Києві в редакції *ЛНВ* та видав-

дакц[ійний] комітет київський увійдуть ще В.М. Леонтович і П.Ф. Лаврів. Се поки що проєкт, я подам його на затверженнє "Спілки" – поки що між нами. Поки що иньшої комбінації висвободить себе не бачу, а висвободитися мушу.

Куди післати Вам гонорар – до Капрі чи до Чернігова?

До Львова я поїду ненадовго, так що можете і далі писати на Львів. Дуже дякую за клопоти з М.З. І щиро витаю Вас!

Ваш М. Гру[шевський].
Do Italia, Napoli, Capri, villa Serafina.

№ 55

А-1535 [Київ, 21/I. (1)912].
[На поштовій картці]

Дорогий Михайло Михайлович!

З гонораром зроблять як пишете, і цифру Вам напишуть. Се скоро буде. Дякую за обіцяне оповіданнє до ЛНВ. Пришліть на адресу Київ[ської] Контори. Я виїду не надовго. Тішуся, що Ви здорові і добре себе почуваєте. Я здоров, але добрим почуттєм не можу похвалитися. Занадто обсіла мене всілячина. Жду увільнення від ЛНВ – вже не задовго. Ви добилися свободи від довголітнього ярма і можете бути паном свого часу і своєї праці, а я не знаю, коли доб'юся того. Але мушу - поки ще зістаються якісь сили. Занадто дорого коштує організаційна робота з таким елєментом як наш.

Ваш М. Г[рушевський].
Do Italia, Capri (pesso Napoli), villa Serafina
Michele Koziubinski.

№ 56

А-1536 Київ, [18/II. (1)912].

Дорогий Михайло Михайлович!

Вибачте, що на кілька день мій лист забарився – тільки в четвер

ництва "Лан", був близький до журналу *Українська хата*. Друкував поезії в *ЛНВ*, інших українських часописах. 1912 р. виїхав за кордон: Будапешт, Відень, з 1924 р. перебував у Празі, де й помер. Автор драматичних творів, поетичних збірок. Проявив себе як першорядний талант, тонкий лірик, як "поет особистих переживань" (С. Єфремов), "правдивий віртуоз ніжної лірики" (О. Дорошкевич), "найвидатніший лірик дореволюційної доби" (А. Шамрай).

я вернувся зі Львова. Спитав, чи виплатили Ваші гроші Юлії Володимировній[64] – кажуть, що ні, бо не стало грошей: питаю, чи єсть на аванс – теж саме. Скрутні часи, Михайло Михайлович! Одначе я певний, щодо І/ІІІ гроші Юл[ії] Володимировні будуть заплачені (не ловко від неї брати розписку – я Вам напишу суму, і Ви видасте розписку Конторі ЛНВ) – а властиво будуть переложені з рук в руки, бо Вол[одимир] Мик[олайович] яко голова Тов[ариства] підмоги укр[аїнської] літ[ератури] за ріжними своїми клопотами досі не скликає засідання, і "Л. Н. Вістнику" (і "Раді") не ухвалені асігнова[ння] на доплати до гонорарів, а як скличе (думаю, що десь з неділі, за кілька день), то, одержавши від нього (яко [нерозбірливо] передам Юлії Володим[ирівні], яко Вашій кредиторці. Вам же аванс 100 р. *найдальше в понеділок* 27/II (11/III) буде висланий на Капрі. Оповіданнє, спасибі Вам, одержав – піде в кн. IV (третя вже замкнена). А щодо Тичини[65], то трохи помиляєтесь – його поезія виказана в числі прийнятих в кн[ижку] XII і йде до III книжки.

Тепер до Горошовського[66]. Перед усім дуже і дуже дякую Вам за сі клопоти і прошу ще не відмовити свого посередництва. Діло в тім, що я сього пана не знаю і вчора через се в його листі деякі слова звучать досить небезпечно. Цифри гонорару він не означає, хоче його дістати наперед, а ще й призвичаює мене до гадки, що й видавцеви я мушу заплатити. Я просив би, коли ласка, написати йому, щоб він означив: 1) скільки хоче за переклад; 2) що автор ледве чи зможе заплатити йому цілу суму згори, а волів би поділитись з ним гонораром – хоч би й більшу частину відступити йому, коли вийде повна цифра. (Властиво, я міг би і вперед заплатити йому, коли не дуже багато захотів би, але уважаю за краще заінтересувати його в дальшім ході справи – се між нами). Для орієнтовання звертаю його лист.

---

[64] *Леонтович Юлія Володимирівна* – дружина В.М. Леонтовича. Див. примітку ч. 33.

[65] *А щодо Тичини...* – Вірш П. Тичини (1891-1964) "Ви знаєте, як липа шелестить" був надрукований у *ЛНВ* у 1912 р. (т. 57, кн. І). Сам поет згадував: "Ранні мої вірші, надіслані в редакцію одного з журналів ще в 1913 році, з незалежних від редактора обставин, пролежали там більше року". В листі до П. Тичини від 25.VII.1911 р. М. Коцюбинський пише: "На початок він (М. Грушевський – *В.Г.*) бере для "Вістника" один вірш "Чи чули ви, як липа шелестить", йому він подобається особливо. Обіцяв надрукувати швидко". (М. Коцюбинський, *Твори*, т.6, с. 272).

[66] *Гошовський Вільгельм* (за словами М. Коцюбинського, "здається, галицький жид") – австрійський публіцист і перекладач. Популяризував твори української літератури в Австрії та Німеччині. Переклав німецькою мовою М. Коцюбинського (*Для загального добра*, 1909), видав також антологію української прози у своєму перекладі (1909). За посередництвом М. Коцюбинського М. Грушевський плянував видати у німецькому перекладі свої белетристичні твори. Однак проєкт не був реалізований. (Див. лист від 3.VI.1912. – А-1539).

У Львові пробув 2 тижні, доброго чув мало, злого багато. Кепську і тяжку полосу проживаємо і якось тяжко стає на душі.

Всі наші Вас витають!

Ваш щирий М. Груш[евський].

Нині був у мене Шраг; балакали про Вас – аби Ви не спішили вертати, поки не стане добра весна.

№ 57

А-1537 [Львів, 14/ІІ. (1)912].
[На поштовій картці].

Тільки що одержав, дорогий Михайло Михайлович, від Могилянського переклад[67] – але тільки одного оповідання "Ніч". Відошлю завтра.

Ваш Г[рушевський].

Як себе почуваєте?

№ 58

А-1538 Львів, [11/ІІІ. (1)912].
[На поштовій картці].

От я і у Львові – за сей час перестудився, зачадів, і вже виздоровів. Сиджу як анахорет на горі – "старець гори", мешкає зо мною Ів. М.[68] А Ви як заїхали і як почуваєте? Чи прийшли до себе трохи? Чи

[67] *...від Могилянського переклад* – ідеться про переклади на російську мову оповідань М. Грушевського М. Могилянським. Могилянський Михайло Михайлович (1873 – 1944) – публіцист, літературознавець, перекладач. До 1917 р. в Петербурзі, активний член Конституційно-Демократичної партії. У 1920-х роках – керівник Комісії для складання Біографічного словника діячів України при УАН; автор праць з теорії літератури та з історії українського письменства, зокрема про П. Куліша, М. Коцюбинського, праці з шевченкознавства. Був близький до неоклясиків. У 1930-х роках виїхав із Києва і припинив науково-літературну діяльність. Перекладав на російську мову оповідання М. Коцюбинського, що друкувалися в журналах, вийшло три томи *Рассказов* письменника в перекладі М. Могилянського (1911 – 1914). Написав оповідання "Убивство", де засудив поворот М. Грушевського на Україну. Перекладав на російську мову белетристичні твори М. Грушевського, які готувалися до друку у видавництві "Знание", але збірка не вийшла.

[68] *Мешкає зо мною Ів. М.* – мова йде про І.М. Джиджору. Джиджора Іван Миколайович (1880 – 1919) – історик, публіцист, громадський діяч. Учень М. Грушевського, дійсний член НТШ. Праці І. Джиджори друкувалися у *Ділі*, *ЛНВ*.

можете працювати? Мій привіт Вірі Юстимовні[69] і дітям.

Ваш М. Груш[евський].
Я тут до 15/II с. с.*

№ 59

А-1539 [Львів, 3/VI. (1)912].

Дорогий Михайло Михайлович!

Прикро, що Ви так прохорували! Зарано виїхали в свої сторони. Тут теж ще в початках мая навіть було зовсім холодно. Тільки тижнів два стало справді тепло. До Криворівні я вирушу 29/VI ст. ст., родина моя, мабуть, трохи ранійше, а я мушу докінчувати лекції.

Та форма, в якій пропонує Горошовський, не відповідає обставинам і дає привід до дальших можливих переговорів. Коли ласка, напишіть йому пропозицію, трохи відмінну.

Я заплачу 250 кар. за переклад наперед; д. Г[орошовський] перекладе деякі оповідання (я дістану їх переклад до перегляду); він – як писав давнійше – постарається деякі з них умістити в часописах або що, щоб виробити їм репутацію – гонорар, який би прийшов, по половині йому і мені (се він давнійше пропонував); маючи сі переклади (частину), а й друковані деякі, він пошукає видавця на всю збірку. Коли її видасть котрась більша порядна, популярна видавнича фірма і видасть гарно з зверхнього боку, *без доплати з моєї сторони,* я плачу Горошовському по виході книжки 450 корон, значить разом з задатком 250 кар[бованців] за переклади і уладженнє справи з видавцем всього дістане від мене 700 корон.

Гор[ошовсь]кий, як бачите, не рискує нічим, він перекладе скоріш половину, а другу половину аж тоді, як знайде видавця, а я увільняюсь від перспективи заплативши 500 н. к[орон] переклад, потім

Його історичні студії присвячені історії Гетьманщини XVIII ст. Опубліковані в *ЗНТШ* розвідки видані окремою збіркою *Україна в першій половині XVIII в.* (1930) з передмовою М. Грушевського, який називав автора своїм "учеником і приятелем".

[69] *Коцюбинська (Дейша) Віра Устинівна (Устимівна) (1863 – 1921)* – дружина М. Коцюбинського. Закінчила в Петербурзі вищі жіночі курси, виступала з науково-популярними статтями із природознавчих питань. За розповсюдження нелегальної літератури зазнала переслідувань жандармерії, була ув'язнена у Варшавській цитаделі. М. Коцюбинський познайомився з В. Дейшею у грудні 1894 р. в Чернігові, 24 січня 1896 р. вони одружилися. Мешкали спочатку у Вінниці, потім у Чернігові.

* На звороті поштової картки – фото "Школа народна в Жаб'ї-Криворолі".

просити його, щоб знайшов видавця, торгуватися, коли той видавець схоче великої доплати etc.

Вибачте, що я Вас турбую. Сподіваюся, що сим разом справа скінчиться – в той або сей бік.

Всі шлють привіт Вам і Вашій сім'ї.
Ваш М. Груш[евський].

Я побоявся, що може Ви не прочитаєте добре умов моїх і тому долучаю переписане чистійше. Сю купійку мені потім звернете.

Я заплачу 250 кор[он] за переклад наперед; д. Г[орошовський] перекладе деякі оповідання (я дістану їх переклад до перегляду); він – як писав – постарається деякі з них умістити в часописах або що – з того половин[у] гонорару дістане він. Потім, як видасть всю збірку, котрась більша, порядна, популярна видавнича фірма і видасть гарно з зверхнього боку, без доплати з моєї сторони, – я заплачу Горошовському по виході книжки 450 корон.

№ 60

А-1540 [Криворівня, 10/VIII. (1)912].
[На поштовій картці]

Мені тепер дуже прикро, дорогий Михайло Михайлович, що ми, живучи так близько, так мало бачимся сим разом, і вже не знати, чи будем мати ще сю нагоду.

Потішити Вас можу лише тим, що й по виїзді Вашім погода не поправилась – ледви 3-4 дні було гарних.

Вам щиро прихил[ьний]
М. Груш[евський].
Як здоровля Ваше тепер?
Привіт Вашій родині!

№ 61

А-1541 [Криворівня, 21/VIII. (1)912].
[На поштовій картці].

Тішимося всі, що Ви приходите до здоровля! Надіюсь тепер справа піде вже добре. Тут настала гарна погода, але в тіні не доходить до 20°, а вода нагрівається слабо. Коли побачимось?!... Вам і Вашій родині від усіх поклони. Се фотографія з нашого грунту на Жаб'є.

Ваш М. Г[рушевський].

№ 62

А-1542 [Криворівня, 19/VIII; 1/IX. (1)912].
[На поштовій картці – "Гуцульські типи"].

Сьогодня покинули ми Криворівню – і майже нікого вже не лишається взагалі. Погода далі змінна, багато дощів і в кінці холодно. У Львові будемо довго, се мабуть аж при кінці ноября ст. ст. рушу до Києва. Як Ваше здоров'є, дорогий Михайло Михайлович? Наші поклони всіх Вам і Вашій родині!

Ваш М. Грушев[ський].

№ 63

А-1543 Львів, 8/IX. 1912.

Про Ваш приїзд до Києва, дорогий Михайло Михайлович, чув я через людей і дуже затривоживсь. Як почуваєте себе тепер? Ми виїхали з Криворівні вчас, від 2/IX почалися неустанні дощі, 4-го ріки вилили, забрали кладку коло дяка, гостинець на великім просторі. Аж прикро було чути про все се знищеннє. Тут теж дощі майже неустанні, сонця не видно, і сьому ще відповідає також громадська атмосфера[70], котра залазить навіть в ті стійкі круги, де я обертався досі. Сумно. Витаємо всі Вас і Вашу родину!

Ваш М. Г[рушевський].

№ 64

А-1544 Львів, 1(20)/X. (1)912.

Любий Михайло Михайлович!

Саме збирався писати до Вас, діставши від Мих[айла] М[ихайловича] Могил[янського] звістку, що Вам стало легше на здоровлю, аж прийшов Ваш лист. Сумні річи пишете про себе, та я сподіваюся, що се – переходяще. Наші з Вами літа ще не так великі, щоб уже записуватися

[70] *...відповідає також громадська атмосфера...* – ідеться про конфлікти в НТШ і місце в них М. Грушевського як голови Товариства. Публіцистична активність ученого (збірка статей *Наша політика*), намагання опозиції сполітизувати наукову атмосферу НТШ, як і недооцінка самим М. Грушевським специфіки галицької політичної реальности, інші перипетії у Виділі спричинили в 1913 р. остаточний розрив М. Грушевського з Товариством, галицькими лідерами. Див. примітку ч. 53.

в інваліди; ще мусить бути в організмі життєва сила і – fara da se! найбільш неприємна безсонниця, що Вас мучить – але на неї найкраще лікарство "благодушіє", наскільки воно може подужати "плоть немічну". Перебував і те все, і справді тоді не бував звичайно спроможен підтримувати бодрий дух. І тепер не вийшов теж цілo з криворівської слякоти – простудив праву руку, болить і докучає.

Дуже Вам дякую за клопоти з моїми писаннями. Одержавши переклад М[ихайла] Мих[аловича], задержу і за 2-3 дні відошлю Вам.

Псевдонім прийдеться розкрити, се бачу неминуче, хоч для мене се теж неприємність значна: мені здається, немов я страчу свободу творчости, виступивши з своїм іменем, таке маю вражіннє. Моя idee fixe тепер – що чоловік перед усім не повинний бути вражливим на людський суд, коли хоче бути свобідним, а що нас виховують з покоління в покоління власне в сім ідолопоклонстві [нерозбірливо] – то всяка творчість незамітно впадає в підлажування під смак публіки. І [не кожен] може бути вільний від сього.

Щодо статті до "Современника"[71], то може б статтю по літературі поручити моєму брату[72], [опінії], а про культурні запроси – Єфремову(?)[73]. Я тепер дуже занятий иньшими справами і не міг би взятися.

---

[71] *"Современник"* – російський щомісячник, "журнал литературы, политики, науки, истории, искусства и общественной жизни". Виходив у Петербурзі в 1911 – 1915 рр. Організований О. Амфітеатровим за участю М. Горького. Відсутність чіткого ідейного спрямування, певної естетичної програми позбавляли журнал серйозної літературної репутації, яку не могли врятувати виступи відомих письменників. У журналі *Современник* за 1912 р. були опубліковані оповідання М. Коцюбинського "Що записано в книгу життя", "Сон", "Коні не винні" в перекладі М. Могилянського.

[72] *...поручити моєму брату...* – Грушевський Олександер Сергійович (1877 - 1943) – історик, літературознавець, дослідник української літератури. Приват-доцент університетів у Одесі, Петербурзі й Києві, професор Українського університету в Києві (1918 – 1919), у 1920-х роках професор КІНО. Член Наукового Товариства в Києві, дійсний член НТШ у Львові, член Центральної Ради. У 20-х - 30-х рр. керівник Історико-Географічної комісії ВУАН, редактор трьохтомного *Історико-географічного збірника ВУАН*. Заступник голови Історичної секції, керівник Секції соціяльно-політичної та економічної історії Науково-Дослідної катедри історії України, член Археографічної комісії ВУАН. Автор праць із політичної та соціяльної історії України XVI – XVIII ст. Автор нарису про українське письменство XIX – XX ст., статтей на літературні теми. Заарештований у серпні 1938 р., засланий до Сибіру, помер на засланні після тривалої хвороби в Іртишську Павлодарської області в 1943 (42 ?) р.

[73] *...про культурні запроси – Єфремову* – Єфремов Сергій Олександрович (1876 – 1939 (?)) – видатний громадсько-політичний діяч, літературознавець, історик української літератури, публіцист. Дійсний член НТШ і ВУАН, віце-президент, голова Управи ВУАН, секретар Історико-Філологічного відділу, очолював Історико-Літературне Товариство. Був активним членом багатьох політичних організацій, співробітником низки видань. У час державного відродження

Хочу докінчити VIII т. Історії, котрий уривками пишу вже 4-ий рік. Для того не взяв відпустки і по змозі хочу сидіти більше у Львові, ніж в попередніх роках. Хочу тільки поїхати трохи до Москви, куди збираюся вже 3-ій рік, та на Різдво до Київа. Хоч, взагалі кажучи, тут дуже слякотно стало останніми літами – не тільки в погоді.

Але над Історією де инде не можу робити – тут у мене зібрані книги і все. Спасибі за Ваше ласкаве бажаннє покінчити справу з Горошовським. Я, здається, казав Вам, що не відмовляюся і від тої цифри гонорару, яку він тоді хотів, тільки краще щоб перевів він з початку половину – і за неї готов йому післати хоч би і вперед, якби він хотів, а другу половину – як знайде видавця.

Всі Вам кланяються і Вашій родині і бажають доброго здоровля! А чому ж Ви в теплійші сторони не виїздите – холодно вже?

Ваш щирий М. Груш[евський].

№ 65

А-1545 [Львів, 20/X. (1)912].

Дорогий Михайло Михайлович!

Вчора відбулося нарешті засіданнє Товариства підмоги літ[тератури], на котрім – "уви" – ухвалено зоставити кошти на біжучі виплати, за недостачею доходів! (Се між нами! От [заклинів] нашого времени). На нім з одержаних грошей повернув я Юлії Володимирівні 250 руб. на Ваш рахунок – розписки від неї ніяково було жадати, тому, будь-

---

був членом Центральної ради і заступником її голови, Генеральним секретарем з міжнаціональних справ. У совєтський період займався науковою і науково-організаційною працею, критично ста-вився до ідеології та політики більшовиків. Видав низку монографій про письменників нової української літератури, в т. ч. *Співець боротьби і контрастів* (1913; 2-ге вид. *Іван Франко*, 1926), *Михайло Коцюбинський* (1922). Написав вступні статті до творів клясиків українського письменства. Найголовніша праця *Історія українського письменства* (4 видання). Совєтської літератури не визнавав і про неї майже не писав. З М. Грушевським С. Єфремов був добре знайомий, вони тісно співпрацювали у Центральній Раді. Їхні відносини змінилися після гетьманського перевороту й організації АН України. Старий конфлікт розгорівся з новою силою після повернення М. Грушевського з еміґрації в 1924 р., особливо під час реформи Академії наук, коли в її діяльність почала втручатися партія та органи ДПУ – останні були зацікавлені в такому стані. С. Єфремов неґативно писав про Грушевського в щоденнику. Зрозуміло, і М. Грушевський не завжди був об'єктивний щодо С. Єфремова, коли при реорганізації Академії наук став на бік М. Скрипника. Проте під час відомого процесу СВУ, загального засудження С. Єфремова М. Грушевський, не кинувши жодного слова осуду, проявив людську і громадянську порядність.

те ласкаві, Ви вже від себе дайте Конторі квиток на сі 250 руб., як оправдат[ний] документ. Сто рублів вислані будуть Вам позавтра, в понеділок. Стан Вашого рахунку побачите з долученої вимірки, яку я взяв сьогодня для Вас.

Сподіюся, що не будете сюди спішити, тут така "плюскота", тумани, паскудство, що дивно, як ще не гниємо заживо.

Вам щиро прихильний
М. Груш[евський].

№ 66

А-1546 Львів, 27/X; [10/XI. 1912].

Прочитавши про Ваш приїзд, захотілося Вам написати, дорогий Михайло Михайлович, та не знав куди – аж тут Ваш[а] картка. Спасибі! Я також не похвалюсь. "Вне уду скорби, внутрь уду болезни". Теж не можу очухатися від смерти Мик[оли] Вит[алійовича]![74] Погана осінь, поганий рік. Мих[хайло] Мих[алович] перекладів ще не присилав. Олекс[андра] С[ергійови]ча[75] адреса: СПб., Лиговская ул., Лиговскій пер. №4. Незадовго Марія Сильв[естрівна] буде в Київі і оповість вам про нас. Вам же скорого виздоровлення![76]

Ваш щирий М. Г[рушевський].

---

[74] *...від смерти Мик[оли] Вит[алійовича].* – мова йде про смерть М. Лисенка. Лисенко Микола Віталійович (1842 – 1912) – найвидатніший український композитор др. пол. XIX – поч. XX ст., основоположник української клясичної музики, музичний етнограф, громадський діяч. Активний член "Київської громади". Навколо нього концентрувалося музичне і культурне життя. Підтримував зв'язки з діячами культури Західної України (насамперед з І. Франком), неодноразово відвідував Галичину. Автор музичних творів на слова Т. Шевченка, пісень на тексти І. Франка. Автор опер, інструментальних творів, досліджень української народної пісні. Його спадщина мала великий вплив на всі ділянки музичної культури України. Глибоко переживши смерть М.В. Лисенка, М.С. Грушевський відгукнувся на цю втрату жалібним некрологом "Возлюбленикови муз і грацій" – "в десятий день смерти М.В. Лисенка" (*ЛНВ*, 1912, т. 60, кн. XII).

[75] *Олекс[андра] С[ергійови]ча адреса...* – О.С. Грушевський перебував на той час у Петербурзі. Див. примітку ч. 72.

[76] *Вам же скорого виздоровлення!* – Восени 1912 р. стан здоров'я М. Коцюбинського різко погіршився (тяжка хвороба серця, астматичні приступи, загальний розлад кровообігу). Він потрапив до клініки Образцова в Києві, "користуючись порадами професора Яновського"; там його відвідував М. Грушевський. У листі до М. Грушевського від 13.X.1912 р. письменник пише: "Зо мною гірше, ніж було. Весь час, без перерви слабую. Серце ослабло, ноги попухли, навіть ходити важко. Ні київські, ні чернігівські лікарі не годні помогти мені; найгірше же, що нічого не можу робити, навіть читати трудно по безсонних, повних муки, ночах. Не знаю, що буде далі". (ІЛШ. Від. рукописів, ф. 7, спр. 529).

№ 67

А-1547 [Львів, 19/II; 22/II. (1)913].

Дякуваємо, дорогий Михайло Михайловичу, за звістку – хоч і не дуже втішну. Сподіюся, що за той час Ви трохи прийшли до себе і вже чуєте себе краще. Як справа Вашої подорожи на полудне? Як Ваша белєтристична робота? Я вже тут четвертий тиждень, за два тижні кінчиться зимовий семестр, і я поїду до Київа. Багато роботи ріжної збирається через отсі переїзди, і потім час виходить розірваний. Тепер переглядаю востанє до друку 1 половину VIII тому, щоб випустити її на Великдень. А з перекладами мабуть щось розстроїлось, бо від Мих[айла] Михайловича нема нічого. Прислав тільки дві свої статейки в "Речи"[77].

Мій щирий привіт дружині Вашій і Іллі Людвиговичу.
Ваш М. Г[рушевський].

№ 68

А-1548 [Без дати].

Високоповажаний Михайло Михайлович!

За ласкаве слово і обіцянку оповідання дуже дякую. Розуміється, прошеннє оповідання на першу книжку не означає, що нам більше й не треба. Як будете мати пізнійше щось знов, то дуже прошу для нас те призначити, коли Ваші давні й теплі відносини до ЛНВ не міняються – чим дуже тішуся.

З щирим поважаннєм
М. Груш[евський][78].

---

[77] *"Речь"* – газета, що виходила у Петербурзі в 1905 – 1917 рр. М. Могилянський друкував тут статті та огляди про українську літературу. Очевидно, такі "статейки" й було надіслано М. Грушевському.

[78] Це останнє "щире поваженнє" М. Грушевського до "відданого йому душею" М. Коцюбинського, на жаль, дата написання картки невідома. На нашу думку, вона написана раніше лютого 1913 р., а останнім листом історика до літератора, очевидно, слід уважати той, що писаний 19.II; 22.II.1913 р. і починається словами "Дякуваємо, дорогий Михайле Михайловичу, за звістку – хоч і не дуже втішну" (А-1547). 25 квітня 1913 р. М. Коцюбинський помер. На смерть великого художника слова М. Грушевський відгукнувся статтею "Сумний Великдень" (*ЛНВ*, 1913, т. 62, кн. V); узагалі весь цей том часопису присвячений "невіджалованому співробітнику" *Літературно-Наукового Вістника* М. Коцюбинському.

ПАМ'ЯТІ Д-Р МАРКА ДМИТРОВИЧА АНТОНОВИЧА (*7.VII.1916 – †28.I.2005)

Дня 28 січня 2005 року в Монреалі відійшов у вічність д-р Марко Антонович, член-засновник Українського Історичного Товариства, мовний редактор і співредактор журналу *Український Історик*, унікальна Людина в розвитку української національної культури, наукового і суспільно-політичного життя.

Автора цих рядків в'язали з Марком Дмитровичем тісні вузли дружби і наукової співпраці на форумі академічного націоналістичного товариства "Зарево", Українського Історичного Товариства й Української Вільної Академії Наук у США. Можна без перебільшення ствердити, що Марко Антонович у розвитку студентського і молодого академічного покоління 1950-их і 1960-их років створив цілу епоху і мав великий вплив на виховання кадрів молодих науковців і української провідної верстви на еміґрації. Через його принциповість і прямолінійність часами не знаходив порозуміння з певними академічними і політичними колами. Марко Антонович радів, що дожив до відродження в 1991 році Української Держави, української наукової історіографії й української національної культури.

Походження Марка Дмитровича зі славного київського року Володимира Антоновича мало переломний вплив на Його виховання та інтелектуальний розвиток. Дружба Марка Дмитровича з Олегом Кандибою-Ольжичем в 1930-их і з початком 40-их років визначила його ідеологічні переконання і постуляти. Був принциповою і чесною людиною в науковій і суспільно-політичній діяльности, як член ОУН і як академік УВАН, та видатний будівничий української національної культури. Про Його смерть ми довідались, коли цей том *Українського Історика* вже був зложений. Тепер містимо коротку згадку про нашого Незабутнього Марка. Сподіваємося, що

в наступних числах журналу започаткуємо систематичне дослідження життя, діяльности та творчости Марка Дмитровича, як також започаткуємо видання його епістолярної й творчої спадщини. Це буде тривале відзначення Його пам'яті.

Марко Дмитрович народився 7 липня 1916 року в Києві у родині заслуженого історика та політично-суспільного діяча, дипломата УНР, засновника і довголітнього директора Музею Визвольної Боротьби України і ректора Українського Вільного Університету в Празі Дмитра Володимировича Антоновича і Катерини Михайлівни з роду Серебрякових, видатного графіка і мистецтвознавця. Марко був дитиною революційних часів, коли народжувалася Українська Народня Республіка. Він виїхав з України в 1923 році з мамою, сестрою Мариною і братом Михайлом на еміґрацію до Праги. Там одержав середню освіту в німецькій ґімназії, а роках 1936 – 1939 студіював історію в УВУ і єгиптологію в Карловому університеті в Празі. В 1930-их роках був видатним студентським діячем.

Близькою була співпраця Марка Антоновича з Ольжичем. Як член ОУН, він був також членом її Культурної референтури, яку від 1937 року оснував і очолював Олег Кандиба. Взагалі можна ствердити, що Марко Дмитрович був "продуктом" інтелектуального празького середовища Ольжича і його співробітників. В 1941 – 1942 роках провадив революційну діяльність під нацистською окупацією в Києві й інших містах України. У 1942 році на основі захисту дисертації з ділянки протоісторії України – "Філіппійські Історії Троґа – Юстіна і Скитія" – одержав в УВУ в Празі академічний ступень доктора філософії. За підпільну діяльність і членство в ОУН в 1943 році Марка заарештувало ґестапо і він був в'язнем в концтаборі Терезині протягом двох років.

Після Другої світової війни Марко Антонович мешкав у таборі українських біженців у Авсбурґу. Він продовжував академічну і суспільно-громадську діяльність. Важливо згадати, що після 1945 року Марко продовжував студіювати єгиптологію на Мюнхенському університеті. Він був правдоподібно єдиним українським професійним єгиптологом на еміґрації. Марко був активним діячем українських студентських організацій, членом Центрального союзу українського студентства, а в 1949 році став засновником і першим головою студентсько-академічного товариства національного солідаризму "Зарево". Він також був одним із засновників і редакторів *Бюлетеня "Зарева"* (1949), який пізніше став називатися *Розбудова держави*. Головно Маркові належала концепція створення студійних комісій "Зарева", в яких студенти і молоді науковці мали змогу розгорнути академічну діяльність.

Перебуваючи в Німеччині, Марко Дмитрович включився у 1945 році в діяльність новоствореної Української Вільної Академії Наук. Він брав участь в наукових конференціях і тісно співпрацював в першій групі Передісторії та ранньої історії з допоміжними науками, яку очолював археолог Петро Курінний, а Марко Антонович виконував обов'язки секретаря. Пізніше він став секретарем Орієнталістичної групи УВАН. Він належав до молодих українських вчених , які повністю піддержали української наукової централі на еміґрації. Перші наукові праці Марка Антоновича появилися після 1945 року. З них назвемо лише декілька: "Чи були Кіммерійці в Україні (до питання походження Кімерійців)" (*Чорноморський збірник*, кн. 7, 1946); "Скитія і Єгипет у античному письменстві" (*Океанічний збірник*, кн. 2, 1946), "Нотатки про Свидницького" (*Розбудова державu*, ч.20, 1957, 1958), "Українська національна революція в нашій поезії" (*Розбудова держави,* чч.2-3, 4, 1952) й інші. Наукова тематика його праць охоплювала історію України та Єгипту, історіографію, літературознавство й різні ділянки українознавства. Також Марко був видатним публіцистом – його статті появлялися в українській пресі в Німеччині, Франції, Америці та Канаді.

Після 1950 року Марко Антонович продовжував свою наукову діяльність в Канаді та Америці. Він мешкав з родиною в Монреалі, де належав до УНО й інших громадських організацій. Зокрема, треба наголосити на його внесок в розбудову журналу *Український Історик* і Українського Історичного Товариства та його наукову діяльність в Українській Вільній Академії Наук у США. Він став заступником редактора, пізніше – співредактором *Українського Історика*, а до 1992 року був одним з активніших членів УІТ, заступником голови Товариства, головою Осередку УІТ в Монреалі. Марко відповідав за діяльність УІТ в Канаді. Він очолював довший час головне представництво *Українського Історика* в Канаді. На сторінках журналу появилися його численні наукові праці та публікації джерельних матеріялів. Марко досліджував ранню історію України, історію України в XIX і XX століттях, зокрема діяльність Олександра Кониського, Михайла Грушевського, Михайла Драгоманова, Пантелеймона Куліша, Тараса Шевченка, Володимира Міяковського, Дмитра Дорошенка й інших діячів і творців національної культури. Також він досліджував ґенезу і діяльність українських громад в Києві, Чернігові, Полтаві, Харкові й інших містах. Він також був автором численних наукових рецензій (див. "Покажчик змісту журналу "Український Історик" за роки 1963 – 1997", *Український Історик*, том XXXVI, №1, 1999, с. 25-27). Можна

об'єктивно ствердити, що поруч Олександра Оглоблина, Олександра Домбровського, Наталії Полонської-Василенко, Марко Антонович був одним із найближчих співробітників журналу. Він мав глибоке, навіть енциклопедичне знання різних періодів історії України та Східньої Европи. Солідне знання латинської, грецької німецької, англійської, російської, чеської й інших мов мало дуже важливе значення в його джерелознавчих дослідах і редакційній праці.

Марко написав *Нарис історії Центрального Союзу Українського Студентства. 1922 – 1945*, який спочатку було опубліковано на сторінках *Українського Історика*, а опісля – окремою книжкою (1976). З рамені УІТ він став редактором праці Ярослава Пастернака *Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях* (1976).

В 1992 – 1997 роках Марко Антонович був президентом УВАН у США. Можна сказати, що він був одним із видатних голів Академії і причинився до розгорнення її наукової і науково-видавничої діяльности. Він продовжував визначені напрямні діяльности Академії її попередніх президентів Олександра Оглоблина та Юрія Шевельова. Зокрема, був редактором серії "Джерела до новітньої історії України". Під його редакцією появилися твори В. Міяковського, *Недруковане і забуте* (Нью Йорк: УВАН, 1984, 509 с.), *Федір Кіндратович Вовк (1847 – 1919)* (Нью Йорк, 1997, 381 с.), *125 років Київської української академічної традиції 1861 – 1986* (Нью Йорк, 1993, 639 с.), *Науковий збірник УВАН*, т. IV (Нью Йорк, 1999, 428 с.) та інші видання. Останньою працею, яку редаґував Марко Антонович, були *Спогади* Євгена Чикаленка, які готуються тепер до друку. Він уважав, що УВАН повинна продовжувати найкращі київські наукові традиції і від цих засад він не відступив. Він, подібно, як проф. В. Міяковський, говорив, що Академія наук є одна, а українських наукових товариств може бути більше. Він був "з крови і кости" *уванівцем*. Марко Антонович пропонував кандидатом на президента УВАН акад. Ігоря Шевченка, який, одначе, через певні внутрішні негаразди в Академії, ним не став і відтягнув свою кандидатуру. Марко Антонович переживав цю справу до самого кінця свого життя. Він уважав, що це була велика втрата для УВАН, якщо йдеться про наукову діяльність і продовження київської наукової традиції. Марко Дмитрович був чесний і прямолінійний у своїй діяльности і мав відразу до будь-яких інтриґ в наукових і громадських установах.

Марко Дмитрович Антонович був прикладом науковця-ідеаліста, життя якого було присвячено двом шляхетним цілям: розбудові наукового українознавства, зокрема української історіо-

графії та боротьбі за державну незалежність України. Його ангеломхоронителем довгі роки спільного життя була дружина пані Ярослава, яка ним дуже опікувалася і допомагала в усіх справах.

Незадовго до смерті Марка Дмитровича, я мав змогу з ним говорити і ділитися спостереженнями та думками про події на Батьківщині. Він був обурений фальсифікацією виборчого процесу в Україні, повністю підтримав українські національні сили і обрання президентом Віктора Ющенка. Тому підписав "Заяву Українського Історичного Товариства щодо сучасних подій в Україні" (листопад 2004). Марко Антонович завжди переймався русифікацією української культури й явищем сучасного "малоросійства", зокрема в Південній Україні та вірив, що з часом це припиниться. У неділю, дня 23 січня 2005, Марко Дмитрович радісно і урочисто відзначив інавґурацію нового президента України Віктора Ющенка. Це був найважливіший момент його життя, повністю присвяченого боротьбі за самостійність і незалежність Української Держави.

З наших розмов знаю, що Марко Дмитрович радів розвиненням діяльности УІТ в Україні і розбудовою *Українського Історика.* Ще недавно прислав для використання в *Українському Історику* рідкісний збірник Українського Наукового Інституту в Америці з 1939 року за редакцією Олега Кандиби-Ольжича. Він плянував переслати частину своєї книжкової колекції до Інституту досліджень української діяспори при Національному університеті "Острозька Академія". На превеликий жаль, не дожив і не зміг цього задуму зреалізувати. Також Марко журився долею свого архіву, який хотів переслати в Україну. Я обіцяв йому, що УІТ допоможе ці його задуми зреалізувати. Це, вірю, можна і треба зробити. Також не менш важливою справою є опрацювати і видати бібліографію його праць та перевидати найважливіші історичні дослідження. Це буде тривалим відзначенням Його пам'яті та Його вкладу в українську культуру й історичну науку.

Любомир Винар

2 лютого 2005 Р.Б.

ДОДАТОК

ПУБЛІКАЦІЇ Д-РА МАРКА АНТОНОВИЧА НА СТОРІНКАХ "УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА"

"Бл. пам. Володимир Маруняк (1913 – 1997)", 1997, т. XXXIV, ч. 1-4 (132-135), с. 329-330;

“В. Липинський і Д. Дорошенко”, 1982/1983, т. XIX – XX, ч. 1-2 (73-74)/1 (77), с. 5-18;

“Вибрана бібліографія праць Володимира Міяковського”, 1969, т. VI, ч. 1-3 (21-23), с. 144-148;

“Вірш Т. Шевченка “Мій боже милий...”, 1986, т. XXIII, ч. 3-4 (91-92), с. 23-32;

“Володимир Міяковський”, 1969, т. VI, ч. 1-3 (21-23), с. 95-101;

“Втрачений шанс”, 1986, т. XXIII, ч. 1-2 (89-90), с. 116-129;

“Д-р Олег Кандиба”, 1985, ч. 1-4 (85-88), с. 46-48;

“Дві замітки до життєпису О.Я. Кониського, 1971, т. VII, ч. 1-2 (29-30), с. 89-94;

“До вступної статті П. Толочка в “Київській старовині”, 1993, т. XX, ч. 1-4 (116-119), с. 153-191;

“До дискусії навколо М.С. Грушевського”, 1991/1992, т. XXVIII/ XXIX, ч. 3-4 (110-111)/ 1-4 (112-115), с. 370-379;

“З приводу статті О. Пріцака “Походження Руси”, 1975, ч. 3-4 (47-48), с. 80-84;

“Завдання в галузі історії України XIX століття [резюме]”, 1972, т. XII, ч. 3-4 (33-34), с. 150;

“Записна книжечка О. Жуковського з 1919 року”, 1983, т. XX, ч. 2-4 (78-80), с. 149-161; 1986, т. XXIII, ч. 1-2 (89-90), с. 75-86; 1986, т. XXIII, ч. 3-4 (91-92), с. 97-111;

“Зізнання Степана Томасівського: коментарі і переклад”, 1972, т. IX, ч. 1-2 (33-34), с. 91-99;

“І Архімед, і Галілей (Інтерпретація)”, 1989, т. XXVI, ч. 1-3 (101-103), с. 19-28;

“Історичні концепції А.П. Свидницького”, 1964, т. I, ч. 2-3, с. 6-12;

“Історія українофільства”, 1981, т. XVIII, ч. 1-4 (69-72), с. 74-82;

“Киевская старина” (З приводу ювілеїв), 1983, т. XX, ч. 2-4 (78-80), с. 25-36;

“Листи М. Грушевського до Е. Фариняка”, 1976, т. XIII, ч. 1-4 (49-52), с. 121-130; 1977, т. XIV, ч. 1-2 (53-54), с. 118-131; 1977, т. XIV, ч. 3-4 (55-56), с. 106-112;

“Листи М. Грушевського до Т. Починка”, 1969, т. VI, ч. 4 (24), с. 78-98;

“Листи М. Грушевського до Т. Починка з додатком двох листівок до Д. Островського”, 1970, т. VII, ч. 1-3 (25-27), с. 168-183;

“Листи О. Кандиби до Є. Онацького”, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 141-146;

“Листівка О. Кандиби до Марини і Марка Антоновичів”, 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 147-148;

"М.П. Драгоманов і "Вільне слово", 1978, т. XV, ч. 4 (60), с. 41-58;

"Михайло Грушевський у листуванні Івана Франка", 1991/1992, т. XXVIII – XIX, ч. 3-4 (110-111)/1-4 (112-115), с. 293-300;

"Нарис історії Центрального Союзу Українського Студентства (1922 – 1945)", 1974, т. XI, ч. 1-3 (41-43), с. 136-154; 1974, т. XI, ч. 4 (44), с. 18-46;

"Недрукована стаття д-ра Олега Кандиби", 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 126-129;

"Недрукований лист проф. Андрія Яковліва", 1964, т. I, ч. 4, с. 46-47;

"Недруковані листи В.Б. Антоновича до Ф.К. Вовка", 1988, т. XXV, ч. 1-4 (97-100), с. 148-164; 1989, т. XXVI, ч. 1-3 (101-103), с. 92-105;

"Неопублікований лист О.Я. Кониського", 1965, т. II, ч. 1-2 (5-6), с. 72-76;

"Нова невдала концепція (Кілька думок з приводу праці Г. Грабовича", 1985, т. XXII, ч. 1-4 (85-88), с. 221-227;

"Нова праця про походження Руси (Декілька зауважень з приводу першого тому праці проф. д-ра О. Пріцака...)", 1983, т. XX, ч. 2-4 (78-80), с. 162-163;

"Новий українознавчий журнал ГУРІ", 1980, т. XVII, ч. 1-4 (65-68), с. 191-197;

"О. Кониський і М. Грушевський", 1984, т. XXI, ч. 1-4 (81-84), с. 48-63;

"П. Куліш в оцінці І. Нечуй-Левицького", 1969, т. VI, ч. 4 (24), с. 38-46;

"П.О. Куліш і О.Я. Кониський", 1970, т. VII, ч. 1-3 (25-27), с. 38-53;

"Панас Феденко", 1982/1983, т. XIX/XX, ч. 1-2 (73-74)/1 (77), с. 151-153;

"50-річчя Української Вільної Академії Наук", 1995, т. XXXII, ч. 1-4 (124-127), с. 73-81;

"Справа Грушевського", 1984, т. XXI, ч. 1-4 (81-84), с. 201-211;

"Століття переселення українців у Канаді", 1991, т. XXVIII, ч. 1-2 (108-109), с. 37-38;

"Три недруковані листи С. В. Петлюри", 1994, т. XXXI, ч. 1-4 (120-123), с. 286-290;

"Характеристика Б. Хмельницького у Грабянки і Лівія", 1995, т. XXXII, ч. 1-4 (124-127), с. 165-166;

"Ювілейне видання ГУРІ", 1982, т. XIX, ч. 1-2 (73-74), с. 94-102.

ОТЕЦЬ Д-Р ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДЕР БАРАН
(1926 – 2004)

До тепер тяжко повірити, що о. проф. д-р Олександер Баран, довголітній член УІТ, вже не з нами. Відійшов у вічність видатний член і заступник голови УІТ, б. президент УВАН у Канаді, багаторічний професор Манітобського університету, один із засновників Українського Богословського Товариства, автор важливих наукових праць, член багатьох наукових і громадських установ. Олесь Баран був Доброю Людиною і великим патріотом України і його вужчої батьківщини Закарпаття.

Д-р Олександер Баран помер дня 12 жовтня 2004 році у Вінніпезі. Ще за місяць перед тим ми мали нагоду обмінятися думками про розвиток історичної науки в Україні, зокрема діяльність осередків УІТ, про новопостале Редакційне бюро журналу *Український Історик* в Острозькій Академії. Говорили й про деякі його наукові незакінчені праці. Олесь турбувався своїм здоров'ям, але надіявся, що зможе докінчити дві праці з історії козаччини й історії української Церкви. Він також готував до друку в *Українському Історику* недруковані спогади о. Василя Кушніра. Я говорив йому: "Козацькому роду нема переводу" і потішав, що ще довго буде науково працювати. Ми плянували в наступному році зустрітися в Америці або Канаді. Не судилося.

Олесь Баран відіграв важливу ролю в розвитку української історичної науки в діяспорі, зокрема в розвитку Українського Історичного Товариства. Він був одним із головних будівничих УІТ в Канаді. Ми близько співпрацювали й на форумі Світової Наукової ради СКУ, де він був одним із заступників голови, в УВАН в Канаді і Америці, в організації наукових конференцій і в науково-видавничих справах. Олесь був моїм приятелем і одним з найближчих співробітників *Українського Історика.*

Треба відзначити і його подвижницьку діяльність в Українській Греко-Католицькій Церкві та на ниві суспільно-громадського життя. Як відомо, він багато років був капеланом українських студентів в Манітобському університеті та парохом декількох церков у Вінніпезі.

Вшановуючи Його пам'ять в *Українському Історику*, коротко пригадаємо головні моменти з життя вченого[1].

Отець професор Олександер Баран народився 28 березня 1926 року в селі Концово близько Ужгорода. Він закінчив у 1948 році Карловий університет у Празі, в якому студіював історію слов'янських народів і слов'янську філологію, і потому переїхав на дальші студії до Риму. В 1954 році Олександер Баран був висвячений єпископом Іваном Бучком на священика Української Греко-Католицької Церкви. В роках 1948 – 1955 студіював богословіє й історію в Римі в Папському університеті Урбаніянум та в Папськім Східнім Інституті. На першому університеті оборонив дисертацію про київську метрополію і Мараморoську Єпархію – "Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukacoviensia" (1957), і другу дисертацію на Папськім Східнім Інституті в 1961 році про Мараморoську єпархію і її злуку з Римом – "Eparchia Maramorosiensis euiusque Unio", що появилася друком в 1962 році. Історик старанно вивчав архівні матеріяли до історії українських церков в Римі, Празі, Відні, Будапешті й інших европейських архівах. Знання латинської, німецької, мадярської, польської, італійської, англійської мови значно допомогло йому в історичних і архівних дослідах. Олександер Баран віднайшов цілий ряд нових архівних матеріялів до історії українських церков і української козаччини.

До Канади д-р О. Баран приїхав у 1961 році. Він оселився у Вінніпезі, де жив до кінця свого життя. Продовжив своє навчання в Оттавському університеті, де отримав диплом маґістра славістики. Олександер викладав у Манітобському університеті, а також продовжував дослідження історії церкви та українських козаків. Він був і професором Українського Католицького Університету в Римі і професором-гостем Університету св. Павла в Оттаві.

Окрему увагу Олесь Баран присвятив виданню історичних джерел і дослідженню історії Закарпаття. Його тричі обирали президентом УВАН у Канаді, двічі – заступником президента УІТ і

---

[1] Докладніше про життя і творчість Олександра Барана в статтях: Любомир Винар, "Олександер Баран: діяльністьі наукова творчість", *Український Історик*, 1999, т. XXXVI, ч. 2-4, с. 92-109; А. Пекар, "Професор Олександер Баран, історик Закарпаття", *Український Історик*, 1997, т. XXXIV, ч. 1-4, с. 112-120. В Архіві УІТ знаходиться бібліографія праць історика, допроваджена до 2001 року.

членом різних наукових установ, включаючи НТШ, Українське Богословське Товариство, УВАН у США, Канадську Асоціяцію Славістів, Американську Асоціяцію для вивчення Слов'янських Студій та інших. В Канаді він зорганізував Осередок УІТ у Вінніпезі та став членом Редакційної колеґії журналу *Український Історик*. Разом з проф О. Ґерусом, Іваном Л. Рудницьким і іншими вченими створив першу Управу УІТ в Канаді. Він до кінця життя був великим ентузіястом УІТ і *Українського Історика*. Професор Баран орґанізував численні наукові конференції з рамені УВАН і УІТ, брав участь у міжнародних наукових конґресах.

Як президент УВАН, він був заступником голови Світової Наукової Ради СКУ і на цьому форумі причинився до консолідації українського наукового життя в діяспорі. Його численні наукові дослідження були присвячені історії української церкви, історії козаччини й історії Закарпаття. На окреме дослідження заслуговує видання ним історичних архівних документів. Деякі праці були присвячені історії української літератури і Шашкевичіяні. Треба згадати його збірки джерельних матеріялів *Monumenta Historica Ucrainae*, vol. 13 (1973) і *Monumenta Historica Ukrainae*, vol. 14 (1977). В 1969 році він разом з Юрієм Ґаєцьким видав перший том *Козаків у 30-літній війні*, а в 1983 році появився другий том цієї цінної праці. Тепер з доповненням ця монографія друкується в *Анналах УВАН* у США. На сторінках *Українського Історика* Олесь Баран опублікував численні дослідження про діяльність козаків на Середньому Сході і видав монографію про козацько-перські взаємини в творах Петро Делла Валле (1985). На окрему увагу заслуговують його праці *Єпископ Андрій Бачинський і церковне відродження на Закарпатті* (1963), *Карпатсько-українська еміґрація, 1870 – 1914* (1983), *Історія південної Лемківщини* (1988), *Нариси історії Пряшівщини* (1994), *Як повстало Братство Українських Католиків (БУК)* (1994). В 1995 році появилася його біографічна студія *Праця і діяльність о. Василя Кушніра* (1995), а в наступному році він видав спогади свого батька – В.Ґ. Баран, *Денник* (Ужгород: "Ґражда", 1996, 138 с.). В 2003 році накладом УВАН за співучастю УІТ появилася його монографія *Карпатська Україна. Шлях до державности* (Вінніпеґ, 2003). На окрему увагу заслуговує його редакційна діяльність в УВАН, де він редагував кілька наукових збірників (1976,1983, 1989).

У 1990 році проф. О. Баран пішов на пенсію. Проте він ніколи не переривав науково-дослідної праці й до останнього часу активно досліджував історією церкви, козаччини та українських діячів в Канаді.. Наукові праці д-ра О. Барана появлялися в *Українському Історику*, *Лоґосі*, *Наукових збірниках УВАН*, *Harvard Ukrainian Studies*, *Analecta OSMB* і інших наукових виданнях. Вони друкувалися

здебільшого українською, латинською й англійською мовами. Д-р о. Олександер Баран зробив важливий вклад в українську історичну науку.

Нашим завданням є зібрати його наукові дослідження і разом з бібліографією його творів видати в Україні, щоб ознайомити дослідників історії козаччини й української церкви та інших ділянок з його науковою спадщиною. Потребує опрацювання його життя і творчість. В Архіві УІТ зберігається бібліографія його праць.

Професора о. Олеся Барана поховано у Вінніпезі 15 жовтня поруч його мами на цвинтарі Всіх Святих. Похорон відбувся з участю численного духовенства і громадянства. Отець Баран був улюбленцем українського Вінніпеґу і взагалі українців в діяспорі.

Я співпрацював з Олесем Бараном понад 35 років. Він був видатним вченим і добрим другом. В розбудову УІТ і журналу *Український Історик* його вклад був дуже важливим. В анналах української історіографії д-р о. Олесь Баран залишиться як видатний будівничий української історичної науки й українського наукового життя в діяспорі.

Любомир Винар
Українське Історичне Товариство

АВТОБІОГРАФІЯ О. Д-РА ОЛЕКСАНДРА БАРАНА

Я народився 28-го березня 1926-го року на Карпатській Україні біля Ужгороду в селі Концово. Мій батько Віктор Баран був урядником у премієр-міністерстві Чехословаччини в Празі.

Середношкільні студії закінчив я в Ужгороді в 1944-ім році і здав матуру клясичної ґімназії. Свої університетські студії розпочав у Празі, де на філософічному факультеті брав історію і слов'янську філологію. Тут я закінчив три роки, але більше не міг, бо мусів втікати перед комуністичною поліцією до Німеччини. Тут побув тільки пару місяців і з поміччю Високопреосвященного Кир Івана Бучка дістався до Риму, де вступив на теологію. На університеті в "Урбаніянум" покінчив усі філософічні і теологічні курси та здобув докторат теольоґії в 1957-ому році. Підчас писання докторської тези я почав студіювати на Орієнтальному Інституті і в 1959-ому році осягнув докторат зі східніх наук.

В 1961-ому році в липні я переїхав до Вінніпезької Архиєпархії, де почав свою душпастирську працю. Однак Високопреосвященний Кир Максим у 1965-ому році призначив мене до університету, як капеляна. Тут я одержав пост лектора східньої церковної історії й

української мови. Щоб ніхто не міг мені закинути незнання славістики, я почав працювати над докторатом з славістичної філології при Оттавському Університеті*.

НАУКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Quaedam ad bibliographiam Josephi Vološynovskyj Episcopi Mukačoviensis in "Analecta OSBM", (1954), ser. II, vol. II, pp. 209-227.

2. Obligatio Synodi Zamostianae in Ucraina Carpatica sacc. XVIII, in "Analecta OSBM", (1956), ser. II, vol. II, pp. 525-530.

3. Metropolita Kioviensis et Eparchia Mukačoviensis. Romae, 1960.

4. Documenta inedita de confirmatione Parthenii Petrovyč, Episcopi Mukačoviensis in "Analecta OSBM", (1960), ser. II, vol. III, pp. 440-448.

5. Progetto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI, in "Analecta OSBM", (1960), ser. II, vol. III, pp. 454-475.

6. Archiepiscopus Theophanes Maurocordato eiusque activitas in Eparchia Mukačoviensi, in "Orientalia Christiana Periodika", (1961), vol. XXVII, fasc. I, pp. 115-130.

7. Eparchia Maramorošiensis eiusque unio. Romae, 1962.

8. Archiepiscopus Raphael Havrylovyč eiusque activitas in Eparchia Mukačoviensi, in "Orientalia Christiana Periodika", (1965), vol. XXXI, fasc. I, pp. 119-134.

9. Синод Мукачівської, Фоґарашівської і Свідницької епархій у Відні 1773-го року, в "Записках ЧСВВ", (1960), сер. II, том III, ст. 391-403.

10. Питання українського патріярхату в половині XIX сторіччя, в "Логосі", (1962), ст. 26-36.

11. Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті. Йорктон, 1963.

12. Сакраментальне співслуження при уділюванні св. Тайни елеєпомазання, в "Логосі", (1963), том XIV, ст. 161-166.

13. Поділ Мукачівської епархії в XIX сторіччі, в "Записках ЧСВВ", (1963), сер. II, том IV, ст. 534-569.

14. Гомілетичні "Беседи" Михайла Лучкая з 1830 року, в "Логосі" (1964), том XV, ст. 135-147.

Наукові рецензії: на книжки М. Лацка, В.А. Пекаря, В. Маркуся і І. Назарка в числах "Записок ЧСВВ" і "Логосу".

Популярно-наукові статті: в "Поступі", "Християнському Голосі", "Шляху", "Америці" та різних італійських часописах.

---

* Ця автобіографія о. д-ра О.Барана поміщена в збірнику *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в другому п'ятиліттю своєї діяльности 1968 – 1973*. Рим, Накладом Університету, 1974, с. 64-65.

ОЛЕГ РОМАНІВ
Наукове Товариство ім. Т. Шевченка
Львів

ДО ІСТОРІЇ КОНФЛІКТУ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО З ГАЛИЧАНАМИ У 1913 Р.

Подвижники справи НТШ та й взагалі всі зацікавлені українською галицькою історією кінця XIX і початку XX ст. мають підстави висловити вдячність Українському Історичному Товариству (УІТ) і, безумовно, безпосередньо його президентові проф. Любомирові Винару за реконструкцію у вигляді окремої книги – найновішого зібрання матеріялів до історії конфлікту, що розгорнувся упродовж 1912-13 рр. в Галичині та, в першу чергу, в Науковому товаристві ім. Шевченка навколо поглядів і діяльности Михайла Грушевського як тогочасного політика та керманича НТШ – першої та єдиної на той час національної академії наук. Книга вийшла в серії "Грушевськіяна" в числі низки видань УІТ до 40-ліття *Українського Історика* і була презентована на урочистостях з нагоди цього ювілею, зокрема з нагоди дня народження Михайла Грушевського 29 вересня 2003 р. в Музеї Михайла Грушевського у Львові*.

В книзі зібрані основні матеріяли, що спричинили тогочасну дискусію та "вибух пристрастей" навколо Наукового товариства ім. Шевченка. Йдеться про книгу М. Грушевського *Наша політика*, видану в кінці 1911 р., анонімну брошуру-відповідь *Наша політика і професор М. Грушевський. Ґльосси до брошури проф. М. Грушевського*, автором якої з усією очевидністю (доведеною в рецензованій збірці) є заступник голови НТШ Стефан Томашівський. Після такого "політичного блоку" в збірці опубліковані й маловідомі, бо загублені в бібліотеках, але дуже резонансні у свій час матеріяли про конфлікт

---

*Грушевськіяна. Т. 7: М. Грушевський. *Наша політика*; [С. Томашівський]. *Наша політика і професор М. Грушевський. Ґльосси до брошури проф. М. Грушевського; Матеріяли до історії конфлікту в НТШ 1913 року*. Упорядкування Любомира Винара та Євгена Пшеничного. Нью Йорк; Дрогобич: Коло, 2003, 242 с.

в НТШ, пов'язані з Загальними зборами Товариства 1913 р., у вигляді анонімної брошури та численних матеріялів на захист Михайла Грушевського, включно з листуванням українських діячів стосовно цього конфлікту. Таку підбірку зробити було непросто, оскільки ці contra-Грушевський матеріяли, які хоча і вийшли в світ певним тиражем, були з часом розгублені, чи, найімовірніше, знищені, мабуть, самими анонімниками. Це, вочевидь, сталося дещо пізніше, коли з відстані років усі відчули, кого втратило Товариство з відходом М. Грушевського з подачі саме тих науково-організаційно неспроможних епігонів, що так енергійно домагалися відсторонення Грушевського з НТШ. Оцінюючи "комплектність" збірки матеріялів, пов'язаних з конфліктом Михайла Грушевського з галицькою суспільністю, та зокрема з діячами НТШ, треба, на жаль, відзначити, що в ній бракує ще одного документа – друкованого у 1913 р. і поширеного на правах рукопису листа чільних діячів НТШ з підросійської України в справі змін статуту НТШ, які були запропоновані на загальних зборах Товариства 29 червня 1913 р.* В цьому документі арґументовано захищається статут Товариства від 1904 р. та механізми взаємодії, які забезпечували активний вплив на справи в НТШ діячів з підросійських теренів на діяльність Товариства як всеукраїнської, а не суто галицької інституції.

В рамках цієї стислої рецензійної статті неможливо зайнятися ретельним аналізом наведених публікацій, бо він міг би скласти об'ємну аналітичну працю. Саме тому, відсилаючи читача чи дослідника до пропонованої книги, обмежимося лише деякими стислими, хай навіть вибірковими та суб'єктивними рефлексіями.

Отже, у збірці своїх статей *Наша політика*, друкованих попередньо в *Літературно-науковому віснику* (ЛНВ), що видавався уже не у Львові, а в Києві, Михайло Грушевський піддає "нищівній" критиці галицько-український політичний істеблішмент, та й в цілому суспільність за безпринципність та угодовство супроти польських правлячих кіл в Галичині, їх розмінювання принципових завдань на "малі діла", хоча й корисні для громадянства та "малих

* В справі зміни статуту Наукового товариства імени Шевченка у Львові. На правах рукопису. Документ видрукований в Києві у друкарні В.П. Бондаренка і П.Ф. Гніздовського 5 грудня 1913 р. Матеріял складений в формі листа за підписами наступних членів НТШ: Катерина Антоновичева, Микола Біляшевський, Микола Василенко, Дмитро Дорошенко, Сергій Єфремов, Орест Левицький, Володимир Леонтович, Юлія Леонтовичева, Констянтин Михальчук, Володимир Перетц, Олександер Русов, Василь Цимбал, Олександер Черняхівський, Євген Чикаленко, Ілля Шраг. Документ знаходиться в фондах нової бібліотеки НТШ у Львові.

громад", проте не співмірні з завданнями та потребами часу. Безперечно, ще й раніше надсилані через ЛНВ з Києва у Галичину окремі критичні статті М. Грушевського дошкульно зачіпали галицький політичний світ, а тепер видані сукупно у вигляді обвинувачувальної претензійної книги вони викликали серед галичан великий неґативний резонанс, і хтось повинен був відповісти на ці закиди. Авторитет М. Грушевського на той час був дуже великий, і саме тому анонімна брошура *Наша політика і професор М. Грушевський* стала справжньою сенсацією галицького політикуму, як перша, по-своєму унікальна, хоча анонімна, спроба розвінчати ореол М. Грушевського як політика. Це була спроба показати, що коли М. Грушевський як вчений, історик має свій незаперечний авторитет, то як політолог, дослідник поточного суспільного життя він робить ряд хибних, навіть образливих висновків: він, зокрема, не розуміє твердих реалій політичних взаємин чільних галицьких діячів з поляками. Не заперечуючи при цьому рафінованої підступности цього нашого політичного противника і його частих, інколи дуже вдалих спроб "обдурити русинів" (хоча би наприклад в рамках політичного альянсу "нової ери"), треба все-таки ствердити, що в цілому українська політика в Галичині була на той час доволі реалістичною. Вона забезпечувала хоча не дуже значний, але постійний висхідний рух, що не міг вийти з колії наявного, на той час ще обмеженого, політичного потенціялу галицької суспільности. В ґльоссах відчувається велика образа за галичан, за зарозумілість метра, котрий хоча сам не показав протягом свого галицького періоду якоїсь особливої політично-партійної консеквентности, тим не менше відважувався аґресивно критикувати "усіх і вся" через призму своєї детермінованої антипольськости*.

Аналіз "Нашої політики" та її критики в усіх порушених аспектах крок за кроком потребував би значної об'ємистої студії. Поза рамками поставлених запитань і без такого аналізу, мабуть, не варто робити всеохопних узагальнень. Разом з тим, якщо поглянути на ці політичні справи з дистанції пройденого століття, то необхідно

---

*Загальновідомо, що конфлікт Грушевського з польськими владними колами та суспільністю був доволі гострим, і його це детерміноване антипольське, хоча і обґрунтоване, наставлення було, мабуть, чи не головною причиною політичного вибору М. Грушевського після закінчення війни, коли він, повертаючись з західної еміґрації, для творчої праці вибрав не Львів та його Наукове товариство ім. Шевченка, а підбольшевицький Київ та відповідно ВУАН. Ймовірно, що коли б М. Грушевський в такій же самій мірі відчував загрозу для України російського імперського фактора, як він відчував загрози польського, то мабуть було би зроблено значно менше політичних і організаційних помилок в епоху Центральної Ради, керманичем якої був Михайло Сергійович.

відзначити два взаємно протирічиві аспекти. З однієї сторони, для відносно стороннього спостерігача, яким був у галицькому політикумі Михайло Грушевський, була очевидною політична непослідовність галицьких, зокрема, парламентських діячів, які часто попадали у політичні пастки польських правлячих кіл. Останні, роблячи певні уступки українцям (русинам) у "малих ділах", послідовно, не зважаючи на формальну австрійсько урядову рівноправність обох народів в Галичині, змагали до державної та політичної домінації в краю. В цьому напрямку рафіновані польські кола, що міцно закріпилися при австрійському дворі, досягали значних успіхів, тим більше на фоні галицько-русинського партикуляризму і, зокрема, використовуючи москвофільську карту в боротьбі проти національно орієнтованих українсько-галицьких політичних середовищ. Грушевський бачив чітко цю непослідовність та неефективність дій галицьких політиків і в своїх ессе, об'єднаних згодом у згадувану книгу, розгорнув "нищівну критику" політики українських діячів Галичини. І, безумовно, така критика відстороненого від реальної галицької політики спостерігача, яким був Михайло Грушевський, викликала невдоволення, чи навіть обурення, у творців цієї політики, зокрема у Костя Левицького, Олександра Барвінського, Юліяна Романчука та інших парламентських діячів української Галичини. І хоча в свіоїх ессе М. Грушевський нікого не називає поіменно, окреслюючи їх збірним поняттям "галицьких головачів", проте персональна спрямованість стріл критики очевидна.

З іншої сторони, у висновках і політичних рецептах Михайла Грушевського теж спостерігається надмірна теоретизація і переоцінка можливостей галицьких українців у цих складних умовах політичного розбрату, великого негативу діяльности москвофілів та врешті решт з врахуванням політичної невироблености на той час "Галицької Руси". Орієнтуючись на верхню, мабуть, на той час недосягальну, планку можливостей суспільства та галицьких політиків, М. Грушевський однак недооцінював здобутки та "ріст" галичан у політичній боротьбі того часу, які вже незабаром "вибухнули" Січовим Стрілецтвом, Листопадовим чином, Західноукраїнською Народною Республікою та Українською Галицькою Армією (інша справа, що усі наші суспільні здобутки того часу були згодом, на початку 20-тих років, так брутально знівельовані польською реакцією).

Читаючи оцінки автора *Нашої політики* щодо зробленого галичанами, не позбуваєшся відчуття, що помимо численних слушних його завваг щодо діяльности і помилок галицької суспільности, він за всіма ментальними ознаками як "східняк"

недолюблював галичан. На це, зокрема, звернув увагу Мирон Кордуба, який у своєму ессе *Грушевський про нашу політику** (також вміщеному в збірці) в цілому захищаючи позиції М. Грушевського звертає все ж таки увагу на цю авторову аномалію: "Можна напр. закинути авторові, що не розуміє або навмисне обнижує справжню вартість нашої економічної роботи (ера фінансово-економічна). Можна сперечатися з його історіософічним поглядом про інертність галицької породи (малі діла). Можна вказати, що та порода Українців в XII в. витворила державу, яка півтреті століття була політичним і культурним осередком соборної України, що вона потім цілі дальші століття на соймиках і в брацтвах дуже живо й завзято обстоювала свої національні права, хоч більше ніж яка иньша українська область була наражена на винародовлення. Можна зазначити, що кінець-кінців тип "хитрого Панька" не так то дуже відріжнюється від типу "хитрого Малороса" закордонної [себто східняцької (О. Р.)] породи".

Таким чином, підсумовуючи сказане, можна визнати образи Томашівського та його численних галицьких колеґ зовсім небезпідставними. Виходячи з добрих, без сумніву, побажань, М. Грушевський недооцінює чи навіть спотворює політичні реалії Галичини того часу. З цієї точки зору він як політик відкритий для арґументованої критики. Подібно ж згодом його внесок як державного політика періоду Центральної Ради буде об'єктом ще нищівнішої приголомшливої критики зі сторони інших, і в тому числі зі сторони того ж С. Томашівського. Йому пригадають ціле сплетіння політичних та орґанізаційних помилок, зокрема перманентну (упродовж трьох універсалів) "федеративну" прив'язаність до Росії, утопічне, навіть злочинне ставлення до військових формувань на захист України, наївне ставлення до большевиків, як до політичної сили, що може забезпечити майбутнє повоєнної Україні і т. ін.

***

Справи *Нашої політики* та загальних зборів НТШ 1913 р. безумовно пов'язані, і за ними з усією очевидністю стоять ті самі особистості. Разом з тим контекст порушуваних проблем суттєво відмінний, і з них в певній мірі напрошуються різні висновки стосовно рацій обох сторін конфлікту.

Отож в анонімній брошурі, випущеній до загальних зборів 29 червня 1913 р., і розданій учасникам зборів перед їх початком, прозвучала масована критика на Михайла Грушевського як на

---

* М. Кордуба. Грушевський про "Нашу політику". *Вісник Союза Визволення України.* Відень, 1916 (4, 27, 3 грудня), с. 686-687.

провідника Товариства. В понад 20-сторінковій брошурі голові інкримінувалися численні зловживання та недоліки. Він обвинувачувався в нераціональному витрачанні коштів, які йшли насамперед з урядових субвенцій Товариству. Незважаючи на дивовижну "розкрутку" організаційних та видавничих справ голові приписувався авторитаризм, говорилося про чинопоклонство штатних працівників, їх феодальну залежність від голови та використовування для особистого та родинного обслуговування родинних справ керманича, схильність до самореклами навіть через портретування; наче б то створено справжній культ М. Грушевського: навіть "його 30-літнього чоловіка загальні збори іменували почесним членом". Голові ставляться далі у вину нераціональні витрати коштів на створення книгарень НТШ на підросійських теренах в Києві, Харкові та Катеринодарі. Якщо початково голова дуже публічно декларував випуск своїх праць без гонорарів, то згодом почав вимагати їх виплати, хоча використовував їх фонди для друку багатотомної *Історії України-Руси*, зокрема на її німецький переклад. Пригадали керівникові Товариства теж суттєве відтягування коштів Товариства на підтримку *Літературно-наукового вісника* та Видавничої Спілки, що почали розбудовуватися на східних теренах України. Навіть оплати коштів газетам в Києві на рекламування українських книжок розцінено як недопустимі витрати санкціоновані головою. М. Грушевський був також обвинувачений у препаруванні Статуту Товариства в своїх цілях, оскільки в ньому дозволялося проводити голосування на зборах через відпоручників численним членам зі Сходу, що, як правило, особисто не прибували на збори. Також в брошурі йшлося про те, що звітні збори проводяться надто рідко, бо лише раз у два роки. Так зв. Комітет громадського добра вимагав на підставі наведеного радикальних змін керівництва Товариства, виключення підлеглих голові адміністраторів з Управи НТШ та створення "санаційної комісії з надзвичайними повноваженнями".

На підставі досвіду діяльности Товариства того часу і в наступних десятиліттях стає очевидною безпідставність претензій, висловлених М. Грушевському, в яких з усією переконливістю проглядаються мотиви заздрості менш успішних колеґ в Товаристві. Вельми цікаво, що в групі опонентів Грушевського виявилися насамперед його учні – історики (С. Томашівський, І. Кревецький), а також його довголітні опоненти В. Шухевич, М. Павлик, К. Левицький, І. Труш та інші. Дуже арґументовано на захист М. Грушевського виступила після зборів трійця – Осип Роздольський, Михайло Мочульський, Іван Джиджора другою брошурою *В обороні правди* (теж опублікована у збірнику). В ній спростовуються висновки

анонімного опусу про "розтратність" М. Грушевського, його авторитаризм, а також нібито дутий авторитет, здобутий за рахунок інших членів НТШ.

Нам здається, що ці та інші обвинувачення опозиціонерів з дистанції 130-літньої історії Товариства виглядають не тільки не обґрунтованими, але і болюче кривдними для М. Грушевського. Він був воістину дивовижним науковим організатором, який зумів упродовж майже 20 років ефективно спрямовувати в русло національних інтелектуальних здобутків живу енергію багатолюдного членства. Безумовно, потужний стимул для розвитку НТШ того часу давали обширні субвенції з різних джерел, які добували насамперед галицькі політичні опікуни НТШ, проте без організаційних успіхів М. Грушевського їх приплив у бюджет Товариства був би практично неможливим. Смішними видаються обвинувачення про використання засобів НТШ на німецьку версію багатотомної *Історії України-Руси*. Згадаймо, що сьогодні для підготовки англомовного видання цієї книги в канадських університетах мобілізуються фонди у мільйони доларів. Не викликає сумнівів доцільність змагання М. Грушевського до підсилення національного наукового та культурологічного впливу на теренах підросійської України. І як тільки там ослабли цензурні та мовно дискримінаційні обмеження, він відразу десантував усі доступні засоби для розвитку Сходу: ЛНВ, УНТ, українські книгарні, видавництва тощо. Проте навіть помимо його, часто багатомісячної, відсутности у Львові розбудова Товариства завдяки його впливові та авторитетові тривала.

І чи не найпереконливіші арґументи щодо безпідставности та некоректности опонентів М. Грушевського дала подальша історія розвитку Товариства, зокрема на етапі керівництва останнім тим же Стефаном Томашівським. Це був етап повного організаційного провалу, повної байдужости тих же опозиціонерів до справ української академії наук – НТШ. І це яскравий доказ того, як багато, плідно і талановито творив М. Грушевський як вчений, координатор, лідер-організатор, моральний і суспільний авторитет. Дехто з його наступників навіть не став блідою тінню сего великого голови Товариства. І справа тут, очевидно, не тільки в тих насправді задушливих обставинах польської дискримінації та протидії Товариству, які розпочалися в 20-тих роках в Галичині. Ці обставини, без сумніву, мали значення – але, на жаль, у Томашівського та його наступників, незважаючи на істотні наукові таланти, не було головного: одержимости і організаційної пасії щоденного творення – в ім'я здобутків усієї наукової спільноти, себто НТШ.

* * *

Дослідження перипетій та конфліктів минулого має значення не тільки для пізнання нашої правдивої історії, його слід також використовувати для прогнозування та вдосконалення майбутнього. Що стосується уроків з історії Товариства, то вони очевидні – успіх та розвиток наукової, а тим більше громадської спільноти, неможливі без одержимости, хисту та багатопланової діяльности організаційного ядра, зокрема Виділу (Управи) чи б пак Президії Товариства. Яка при цьому безумовно повинна опиратися на певні матеріяльні важелі, які створюють суспільні, державні, спонсорські чи бізнесові субвенції.

Разом з тим, за сучасних обставин, коли начебто номінально встановлена омріяна поколіннями Українська державність, варто ще раз повернутися до проблеми галичанства і його ролі в нашій політиці. Чи сьогодні на тих нових складних поворотах історії повністю вичерпана розпочата М. Грушевським дискусія про галичанство як феномен національної політики. Особливо тепер, коли відбувається марґіналізація "П'ємонту" на фоні цього не найдостойнішого лідерства східних реґіонів України та їх усяких, таких різношерстих та загадкових, керівників. Може, варто в контексті сьогодення вчитатися у деякі сентенції, викладені в *Нашій політиці*, щоб осмислити сутність галичанства у певних його проявах. Отже, яким бачив галичанство М. Грушевський. Наведемо за М. Грушевським декілька його епітетів. "*Галицьке житє вражає своїм так би сказати – філістерським характером: дрібноміщанським привязаннєм до всякої хоч маленької матеріяльної вигоди, страхом перед рiскованєм, відразою просто фізичною до всякого жертвовання інтересами моменту для якоїсь дальшої мети, навіть своєї власної, і так само для цілей чи справ публічних або національних*".

Отож, чи не складається враження, що ці характеристики наче б то виписані для нашого часу і дають своєрідний ключ для розуміння наших поразок, провінціоналізації та нікчемности у сьогоденні. Яке здається набагато страшніше і безперспективне у порівнянні з часом, коли політичне лідерство здійснювали хай критиковані нашим істориком, Левицькі, Романчуки, Барвінські та Горбачевські, а університетські лави заповнювала молодь, яка готувалася до Січового Стрілецтва, Листопадового чину. Є всі підстави вважати, що маємо справу з кризою набагато глибшою, на фоні якої виглядають дрібними і другорядними кризові проблеми, так яскраво представлені автором *Нашої політики*. Тому чи не варто по-новому вчитатися в перевидану щойно книгу і зробити певні висновки. Адже на цей раз начебто не повинно бути образ на автора характеристик, які писалися нібито не про нас і не про нашу епоху.

THOMAS M. PRYMAK
University of Toronto
Toronto

RECENT BIBLIOGRAPHIES OF ENGLISH-LANGUAGE MATERIALS RELATING TO UKRAINE: THE WORK OF BOHDAN S. WYNAR

Bohdan S. Wynar, *Ukraine: A Bibliographic Guide to English-Language Publications* (Englewood, Colorado: Ukrainian Academic Press, 1990). 406 pp. Index.

Idem, *Independent Ukraine: A Bibliographic Guide to English-Language Publications, 1989 – 1999* (Englewood, Colorado: Ukrainian Academic Press, 2000). 552 pp. Index.

The history of scholarship about Ukraine as seen through the eyes of foreigners, or in foreign languages, goes back to the nineteenth century when H. A. Myloradovych (1859) and V. B. Antonovych (1890, 1895) first produced compilations of documents and literary sources on this theme. Such studies received a very strong new impetus, however, when the partial defeat of national forces during the revolutionary period from 1917 to 1921 impelled thousands of nationally conscious Ukrainians into exile in western Europe. This great political emigration contained a significant number of scholars, and some of them, principally historians, being deprived of the libraries and archives of their homeland, turned their attention to western sources for writing about Ukrainian history and culture.

During the years before 1945, three important books appeared on this subject. The authors were Ilko Borshchak (1892 – 1959), a native of southern Ukraine (Kherson Province) who wrote his masterwork in French under the name Elie Borschak, Dmytro Doroshenko (1882 – 1951), who published on the subject in German while living in Prague, and Volodymyr Sichynsky (1894 – 1962), who published his work in Ukrainian in Lviv under the Poles. All three of these authors made a real contribution to Ukrainian bibliography, and in some respects went beyond bibliography into the realms of narrative history, synthesis, and interpretation.

After 1945, this tradition was not snuffed out by the establishment of Communist regimes in eastern Europe but rather was continued in west Germany and later transferred to North America. In 1948, Eugen Pelenskyj published his *Ucrainica: Ausgewählte Bibliographie über die Ukraine in West-Europäischen Sprachen,* which was the most comprehensive bibliography to that date, and in Winnipeg, Manitoba, in 1961, V. J. Kaye-Kysilevskyj published *Ukraine, Russia, and Other Slavic Countries in English Literature: A Selected Bibliography of Books Pamphlets Articles etc. Published in English Between 1912 and 1936.* The latter had been compiled in England prior to the outbreak of the Second World War, but the fact that it was only published in North America in the 1960s, indicates the shift in emphasis in such studies after 1945 from Europe to the North American continent. Finally, some other bibliographies , somewhat more full, appeared during the 1960s and 1970s. The most complete and most important of these was *Ukraine: Selected References in the English Language* by Roman Weres, the second enlarged edition of which appeared in Chicago in 1974. This substantial volume (312pp), which summarized Ukrainian scholarship in the west during the height of the "Long Cold War", contained brief but useful annotations on the various entries as well as author and subject indexes and was the most professional bibliography to appear up to that time.

The two bibliographies by Bohdan Wynar under review update the work of Weres and his predecessors and in many respects go well beyond it. Wynar's 1990 bibliography, which emphasizes the period from 1975 to 1989, only in outstanding cases mentioning studies (generally important books) from the 1940s, 1950s, and 1960s, contains some 1,084 numbered entries and several thousand additional unnumbered entries subsumed within the very full annotations to the numbered entries; his year 2000 bibliography entitled *Independent Ukraine,* which covers the years from 1989 to 1999, uses this same format and contains some 1,719 numbered and annotated entries and again several thousand more unnumbered entries mentioned in the annotations.

The two bibliographies are intended to be comprehensive and cover all aspects of Ukrainian culture. The growth of scholarship on Ukraine in the English language during the second half of the twentieth century has enabled the compiler to concentrate upon scholarly materials and generally avoid popular or journalistic titles, although a few important examples of the latter are included. The subject/chapter breakdown of the 1990 volume, which is largely repeated in the 2000 volume, is as follows: 1) General Reference Sources 2) Art and Architecture 3) Economics 4) Education and Culture 5) Ethnic Studies (with a concentration on Canada and the United States) 6) Folklore 7) Geography and Travel 8) History and Political Science 9) Language and Linguistics 10) Literature 11) Performing Arts 12) Philosophy, Sociology, Demography, and

Statistics 13) Religion. Each of these general subject headings, or chapters, contain many subsections, the most numerous being those under History and Political Science and those under Literature. (In the case of History, the subsections include General Works, Historiography, Primary Sources, and various topics and periods such as the Famine and Ukrainian-Polish Relations; in the case of Literature, the subsections include General Works, Dissident Literature, Ukrainian Canadian Literature, and various other sections including ones on individual authors.) This too reflects the substantial growth in these disciplines in North America during the second half of the twentieth century. (Certain chapter or general headings such as Folklore are much shorter, reflecting the relative paucity of research and publishing in these fields in North America.) The subject breakdown of the 2000 volume, which, as mentioned above, roughly parallels that of the earlier volume, adds a new section on Law which in turn reflects the international interest in the new status of Ukraine after 1991 as an independent and sovereign state; it also reflects an interest in its constitutional makeup and its somewhat ambiguous juridical status within the Commonwealth of Independent States.

Each chapter, or general subject heading, contains a general introduction in which Wynar mentions the most important titles or authors listed in the chapter and gives a brief survey of the general trends of English-language scholarship on Ukraine during the given period. He also explains the rationale behind his particular choice of breakdown into various subsections. These brief essays of two or three pages each are factual and detached but not uncritical or entirely lacking in value-judgments. Let us take the example of the two introductions on "History and Political Science".

In the 1990 volume, Wynar lists the most important achievements of Ukrainian historiography in English and concentrates on historiographical and bibliographical titles in general, including several titles of major works in the Ukrainian language. He then lists the many Ukrainian historians who are completely unknown in the English speaking world and concludes by mentioning the most important authors writing in English or translated into English. Thus the essay begins with a reference to Orest Subtelny's *Ukraine: A History* (1988) and Nicholas Chirovsky's three volume *Introduction to Ukrainian History* (1981-86), passes on to discuss Mykhailo Hrushevsky's multi-volume Ukrainian language history as "the most important work on Ukrainian history", and Nataliia Polonska-Vasylenko's two volume *Istoriia Ukrainy* as an important emigre synthesis; he then lists and discusses general reference works such as the multi-volume *Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History*, which, he thinks, is a very peculiar and very uneven work, and Dmytro Doroshenko's *Survey of Ukrainian Historiography*, which, of course, is a classic, and then M. I. Marchenko's Ukrainian language work on the

same subject, and other titles as well. As important historians unknown or unstudied in English as of 1989 he lists nineteenth century historians and twentieth century non-Soviet historians such as Lazarevsky, Antonovych, Lypynsky, Krypiakevych, Doroshenko, Tomashivsky, Bahalii, Korduba, Krupnytsky, Borshchak, Ohloblyn, Polonska-Vasylenko, and others. (In fact, certain of these historians were not completely unknown to the English-speaking reader prior to 1989 as brief general introductions to Volodymyr Antonovych (1834-1908) and Mykola Kostomarov (1817-1885) by the author of these lines had appeared in English in *Forum: A Ukrainian Review* as early as the mid-1980s. See "Mysterious Historian: The Life of Volodymyr Antonovych," *Forum*, no. 51 (Scranton, Pa., 1982), 26-7, and "Nicholas Kostomarov," *Forum*, no. 70 (1987), 20-23. Wynar probably omitted these titles from his bibliography because of their popular tone. They were, however, written in the *naukovo-popularna* style which has a respectable tradition in Ukrainian literature). As for important Ukrainians working under the restrictions of Soviet rule, who were also completely unknown to the English-speaking reader, he lists Apanovych, Herbilsky, Isaievych, Kompan, Kotliar, Holubutsky, and others. He concludes by turning to the small circle of scholars active in writing Ukrainian history in English in North America in the period up to 1989. He singles out Frank Sysyn, Stephen Velychenko, Orest Subtelny, Lubomyr Haida, George Kulchycky, Paul Magocsi, and John Paul Himka. It is curious, however, that he omits from this list Ivan Lysiak-Rudnytsky (1919-1984), for this scholar, although not prolific, was nevertheless certainly one of the most influential Ukrainian historians writing in English before 1989, and, moreover, in a general sort of way, intellectual mentor to some important names in a younger generation, especially John Paul Himka. Similarly, Wynar does not mention Basil Dmytryshyn (b. 1925), another pioneer of writing Ukrainian history in English who was also an important contributor to American scholarship on Russia and the Soviet Union as a whole.

Because of the remarkable progress in English language historiography on Ukraine during the 1989 – 1999 period, in his 2000 volume, Wynar is able to add numerous important new authors and titles in his general introduction to this book's chapter on "History and Political Science". This essay begins with a comparison of the general histories by Subtelny and Magocsi, proceeds to mention George Luckyj's intellectual anthology titled *Towards an Intellectual History of Ukraine*, and then lists as significant biographical studies of important Ukrainian historians, which appeared after 1989, the present author's book entitled *Mykola Kostomarov: A Biography*, and Bohdan Klid's unpublished doctoral dissertation on Volodymyr Antonovych.

As to important works on various periods, for the Cossack era Wynar singles out A. B. Pernal, Serhii Plokhy, Yaroslav Isaievych as new authors appearing in English for the first time after 1989; for later periods, he mentions Anna Procyk's work on Russian nationalism in Ukraine during the so-called "Civil War" (1995), Michael Palij's work on the Ukrainian-Polish alliance of 1919-21 (also 1995), David Marples on Stalinism in the 1940s, Logusz, Kosyk, and Schulte on the World War II era, and Marples, Alexander Motyl, and Bohdan Nahaylo as the pre-eminent authors on the late Soviet and current periods. This section concludes with mention of Taras Kuzio's numerous titles in political studies. The introductions being completed, Wynar proceeds to list the literature, articles, books, and unpublished dissertations in individual numbered and annotated entries.

Almost all numbered entries are accompanied by some annotation which follows the following format: firstly, the author is identified and a few of his most important previous contributions to the field mentioned; secondly, there is a general description of the book or article; if the entry concerns a book, the annotation is generally more full; thirdly, the principal themes and sometimes even chapter titles are mentioned; fourthly, some evaluation is made and, on occasion, critical remarks, including even quotes from the more important published reviews are given; finally, in the case of books, the entire entry is followed by a list of published reviews which interested readers may want to consult. As mentioned above, in many annotations on numbered entries further references are given to other books or articles which have some relevance to the subject discussed. In general, Wynar's annotations are extremely useful, his tone gentlemanly, and his judgments fair, well-informed, and intelligent.

All in all, Wynar's two bibliographies constitute a remarkable commentary upon the development of English-language scholarship on Ukraine during the last third of the twentieth century. The 1990 volume, when considered together with the previous work by Weres, provides a useful starting point for anyone interested in writing a general history of English-language scholarship on Ukraine during the period of the "Long Cold War". The 2000 volume gives an important insight into the growth of this tradition of scholarship during the first decade of Ukrainian independence in the 1990s. Both books are attractively printed and nicely bound, and, moreover, the cover design on the *Independent Ukraine* volume by Olha Yarema-Wynar and Joan Garner is a stunning success, a real visual delight. The compiler is to be congratulated for his prodigious effort on these attractive volumes, which, while not without some flaws, are a fitting tribute to their creator and, as seems obvious to this reviewer, a true labour of love.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Енциклопедія історії України. **Том 1 (А-В). Голова колеґії В.А. Смолій. Київ: В-во "Наукова думка", 2003, 671 с.**

Видання першого тому *Енциклопедії історії України* (ЕІУ) – видатна подія в українській історіографії. Вперше наукова історична енциклопедія появляється після довгих років партійної комуністичної цензури. Як відомо, в 1969 – 1972 роках в радянській Україні було видано чотиритомну *Радянську енциклопедію історії України,* в якій український історичний процес, що охоплював усі періоди історії України, історичні події і явища та біографії історичних діячів переважно фальсифікувалися. Зокрема, було сфальсифіковано висвітлення життя та творчості українських вчених. Цю енциклопедію ми тоді рецензували на сторінках *Українського Історика.*

Ідея опрацювання і видання *Енциклопедії історії України* була затверджена Президією НАН України в 1997 році. Перший том ЕІУ містить 2060 статей, 48 карт і 776 ілюстрацій. З поліграфічного аспекту видання естетичне, хоч друк статей зроблено досить дрібним шрифтом. Репродукція фотографій виразна. Можливо, що наклад 5000 примірників для такого видання малий, якщо йдеться про Україну і головні наукові бібліотеки поза Україною. Енциклопедію заплянововано в 5-и томах.

В *Енциклопедії історії України* її редакційна колеґія в "Передмові" стверджує, що енциклопедійні видання з історії України, створені до 1991 року, хоч і містили значний обсяг інформації і були вагомим досягненням історичної науки, все ж виявляли "політичну заанґажованість..., зумовлену догмами і стереотипами комуністичної доби, у зв'язку чим їхнє значення як інформаційного ресурсу в сучасних умовах істотно понижується. Особливо глибоких фальсифікацій зазнала історія українського народу" (с. 1). В редакційній передмові оповідається й про процес розуміння необхідності створення *Енциклопедії історії України,* про зрушення, що відбулися у методології історичних досліджень, докорінному переосмисленні концепції української історії, що відбулося завдяки появі нових історичних досліджень та археографічних публікацій.

В *ЕІУ* стверджено, що великою підмогою в її опрацюванні стали енциклопедичні видання української діяспори, зокрема *Енциклопедія українознавства* й інші довідкові видання, що виходили у Північній Америці, Австралії, Західній Европі. Будучи переконаними в тому, що діяспора є важливою складовою частиною українського народу, вважаємо закономірним таке використання її надбань як для визначення структури енциклопедії, так і для створення деяких гасел. Важливо підкреслити, що *ЕІУ* включає й гасла про українську діяспору. Це правильне рішення, бо йдеться про тематичну цілість історії України. Наприклад, розвиток укра-

інської історичної науки включає установи, серійні видання та творчість істориків, які мешкали та діяли в Україні й також істориків, які діяли поза її межами. Тому ця інтеґрація потрібна та конечна, якщо йдеться про дослідження цілости української історичної науки.

Після передмови подано "Основні принципи розміщення статей та деякі особливості подачі інформацій в Енциклопедії історії України" з важливими поясненнями щодо енциклопедичних гасел. Тематично енциклопедія охоплює події, факти, установи, персоналії – одним словом все те, що повинно знайти місце в історичній енциклопедії.

Постає питання про головні критерії добору енциклопедичних статей. Редакційна колеґія, керувалася певними напрямними у підборі персоналій. Отже "При відборі вчених істориків головним був не формальний критерій (напр., наявність докторського ступеня), а факт лідерства в певній галузі історичної науки. Статті про вчених інших галузей знань, а також про діячів культури та мистецтва включились в *ЕІУ* тільки тоді, коли творчі здобутки цих фахівців сягали рівня національного надбання. Зрозуміло, що такі критерії певною мірою є розмитими" (Редакційна колеґія, "Передмова"). Взагалі можна ствердити, що критерії в енциклопедичних видання часто дискусійні і не завжди ідеальні. Це саме ми бачили в *Енциклопедії українознавства* за редакцією В. Кубійовича. Статті в *ЕІУ* поміщено в поазбучному порядку з поданням прізвища автора. Включено фотографії, історичні й адміністративні карти сучасних районів України. Деяка частина енциклопедичних гасел раніше появилася в біо-бібліографічному довіднику *Українські історики XX століття* (Київ; Львів, 2003).

Якщо йдеться про деякі біографічні дані включених діячів та істориків – звичайно, їх можна доповнити, а деяких дослідників також опущено в цьому першому томі. Наприклад, в статті про д-ра Марка Антоновича важливо згадати, що він був одним із засновників академічного товариства "Зарево" в 1949 році та активним членом ОУН (М). Належав до членів-основників УІТ і є дійсним членом НТШ. Його брат Михайло Антонович був видатним дослідником української козаччини. В *ЕІУ* відсутнє гасло про історика та наукового діяча Олександра Барана, президента УВАН у Канаді. Також варто згадати, що про суспільно-політичну діяльність І. Борщака. До гасла про Михайла Брайчевського треба додати, що він був співредактором журналу *Український Історик* і академіком УВАН, дійсним членом УІТ. Тарас Боровець (Бульба) був суспільно-політичним діячем і публіцистом. Микола Величківський також був публіцистом, редактором журналу *Український Господарник*, дійсним членом НТШ. Залишив недруковані спогади. У 1944 році очолив Всеукраїнську Національну Раду. Любомир Винар не був головою Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства, а лише очолював його Ініціятивну групу. Ілля Витанович був членом-засновником УІТ. Таких доповнень та уточнень можна зробити більше.

В той же час, зроблені доповнення не зменшують вартости енциклопедії, яка заповняє поважну прогалину в історично-довідковій літературі. Добре, що в *ЕІУ* також подано загальнотеоретичні статті, які,

як об'єктивно стверджено, висвітлюють сучасний стан світової історіографії.

В редакційній передмові уживається концепція-термін "вітчизняна історія". Це, мабуть, данина радянському минулому, в якому часто назву "український" замінювалося на слово "вітчизняний". На першому Міжнародному конґресі українських істориків, який відбувся в Чернівцях в 2000 році, було прийнято постанову, щоб уживати в історичній літературі термін-концепцію "український" замість "вітчизняний". Це правильне рішення, якщо йдеться про визначення української історичної науки й української культури. Отже, можна уживати термін "українська історія", "українська історіографія" і т.д., подібно, як уживається подібні терміни в інших народів (напр., "польська історіографія", "німецька історія", "англійський історик" та інші похідні назви, які важливі при реконструкції і висвітленні історичного процесу поодиноких народів. Як відомо, історична термінологія відіграє винятково важливу ролю в наукових виданнях. Віримо, що ці термінологічні проблеми будуть позитивно розв'язані. Редакторові В.А. Смолію, членам Редакційної колеґії і співробітникам енциклопедії бажаємо дальших успіхів і відносно швидкого завершення цього фундаментального видання української історичної науки.

ЛЮБОМИР ВИНАР
Українська Вільна Академія Наук у США

Василь Горинь. *Катерина Грушевська: 1900 – 1943. ...Що стояла на сторожі "огню в світогляді українського народу"*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000, 116 с., іл.

Нова праця Василя Гориня присвячена долі людини, яка останніх кілька років привертає все більшу увагу вчених[1]. В ній висвітлено непростий життєвий шлях улюбленої доньки Михайла Сергійовича Грушевського Катерини, яка зробила чималий внесок у розвиток української науки і, як тисячі своїх співвітчизників, загинула в молотильні радянських репресій. Вона стала не лише найближчою помічницею свого уславленого батька, а й його справжньою ученицею, яка застосовувала творчий новаторський підхід до дослідження проблем етнології, фольклористики, соціології...

Автор починає книгу з стислого аналізу історіографії проблеми. Власне, Катерині Грушевській присвячено відносно невелику кількість

1 Див. праці про К. Грушевську: Я.Й. Малик. *Катерина Грушевська.* Львів, 1991, 32 с.; Його ж. "Катерина Грушевська", *Український Історик*, т. XXVIII – XXIX, 1991/1992, ч.110-115, с.265-277; Ірина Матяш. *Катерина Грушевська: Життєпис, бібліографія, архіви.* Київ, 1997, 224 с.; Її ж. *"Зірка першої величини...". Життєпис К.М. Грушевської.* Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, 2002, 230 с.

досліджень, але серед них – монографія авторами яких є львівський дослідник Ярослав Малик та киянка Ірина Матяш. Низку цих досліджень продовжує й рецензоване видання. Воно є "ніби певним підсумком дослідницьких пошуків автора, як і підсумків зробленого попередниками".

Автор починає книгу з розповіді про родину Грушевських, в якій кожному знайшлося справу у науковій праці. Внесок у розвиток української науки зробили не лише Михайло й Олександер Грушевські, а й їх сестра Ганна Шамрай, її син Сергій, дружина Олександра Ольга Грушевська й, безперечно, донька Михайла Катерина. Дружина вченого Марія Сильвестрівна була вірним помічником та дорадником чоловіка і доньки. Доля родини стала одним із прикладів трагічної історії нашого народу. І тут не стала винятком донька Михайла Грушевського Катерина, Кулюня – як ніжно називали її рідні.

Катерина Грушевська, вихована на прикладі величезної працездатності й таланту батька та любові й інтелекту матері, яка дала основи початкової освіти, навчила іноземних мов (польської, французької, німецької, англійської, російської.) – стала самостійною дослідницею, що застосовувала европейські методології й сформувала власні моделі досліджень. Вона стала автором чотирьох книг, десятка ґрунтовних статей, низки наукових перекладів, соціологічних програм, запитальників, упорядкувала корпус українських дум в 2-х томах. Під час співпраці з батьком в Українському Соціологічному Інституті в Женеві, а потім – у Відні, сформувалося коло наукових зацікавлень дослідниці та методика праці, базована на найновіших досягненнях світової соціології. Більша частина її досліджень стала унікальним внеском у науку, який протягом довгого часу, на жаль, не знайшов подальшого розвитку.

Після повернення в Україну, Катерина Грушевська продовжила працю в установах Всеукраїнської Академії Наук, друкуючи свої дослідження в журналі *Україна*, *Записках НТШ* та заснованому і редаґованою нею квартальнику *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*.

Автор дослідження стисло відтворює наукову біографію дослідниці, намагається показати властиві їй риси характеру. Долі Катерини, котра була знищена радянською владою, її мами Марії Сильвестрівни, близьких і далеких рідних стали об'єктом дослідження та прикладом поневірянь особистості в нелюдських умовах радянського тоталітаризму. В книзі подано детальну та образну характеристику умов життя та діяльності дослідниці. Автор розповідає про справи "СВУ" – "УНЦ" та інші сфабриковані судово-політичні процеси в Україні, які призвели до знищення найкращих українських наукових та творчих сил. Більшість цих процесів стосувалися саме ВУАН і мали на меті знищення української науки. І не можна не погодитися з автором дослідження, що злочинна влада добре розуміла вагу українознавчих досліджень, що розроблялися в гуманітарних установах ВУАН (с.37) і прагнула знищити як українську національну ідею, так і її носіїв. Саме тому фабрикування справ було потрібне ДПУ "по-перше, для знищення інтелектуального потенціялу української нації, наукової та творчої інтеліґенції, тих, хто активно працював

у системі ВУАН, задля ліквідації УАПЦ, всього культурного відродження України; по-друге, справа була потрібна органам, щоб показати неможливість будь-якого опору совєтській владі та її "переможному" ходові по українській землі, неприпустимість всякої непокори політиці більшовиків; по-третє, справа "СВУ" була добрим засобом для удару по так званій українізації..." (с.34). Такого ж кшталту була і справа "Українського Національного Центру", спрямована проти М. Грушевського та його історичної школи. На думку автора, "в ДПУ України й не приховували, що у своїй фальсифікації справи контрреволюційної організації, яку за його ж пляном мав очолити М. Грушевський, вони йшли за одним сценарієм і, по суті, дублювали "нову справу". Своє судження М. Горинь арґументує тим, що учасники процесу були намічені з того ж середовища – свідомої української інтеліґенції. Обидві організації ("СВУ" й "УНЦ") ставили однакові завдання: повалити радянську владу на Україні, відірвати республіку від СРСР шляхом збройного повстання за допомогою іноземної інтервенції і встановити в Україні капіталізм (с.38). Всі заарештовані визнавали себе винними заради власного спасіння та уявного порятунку від масових репресій своїх однодумців і прихильників.

Катерина Грушевська через молодість не стала учасницею процесу "УНЦ" в 1931 році, а молот репресій торкнувся її та Олександра Грушевського у 1938. Її зізнання було долучено до кримінальної справи Михайла Грушевського. Ґрунтуючись на поданій в ньому інформації, автор дослідження робить припущення про "ідейне, національне, єднання... української інтеліґенції перед комунонаступом на українську культуру, на історичну науку..." (с.43), що пов'язувалося з залученням до наукової роботи й підготовки в аспірантурі однодумців, які "були однодумцями ідейними" (с.45). Єднали їх "світоглядні орієнтації, відданість ідеї української нації, справі українізації академічних установ, національно-культурного відродження загалом" (там само). Але Катерина визнала існування "контрреволюційної організації" і підписала всі свої зізнання. Автор з розумінням ставиться до цієї ситуації, бо "знаємо, як велися допити і як вибивалися подібні зізнання, коли підсудні говорили не свої слова, висловлювали не свої думки, підписували наперед заготовлені або продиктовані папери з наклепницькими самозвинуваченнями" (с.47). Катерина Грушевська дала свої свідчення в умовах фізичного і морального тиску – про що свідчать сліди сліз і крові на підписаних паперах (с.52-53).

Автор намагається проникнути у внутрішній світ Катерини Грушевської, зрозуміти причини зламу, який з нею відбувся. І не можна не погодитися з ним в тому, що у неї всім попереднім життям були сформовані інші підходи до дійсності, інша система цінностей та вимірів, ніж та, з якою прийшлося зітнутися. Цікавим є спостереження В. Гориня про те, що за допомогою зізнань Катерини Грушевської та заарештованих у 1938 і пізніших роках НКВС намагалося доповнити справи "УНЦ" новими матеріялами – очевидно, "для історії" та майбутніх дослідників (с.55). Невідомо, чи при збереженні совєтської системи ті дослідники могли б колинебудь дістатися цих справ, але припущення автора не позбавлене загальної

логіки. Підтвердженням цього є той факт, що підчас допитів слідчі не питали про діяльність віденського "Комітету допомоги голодуючим України" – бо на факт голоду було накладене табу (с.58).

Автор звертається й до образу того, хто своїми діями та доносами свідомо став інструментом в руках НКВД – колишнього професора Ніжинського ІНО, згодом – викладача Київського інституту професійної освіти та професора Київського університету Костя Штепи. Використовуючи різні засоби, він увійшов у київське наукове життя, в довіру до Михайла Грушевського та його доньки Катерини. З 1927 року він став таємно співпрацювати з НКВД. Вже на початку 1930 року, будучи "таємним інформатором", тобто, професійним "стукачем", доносить на Грушевського. Але й сам у березні 1938 року потрапив під слідство, "потягнувши за собою" своїми свідченнями багатьох, в тому числі й Катерину Грушевську. Перед оголошенням вироку на окремому допиті він розповів правду про свою співпрацю з НКВС і виконані ним завдання. Зрозуміло, що покараний він не був.

Автор рецензованого дослідження на основі різних джерел, в том числі й спогадів, простежує подальшу долю Штепи, який протягом свого життя співпрацював не лише з НКВС, а й з ґестапо та, можливо, іншими розвідками. Він підкреслює запроданство Штепи, яке не можна виправдати ніякими причинами, як і аморальність його вчинків по відношенню до представників родини Грушевських (с.68). Висловлюючи тверді переконання в цьому, автор монографії заперечує твердження відомого київського дослідника Ігоря Верби стосовно наукової та громадської діяльности К. Штепи, висловлені на сторінках *Українського історичного журналу* у 1999 р. (с.64-73).

Перебування Катерини Грушевської в таборах стало величезною трагедією для неї та її мами Марії Сильвестрівни. Дуже тепло і людяно автор розкриває глибину материнського горя, спроби допомогти доньці, усвідомлення свого безсилля... На основі спогадів жінок, що зустрічали Катерину в таборах, намагається розкрити її внутрішній стан. Підхід автора до написання книги – науково-літературний (якщо доречно вживання цього терміну). Поруч з посиланнями і цитуванням архівних матеріялів, дослідник приводить високохудожні тексти народних дум, зібраних Катериною, про людську неволю, цитує вірші іншого узника совєтів – Василя Стуса – і ці включення додають книзі емоційності...

Автор писав книгу, використовуючи архівні матеріяли, публікації джерел та досліджень. На жаль, не завжди він подає посилання до використаних архівних матеріялів, що додає книзі рис публіцистичності (зокрема, при цитуванні листа Ольги Мочульської до Катерини (с.18), дослідниці до брата Сергія Шамрая (с.25-26), листа М. Грушевського В. Кузіву (с.29) та ін.). Не завжди є повні посилання на праці попередників, та зустрічаються прикрі друкарські "чортики". Але ці невеликі недоліки можна легко поправити при підготовці наступного видання. Книга написана цікаво, гарною літературною мовою – розрахована на широкого

читача, вона не лише в наукових бібліотеках, а буде корисною в школі та для широкого загалу.

Оповідь про трагічну долю талановитої доньки Михайла Грушевського та українського народу закінчено. Важливим додатком є невелика замітка мистецтвознавця Оксани Жеплинської про портрет дев'ятилітньої Катерини пензля Михайла Жука, який зберігається в Національному музеї у Львові під назвою "Погруддя дівчини". Лише у 1998 р. виникла потреба його атрибуції – і не залишилось сумнівів, що на ньому зображена саме Катерина. Репродукцію портрету було дуже вдало використано для оформлення обкладинки книги, що має значення не лише іконографічного джерела, а є певним символом всього дослідження, бо образ Катерини Грушевської, відтворений Михайлом Жуком – це образ дитини, життя якої починається ясними смугами дитинства і яка з надією дивиться в майбутнє, ще не знаючи своєї долі. "...Моя зірка світить світлом рівним і чистим..." (с.113).

І нарешті про Післяслово. Воно базоване на власних спогадах автора, тоді – молодого студента-філолога – про відвідини Байкового кладовища, де збереглися могили Михайла й Марії Грушевських, і де на могильній плиті Марії було викарбувано дату смерті – "1953 рік" та ім'я доньки Катерини. Тодішні студенти не знали докладно ні про Марію, ні про Катерину Грушевських... Правда про них повертається тепер і книга Василя Гориня стане одним із каменів, що ляже в основу пам'ятника молодій талановитій дослідниці...

АЛЛА АТАМАНЕНКО
Українське Історичне Товариство

Stanislav Kul'chitsky, *Nation-Building in the Independent Ukraine.* Translated by Natalia Vysocka. Kyjv. New York, Ukrainian American Association of University Professors, National Academy of Science of Ukraine. Institute of History of Ukraine, 2003, 188 pp. ISBN 966-02-2137-1

В професійному цеху істориків до досліджень новітнього періоду традиційно ставляться з певними застереженнями, вважаючи за краще залишити його політологам або соціологам. Надто часто історія ставала заручником політики, тим більше це стосується сучасної історії. Для українських істориків небажання звертатись до новітньої тематики обумовлене й тим, що в їх колективній пам'яті зберігаються згадки про радянській стиль дослідження історії сучасности. Йдеться про жанр "від з'їзду до з'їзду", коли праці рясніли цитатами "вічно живих" клясиків марксизму-ленінізму, переліком великих досягнень і відсутністю власне самої історії. В таких умовах намагання неупереджено подивитись на сучасну історію неодмінно мало політичний присмак, і не зважаючи на велику громадську цінність, все ж таки залишало територію Кліо. В той же час, хто як не історик, в крові якого закладене почуття дистанції до досліджуваного об'єкту, може

змалювати суспільству більш-менш незаанґажовану картину його сучасного буття.

Не можна казати, що в сучасній українській історіографії відсутні праці, присвячені новітньому періоду (зокрема, 1990-м рокам). Однак в них часто домінує полемічний запал (а інколи й пряме політичне замовлення), коли замість дослідження панує засудження. Інша частина дослідників, що звертається до новітньої історії, діє досить обережно і обмежується жанром статей, які друкуються не скільки в наукових часописах, скільки в засобах масової інформації. І зовсім невелике число науковців можуть відійти від публіцистичного формату і спромогтися на видання книжок (принаймні, треба мати мужність або бути впевненим, що твої оцінки сучасности не зазнають змін, поки книжка буде в друкарні). Одна з таких – англомовна праця *Націотворення в незалежній Україні* відомого українського дослідника, заступника директора Інституту історії України НАН України, професора Станіслава Кульчицького.

Відзначу, що цьому дослідженню місцями теж властивий публіцистичній характер, оскільки воно виросло зі статей (надрукованих не тільки в академічному *Українському історичному журналі*, але й в такому рупорі української ліберальної думки як щотижневик *Дзеркало тижня*). Однак в цілому в ній представлений системний, ґрунтовний погляд на історію розбудови української держави в 1990-х роках: від перших років незалежности до початку 2000-х років (фактично, виклад закінчується 2002 роком). Особливу увагу дослідник приділяє історичним передумовам та безпосереднім причинам виникнення нової української держави (третя українська революція, за концепцією С. Кульчицького), багатовекторності зовнішньої політики, конституційному процесу, досягненням та помилкам під час проведення ринкових реформ.

Із сюжетів, що розгортає перед читачами С. Кульчицький, виділимо два – причини занепаду комуністичного режиму та політична боротьба в Україні на межі століть. Мотивом обрання для більш детального розгляду саме цих проблем стали чи не найбільші дискусії в сучасному українському суспільстві, які навколо них розгораються.

Однією з фундаментальних суперечностей сучасної України є різниця в поглядах на радянський період історії у пересічних українців і в українській історіографії. Безперечно, історики багато зробили для вивчення терористичної природи радянського режиму і громадськість досить обізнана з результатами досліджень, наприклад, таких тем як голодомор 1932 – 1933 років, репресії проти національних і державницьких сил, процес русифікації тощо. Однак незважаючи на це, значна частина населення з ностальгією дивиться на УРСР. С. Кульчицький зі свого боку так описує цю проблему: “Для тих з нас, хто виріс при радянському режимі, досить важко дістатися до суті проблем, вкритих численними шарами пропаганди. Дослідження радянського минулого має супроводжуватися постійним спостереженням за установками нашого розуму і видаленням крапля за краплею стереотипів, засвоєних з дитинства” (с.9-10).

Для С. Кульчицького одним із засобів перегляду радянського

минулого (відповідно, й базових догматів марксистсько-ленінської історіографії), стала нова концепція становлення радянської влади. Ця концепція покоїться на двох китах: по-перше, дослідник відокремлює радянську і комуністичну революції в Росії, а по-друге, вважає за необхідне розрізняти владу рад і диктатуру комуністичної партії.

Автор монографії наполягає, що російська революція була складним багатошаровим процесом, який розпочався в лютому (за новим стилем в березні) 1917 року і закінчився в січні 1918 (з розпуском Установчих Зборів). При цьому він вважає, що найбільш значним продуктом російської революції було не захоплення більшовиками влади (як це твердила радянська історіографія, з якою, до речі, погоджувалася й західна совєтологія), а виникнення рад робітничих та солдатських депутатів. С. Кульчицький зауважує, що "історія революцій до того часу не знала подібних організацій" (с.12-13). А ось захоплення більшовиками влади він ставить на один щабель з заколотом Корнилова – відповідно, заколоти "лівих" і "правих" – відмінність між якими – в невдачі останніх. Якщо слідувати за думкою С. Кульчицького, то феномен двовладдя (рад, точніше, Петроградської ради робітничих та солдатських депутатів і Тимчасового уряду) після жовтневого перевороту не зникає: залишається двовладдя - влади рад і влади ВКП(б). Таким чином, говорити про встановлення більшовицької диктатури варто не з часу падіння уряду, а після (точніше, по мірі) захоплення ними контролю над радами.

Модель революції в Україні ускладнюється тим, що на першому її етапі провідну роль відігравав представницький орган українського народу – Центральна Рада, яка відстоювала ідеали національної демократичної держави. С. Кульчицький пише: "Демократичний потенціял Російської революції вичерпався після жовтневого перевороту, хоча революція ще агонізувала до початку 1918. Демократичний потенціял української революції вичерпався в квітні 1918, коли окупаційні війська розпустили Центральну Раду. Агонія національної революції тривала кілька років" (с.16). І як раз в ці роки агонії, за думкою С. Кульчицького, йшла боротьба між трьома основними революційними силами: національна демократія, ради робітничих та солдатських депутатів, більшовики. Врешті решт, переміг більшовизм, який прикривав радами і гаслами на кшталт "Вся влада – радам!" диктатуру ВКП(б).

Дослідник вважає, що саме тандем комуністична партія-ради, дозволяли першій зберігати свою владу: "Диктатура досягала найнижчих шарів населення через систему рад. Це завдання вирішувалося шляхом надання мільйонам людей дійсних, але обмежених адміністративних або контролюючих функцій, що в результаті створювало ілюзію народного управління" (с.18). Крім цього, міцність цього тандему створювала ситуацію, коли неважливим ставав зовнішній вигляд політичної системи (тому, наприклад, сталінська конституція 1936 одягла ради в шати парламентаризму).

Завдяки довготривалій пропаганді виникла упевненість в тому, що становим хребтом СРСР є саме "радянська" влада. Однак цей погляд врешті

решт і привів до остаточного розвалу Радянського Союзу. Конституційна реформа 1988 року, коли КПРС відмовилась від монополії на владу, на думку С. Кульчицького, була стратегічною помилкою тогочасного вищого комуністичного керівництва, яке не бачило особливої небезпеки в цьому кроці. І вже вибори 1990 року показали, що значна частина населення, наприклад, в УРСР виступає за некомуністичну владу рад. Події 1990 – 1991 років С. Кульчицький схильний визначати як антикомуністичну (а не антирадянську) революцію. Руйнувався тандем комуністична партія-ради, який швидко призвів до колапсу СРСР, неочікуваного як для великого штату советологів і кремлезнавців в західних країнах, так і для самих партапаратчиків. Отже, саме ради і стали інструментом, за допомогою якого національні республіки СРСР стали незалежними. Дослідник зауважує: "Радянський Союз розпався в результаті визвольної боротьби, але учасники тогочасних національних рухів використали конституційне право (виходу зі складу СРСР – В.Г.), завойоване за довго до того, як вони народилися" (с. 36-37).

Таким чином, одним з ностальгічним мотивів сучасного пересічного українця за СРСР є бажання повернути почуття (хай ілюзорного) залежности державного апарату від рад. Зауважимо наступне, якщо далі в своїй роботі С. Кульчицький повертається до теми антикомуністичної революції, то доля рад ним майже не висвітлюється. Але з деяких пасажів зрозуміло, що в 1990-х роках суспільство зіштовхнулося зі зворотнім почуттям – майже абсолютної непідконтрольности держави з боку суспільства. Отже, ми підійшли до другого з обраних нами вище аспектів роботи, що рецензується.

Однією з головних вад політичної системи України, на думку С. Кульчицького, є те, що "протягом періоду між виборами громадяни слабоструктурованого суспільства не могли здійснювати рішучий вплив на політичне життя". Тому особливу увагу дослідник приділив еволюції виборчої системи: від парляментських виборів за мажоритарним принципом (1994), потім за змішаним – мажоритарно-пропорційним (1998, 2002). Судячи з тексту, саме перехід до виборів за пропорційним принципом, коли головними суб'єктами виборчого процесу є політичні партії, є кроком до формування політичної системи зі "зворотнім зв'язком" – підконтрольної громадянам. Відповідно, цьому зрозуміла його увага до партійного будівництва в Україні.

В той же час С. Кульчицький вказує на низьку довіру населення до політичних партій, не зважаючи на їх ідеологічне підґрунтя. Зокрема, він звертає увагу, що на виборах 1998 року (проходили за змішаним принципом) виборці в мажоритарних округах надавали перевагу безпартійним кандидатам в депутати, не зважаючи на присутність представників найбільш впливових українських політичних партій.

Говорячи про специфіку політичної ситуації, С. Кульчицький вказував на слабкість "лівого" руху. Це обумовлене наявністю двох (на відміну, наприклад, від Російської Федерації) відносно потужних конкуруючих партій – Комуністичної партії України (голова Петро

Симоненко) та Соціялістичної партії України (голова Олександер Мороз), тим більше остання розкололась (на її основі виникла Прогресивна соціялістична партія України на чолі з Наталією Вітренко). І хоча формально поширення бідности створювало сприятливі умови для "лівих", на думку дослідника "високий інтелектуальний рівень українського суспільства" став на заваді лівого популізму, а врешті решт і унеможливив в Україні "болгарський сценарій". Однак лівим протягом 1990-х років вдавалося контролювали законодавчу гілку влади.

Перелом відбувся в кінці 1999 – на початку 2000 років, коли Леонід Кучма вдруге став президентом України, перемігши зі значним відривом в другому турі П. Симоненка. С. Кульчицький згадує застосування так званого "адміністративного ресурсу", однак не оцінює масштабів впливу на результаті вибору. Так чи інакше, перемогу Л. Кучми неліві сили в парламенті сприйняли як знак до дії, що привело до "оксамитової революції" лютого 2000 року.

Після усунення лівих від контролю за законодавчою гілкою влади виник новий розклад політичний сил. Л. Кучма, намагаючись використати переваги другого обрання, розпочав кампанію за концентрацію влади в своїх руках, що вилилось у проведення референдуму в квітні 2000 року. З іншого боку, в парляменті стали домінувати сили, що представляли інтереси фінансово-промислових груп ("олігархів"), які намагалися створити противагу сильній президентській владі. Цікавою є оцінка даних сил С. Кульчицьким: "Олігархам була необхідна ринкова економіка лише певною мірою. Вони почувалися комфортно в умовах номенклатурного капіталізму і монополістичного управління національними економічними ресурсами без будь-якої конкуренції з вітчизняним або закордонним бізнесом. Як і ліві, вони також дивилися в минуле, але не стільки в своє радянське минуле, скільки в минуле західний країн. Ідея пост-капіталізму, соціяльно орієнтованого суспільства була чужою для них" (с.162).

Дослідник вважає, що новою лінією розподілу і суперечностей в парляменті стали конфлікти між пропрезидентськими та проурядовими силами. Відображенням цього конфлікту в структурі виконавчої влади, на його думку, було призначення на одну з ключових посад в уряді Віктора Ющенка Юлії Тимошенко, відомої своєю опозиційністю до Л. Кучми. Він також зауважує, що відмінності між Л. Кучмою і В. Ющенком не лежали в персональній сфері. З цієї точки зору, він дивиться і на подальший розвиток подій: розгортання політичної кризи в України, стабілізація, нові парламентські вибори 2002 року.

Читаючи розділ, присвячений останнім рокам, звертаєш увагу на те, що основним змістом політичного процесу для С. Кульчицького є, скажімо, не боротьба чинного президента та опозиції, не реалізація євроінтеґраційного курсу, не економічні проблеми і т.д., на першому місці стоїть звільнення українського суспільства від залишків комуністичного минулого. За великим рахунком цією ідеєю просякнута й все праця. Висловлену тезу підтверджує й те, що значну частину післямови роботи С. Кульчицький відводить осмисленню наслідків комуністичного режиму

та шляхів їх подолання. Здається, що це свідома позиція історика. Зокрема, він починає останній розділ такими словами: "Політолог має заглиблюватися в деталі політичної боротьби, тоді як історик фокусує увагу лише на найбільш суттєвих проблемах. Але тільки час може відокремити суттєве від поверхового. Таким чином, історики можуть оцінити сучасний політичний розвиток тільки в поняттях його ключових елементів" (с.146).

Закінчуючи рецензію, можна сказати, що дана праця об'єднує в собі багатий фактографічний матеріял, високий рівень концептуалізації і глибоку історичну ретроспективу. Така конфігурація створює оригінальний погляд на перше десятиліття історії української незалежности. Англомовний формат роботи дає можливість познайомитися з сучасною української історичною думкою широкому загалу читачів країн західної демократії, тим самим реалізуючи в практичній площині стратегічну ціль її автора – сприяння виведенню України на рівень рівноправного партнерства з европейськими націями.

ВОЛОДИМИР ГОЛОВКО
Інститут історії України

***Mittenwald — Міттенвальд 1946 – 1951.* З нагоди 50-ліття таборів українських біженців в Міттенвальді. Німеччина, Warren, Michigan, 2001, 753 с.**

Книга *Mittenwald – Міттенвальд 1946 – 1951* появилася заходами групи колишніх мешканців таборів українських біженців у баварському містечку Міттенвальд. Це результат великого зусилля, здетермінованости й посвяти видавничого й редакційного комітету, до якого входили (в азбучному порядку): (†) Омелян Бучацький, Мирослав І. Велигорський, д-р Остап Винницький, Ярослав Дужий, Борис Карпенко, Тетяна Рогатинська Карпенко та (†) Петро Рогатинський. Україномовний матеріял переклали на англійську мову Борис Карпенко й Тетяна О. Рогатинська Карпенко, мистецьки оформив книгу Володимир Беднарський, а комп'ютерне оформлення виконав Андрій М. Карпенко.

Ця група, що в основному складається з міттенвальдських таборових активістів, постановила задокументувати цей короткий, але під кожним оглядом дуже значущий етап у житті українського розсіяння, спричиненого Другою світовою війною. Перед тим, у 1994 р., появилася подібна документальна історія того табору – відео-касета *Спомини про Міттенвальд* авторства д-ра Остапа Винницького.

Це хроніка воєнних біженців, складена зі споминів, віршів, оригінальних документів та статей і рецензій на різні таборові імпрези, що появлялися в тодішній таборовій і позатаборовій пресі. Офіційно цих утікачів називали "переміщеними особами" (displaced persons) або "воєнними біженцями" (war refugees), а пізніше тих, що поселились в Америці й Канаді, назвали "третьою хвилею" української імґрації. Але в дійсності це були люди, що не мріяли й не бажали бути еміґрантами, а стали

ними, втечею рятуючись від совєтських тюрем, заслань і смертей, що чекали кожного громадсько, політично або культурно активного українця на батьківщині. Втікали одинцем і з сім'ями, старші віком і молоді й підлітки, але з надією на неминучий конфлікт між західними аліянтами й Совєтським Союзом і на поворот до звільненого дому. Були між ними в'язні німецьких концентраційних таборів і насильно забрані на примусові роботи до Німеччини.

Це було пересаджене мінісуспільство з власною мовою, власним культурним обличчям, з окресленою політичною філософією та почуттям антисовєтської місії на Заході. Це була спільнота, що складалася з усіх суспільних станів і професій – академіків, мистців, університетської, середньошкільної та початковошкільної молоді, ветеранів різних військових формацій, членів українського резистансу на батьківщині, громадських активістів, робітників та хліборобів. Спільнота об'єднана почуттям патріотизму й місії знайомити західний світ з українською проблемою, інформувати той світ про небезпеку, яку ніс з собою Совєтський Союз, та приєднати прихильників українському політичному питанню.

Всупереч постійній небезпеці, а в деяких випадках реальної насильної репатріяції до СССР, що була наслідком політичної коньюнктурности й загальної політичної неграмотности американської та британської військової окупаційної адміністрації та, незважаючи на матеріяльні таборові нестатки в повоєнній Німеччині, ці люди зуміли в короткому часі зорганізувати ефективну власну самоуправу, встановити таборову інфраструктуру та безпеку, переводити взірцево впорядковані вибори, організувати освіту всіх рівнів, театральне, оперне, балетне й хорове мистецтво, спортове життя, видавництва, пресу й зорганізувати академічне життя, включно з реалізуванням енциклопедії українознавства.

Міттенвальд 1946 – 1951 – це літопис одного табору, але він відображує життя й суспільну динаміку багатьох йому подібних, що існували після Другої світової війни в американській, британській і французькій окупаційних зонах Німеччини й Австрії. Це своєрідна психограма понад 200 тисяч українців, що опинилися після війни на Заході, але під уважним оком совєтського уряду й совєтських агентів. Ці люди, відгороджені залізною занавісою від рідних і від усього, що відбувалося на батьківщині, стояли перед обличчям невідомого завтра. Однак, вони не перестали суспільно думати й функціонувати, а, навпаки, в цих таборових "республіках" на німецькій території виявили свою індивідуальну й колективну ініціятиву, витривалість, винахідливість та вміння управляти собою. Говорить 17-літня пластунка з цього табору: "Ми мали нагоду виявити всі свої здібності, які були приспані воєнними роками... Навіть коли ми були голодні, то ми про це забували, про це вже наші батьки журилися".

Книга *Міттенвальд 1946 – 1951* складається з двох частин – україномовної та англомовної й поділена на вісім головних розділів, що відносяться до різних форм таборового життя: історії трьох міттенвальдських таборів (Jägerkaserne, Pionierkaserne та Luttensee), культурно-

освітнього життя, медичної опіки, організацій, спорту, хроніки важливіших подій, нарисів про визначних осіб табору, вибраних життєписів, споминів, пресових звідомлень, газетних рецензій на таборові культурні, розвагові та спортові події, документів та 134 сторінки світлин з таборового життя.

У цих трьох таборах, які при кінці 1946 р. нараховували понад сім тисяч мешканців, з них коло шість тисяч українців, існувало дві церкви – Українська Католицька й Українська Автокефальна Православна Церква, діяв дитячий садочок, початкова й середня школа, учительська семінарія, вищі педагогічні курси, торговельна й музична школа. Крім цих існувала мережа фахових шкіл: кравецька й шевська, школа іконографії та різні короткотермінові курси – слюсарсько-механічні та курс для неписьменних. Разом у таборових школах навчалося (в 1946-47) 750 учнів та працювало 77 педагогів. А для оплачування праці цих шкіл було закладено при шкільній референтурі "шкільний фонд". Крім цього напливали вплати від таборової адміністрації з податків від продажу квитків, таборового готелю, різних робітень та збірок.

В таборі існували бібліотеки різного призначення – шкільна, публічна й дослідна, яку в 1946 р. передано Українському Вільному Університетові в Мюнхені.

В міттенвальдських таборах діяло п'ять хорів: по-одному в Pionierkaserne і Luttensee та три в найбільшому – Jägerkaserne (УКЦеркви, УАПЦеркви та Пласту). В Jägerkaserne працював експериментальний Театр-Студія Йосипа Гірняка й Олімпії Добровольської, відбувалися наукові, культурні і громадсько-політичні з'їзди, наради, часті доповіді й вистави театру Гірняка, концерти, мистецькі виставки, а в Мюнхені було влаштовано тиждень Української Культури.

Працювали в таборі молодіжні та спортові організації – Пласт, Спілка Української Молоді (СУМ) та Руханково-Спортове Товариство "Лев", що включало різні спортові галузі: копаний м'яч (футбол), відбиванку (волейбол), кошиківку (баскетбол), бокс, теніс, настільний теніс, легку атлетику, туристику, плавання, шахи, гокей та лещетарство. Всі вони, часто з перемогами, брали участь у різних крайових змаганнях, до яких належить відома перемога гокейної дружини "Леви" над американською військовою дружиною "Red Wings", яку "Леви" перемогли вислідом 10:1. І таких успіхів "Левів" над американськими й німецькими дружинами було більше. А "Леви" (копаного м'яча) належали до найкращих команд у Баварії.

Виходило в таборі два часописи – український католицький – *Християнський Шлях* і таборовий бюлетень *Щоденні Вісті*. Працювала радіостанція, що включала дві програми – виховну й загальної пресової служби та програму урядових оголошень і розшуків.

Існувала тут Станиця Санітарно-Харитативної Служби, кілька філій Об'єднання Українських Жінок, Товариства Українських Вояків, Ліґи Політичних Українських В'язнів та відділів 14-ти інших професійних організацій – від кооператорів до філятелістів.

Працювали таборові варстати: пральня, шевська майстерня,

кравецька робітня, голярня, валізкарня, керамічна майстерня, переплетня, різьбарня, трикотарська й механічна майстерня, годинникарська робітня та фотозаведення.

Були також розвинені підприємства, існували кооперативи "Єдність", "Жіноча Праця", Кооператива "Пласт" та сім приватних крамниць – ресторани, кіоски, базар тощо.

Адміністрація табору складалася з секретаріяту, що видавав посвідки, завірював копії листів і документів та провадив усю кореспонденцію таборової управи й таборової ради та вів архів-хроніку таборових подій. Функціонувала таборова пошта, поліція і відділи – юридичний, реєстраційний, еміґраційний, мешканевий, фінансовий, господарський, постачання, харчування, технічний та підвідділи – одяговий та суспільної опіки, таборова амбуляторія, таборова лікарня. Вся ця діяльність була під наглядом провірочної або контрольної комісії.

Так діяв цей табір на протязі п'ятьох років. У 1948 р. почалася загальна еміґрація до різних, головно заокеанських, країн і в січні 1951 р. Міттенвальдський табір, як і інші табори "воєнних біженців", перестав існувати.

Підсумовуючи цей огляд, слід сказати, що п'ять років вільного існування поза окупованим материком були своєрідним метром оцінки власних сил, таланту та вміння себе організувати й собою управляти. Це був час себеіспитування з вислідом, що довголітній бездержавний статус українського народу, ґеноциди й війни 20-го століття не вбили в ньому енергії і творчого незалежного думання. Ця релятивно невелика група людей продовжувала поза межами батьківщини те, що там у 1920-их роках було насильно перервано. Вона заповнювала цей вакуум в українській культурі й політиці. Сьогодні з цієї праці користає свідома Україна. Це коротке масове перебування в таборах збагатило наш досвід і навчило нас бути і працювати разом, і той досвід взяти зі собою за океан. Значить, ми можемо, щоб тільки нам не мішали. І якраз у цьому, на мій погляд, значення праці *Міттенвальд 1946 – 1951* та візія її редакторів і видавців.

ЯРОСЛАВ РОЗУМНИЙ
Манітобський університет, Канада

Der ukrainische Hunger-Holocaust. Stalins vershwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen ukrainishen Bauern im Spiegel geheimgehaltener Akten des deutschen Auswärtigen Amtes. **Eine Documentation, herausgegeben und eingeleiter von Dr. D. Zlepko. Aus den Beständen des Politischen Archivs im Auswärtigen Amt, Bonn. Verlag Helmut Wild, Sonnenbühl, 1988, 309 p.**

Надійшов вкінці час, коли цивілізований світ перервав негідну мовчанку й заговорив про злочин перфідної політики червоної Москви, яка в роках 1932 – 1933 шляхом запланованого, штучно витвореного голоду здійснювала ґеноцид у відношенні до українського народу та винищувала

мільйони українських людей – невинних дітей, жінок, старців, чесних хліборобів, грабуючи останнє зерно з комори селянських хат. В контексті публікацій на згадану тему появилася цінна праця колишнього голови Осередку Українського Історичного Товариства в Німеччині, Дмитра Злепка, який використав архівні матеріяли звідомлень і актів німецьких консулятів в СССР, особливо в підсовєтській Україні, що демаскують нелюдськість компетентних чинників совєтської імперії, кидаючи світло на україножерну політику червоної Москви й жахливі наслідки штучно витвореного голоду.

Український народ, особливо його селянська верства, сприймалися московськими можновладцями як біла миша, на якій експериментовано політику насильної реалізації колективізації. Зміст згаданих документів шокує читача й викликає настирливе питання: як щось подібного могло статися в XX столітті – на фоні сучасної цивілізації?! Публікація починається Прологом, де автор каже, що будь-який державний уряд у світі, який наказує, або дозволяє вбивати людей, повинен бути виключений з людської спільноти. Бо й убивство зброєю, і грабунок останнього кілограма збіжжя є по суті однозначними. Як наслідки застосування зброї назавжди записуються в історії, так і наслідки пограбування останнього шматка хлібу не можуть бути забуті, лише повинні бути оприлюднені.

Автор подає джерела реферованої теми, називаючи поодинокі акти повідомлень з німецьких консулятів як з Москви, так перш за все з Києва, Харкова й Одеси. Згадані акти подають дані про жахливе економічне становище й наслідки штучно організованого голоду в Україні – мільйони померлих голодною смертю та випадки канібалізму. Трупи спухлих з голоду людей, серед них і дітей, валялися по дорогах, а призначені до тої праці збирали їх, кидали на машини й відвозили на місця масового поховання. Деякі документи вказують на зростання націоналізму серед населення України та наглядні прояви відцентрових тенденцій (від Москви).

У "Вступі" *Einführung* названі головні автори згаданих повідомлень про голод і критичне економічне положення в СССР – німецький консул в Києві Andor Hencke, італійський консул Gradenico, а також німецький спеціяліст з економічних справ при німецькій амбасаді в Москві Otto Schiller. Спроби допомоги Заходу були паралізовані совєтськими чинниками, які показували представникам Заходу (прим. французькому Herriot) "потьомкінські села". Таку політику Сталін назвав "побідою соціялізування села" – (с. 13), що являлося цинізмом злочинної акції, зафарбованої ідеологічною горе-риторикою. Автор порівнює траґедію голодомору України з етноцидом Вірменії й жидівства, що, на жаль, трактовано як табу совєтськими чинниками навіть в часі горбачовської "гласности". Московсько-совєтські чинники старалися при допомозі ґеноцидних засобів зіпхнути Україну з позицій державного статусу до стану льокально-адміністративної одиниці російської федерації, а в дійсности "нероздільної" Росії. Тому, що Україна переважно була сільськогосподарською країною, головний удар Москви був звернений на українське селянство.

В розділі про передумови колективізації підсовєтської України (с. 15-19) коротко представлено економічний стан України з чисельними сільськогосподарськими даними. Автор охарактеризував і позицію Миколи Хвильового щодо власного шляху до комунізму без московської опіки. Але дальші потягнення червоного Кремля в напрямі безапеляційної окупації України, нищення її сільсько-господарчого потенціялу та опанування ідеологічно-державної керми шляхом залякування й терору, зверненого проти української провідної верстви та інтелектуального світу з тотальним грабунком зернового багатства довели до масового голоду й смерти мільйонів українських жертв. Після коротких даних бібліографічного й біографічного аспекту наступають джерельні матеріяли (репорти й акти представників німецьких консулятів). Публікацію закінчує вибір літератури предмету. На загал праця без сумніву корисна. Треба сподіватися, що друге видання буде кращим в технічному аспекті та матиме при кінці Індекс імен.

ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ
Українська Вільна Академія Наук у США

БІБЛІОГРАФІЧНІ НОТАТКИ – BIBLIOGRAPHICAL NOTES

Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. В.А. Смолій, головний редактор. Серія "Українські історики", вип. 2, частина 2. Київ: Національна Академія Наук України, 2004, 383 с.

В цьому випуску біобібліографічного довідника українських істориків включено також діяспорних дослідників і це заповнює поважну прогалину в сучасній історіографічно-бібліографічній літературі. Кожна стаття містить найважливіші біографічні дані про історика, його наукову діяльність і праці. Під кінець статті подається коротка бібліографія.

Деякі статті можна відповідно доповнити біографічними й іншими даними. Наприклад історик Олександер Баран був провідним членом Українського Історичного Товариства і друкував свої праці в *Українському Історику*. Михайло Бажанський був видатним мемуаристом, журналістом і діячем ОУН. Роман Божеський був також істориком і суспільно-політичним діячем. Лев Биковський – інженер-економіст, був також істориком української еміґрації. Саме тепер готуються до видання його спогади. Микола Битинський був видатним членом Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства. Олександер Вінтоняк є доцентом УВУ і членом УІТ, автор публіцистичних статей і прихильник Середовища УГВР. Василь Галич – автор першої синтетичної історії українців у США, член Українського Соціологічного Інституту й інших наукових установ. Домбровський Олександер – довголітній науковий секретар УІТ, співосновник Секції античної історії УВАН, видатний мемуарист, Володимир Кисілевський (Кайе), член Управи УІТ і співробітник "Українського Історика". Варто уточнити дати народження та смерти Романа Климкевича, професійного економіста і члена Редколегії "Українського Історика", редактора "Бюлетеню УІТ". Треба підкреслити, що це видання не обмежується лише до українських істориків але містить матеріяли про соціологів, психологів, публіцистів, які також займалися історичною тематикою. Відомо, що готується до видання Біографічний словник українських істориків, які проживали і працювали поза межами України. Це значно доповнить українську сучасну історіографію.

Ярослав Царук. *Трагедія волинських сіл 1943 – 1944 рр. Українські та польські жертви збройного протистояння: Володимир-Волинський район.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003, 189 с.

В 2000 році появилося двотомне видання Владислава і Еви Сємашків *Ludoboistwo dokonane przez nacionalistow ukrainskich na ludnosci polskiej Wołynia 1939 – 1945* (Warszawa, 2000, 1439 с.), в якому обговорюється злочини українських націоналістів супроти польського населення на Волині під час Другої світової війни. В книзі багато подано неточних і фальшивих даних. Цікаво згадати, що це видання було фінансово піддержане Канцелярією Президента Польщі й іншими урядовими польськими чинниками. В Передмові до цього видання наголошено гайдамацькі традиції, мовляв "цілі гайдамацького геноциду: вирізання поляків та євреїв і велике збагачення шляхом цих убивств похвально увічнені Шевченком" і "невипадково в сучасному Львові улюбленим місцем зібрань націоналістів є пам'ятник Шевченка" (с. 13, 24). В передмові до видання Царука, Ярослав Ісаєвич коротко характеризує інші польські антиукраїнські видання, в яких немає об'єктивного насвітлення Волинської трагедії 1943 року. Він спростовує статистичні дані В. і Е. Симашків. Наприклад, за даними цих авторів у селах, які нині входять до Володимир-Волинського району, було вбито лише 80 українців, а за матеріялами Я. Царука "з рук польських воєнізованих формувань" загинуло 1454 українців" (с. 21). Таких спростовань чимало. Назагал можна ствердити, що в польській популярній і науковій літератури питання винищення українського і польського населення часто представляється тенденційно. Праця Я. Царука основана на зібраних ним спогадах і свідчень про обставини вбивств людей на Волині в 1943-44 роках. Матеріяли включають зізнання людей по різних волинських селах про вбивства людей польськими і українськими повстанцями, селянами і польсько-німецькими шуцманами. При описах подано прізвища знищених людей, дату запису та прізвища інформаторів. Ці свідчення і спогади подаються в книзі так, як вони були занотовані автором з малими стилістичними виправленнями. Цікаво згадати, що впроваджено в книзі термін "польські воєнізовані формування", до яких включено відділи Армії Крайової, підрозділи польської поліції і окремі партизанські загони, які не належали до АК.

Матеріял про окремі села автором згруповано в межах сільрад, а сільради розміщено за алфавітом (с. 25). Пан Ярослав Царук виконав важливу роботу і за це належиться йому признання. Віримо, що Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України далі буде проводити систематичні досліди жертв польсько-українського збройного конфлікту в Західній Україні під час Другої світової війни.

Світовий Конґрес Українців. VIII конґрес СКУ. Звіти 1998 – 2003. Київ, 2003: Український дім, 249 с.

Для дослідження життя української діяспори це видання винятково важливе. Звіти віддзеркалюють діяльність Світового Конґресу Українців, який постав у 1967 році (тоді СКУ називався Світовий Конґрес Вільних Українців), як координаційна централя українських діяспорних орґанізацій

за межами України. Як відомо, діяльність СКУ охоплює українське життя і установи в Америці, Канаді, Европі, Південній Америці а в останніх роках установи в т.зв. Східній діяспорі. Звіт Аскольда Лозинського, теперішнього президента СКУ і його заступників та генерального секретаря, доволі докладно змальовують чотирилітню діяльність цієї координаційної централі діяспорних установ. Дослідних українського життя за межами України має змогу пізнати організаційну структуру діаспорних установ і запізнатися з діяльність Рад і Комісій СКУ.

Треба згадати, що спершу президент СКУ заступав думку, що конґрес треба відбути не в столиці України, але в Польщі або іншій країні поза межами України. Одначе перемогла думка, що VIII конґрес треба відбути в Києві. Так і сталося хоча були різні ускладнення. Спершу конґрес мав відбутися в Українському Домі, але декілька тижнів перед конґресом з Києва повідомлено, що там відбувається "ремонт" і на швидку руку треба було шукати іншого приміщення, так що конґрес відбувся в будинку Народного Учителя, себто будинку, де в 1917-18 роках засідала Українська Центральна Рада. У виданні знаходимо звіти Світової Ради Суспільної Опіки, Світової Наукової Ради, Світової Координаційної Виховно-Освітньої Ради, Спортової комісії, Світової Федерації Українських Жіночих Організацій і центральних українських репрезентацій в різних країнах. Як відомо, в Америці діють дві центральні установи – Український Конґресовий Комітет і Українська Координаційна Рада – тому поміщено звіти з діяльности цих двох установ. Звіти з українських громадських централь в Австралії, Америці, Канаді, Арґентині, Англії, Бельгії та інших країнах доповнюють дані про українську діяспору. Перший раз в конґресових матеріялах СКУ появилися звіти українських установ в Естонії, Румунії, Росії, Вірменії – це доповнює інформації про українську східну діяспору. Крім того, поміщено матеріяли Союзу Українок Америки, Організації Українок Канади ім. О. Басараб, Організації Українських Жінок у Великій Британії, Об'єднання колишніх Вояків УПА США і Канади, Европейського Конґресу Українців містять важливі інформації про діяспорне життя. Було б добре, якщо б видавці вмістили іменний покажчик до цього видання. Важливо, щоб видати збірник доповідей з VIII Світового Конґресу Українців. Віримо, що СКУ присвятить більше уваги опрацюванню відповідних збірників про життя та діяльність української діяспори в різних країнах. Також співпраця СКУ з установами в Україні заслуговує на окреме дослідження. Одне з головних завдань наукових установ в діяспорі та Україні – започаткувати систематичне наукове дослідження діяспорної України. Опубліковані звіти СКУ є важливим джерельним матеріялом, які дослідниками будуть використані.

Cultures and Nations of Central and Eastern Europe. Essays in Honor of Roman Szporluk. Edited by Zvi Gitelman, Lubomyr Haida, John-Paul Himka, Roman Solchanyk. Cambridge, Mass.: Ukrainian Research Institute, Harvard University, 2000, 646 p.

Це цікавий і цінний збірник на пошану Романа Шпорлюка, професора історії на катедрі ім. М. Грушевського, з нагоди його 70-ліття. Ювілят став асистент-професором в 1965 році (University of Michigan), а вже в 1975 році – звичайним професором. На університеті він був директором Дослідного Центру російських і східньоевропейських студій. В 1991 році прийняв посаду на Гарвардському університеті, де донедавна був директором ГУРІ. Він є автором численних монографічних досліджень, включаючи популярну історію України. В бібліографії праць історика, підготовленою Ксенею Кебузинською, зареєстровано 248 видань від 1956 до 1994 року (книжки, статті, рецензії).

Важко назвати всі статті та їх авторів. Тематично вони охоплюють історію, політологію, літературознавство й інші дисципліни. Звертає увагу дещо контроверсійна стаття Едварда Кінена про авторство "Слова о полку Ігоря", з його гіпотезою, що твір був написаний чеським вченим Й. Домбровським в XVIII столітті. Віримо, що ця гіпотеза розглядалася дослідниками "Слова" на Заході та в Україні. З інших авторів згадаємо Марту Богачевську-Хомяк, М. Флаєра, Л. Гайду, З. Когута. О. Пріцака, І. Шевченка інших. Можна лиш жалувати, що проф. Р. Шпорлюк не помістив обширнішої своєї автобіографії. Редакційний вступ доволі короткий і не охоплює всіх ділянок його життя, діяльности та творчости. Добре, що у фештріфті поміщено бібліографію праць історика. Проф. Романові Шпорлюку бажаємо дальших тривалих успіхів в науковій діяльности і кріпкого козацького здоров'я.

ЛЮБОМИР ВИНАР
Українське Історичне Товариство

АКЦІЯ ПРОТЕСТУ ПРОТИ ФАЛЬСИФІКАЦІЙ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

ВПРОВАДЖЕННЯ

Недавні події в Україні не залишили байдужими не лише її громадян, а й увесь світ і, зрозуміло, світове українство. Українські суспільні, політичні, студентські організації та наукова громадськість не залишилися осторонь цього процесу і в увесь голос заявили про своє ставлення до подій, що відбувалися в тогочасній Україні.

Українське Історичне Товариство, Світова Наукова Рада Світового Конґресу Українців, Редакційна Колеґія журналу "Український Історик" підтримали обраного народом Президента Віктора Ющенка і звернулися з листами протесту проти свавілля адміністрації Кучми та інших злочинців, які шляхом фальсифікації виборів намагалися зробити президентом свого ставленика Віктора Януковича.

Тут друкуємо листи, які були відправлені до посадовців різного рівня в Україні, в штаб Віктора Ющенка, до преси та в Інтернет. До публікації включаємо також лист-привітання новообраному Президентові України.

Редколегія.

ПРИВІТ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ ДОСТОЙНОМУ ВІКТОРОВІ ЮЩЕНКУ

Президенту України
п. Вікторові Ющенку
Київ 5 січня 2005

Достойний і Дорогий Пане Президенте,

Українське Історичне Товариство сердечно вітає Вас з Вашою і нашою перемогою на цих виборах. Вважаємо, що завдяки Вам, Вашим співробітникам і українському народові в Україні відбулася справжня демократична Революція, яка матиме великі позитивні наслідки для нашої спільної Батьківщини.

Віримо, що розпочаті демократичні перетворення будуть продовжуватися і розвиватися, що в скорому часі Україна стане передовою країною не лише в Европі, а й в усьому демократичному світі. Тепер зачався новий період історії України, як одної з провідних держав Европи.

Українське Історичне Товариство стало на захист демократичних сил в Україні і повністю включилося в розбудову її національної культури і української історичної науки.

Бажаємо Вам витривалости і наснаги, спокою і мудрости на Славу і Добро України!

З щирою повагою

Президент Українського Товариства
Головний Редактор журналу
"Український Історик" Проф. д-р габ. Любомир Винар

Науковий секретар УІТ Д-р Олександер Домбровський

* * *

27 листопада 2004 р.

ЗАЯВА УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА ТА ЧЛЕНІВ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕҐІЇ ЖУРНАЛУ "УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК" ЩОДО СУЧАСНИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ

Перший український президент Михайло Грушевський, 70-ту річницю смерті якого відзначено цими днями в Україні, в буремні революційні роки початку XX століття написав рядки, які відповідають і сьогоднішньому моменту:

"*...Україна... стоїть на сій руїні тепер, новими очима розглядаючись в сих згарищах, і перед нею стають зовсім інші перспективи і вигляди, не тільки тому, що змінилися реальні умови життя, але й тому, що око бачить їх і мозок приймає їх інакше...*" (М. Грушевський. *На порозі Нової України.* Нью-Йорк; Київ..., 1992, с.7).

У нас теж змінилися реальні умови життя. І ми не будемо надалі миритися з неправдою, де б вона не була і якими б засобами не поширювалася.

Сьогодні Україна і кожен свідомий українець робить дуже важливий життєвий вибір. Викладачі університетів, вчені Національної академії наук України, члени Українського Історичного Товариства, Наукового Товариства Шевченка й інших наукових установ, переважно визначилися зі своїм вибором – вони підтримали Віктора Ющенка, справедливо засудивши ґвалтівну фальсифікацію результатів виборів, яка мала б привести до влади Віктора Януковича.

Ми, українські історики, члени Світової Ради і Президії Українського Історичного Товариства, звертаємося до всіх українських вчених в Україні та за її межами, з пропозицією підтримати українців та їхню

боротьбу за демократію. Ми, історики, можемо не лише фіксувати сьогодняшні події, а й брати в них участь висловленням свого ставлення до них, зверненням до урядів наших країн.

В ці революційні дні ми стали свідками самоусвідомлення української нації. Ми висловлюємо свою підтримку революційним подіям, українському народу. Ми – за чесну, справедливу, некорумповану владу, яка зможе повести Україну до справжньої демократії.

Ми вважаємо, що судового розгляду потребують не лише факти фальсифікації виборчих протоколів, а й фальшива інформація в провладній пресі і на телебаченні у передвиборчий період, яка розпалювала ворожнечу між жителями окремих регіонів України. Вимагає уваги й цензура телевізійного та радіомовлення, що разом створювало атмосферу інформаційного вакууму для більшої частини жителів України. Чималу роль у створенні негативного образу Віктора Ющенка та зомбування жителів країни відіграло й запровадження так званої «соціальної реклами», яка транслювалася провладними каналами навіть у період, заборонений законом для агітації. Таких порушень виборчого процесу можна було б назвати ще більше і вони є злочином.

Українці – і серед них історики – не хочуть терпіти брехню і сваволю влади. Тому вони борються за свої права і демократію в своїй країні. Ми разом і поки ми єдині – ми непереможні!

Марко Антонович, б. президент УВАН у США, б. співредактор журналу "Український Історик" (Канада)

Алла Атаманенко, директор Інституту досліджень української діаспори при Національному університеті "Острозька академія", голова Острозького осередку УІТ, заступник редактора журналу "Український Історик" (Україна)

Любомир Винар, президент УІТ, голова Світової Наукової Ради СКУ, головний редактор журналу "Український Історик", голова Історичної секції Української Вільної Академії Наук в (США)

Світлана Гаврилюк, зав. кафедрою Волинського державного університету ім. Лесі Українки, голова Луцького осередку УІТ (Україна).

Ігор Гирич, керівник сектору Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, голова Київського осередку УІТ, заступник редактора журналу "Український Історик" (Україна)

Ася Гумецька, президент Української Американської Асоціяції Університетських Професорів, директор Філологічної секції НТШ, голова Літературознавчої секції УВАН (США)

Олександер Домбровський, науковий секретар УІТ, голова Секції Античної історії УВАН (США)

Аркадій Жуковський, голова Наукового Товариства ім. Шевченка в Европі, іноземний член Національної Академії Наук України (Франція), член Президії УІТ

Леонід Зашкільняк, завідувач кафедрою слов'янознавства Львівського національного університету ім. І. Франка, голова Осередку УІТ ім. М. Грушевського у Львові (Україна)

Ярослав Ісаєвич, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, академік НАН України, Член Світової ради УІТ (Україна)

Богдан Клід, заступник директора Канадського Інституту Українських Студій Альбертського університету, заступник редактора журналу "Український історик" (Канада)

Микола Ковальський, професор Національного університету "Острозька Академія", почесний голова осередку УІТ в Острозі, співредактор журналу "Український Історик" (Україна)

Стефан Козак, завідувач кафедрою українознавства Варшавського університету, голова Наукового Товариства ім. Шевченка в Польщі (Польша)

Олег Купчинський, науковий секретар Наукового Товариства ім. Шевченка, голова Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін (Львів)

Юрій Макар, завідувач кафедрою міжнародних відносин Чернівецького національного університету, голова осередку УІТ в Чернівцях, співредактор журналу "Український Історик" (Україна)

Теодор Мацьків, професор Акронського університету (США), голова відділу УІТ в Европі (Німеччина)

Юрій Мицик, професор Національного університету "Києво-Могилянська академія", голова Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Києві (Україна)

Євген Пшеничний, завідувач кафедрою літературознавства Дрогобицького педагогічного університету, співголова Дрогобицького осередку УІТ (Україна)

Володимир Сергійчук, директор Центру українознавства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, член Редакційної Колеґії журналу "Український Історик" (Україна)

Олександер Сидоренко, голова Історичного департаменту Арканзаського університету, член Президії УІТ, заступник редактора журналу "Український Історик" (США)

Андрій Сороковський, проф. член Управи УІТ, Член Президії УІТ, член Редакційної Колеґії журналу "Український Історик" (США)

Ігор Стебельський, професор Віндзорського університету (Канада), член Редакційної Колеґії журналу "Український Історик" (Канада)

Валерій Степанков, завідувач кафедрою всесвітньої історії Кам'янець-Подільського державного університету, член Редакційної Колеґії журналу "Український Історик" (Україна)

Леонід Тимошенко, завідувач кафедрою Дрогобицького педагогічного університету, співголова Дрогобицького осередку УІТ (Україна)

Вадим Хмарський, завідувач кафедрою історії України Одеського університету ім. І. Мечникова, голова Одеського осередку УІТ ім. М. Грушевського (Україна)

* * *

ЛИСТ ПРЕЗИДЕНТУ США ДЖОРДЖУ БУШУ

George W. Bush, President United States of America

Dear Mr. President:

On November 21, the Ukrainian people went to the polls to elect their president. As with the first round, on October 31, there was an exceptionally high voter turnout, signaling the desire of the Ukrainian people to be actively involved in the democratic process. It is now evident that this second round is as marred by serious election violations and voter fraud as was the first.

Documented violations used by the authorities to sway the election to the state supported candidate, Mr. Victor Yanukovich, were serious and pervasive, designed to rob the people of a fair and honest election. In spite of these massive administration efforts to suppress the vote for the opposition candidate, Victor Yushchenko, credible exit polls showed that the Ukrainian people elected him by a 7 to 11% margin over the state supported Yanukovich, well above the margin of error. Contrary to these exit polls favoring Mr. Yushchenko, the state controlled Central Electoral Commission gave Victor Yanukovych a 3% lead, through manipulating the outcome by deliberately increasing the reported turnout, specifically in Donetsk and Luhansk.

The international election observer commission of the OSCE, the European Parliament, NATO and other monitoring bodies released their verdicts: the election process failed to meet the required democratic standards and the election was "not free and was not fair". Senator Richard Lugar concluded that "a concerted and forceful program of election day fraud and abuse was enacted with either the leadership or cooperation of government authorities".

We are calling upon you, Mr. President, to continue to strongly condemn the election fraud perpetuated upon the Ukrainian people, to continue urging the Ukrainian authorities not to certify these illegitimate results, and to express your full support to the hundreds of thousands of brave Ukrainians now demonstrating in the defense of their democratic rights and the upholding of their nation's constitution by refusing to accept the fraudulent results from an authority which has broken their own state's election laws. Your unwavering support of the Ukrainian people in their fight for honest elections will demonstrate your commitment to spreading freedom to various parts of this world.

Respectfully,
Lubomyr Wynar, Ph.D.
President. Ukrainian Historical Association

* * *

ЗАЯВА СВІТОВОЇ НАУКОВОЇ РАДИ СВІТОВОГО КОНҐРЕСУ УКРАЇНЦІВ

Наукова Рада Світового Конґресу Українців – організація, яка охоплює українські наукові установи США, Европи, Канади та Австралії, оголошує свою незастережну підтримку керівним органам українських університетів та наукових установ, їхнім викладачам та студентству, які відважно протестують проти масових зловживань у виборчому процесі – цьому злочину проти українського народу з боку брутальної влади. Ми закликаємо українських науковців і студентів за межами країни продовжувати їхню підтримку своїм колеґам в Україні та всьому українському народові в їхній боротьбі за демократію. Ми глибоко стурбовані вістками про те, що керівники деяких університетів, шляхом залякування та погроз, намагаються перешкодити участі своїх викладачів та студентів у підтримці Ющенка. Ми суворо засуджуємо такі заходи, як нелегальні і невідповідальні в осередках вищої освіти. Ми звертаємося до світової академічної громадськості із закликом засудити ці грубі порушення виборчого процесу і голосно заявити свою солідарність з їхніми українськими колеґами. Академічна свобода може існувати тільки у вільному демократичному суспільстві.

Проф. д-р Любомир Винар
Голова Світової Наукової Ради СКУ

Проф. д-р Ася Гумецька
Заступник голови Світової Наукової Ради СКУ

Проф. д-р Аркадій Жуковський
Заступник голови Світової Наукової Ради СКУ

Проф. д-р Осип Мартинюк
Секретар Світової Наукової Ради СКУ

27 листопада 2004 р.

* * *

OPEN APPEAL TO UKRAINIAN UNIVERSITIES, SCHOLARLY INSTITUTIONS, AND SCHOLARS FROM THE WORLD SCHOLARLY COUNCIL

The World Scholarly Council of the Ukrainian World Congress, an umbrella organization of Ukrainian scholarly institutions in the U.S.A. Europe,

Canada, and Australia, declares its unequivocal support for the administration of Ukrainian universities and academic institutions, faculty and students who are courageously protesting against the massive election fraud committed against the Ukrainian nation and its people by corrupt administrative officials. We urge Ukrainian scholars and students outside of Ukraine to continue to actively support our colleagues in Ukraine as well as the Ukrainian people in their fight for democracy. We are very disturbed to learn that officials at some institutions are deliberately attempting to prevent their faculty and students through threats and intimidation from supporting Victor Yushchenko. We strongly condemn such tactics as illegal and out of place at institutions of higher learning. We call upon the world wide academic community to condemn this gross manipulation of the election results and to loudly proclaim their solidarity with their Ukrainian colleagues. True academic freedom can only exist within a free and democratic society.

Lubomyr R. Wynar, Ph.D, President
Assya Humesky, Ph.D, Vice-President
Arkady Zhukovsky, Ph.D. Vice-President
Osyp Martyniuk, Ph.D. Secretary

November 27, 2004

* * *

ЛИСТ ПРЕЗИДЕНТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

28 жовтня 2004 р.

Вш. п. Борис Патон
Президент Національної Академії Наук України
вул. Володимирська, 54
01601 Київ
факс: (044) 234 3243 prez@nas.gov.ua

Вельмишановний Пане Президенте!

Українські науковці за кордоном України, члени наукових товариств, згуртованих в Українській Світовій Науковій Раді Світового Конґресу Українців, вельми стурбовані проявами авторитаризму зі сторони сучасної державної влади України і відходу від засад демократії. Це видно зокрема у застосуванні силових методів залякування і погроз супроти громадян України на передодні виборів президента. Нас зокрема турбують прояви насильства супроти студентів та молоді, що вимагають справедливого, чесного та відкритого перевиборчого і виборчого процесу.

Український нарід довгі роки змагається до встановлення демократичного і цивілізованого державного устрою. Ми вважаємо, що такі авторитетні установи як НАН України, не можуть стояти мовчки осторонь, коли ці основні цінності стоять під загрозою. Тому звертаємось до Вас із закликом, щоб НАНУ негайно видала заяву до народу та влади України з вимогою строгого дотримування конституції і законів України, вповні чесних, справедливих та відкритих виборів, та засуджуючи всякі намагання використовувати державну владу для залякування громадян чи застосування насильства супроти них.

Українські науковці за кордоном України, згуртовані в Українській Світовій Науковій Раді, готові приєднатися до такої заяви НАНУ. Очікуємо скорої та позитивної відповіді від Вас.

Остаємось з пошаною та дружнім вітанням,

Любомир Винар
Голова Світової Наукової Ради СКУ

Дарія Даревич
Голова Наукового Товариства ім. Шевченка в Канаді

Юрій Книш
Президент Української Академії Наук в Канаді

Ася Гумецька
Голова Української Американської Асоціяції Університетських Професорів

Аркадій Жуковський
Голова Наукового Товариства ім. Шевченка в Европі

Всеволод Ісаїв
Президент Українсько-Канадського Дослідчо-Документаційного Центру в Торонті

* * *

ЛИСТ ДО НОБЕЛІВСЬКОГО КОМІТЕТУ З ПРИВОДУ НАГОРОДЖЕННЯ ВІКТОРА ЮЩЕНКА

January 18, 2005

Dr. Geir Lundestad
The Norwegian Nobel Institute
The Norwegian Nobel Committee
Drammensveien 19
NO-0255 Oslo Norway

Dear Dr. Lundestad:

On behalf of the members of the Ukrainian Historical Association, I feel honored to nominate Victor Yushchenko, President of Ukraine, for the Nobel Peace Prize.

The recent events which occurred in Ukraine and witnessed by the world give hope to humanity that ruthless regimes can indeed be overturned by peaceful means and that democratic principles, respect for human rights, and a civil society based on the rule of law can arise out of the ashes of a corrupt and authoritarian regime.

In spite of the serious obstacles deliberately created by criminal elements within the government in order to deny the Ukrainian people a fair and honest election, including several attempts on his life, Victor Yushchenko, succeeded in demonstrating that lawful and peaceful means can bear fruit even in a society ruled by powerful, oligarchic clans protected by corrupt government officials, all conspiring to retain power by any illegal means possible. His wise and inspiring leadership of the Orange Revolution resulted in the peaceful toppling of a despised and brutal regime. In a world that too quickly resorts to violence, Victor Yuschenko inspired his people to take the path of peace in their fight for human rights, democracy and a civil society.

For his noble stand in the face of adversity, Victor Yushchenko , like Lech Valensa and Vaclav Havel , deserves to be awarded the Nobel Peace Prize.

Respectfully submitted by
Prof. Dr. Lubomyr R. Wynar, President
Ukrainian Historical Association

УРОЧИСТА АКАДЕМІЯ У ДЕРЖАВНОМУ МЕМОРІЯЛЬНОМУ МУЗЕЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ЛЬВОВІ

До двох пам'ятних дат: 138 роковин від дня народження Великого Українця і 110-ліття приїзду його до Галичини у Державному меморіяльному музеї Михайла Грушевського у Львові 29-30 вересня відбулася Урочиста Академія, що розпочалася покладанням квітів до пам'ятника Першому Президентові. У церемонії покладання квітів взяли участь Голова Світової Наукової Ради при Світовому Конґресі Українців, Голова Українського Історичного Товариства проф. Любомир Винар, Голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка проф. Олег Романів, заступник голови Наукового Товариства ім. Т. Шевченка п. Іван Головацький, вчений секретар Наукового Товариства ім. Т. Шевченка п. Олег Купчинський, голова Львівської облдержадміністрації п. Олександр Сендега, заступник голови з гуманітарних питань п. Володимир Герич, директор Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові п. Марія Магунь, завідуюча Державним Меморіяльним музеєм Михайла Грушевського в Києві п. Світлана Панькова, члени Товариства "Холмщина", "Просвіта", "Союз Українок". Велелюдне вшанування Михайла Грушевського відбулося і за участі лавреата Національної премії України ім. Т. Шевченка Львівської державної хорової капели "Дударик" під орудою заслуженого діяча мистецтв України Миколи Кацала. Поклонитися світлій пам'яті Великого Українця прийшли студенти історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка, Львівського педагогічного коледжу, Львівського залізничного технікуму, Львівського училища культури, учні середньої школи №28. Опісля в Державному меморіяльному музеї Михайла Грушевського розпочалась міжнародна наукова конференція "Сучасне грушевськознавство. Проблемні питання, стратегічні напрямки, наукові вирішення, творчі здобутки". В конференції взяли участь науковці України і зарубіжжя, а також родина Михайла та Марії Грушевських – п. Вікторія Шамрай, п. Анна та п. Любомира Микласевич.

З програмною доповіддю "Українське Історичне Товариство та грушевськознавство" виступив проф. Любомир Винар, співорганізатор конференції, котрий доклав чимало зусиль до становлення і розвитку музею, розбудови його наукової, технічної і видавничої бази, поповнення музейних фондів та експозиції унікальними експонатами. УІТ протягом багатьох років підтримує діяльність музеїв Михайла Грушевського у Львові та Києві. І до Урочистої Академії цього року за допомогою Товариства

Учасники конференції у Львові

були видані листівки: портрет Михайла Грушевського з архіву його учня, відомого історика Мирона Кордуби, фотографію М. Грушевського 1905 року, портрет доньки Михайла Сергійовича Катерини Грушевської (1900 – 1943), фотомонтаж "Державний меморіяльний музей Михайла Грушевського у Львові" та ін.

У своїй доповіді проф. Любомир Винар висвітлив початки грушевськознавства, як міждисциплінарної дисципліни, яка вивчає всі аспекти життя, діяльности і творчости Михайла Грушевського в контексті українського та світового історичних процесів. Доповідач коротко зупинився на визначенні головних етапів грушевськознавства, яке зародилося на сторінках *Українського Історика* в 1960-их роках і після 1991 року розвивається в Україні спільними силами діяспорних і материкових грушевськознавців. Він наголосив на важливості проведення Урочистої Академії саме в рік 70-ліття смерти М. Грушевського.

Надзвичайно важливі питання розглянув Голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка член-кореспондент НАН України Олег Романів у своїй доповіді "Михайло Грушевський і галичанство: до проблеми взаємопроникнення і суспільної співдії". Директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, академік НАН України Ярослав Ісаєвич у доповіді "Михайло Грушевський про концепцію українознавчих дисциплін" свою увагу зосередив на аналізі українознавчих досліджень Грушевського.

Відомо, що дуже непроста ситуація склалася після повернення

Михайла Грушевського в Україну у 1924 р. Своє бачення обставин переслідування Михайла Грушевського виклав заступник голови Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, професор п. Іван Головацький у доповіді “Михайло Грушевський в тенетах ВЧК”. У ряді доповідей висвітлювалося діяльність історичної школи Михайла Грушевського. Серед них: “Михайло Грушевський та Іван Джиджора: професор і студент” доцента Волинського державного університету ім. Лесі Українки к.і.н. Володимира Пришляка; “Листування Михайла Грушевського з Іваном Кревецьким” завідувача відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича д.і.н. Феодосія Стеблія.

Науковці висвітлювали діяльність Михайла Грушевського як вченого: Михайло Гнатюк, д.ф.н., проф. Львівського національного університету ім. І. Франка розповів про вплив Михайла Грушевського на літературознавчі студії у Львівському університеті, Наталія Черниш, к.ф.н, доцент Української академії друкарства про внесок історика у формування теоретичних та методичних засад видавничої справи, Віталій Тельвак, к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії виголосив доповідь “Михайло Грушевський – дослідник української історіографії”; Оксана Маланчук-Рибак, доцент Львівської національної академії мистецтв – “Проблема “Жінка і суспільство” в оцінці Михайла Грушевського”; Ольга Попович, маґістр Львівського національного університету ім. І. Франка – “Михайло Грушевський на чолі Археографічної комісії НТШ”.

110-річчю приїзду Михайла Грушевського до Галичини були присвячені доповіді Галини Бурлаки, к.ф.н., ст. наукового співробітника Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України: “Роль Олександра Кониського у переїзді Михайла Грушевського до Львова”; Миколи Кучеренка, завідувача сектором Державного Меморіяльного музею Михайла Грушевського у Києві – “Перші Львівські роки Михайла Грушевського в світлі родинного листування”. У своїй доповіді п. Галина Бурлака дуже детально зупинилася на передумовах приїзду Михайла Грушевського до Львова і всебічно освітлила значення та вплив Олександра Кониського на цей процес. Особливе зацікавлення викликала доповідь п. Миколи Кучеренка, побудована на аналізі дослідженого листування родини Грушевських з приводу від’їзду до Галичини Михайла Грушевського і його майбутніх професорських викладів.

Нову тему “Грушевськознавство в музейній справі” запропонувала на розгляд учасників конференції директор Державного меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові Марія Магунь, стверджуючи, що наука грушевськознавства знаходить перспективні шляхи свого розвитку і в музейництві. Доказом цього є успішна пошукова, науково-дослідна, видавнича та популяризаторська діяльність музеїв Михайла Грушевського у Львові та Києві, що спрямована на всебічне джерельне вивчення, збереження та наукову атрибуцію унікальних пам’яток меморіяльної спадщини Михайла Грушевського, його родини, оточення та історичної школи. Привернуто увагу до програми розвитку грушевськознавства в музейній справі, охарактеризовано її динаміку та шляхи реалізації.

У рамках урочистостей відбулась давно очікувана презентація виставки "Життєпис Михайла Грушевського у світлинах" із збірки Державного Меморіяльного музею Михайла Грушевського у Києві, яка стала реальністю завдяки творчій співпраці колективів двох музеїв Михайла Грушевського – Київського і Львівського. Виставку презентувала завідувач Державним Меморіяльним музеєм Михайла Грушевського у Києві к.і.н. п. Світлана Панькова. У своїй доповіді-екскурсії вона зазначила: "З відомих на сьогодні 77 світлин Великого Українця до музейної колекції належить 30 фотопортретів та групових знимок з зображенням видатного вченого і політика. Історична цінність цього музейного зібрання визначається тим, що більшість світлин "дожила" до нашого часу в єдиному примірнику. Окрім фотографій М. Грушевського, збірка містить рідкісні знимки батьків, дружини Марії, доньки Катерини, брата Олександра та сестри Ганни, представників родових гілок батька (Груш – Грушевських) та матері (Опуцкевичів – Оппокових).

Урочиста Академія з нагоди 138-роковин від дня народження М. Грушевського і 110-ої річниці приїзду Михайла Грушевського до Галичини відбувалася на базі Державного Меморіяльного музею Михайла Грушевського у Львові за підтримки Українського Історичного Товариства і Світової Наукової ради при Світовому Конґресі Українців, Львівської облдержадміністрації, за участі Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, Державного Меморіяльного музею Михайла Грушевського у м. Києві.

Учасникам Урочистої Академії, науковцям, дослідникам спадщини Михайла Грушевського, доповідачам, гостям, друзям, шанувальникам музею, велелюдному зібранню, котре вшанувало Михайла Грушевського в день його уродин біля пам'ятника-монумента, хоровій капелі "Дударик", усім, хто чувся причетним до цієї пам'ятної дати українського історичного календаря складаємо щонайщирішу подяку і запрошуємо до активних студій на полі нашої української історії.

МАРІЯ МАГУНЬ,

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА ВИВЧЕННЮ ДІЯСПОРИ

Міжнародна наукова конференція "Українська діяспора: проблеми дослідження" відбулася 23 – 24 вересня 2004 р. у старовинному місті Острозі на Волині. Її зорганізували Інститут досліджень української діяспори при Національному університеті "Острозька Академія", Українське Історичне Товариство та Світова Наукова Рада Світового Конґресу Українців. У конференції взяли участь дослідники проблем історії діяспори, керівники українських наукових установ.

Конференція розпочалася вітальним словом співголови оргкомітету конференції ректора Національного університету "Острозька

Учасники конференції в Острозькій академії

академія" д-ра психологічних наук проф. Ігоря Пасічника, який наголосив на важливості наукового вивчення різних аспектів життя зарубіжних українців, для чого при університеті у 2002 р. було створено Інститут дослідження української діяспори. Інститут розгорнув свою працю і однією з її складових є організація та проведення наукових конференцій. Ректор висловив сподівання, що на теперішній конференції будуть розглянуті важливі проблеми, що сприятиме подальшому розвиткові відносно нового для України наукового напряму.

У вітальному слові співголова оргкомітету конференції голова Світової Наукової Ради при СКУ та Президент Українського Історичного Товариства д-р габ. проф. Любомир Винар підкреслив значення дослідження української діяспори, а також розповів про наукові установи, які стали співорганізаторами конференції: Українське Історичне Товариство та Світову Наукову Раду СКУ. Він також наголосив, що тематично острозька конференція є продовженням обговорення проблем дослідження діяспори, розпочатого на V Конґресі МАУ (Чернівці, серпень 2002 р.), VII Конґресу СКУ (Київ, серпень 2003 р.), Другому Міжнародному конґресі українських істориків (Кам'янець-Подільський, вересень 2003 р.). Він підкреслив, що українська діяспора становить невід'ємну інтеґральну частину історії України і світового історичного процесу. На завершення проф. Л. Винар відзначив важливість діяльности Інституту досліджень української діяспори при Національному університеті "Острозька Академія".

Координатор конференції директор Інституту досліджень української діяспори к.і.н. доц. Алла Атаманенко висловила сподівання щодо успішного обговорення важливих наукових проблем і передала вітання від представників українських (зарубіжних і материкових) наукових осередків, які надійшли на адресу конференції.

Першу сесію "Наукове життя в діяспорі" було розпочато доповіддю проф. Любомира Винара "Українське наукове життя в діяспорі: вибрані питання". Доповідач простежив становлення наукових осередків в західній українській діяспорі та наголосив на важливих проблемах сучасного наукового дослідження діяльности наукових установ. Він підкреслив потребу взаємодії українських вчених діяспори та України, пошуків шляхів та напрямів їхньої співпраці з метою збереження та дослідження наукової спадщини українського зарубіжжя.

Певним тематичним продовженням попередньої стала доповідь доц. Алли Атаманенко "Проблеми і напрями дослідження української діяспори в Україні", в якій було розкрито структуру сучасної української діяспори на Сході та на Заході, наголошено на відмінностях процесу їх формування та особливостях і напрямах дослідження. Доповідач підкреслила зростання зацікавлення діяспорою серед материкових науковців, але відзначила й складнощі, з якими зустрічаються дослідники.

У доповіді "Українська Вільна Академія Наук у США" президент УВАН проф. д-р Олекса Біланюк розглянув історію Академії, підкреслив основні напрями діяльности на сучасному етапі, з яких чи не найважливішою складовою є наукові видання, значну частину яких було здійснено у співпраці з науковими установами в Україні. Доповідач поділився роздумами про проблеми, які стоять перед Академією і про шляхи їхнього розв'язання.

Директор Канадського Інституту Українських Студій проф. д-р Зенон Когут у доповіді, присвяченій КІУС-у, розкрив його історію, розглянув основні напрями діяльности. Значна увага доповідачем була приділена аналізу перспектив наукової та видавничої діяльности Інституту. Він ознайомив присутніх із започаткованими та запланованими науковими проєктами, частину яких буде здійснено спільно з науковими інституціями в Україні.

Доповідь проф. д.і.н. Юрія Макара "Український Історик" та Українське Історичне Товариство – фактор розвитку взаємодії українських вчених з України та діяспори" була присвячена діяльності УІТ та його періодичного видання журналу *Український Історик*, в якому сьогодні співпрацюють дослідники з діяспори та України. Доповідач також розповів про співпрацю в УІТ та з іншими науковими установами чернівецьких вчених.

У доповіді проф. д-р Юрія Даревича, голови Комісії людських і громадських прав СКУ "Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді" було розкрито основні напрямні діяльности Товариства, серед яких однією із найважливіших є видавнича. Доповідач назвав найважливіші видання

Вручення почесної нагороди Л. Винару

НТШ в Канаді, серед яких – дослідження з історії, мистецтвознавства, мовознавства тощо.

Завершила сесію доповідь заступника директора Центра україно-знавства Київського Національного університету к.і.н., доц. Валентини Піскун про мотивацію розбудови мережі наукових установ українською політичною еміґрацією у 20-х рр. XX ст., в якій на основі нововиявлених архівних матеріялів було зроблено вдалу спробу визначити мотиви, які спонукали українців займатися науковою діяльністю за межами батьків-щини.

У сесії "Архівні фонди і книжкові колекції діяспори в Україні та українські бібліотеки за кордоном" значне зацікавлення викликала доповідь к.і.н., доц. Марини Палієнко та д.і.н., проф. Миколи Щербака про архівні центри української діяспори і проблеми їх збереження та вико-ристання, в якій було охарактеризовано основні архівні зібрання в Україні та за її межами.

На основі глибокого попереднього аналізу, старший науковий спів-робітник Інституту філософії НАН України канд. філософських наук Ірина Валявко розглянула зміст україніки у фондах Бахметьєвського архіву Колумбійського університету та двох приватних архівів Дмитра Чижев-ського в Німеччині. Директор бібліотеки ім. О. Ольжича п. Олександр Кучерук зупинився на аналізі архіву державного центру УНР в екзилі та його поверненні в Україну. Важливою для дослідників в Україні стала інформативна доповідь Людмили Дибчук та Ігоря Мазила про формуван-ня книжкових колекцій діяспори в незалежній Україні.

Після сесії відбулася презентація книжкових видань Національного університету "Острозька академія" та УІТ, УВАН і СНР, про які розповіла Алла Атаманенко. Було також презентовано книгу проф. Любомира Винара "Козацька Україна. Вибрані праці". Під час презентації виступив головний редактор видання проф. д.і.н. Валерій Степанков. Він відзначив велике значення книги для сучасної української історіографії, яка лише тепер в силу зрозумілих причин розпочинає докладне вивчення проблем ранньої історії козацтва. Упорядник видання Алла Атаманенко розповіла про процес його підготовки. Проф. Любомир Винар поділився роздумами про проблеми, які розглядалися в книзі. Під час конференції можна було відвідати ретроспективну виставку видань українських наукових установ в діаспорі.

Наступного дня були вислухано доповіді, присвячені діяльності та творчості українських вчених за межами України – Олександра Ґрановського (доповідач Гаврило Черняхівський, Кременець), Олександра Домбровського (доповідач Галина Клинова, Острог). На сесії "Проблеми української еміґрації" було вислухано доповіді Людмили Божук (Київ) "Освіта і шкільництво українського зарубіжжя: форми і методи опіки сучасної української держави", Івана Патарака (Чернівці) "Початки формування релігійного життя українців Канади у спогадах сучасників", к.і.н., доц. Тадея Яценюка (Чернівці) про державотворчі ідеї першої української еміґрації, заслуженого журналіста України Юрія Брязгунова про джерела життєстійкості в умовах відірваності від материнського масиву мови українців Подоння, та ін.

На заключному засіданні у виступах проф. Зенона Когута, проф. Олекси Біланюка, проф. Юрія Даревича, проф. Юрія Макара, проф. Любомира Винара та ін. було підведено підсумки конференції, висловлено побажання щодо майбутніх наукових зустрічей, прийнято резолюції. Ректор Національного університету "Острозька академія" поділився плянами про відкриття в майбутньому в університеті катедри дослідження української діяспори. Проф. Любомира Винара за заслуги перед українською наукою та культурою й значний внесок у розбудову Національного університету "Острозька академія" було нагороджено срібним орденом князя Василя Костянтина Острозького.

У прийнятих "Резолюціях" було зазначено про проведення кожних два роки в Острозькій Академії конференцій, присвячених різним аспектам діяльности української діяспори. Наступна відбудеться в 2006 році. Вже тепер організатори чекають на пропозиції від науковців діяспори й України.

АЛЛА АТАМАНЕНКО
Інститут досліджень української діяспори
при Національному університеті "Острозька академія"

СЛОВО-ПРИВІТ УЧАСНИКАМ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ "УКРАЇНСЬКА ДІЯСПОРА: ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ", НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ "ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ" (23 ВЕРЕСНЯ, 2004)

Вельмишановний Пане Ректоре, шановні декани, професори, доценти, викладачі і студенти Національного університету "Острозької Академії", достойні гості та учасники конференції!

Я маю шану привітати Вас від Світової Наукової Ради Світового Конґресу Українців, від Президії і Світової Ради Українського Історичного Товариства в Америці, Україні, Канаді і Західній Европі й Управи Української Американської Асоціяції Університетських Професорів в Америці та Канаді й побажати якнайбільших успіхів учасникам цієї важливої конференції, і взагалі в дальшому розгорненні академічної і наукової діяльности в "Острозькій Академії". Вітаю і заразом щиро дякую директорові Інституту досліджень української діяспори при Національному університеті "Острозька Академія" і голові острозького Осередку Українського Історичного Товариства ім. Михайла Грушевського доценту Аллі Атаманенко за організацію нашої конференції і за розбудову наукових дослідів української діяспори в Україні.

Наша конференція "Українська діяспора: проблеми дослідження", з активною участю українських науковців з України, Америки і Канади, виїмково важлива, якщо ідеться про систематичне наукове вивчення багатовимірного історичного розвитку української діяспори. Українська діяспора становить невід'ємну інтеґральну частину історії України, українського і світового історичного процесу. Феномен діяспори заслуговує на всебічне наукове вивчення на основі широкої джерельної бази і наукової методи досліду. Я вірю, що наша конференція безпосередньо причиниться до дальшого розвитку українських діяспорних університетських студій і їх наукового дослідження в Україні.

Тепер, дуже коротко про організаторів конференції з-поза України: Світова Наукова Рада при СКУ постала у 1978 році на конґресі СКУ заходами ректора Українського Вільного Університету в Мюнхені проф. Володимира Янова і голови Світової Наукової Ради і Наукового Товариства Шевченка в Америці, проф. Ярослава Падоха та інших представників українського наукового життя в діяспорі. Наукова Рада сповняє ролю наукового координаційного центру Світового Конґресу Українців і її членами є 12 українських наукових установ діяспори. Рада, починаючи з проголошення незалежної української держави в 1991 році, співпрацює з науковими установами й університетами в Україні, спільно уряджує наукові конференції і конґреси. Світова Наукова Рада піддержує діяльність Інституту дослідів української діяспори при Національному університеті "Острозька академія".

Другий співорганізатор конференції – Українське Історичне

Товариство – постало в 1965 році і його першим президентом був академік професор Олександер Оглоблин. Сьогодні Товариство має 15 осередків УІТ ім. Михайла Грушевського Україні і вже понад 40 років видає журнал *Український Історик*, в якому співпрацюють дослідники з України діяспори. УІТ тісно співпрацює з "Острозькою Академією" та її Інститутом досліджень української діяспори, зокрема у спільних науково-видавничих проєктах. При Острозькій Академії діє Редакційне Бюро "Українського Історика". Оце дуже коротко про співорганізаторів нашої конференції.

Хочу ще додати примітку про ґенезу наших нарад і зустрічі. Треба пригадати, що наша конференція в'яжеться з вже відбутими науковими конференціями і конґресами. І так в червні 2002 році на V-ому Міжнародному конґресі україністів в Чернівцях відбулася окрема сесія, присвячена українським науковим установам в діяспорі, а минулого року в підчас VII Конґресу СКУ у Києві відбулася наукова сесія Світової Наукової Ради, присвячена проблемам українського наукового життя в діяспорі. У вересні 2003 року відбувся Другий Міжнародний Конґрес Українських Істориків у Кам'янці-Подільському, де розглядалися окремі питання, пов'язані з розвитком наукового життя в діаспорі. З цих вичислених наукових імпрез, з приємністю згадаю, що на нашій конференції тут є присутні професори й історики Алла Атаманенко, Зенон Когут і Юрій Макар, учасники наукових конґресів. На всіх цих конґресах і конференціях наголошено потребу послідовно відбувати в Україні і поза її межами наукові конференції, присвячені різним аспектам історичного розвитку і сучасного стану української діяспори. Українська діяспора охоплює різні держави поза межами України, в яких проживає українська спільнота, українська громада.

Многогранний і багатовимірний феномен української діяспори стає окремою академічною наукою, яка займається систематичним науковим вивченням розвитку українства поза межами України в контексті українського та світового історичного процесів. У цьому пляні можна з приємністю підкреслити, що "Острозька Академія" та її Інститут дослідів діяспори є піонерською академічно-науковою установою, яка систематично розбудовує діяспорні наукові дослідження. Інститут це робить у співпраці з науковими організаціями в діяспорі й Україні. Дослідження історичного феномену української діяспори безпосередньо в'яжеться з історичними, соціологічними, політологічними, демографічно-географічними, релігієзнавчими, літературознавчими, мовознавчими й іншими науковими дисциплінами українознавства. Я вірю, що наша конференція заповнить поважну прогалину в науці про діяспору та причиниться до її дальшого наукового розвитку.

На кінець хочу підкреслити, що Світова Наукова Рада СКУ і Українське Історичне Товариство повністю піддержує діяльність Інституту дослідів української діяспори, зокрема розбудову його бібліотечних та архівних фондів. Ми готуємо також спільні наукові видання, присвячені діаспорній проблематиці. Я вірю, що спільними силами науковців з України і з-поза її кордонів зможемо поставити дослідження феномену української діяспори на твердий академічно-науковий і методологічний ґрунт і

одночасно заплянувати відбуття в "Острозькій Академії" періодичних наукових конференцій, присвячених різним проблемам і аспектам української діяспори.

Мені надзвичайно приємно відвідати мою прибрану Альму Матер "Острозьку Академію" і бути учасником цієї важливої міжнародної наукової конференції. На кінець мого короткого слова, хочу сказати, що Українське Історичне Товариство і Світова Наукова Рада допоможе видати збірник наукових доповідей з нашої конференції.

Ще раз складаю щиру подяку Панові Ректорові Ігореві Пасічнику за згоду улаштувати нашу наукову зустріч в славній "Острозькій Академії", а Директорові Інституту доценту Аллі Атаманенко за її підготову й організацію.

Щасти Вам Боже!

Проф. д-р габ. Любомир Винар
Почесний Академік "Острозької Академії"
Президент УІТ і голова Світової Наукової Ради СКУ

23 вересня 2004 Р.Б.

ВІДЗНАЧЕННЯ ЮВІЛЕЮ Д-РА ОЛЕКСАНДРА ДОМБРОВСЬКОГО В НЬЮ ЙОРКУ

В неділю, 31 жовтня 2004 року відбулася в домі УВАН в Нью Йорку ювілейна зустріч – конференція на пошану д-ра Олександра Домбровського з приводу його 90-ліття. Ювілят є дійсним членом Академії, головою Секції Античної Історії України, членом Видавничої Комісії і членом Управи УВАН. Д-р Домбровський є редактором журналу УВАН *Вісті Академії*, останній том якого скоро появиться. Він також є дійсним членом і науковим секретарем Українського Історичного Товариства і членом Редакційної Колеґії *Українського Історика*. Ювілейну зустріч підготовила Історична Секція УВАН.

Конференцію відкрив д-р Олекса Біланюк, президент УВАН, який відзначив тривалий вклад Ювілята в розбудову Академії. Опісля науковий секретар УВАН д-р Євген Федоренко, привітав д-ра О. Домбровського і відчитав почесну Грамоту УВАН, якою відзначено наукову діяльність Ювілята і його тривалий вклад в розбудову УВАН і української історичної науки. Першу доповідь про Ювілята "Життя і наукова діяльність Олександра Домбровського" виголосив д-р Любомир Винар, президент УІТ і голова Історичної Комісії УВАН. Заразом він відчитав ювілейні привіти від Світової Наукової Ради при СКУ, Президії Українського Історичного Товариства, Наукового Товариства Шевченка в Україні та Америці, Інституту дослідів української діяспори Національного університету "Острозька Академія" й інших установ і осіб. Доповідач зазначив, що співпрацює з

Ювілятом довгі роки на форумі УВАН і УІТ. Ювілят є видатним істориком і одним із нечисленних спеціялістів з античної історії з солідним знанням грецької і латинської мов, істориком релігії та церкви, видатним грушевськознавцем, історіографом, автором цінних мемуарів і численних українознавчих статей в часописах і журналах.

На окрему увагу заслуговує діяльність Ювілята в Українському Історичному Товаристві, в якому д-р Домбровський є генеральним секретарем і віддано працює довгі роки. Він також є довголітнім членом Редакції журналу *Український Історик*. За тривалий вклад Ювілята у розвиток української історичної науки і діяльність УІТ – УІ, в 2003 році на Другому Міжнародному Конґресі Українських Істориків, що відбувся в Кам'янці-Подільському, Олександра Домбровського відзначено грамотою Почесного Члена УІТ. Ювілят після відновлення Української Держави повністю включився в розбудову української науки і культури в Україні, бере активну участь в міжнародних українознавчих та історичних конґресах. Він майже щороку відвідує свій улюблений Львів, Київ та інші міста України, де відбувалися наукові конґреси і конференції УІТ, МАУ, НТШ в Україні та конференції інших наукових установ і українських університетів. Доповідач підкреслив, що Ювілят репрезентує правдивого історика-ідеаліста, який не зважаючи на різні тяжкі життєві обставини, повністю присвятив своє життя розбудові українського наукового життя в Америці (УВАН, УІТ, НТШ). Любомир Винар розповів про життєвий шлях і багатовимірну наукову творчість Ювілята, зокрема його тривалий вклад в українську ранню історію, історіографію і грушевськознавство. Він побажав, щоб д-р Домбровський дальше збагачував історичну науку своїми цінними працями і щоб видав у короткому статті свої "Спогади", які охоплюють европейський та американський періоди його життя. Найважливіші історичні дослідження Ювілята появилися в збірнику його праць *Студії з ранньої історії України* (Львів; Нью Йорк, 1988, 532 с. Видання УІТ і НТШ у Львові).

Другу доповідь "Розумом і серцем" виголосила д-р Ася Гумецька, голова Літературознавчої і Мовознавчої Секції УВАН. Доповідачка підкреслила християнський і патріотичний мотиви поезії О. Домбровського, подібно як у поезії молодого Грушевського. Вони обидва "справжні українські патріоти і бачать історію, як циклічне повторення". І найголовніше – "це глибоко віруючі християни, здібні до містичного переживання і бачення світу". Ювілят видав три збірки поезій *На порозі другого тисячоліття* (1999), *Ти був зі мною* (2000) та *Окрушини* (2002). Передмови до цих трьох збірок поезій написала д-р Ася Ґумецька.

Після доповідей Ювілят поділився з присутніми спогадами про своє життя і творчість. Він згадав про гімназійне й університетське навчання у Львові та в Празі, про своїх батьків, працю в наукових установах, зокрема УВАН і УІТ. Його слово і подяка за цю зустріч закінчили ювілейну конференцію. Також були запити до Ювілята і доповідачів. Д-р Олександер Домбровський є одним із найстарших і заслужених академіків УВАН. Опісля відбулася товариська зустріч, дбайливо підготовлена пані Оксаною Радиш.

Хочемо закінчити цю інформативну статтю віршем Асі Гумецької на честь Олександра Домбровського з нагоди його 90-ліття, виголошеним на ювілейній зустрічі на честь Ювілята:

“Пане Олександре,
Товаришу-брате!
Другою Касандрою
Вас можуть назвати

Бо у Вас є візії
Апокаліптичні,
Европа та Азія
На шляху критичнім.

А вже про Америку
Нема що і казати
Ій не допоможе
Навіть Божа Мати.

Однак Ваші вірші
Не всі цього плину,
Серед них є інші.
Радісну картину

Вони нам малюють:
Там яскраві зорі
Весело мандрують
В космосі прозорім.

І любов та ласка,
Боже проведіння
В захисті тримають
Усе сотворіння

Оця ваша віра
Зігріває душу.
За це Вам подяку
Висловити мушу”.

Конференцію закрив д-р Євген Федоренко, науковий секретар УВАН.

ЛЮБОМИР ВИНАР
Українська Вільна Академія Наук у США

ХРОНІКА

40-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА 1965 – 2005

ЗВЕРНЕННЯ ПРЕЗИДІЇ І СВІТОВОЇ РАДИ УІТ

В 2005 відзначаємо 40-ліття постання та діяльности Українського Історичного Товариства (УІТ). При створенні у далекому 1965 р. свого товариства, ми – українські історики, що опинилися поза межами України на Заході, мали одне основне завдання: відродити українську національну історіографію й тим виконати свій обов'язок перед історичною наукою та своїм народом. В комуністичній Україні тоді було розгромлено українські незалежні установи, сфальсифіковано та зрусифіковано історію України та переслідувано українських істориків. Репрезентація української історичної науки на міжнародному форумі та її дальший розвиток був головним обов'язком українських істориків на Заході.

Багатьох з тих, хто став у витоків УІТ, вже довгі роки немає серед нас. Але живуть їхні книги, ідеї, задуми, підтриманий ними журнал. З великою шаною згадаємо і віддамо данину світлої пам'яті *Олександрові Оглоблину*, першому і почесному президентові УІТ, членам Ініціятивної Групи *Маркові Антоновичу, Іллі Витановичу, Василеві Дубровському, Михайлові Ждану, Романові Климкевичу, Петрові Курінному, Михайлові Міллеру, о. Іринеєві Назарку, Євгенові Онацькому, Ярославові Пастернаку, Наталії Полонській-Василенко, Миколі Чубатому* та всім тим членам УІТ, які до самої смерти своєю відданою працею розвивали українську історичну науку.

З подякою відзначимо членів Ініціятивної Групи УІТ, які дальше продовжують наукову діяльність: засновника УІТ і *Українського Історика* та його теперішнього президента *Любомира Винара*, голову Світової Наукової Ради СКУ і Історичної Секції УВАН, НТШ, *Богдана Винара*, дійсного члена НТШ і УВАН, наукового-секретаря УІТ *Олександра Домбровського*, дійсного члена НТШ і УВАН *Ігоря Каменецького*. Всі вони зробили свій внесок у розвиток УІТ і його журналу та сприяли розбудові української історичної науки. Хочемо також відзначити вклад в розбудову УІТ в Україні бл.п. *Михайла Брайчевського*, співредактора *Українського Історика*, голови Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Києві й академіка УВАН, *Миколу Ковальського*, співредактора *Українського Історика* і почесного голови Осередку УІТ в Острозі, академіка УВАН.

Протягом сорока років УІТ стало одним із найважливіших українських наукових товариств на Заході та від 1991 р. активно поширило свою діяльність в Україні. УІТ і його журнал *Український Історик* протягом

багатьох років об'єднують українських дослідників незалежно від місця їхнього мешкання. *Український Історик* досі є єдиним україномовним міжнародним історичним періодиком, до Редакційної Колеґії якого входять історики з Заходу й України.

Головним завданням журналу була і є об'єктивна реконструкція історичного минулого українського народу та його суспільно-політичних інституцій в усіх періодах його існування. Сьогодні в ньому співпрацюють представники різних ґенерацій на заході і в Україні. Журнал безкоштовно надсилається провідним науковим бібліотекам та університетам в Україні, куди були надіслані й комплекти попередніх томів. Це дає можливість ознайомитися з його публікаціями широким колам науковців та студентів, і безпосередньо сприяє піднесенню української національної культури. Сьогодні при Національному університеті "Острозька академія" діє редакційне бюро *Українського Історика,* яке очолює заступник головного редактора журналу доц. Алла Атаманенко. Підготовка журналу до друку відбувається завдяки спільним зусиллям материкових і діяспорних вчених. Пляну́ємо в майбутньому видавати журнал одночасно в Україні та в США.

Український Історик знайшов високу оцінку серед українських і неукраїнських вчених. УІТ, крім журналу, видає наукові серії: "Епістолярні джерела грушевськознавства", "Грушевськіяна", "Оглоблиніяна", "Мемуаристика", "Українські вчені", "Історіографічні студії", "Історичні монографії" та ін. Велика частина цих видань також готується до друку спільними зусиллями українських вчених, у співпраці Українського Історичного Товариства з науковими установами Національної Академії Наук України та університетами – Інститутом української літератури ім. Т. Шевченка, Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Інститутом історії України, Національним університетом "Острозька академія", НТШ в Україні, Чернівецьким національним університетом тощо. В 1980 році УІТ видало перший *Історичний Атляс України.* Підтримуючи розвиток української науки, УІТ стало співвидавцем *Наукових Записок* Національного університету "Острозька Академія" та *Дрогобицького краєзнавчого збірника.*

Довгі роки УІТ репрезентувало на міжнародній арені найкращі традиції наукової української історіографії. Завжди намагаючись бути поза політикою, в своїх виданнях та на сторінках журналу УІТ розкривало теми, які були з політичних причин заборонені в комуністичній Україні. Під час Помаранчевої революції УІТ і Редакційна Колеґія журналу не залишилися осторонь подій. Ми щиро і відкрито через засоби масової інформації висловили підтримку народному Президентові п. Віктору Ющенку і борцям за демократичну Українську Державу.

З падінням совєтського режиму багато тем, що опрацьовувалися в діяспорі, стали об'єктом дослідження в Україні. Доробок УІТ в дослідженнях історії України, зокрема галузі середньовічної історії, історії козацтва, історіографії, грушевськознавства та ін. сьогодні вивчається в Україні та розвивається материковими дослідниками.

Українське Історичне Товариство протягом свого існування стало ініціятором і організатором численних наукових конференцій, в тому числі було ініціятором двох Міжнародних конґресів українських істориків, які відбулися в Чернівцях (2001) та Кам'янці-Подільському (2003), співорганізатором конґресів Міжнародної Асоціяції Українїстів і допомагає у виданні доповідей. Зокрема, доповіді учасників конґресу в Кам'янці-Подільському появляться в 5-и томах, перший з яких вже виходить з друку. Багато наукових конференцій відбуваються у співпраці з українськими університетами і науковими установами. Також УІТ співпрацює з Світовою Науковою Радою при Світовому Конґресі Українців. В 2001 році постала Світова Дорадча Рада УІТ для координації діяльности Товариства. В багатьох університетських центрах України – в Києві, Острозі, Львові, Чернівцях, Одесі, Дрогобичі та інших містах – постали осередки УІТ ім. М. Грушевського.

Протягом багатьох років Товариство розвивало започатковану на сторінках *Українського Історика* науку грушевськознавства, яка сьогодні розвивається спільними силами діяспорних і материкових вчених. УІТ сьогодні є також патроном державних меморіяльних музеїв Михайла Грушевського у Львові та Києві, що дає останнім можливість поповнювати музейні колекції, проводити наукові конференції, видавати книги та брошури. Допомагає УІТ й розвиткові Інституту досліджень української діяспори при Національному університеті "Острозька академія".

По довгих роках наполегливої праці та її конкретних наслідків звертаємося до українського громадянства та установ в усьому світі з проханням допомогти нам розбудувати матеріяльну базу журналу *Український Історик* та УІТ, що дасть можливість зреалізувати запляновані видання, зорганізувати і допомогти у проведенні заплянованих наукових конґресів і конференцій та інших наукових імпрез. Ми вдячні нашим членам, меценатам і любителям історичної науки за їхню допомогу в минулому. Завдання Українського Історичного Товариства і *Українського Історика* можна зреалізувати лише при допомозі української громадськости, яка розуміє вагу історичних дослідів в світовій історіографії і в контексті сучасного культурно-державного відродження в Україні.

Президія Українського Історичного Товариства
Світова Рада УІТ
Редакційна Колеґія *Українського Історика*

31 березня 2005 р.

МІЖНАРОДНИЙ АКАДЕМІЧНИЙ КОМІТЕТ ДЛЯ ВІДЗНАЧЕННЯ 40-ЛІТТЯ УІТ

У зв'язку з відзначенням 40-ліття УІТ (1965 – 2005) було створено Комітет, який діє при Управі і Світовій Раді УІТ і складається з таких членів:

голова – *Микола Ковальський*, професор Національного університету "Острозька академія", почесний голова Острозького осередку УІТ (Україна),

секретар – *Алла Атаманенко*, директор Інституту дослідження української діяспори при Національному університеті "Острозька академія" (Україна).

Почесний член Комітету – засновник УІТ та його Президент *Любомир Винар*, редактор журналу "Український Історик", голова Світової Наукової Ради СКУ.

Члени:

Ігор Гирич, голова Київського осередку УІТ, керівник відділу Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України (Україна),

Ася Гумецька, президент Української Американської Асоціяції Університетських Професорів, д. член УВАН і НТШ (США),

Олександер Домбровський, голова Секції античної історії УВАН у США, науковий секретар УІТ (США),

Аркадій Жуковський, голова НТШ в Европі, член президії УІТ, іноземний член НАН України (Франція),

Микола Жулинський, директор Інституту української літератури ім. Т. Шевченка НАН України (Україна),

Леонід Зашкільняк, голова Львівського осередку УІТ, завідувач катедрою Львівського Національного університету ім. І. Франка (Україна),

Ярослав Ісаєвич, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Україна),

Омелян Пріцак, засновник катедри історії України й Українського Наукового Інституту, професор-емерит Гарвардського університету (США),

Альберт Кіпа, ректор Українського Вільного Університету та віцепрезидент Української Вільної Академії Наук у США (США),

Зенон Когут, директор Канадського Інституту Українських Студій (Канада),

Стефан Козак, голова Наукового Товариства ім. Шевченка в Польщі, завідувач катедрою українознавства Варшавського університету (Польща),

Юрій Макар, голова Чернівецького осередку УІТ, завідувач катедрою Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (Україна),

Юрій Мицик, голова Київського осередку УІТ ім. М. Грушевського, професор Національного університету "Києво-Могилянська академія" (Україна),

Олег Романів, голова Наукового Товариства ім. Шевченка в Україні, секретар Світової Ради НТШ (Україна),

Мирослав Романюк, директор Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (Україна),

Валерій Смолій, директор Інституту історії України Національної Академії Наук України (Україна),

Павло Сохань, директор Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського Національної Академії Наук України (Україна),

Ігор Стебельський, член Управи УІТ (Канада),

Ігор Шевченко, почесний президент УВАН у США, професор-емерит Гарвардського університету, член багатьох наукових товариств (США),

Микола Щербак, завідувач катедрою Київського національного університету, член УІТ.

Комітет співпрацює з науковими установами й університетами в організації наукових конференцій, ювілейних зустрічей тощо з нагоди відзначення 40-ліття діяльности УІТ і дослідження сучасного етапу української історіографії. В місцях, де діють Осередки УІТ, працюють локальні комітети для влаштування наукових конференцій. Матеріяли з конференцій плянується видати окремим збірником.

ЗВЕРНЕННЯ СВІТОВОЇ НАУКОВОЇ РАДИ СКУ З НАГОДИ СОРОКАЛІТТЯ УІТ (1965 – 2005)

У квітні 2005 році відзначаємо 40-ліття Українського Історичного Товариства (УІТ), що постало в місяці квітні 2005 року в Америці. УІТ вже понад 40 років видає журнал *Український Історик*, єдиний український міжнародний історичний періодик в діяспорі. Сорок років тому проф. Любомир Винар, сьогоднішній голова Світової Наукової Ради при Світовому Конґресі Українців, і проф. Олександер Оглоблин, президент і почесний президент УВАН, у співпраці з іншими істориками заснували Українське Історичне Товариство, яке в короткому часі згуртувало істориків і дослідників допоміжних історичних наук в діяспорі. Сьогодні п'ятнадцять Осередків УІТ ім. М. Грушевського діють в Україні. УІТ повністю включилося у відродження української наукової історіографії та національної культури в Україні. Довголітнє видання *Українського Історика* тепер причинилося до об'єднання українських вчених в Україні та на Заході. Головним завданням УІТ була і є об'єктивна реконструкція історичного минулого українського народу. УІТ видає серійні видання: "Історичні монографії", "Епістолярні джерела грушевськознавства",

"Мемуаристику", "Історіографічні студії" та інші. В 1980 році УІТ видало перший "Історичний Атлас України". На сторінках журналу *Український Історик* започатковано нову наукову дисципліну – грушевськознавство, яка сьогодні розвивається спільними силами дослідників в діяспорі Україні. У 2000 році УІТ стало ініціятором і організатором, у співпраці з іншими науковими товариствами й українськими університетами, Міжнародних конґресів істориків, що відбуваються раз в чотири роки в Україні.

УІТ репрезентувало на світовому форумі найкращі традиції української історичної науки. Товариство тісно співпрацює зі Світовою Науковою Радою СКУ й іншими науковими установами в Україні та діяспорі. Сьогодні УІТ є патроном державних меморіяльних музеїв Михайла Грушевського у Києві та Львові, а також недавно утвореного Інституту дослідів української діяспори при Національному університеті "Острозька Академія". Це є конкретний вклад в розбудову української національної культури. УІТ вже 40 років стоїть на сторожі історичної правди про Україну.

Закликаємо українську громадськість діяспори й України гідно відзначити довголітню діяльність УІТ і його тривалий вклад в розбудову української історичної науки і національної культури.

Президія Світової Наукової Ради СКУ

17 лютого 2004 року

ВІДІЙШЛИ У ВІЧНІСТЬ

Управа Українського Історичного Товариства ділиться з українським громадянством і членами УІТ сумною вісткою про смерть слідуючих членів Товариства:

Бл. п. д-р Марко Антонович (7.7.1916 – 28.1.2005), дійсний член УІТ б. заступник президента УІТ, співредактор журналу "Український Історик", б. президент УВАН у США, видатний історик і громадсько-політичний діяч. Помер у Монреалі, Канада.

Бл. п. о. проф. д-р Олександер Баран (28.3.1926 – 12.10.2004), дійсний член і заступник президента УІТ (Канада), член редакційної Колеґії журналу "Український Історик", б. президент УВАН у Канаді, видатний історик і довголітній капелян українських студентів і професор Манітобського Університету. Помер у Вінніпезі, Канада.

Бл. п. проф. д-р Тамара Булат (3.02.1933 – 25.08.2004), дійсний член і Генеральний секретар УВАН у США, дійсний член УІТ і співробітник "Українського Історика". Від 1990 року була професором історії української музики в Київській державній консерваторії ім. П. Чайковського.

Бл. п. проф. д-р Андрій Турчин (17.7.1912 – 4.10.2004), правник, дійсний член УІТ, видатний бібліограф і професор-емерит Indiana University, автор наукових праць. Помер в Блумінґтон Інд.

Бл. п. проф. д-р Михайло Марунчак (4.10.1914 – 21.11.2004), дійсний член УІТ, професор Українського Католицького Університету в Римі, дійсний член НТШ в Канаді, б. президент УВАН у Канаді, співзасновник Інституту ім. Маркіяна Шашкевича у Вінніпезі, редактор періодичного видання "Шашкевичіяна", автор численних наукових праць. Помер у Вінніпезі, Канада.

Бл. п. проф. д-р Володимир Жила (25.6.1919 – 16.11.2004), літературознавець, довголітній професор Texas Tech University, дійсний член УВАН і НТШ, співробітник "Українського Історика", член УІТ, автор численних наукових праць. Помер в Лаббок, Тексас.

Бл. п. д-р Святомир М. Фостун (22.11.1924 – 25.7.2004), правник, дійсний член УВАН у США і УІТ, видатний журналіст, письменник, редактор тижневика "Українська Думка" і журналів "Сурма" та "Відомості" в Лондоні, видатний суспільно-громадський і церковний діяч.

Управа Українського Історичного Товариства і Редакція журналу "Український Історик" складає найглибші співчуття Достойним Родинам Покійних.

Вічна Їм пам'ять!

ВІТАЄМО ЮВІЛЯТІВ

Академіка УВАН Олександра Домбровського з 90-літтям!

Управа, Світова Рада Українського Історичного Товариства і Редакція журналу "Український Історик" сердечно вітає видатного українського вченого, члена-засновника і наукового секретаря УІТ, члена Редакційної колеґії журналу "Український Історик", голову Секції Античної історії України, члена Управи і Видавничої комісії і дійсного члена УВАН і НТШ д-ра Олександра Домбровського з його славним 90-літтям!

Ювіляр є автором численних наукових досліджень з ранньої історії України, історіографії, релігієзнавства і мемуаристики. Від довгі роки розбудовував Українське Історичне Товариство і журнал "Український Історик", Українську Вільну Академію Наук. Ювілят редаґує наукове українознавче видання "Вісті УВАН". За тривалий вклад в українську історичну науку д-ра О. Домбровського на Другому міжнародному конґресі українських істориків в 2004 році обрали Почесним членом УІТ, а УВАН відзначив Ювілята Почесною грамотою.

Сердечно вітаємо Ювілята і бажаємо йому дальших успіхів у науковій діяльности і науковій творчости і щиро бажаємо міцного козацького здоров'я!

Многая літа!

Наукового секретаря НТШ Олега Купчинського з 70-літтям!

Управа, Світова Рада Українського Історичного Товариства, Редакційна Колеґія журналу "Український Історик" сердечно вітає дійсного члена УІТ, НТШ і УВАН у США, редактора "Записок НТШ" і наукового секретаря Наукового Товариства ім. Шевченка в Україні, відомого українського вченого, автора численних досліджень к.ф.н. Олега Купчинського з його славним Ювілеєм!

Протягом довгих років Ювілят віддає свій час і труд, свій великий досвід і знання в розбудову НТШ і українського наукового життя в Україні. За наукові заслуги Ювілята обрано дійсним членом Українського Наукового Товариства і членом Редакційної Колеґії "Українського Історика".

Сердечно бажаємо Ювіляту дальших наукових успіхів, повного задоволення з творчої праці та міцного козацького здоров'я, відданої і жертвенної праці, як дотепер, для добра української науки.

Многая літа!

Голову Чернівецького осередку УІТ професора Юрія Макара з 70-літтям!

Управа, Світова Рада Українського Історичного Товариства і Редакція журналу "Український Історик" сердечно вітає відомого українського вченого, голову Чернівецького осередку УІТ, співредактора журналу "Український Історик" і редактора "Наукового вісника Чернівецького університету" проф. Юрія Макара з його славним 70-літтям!

Ювіляр є автором численних наукових досліджень з історії України, українсько-польських відносин, історії Холмщини. Завдяки його наполегливості і праці постав Осередок УІТ в Чернівецькому національному університеті ім. Юрія Федьковича, який Ювілят очолив. Протягом багатьох років викладацької праці Юрій Макар підготував кадри молодих українських вчених, які сьогодні продовжують розвивати українську історичну науку.

Сердечно вітаємо Ювілята і бажаємо йому дальших успіхів у науковій діяльности і науковій творчости і щиро бажаємо міцного козацького здоров'я! Многая літа!

За Управу УІТ

Любомир Винар
Президент УІТ,
Редактор журналу
"Український Історик"

Алла Атаманенко
Секретар Світової Ради УІТ
Заступник Редактора
"Український Історик"

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

Українське Історичне Товариство в рік свого сорокаріччя плянує розвивати свою діяльність у таких напрямах: 1) науково-організаційному; 2) науково-видавничому.

В науково-організаційній діяльності заплянований проведення ювілейних наукових конференцій, з нагоди 40-ліття УІТ. Такі конференції плянується провести в Києві спільно з Київським національним університетом, Інститутом історії України НАН України та Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, у Львові – спільно з Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника, Львівським національним університетом ім. І. Франка, Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича, Науковим Товариством ім. Шевченка та Державним Меморіяльним музеєм Михайла Грушевського у Львові. Заплянований також проведення конференції у Нью-Йорку спільно з Українською Вільною Академією Наук і Світовою Науковою Радою СКУ та іншими науковими установами. Цього року УІТ займається й підготовкою до III Міжнародного конґресу українських істориків, який відбудеться у 2006 році.

ВИДАННЯ УІТ

У 2005 – 2006 рр. УІТ продовжуватиме й видавничу діяльність. Крім журналу *Український Історик* готуються до друку історіографічні дослідження Олександра Оглоблина, третій випуск серії "Оглоблиніяна", який міститиме дослідження про історика, третій і четвертий том серії "Епістолярні джерела грушевськознавства", новий том "Грушевськіяни" та кілька випусків серії "Мемуаристика" – зокрема спогади Наталії Полонської-Василенко та Лева Биковського, збірка праць Теодора Мацькова. Крім того, спільно з Національним університетом "Острозька академія" плянується видання чергового тому *Наукових записок* (серія "Історія") та з Дрогобицьким педагогічним університетом – черговий випуск *Дрогобицького краєзнавчого збірника*. Буде продовжене видання матеріялів конґресу МАУ та будуть видані доповіді Другого міжнародного конґресу українських істориків, що відбувся в Кам'янці-Подільському. Спільно зі Світовою Науковою Радою та Інститутом досліджень української діяспори при Національному університеті "Острозька академія" буде видано матеріяли Міжнародної наукової конференції "Українська діяспора: проблеми дослідження".

СВІТОВА ДОРАДЧА РАДА УІТ

Світова Рада УІТ була створена у 2001 році, як дорадчий орган Управи Товариства, для координації діяльности УІТ в Америці, Канаді, Україні, Західній Европі й Австралії. Членство Ради складається з дійсних членів Товариства та голів Осередків УІТ, які проживають в різних країнах.

Президія Ради складається з таких членів: президент – *проф. Любомир Винар*, Президент УІТ і головний редактор журналу "Український Історик", голова Світової Наукової Ради СКУ, голова Історичної секції УВАН у США (США); віцепрезидент – *проф. Аркадій Жуковський*, член Президії УІТ і голова НТШ в Европі (Франція); віцепрезидент – *д-р Олександер Домбровський*, науковий секретар УІТ, голова Секції Античної історії України УВАН у США (США); науковий секретар Ради – *доц. Алла Атаманенко*, заступник редактора журналу *Український Історик*, голова Осередку УІТ в Острозі, директор Інституту дослідів української діяспори при Національному університеті "Острозька Академія" (Україна).

Члени Ради: *к.і.н. Ігор Гирич*, голова Київського осередку УІТ (Київ), *проф. Леонід Зашкільняк*, голова осередку УІТ у Львові, завідувач катедрою історії слов'ян Львівського національного університету (Львів), *акад. Ярослав Ісаєвич*, директор Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України (Львів), *д-р Богдан Клід*, член Управи, заступник директора Канадського Інституту Українських Студій (Едмонтон), *проф. Микола Ковальський*, співредактор журналу *Український Історик*, почесний голова Острозького Осередку УІТ (Острог), *проф. Степан Козак*, член Президії УІТ, завідувач катедрою українознавства Варшавського університету, голова НТШ в Польщі (Варшава), *проф. Юрій Макар*, співредак-

тор журналу *Український Історик*, голова осередку УІТ в Чернівцях, завідувач катедрою міжнародних відносин Чернівецького національного університету (Чернівці), *проф. Теодор Мацьків*, член Президії УІТ (Гайдельберг), *о. проф. Юрій Мицик*, голова Осередку УІТ в Києві, професор історії в Києво-Могилянській Академії (Київ), *доц. Євген Пшеничний*, співголова Осередку УІТ в Дрогобичі, завідувач катедрою української філології Дрогобицького педагогічного університету (Дрогобич), *д-р Андрій Сороковський*, член Управи УІТ (Вашінґтон), *проф. Ігор Стебельський*, член Управи УІТ (Вінзор), *проф. Валерій Степанков*, завідувач катедрою Кам'янець-Подільського державного Університету (Кам'янець-Подільський), *проф. Вадим Хмарський*, голова осередку УІТ в Одесі, завідувач катедрою історії України Одеського національного університету (Одеса).

Світова Рада УІТ відбуває свої наради щорічно. Зв'язок між членами ради здійснюється за допомогою електронної пошти або телефону. У справах Ради треба звертатися за адресою наукового секретаря Алли Атаманенко (e-mail: ataman@ostroh.uar.net) або голови Ради Любомира Винара (e-mail: Ukrhist@aol.com).

XX МІЖНАРОДНИЙ КОНҐРЕС ІСТОРИКІВ ВІДБУДЕТЬСЯ В АВСТРАЛІЇ

3 – 9 липня в Сіднеї відбудеться Міжнародний історичний конґрес. У Конґресі беруть участь українські історики України, Америки, Канади. Офіційним представником УІТ на Конґресі є акад. Ярослав Ісаєвич, Голова Українського комітету істориків, член Президії Світової Ради УІТ. В попередніх Міжнародних історичних конґресах члени УІТ брали активну участь. Програма Конґресу подана в Інтернеті на сайті *www.cishsydney/2005.org*.

Кількість диспутантів на Конґресі не обмежена.

ЗВЕРНЕННЯ ДО ЧЛЕНІВ УІТ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ "УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА"

Українське Історичне Товариство протягом довгих років намагається сприяти розвитку української історичної науки в діяспорі та Україні, повертати українському народові історичну правду про його минуле. Розвиткові національної культури сприяє й видання Товариством у співпраці з науковими установами та університетами в Україні та поза її межами історичних монографій, збірок джерел з історії України тощо. У 2003 році Товариством було видано низку збірників і монографій, воно стало співорганізатором міжнародних наукових конференцій, що відбулися у Львові, Києві, Острозі, Нью-Йорку, є патроном державних меморіяльних музеїв Михайла Грушевського у Києві та Львові, Інститута досліджень української діяспори при Національному університеті "Острозька академія", здійснюючи реальну допомогу в комп'ютерізації цих установ,

розбудові музейних та бібліотечних колекцій.

У 2005 році Українському Історичному Товариству виповнюється 40 років. Одним із головних завдань УІТ є розбудова наукової української історіографії та національної культури в Україні. Саме тому дуже важливим є те, що в українські наукові та університетські бібліотеки безплатно розсилаються видання УІТ та журнал *Український Історик*, який здобув високу оцінку на міжнародному науковому форумі.

У зв'язку з поширенням напрямів діяльности УІТ, збільшенням коштів друку і поштових видатків Управа Товариства звертається до Вас, випробуваних приятелів УІТ і *Українського Історика*, з проханням вирівняти залежність за 2004 рік та оплатити передплату на 2005 р., а також допомогти індивідуальними і збірними пожертвами реалізувати наші видання, утримати *Українського Історика*. Індивідуальна передплата журналу коштує 60 американських долярів для США і Канади, 75 ам. долярів – для установ і бібліотек в США, 85 ам. долярів – установ і бібліотек Канади.

При УІТ можна скласти іменні індивідуальні фонди, проценти з яких будуть використані, за Вашим бажанням, на видання книг та інші наукові цілі. Ви можете заснувати іменні видавничі фонди чи наукові стипендії. Імена меценатів збережуться в віках! **Пожертви на УІТ можна відтягнути від федерального податку.** З усіх питань заснування іменних спеціяльних (цільових) фондів або фундації окремих видань просимо звертатися до Управи УІТ за вказаною нижче адресою.

Ставайте меценатами Українського Історичного Товариства і будівничими української історичної науки!

Передплату і добровільні датки просимо висилати на адресу:

Ukrainian Historical Association
P.O. Box 312, Kent, Ohio 44240

Управа УІТ

ОДЕРЖАНІ ВИДАННЯ – BOOKS RECEIVED

Drzewiecki Marcin. *Biblioteka i informacja w środowisku współczesnej szkoły*. Warszawa, 2001, 234 s.

Harasymiw Bohdan. *Post-Communist Ukraine*. Edmonton; Toronto: CIUS, 2002, 469 p.

Jaroslav Rozumnyj, ed. *Yesterday, Today, Tomorrow. The Ukrainian Community in Canada*. Proceedings. Winnipeg: Ukrainian Academy of Arts and Sciences in Canada, 2004, 157 pp.

Journal of Ukrainian Studies. Vol. 27, N 1-2 Summer-Winter 2002. Guest editor Roman Senkus. 342 p.

Ukraine. The Challenges of World War II. Ukrainian Research Program at the University of Illinois. Conference Papers I. Edited by Taras Hunchak, Dmytro Shtohryn. Lanham; Boulder; New York; Toronto; Oxford: University Press of America, 2003, 420 p.

Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. 15 – 16. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ucrainica. Pod red. Stefana Kozaka. Warszawa, 2003, 557 s.

Woskob Alex. *Memoirs of my life*. Kyiv, 2004, 272 p.

Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-літтю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України 16 березня 2004 року. Київ: Центр українознавства Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Патріархія Української Греко-Католицької Церкви, 2004, 148 с.

Альманах Українського Народного Союзу 2004 річник 94-й. Парсіпані, Ню-Джерзі: вид-во "Свобода", 2004, 272 с.

Барвінський Олександр. *Спомини з мого життя*. Ред. Л. Винар, І. Гирич. Упор. А. Шацька, О. Федорук. Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, УВАН у США, Історична Секція. Київ, 2004, 528 с.

Верига Василь. *За межами батьківщини. Зб. наук. статей і доповідей*. Упор. і автор передмови М. Литвин. Львів: Інститут ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002, 364 с.

Верига Василь. *Слідами батьків. Нарис історії 30 полку Дивізії "Галичина" – 1-ої дивізії Української Національної Армії*. Львів: Братство Колишніх Вояків 1 УД УНА, 2002, 248 с.

Верига Василь. *Слово і чин. Вибрані статті, доповіді, розвідки, життєписи. 1946 – 1988*. Упорядник і автор передмови М. Литвин. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001, 444 с.

Видавничі підсумки відродження. Каталог видань Наукового товариства ім. Шевченка в Україні 1989 – 2003. Львів, 2003, 45 с.

Волинь і Холмщина 1938 – 1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади. Голова ред. колегії Ярослав Ісаєвич. Львів, 2003 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 10 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України), 813 с.

Волчук Роман. *Спомини з повоєнної Австрії та Німеччини*. Київ, 2004, 144 с.

Горинь Василь. *Перепоховання Маркіяна Шашкевича*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Шашкевичівська комісія. Львів, 2003, 92 с. [Бібліотека Шашкевичіани. Нова серія. 1 (6)].

Дрогобицький краєзнавчий збірник. Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. Вип.VII. Дрогобич: Коло, 2003, 652.

Дрогобицький краєзнавчий збірник. Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. Вип. VII. Дрогобич, 2003, 652 с.

Енциклопедія історії України. Голова колегії А.В. Смолій. Том 1 (А-В). Київ: "Наукова думка", 2003, 671 с.

Жулинський М. *Заявити про себе культурою*. Київ: "Ґенеза", 2001, 680 с.

Іван Панькевич та питання літературної мови. Статті та матеріали. Пряшів, 2002, 207 с.

Історіографічні дослідження в Україні. Вип. 14. Відп. Ред. Ю.А. Пінчук. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2004, 538 с.

Кант Еммануїл. *Пролеґомени*. Переклад українською мовою під редакцією Івана Мірчука. Друге видання за редакцією М. Шаповала. Мюнхен: Український Вільний Університет, 2004, 324 с.

Козак Стефан. *Український преромантизм. (Джерела, замовлення, контексти, витоки). До Ювілею 50-ліття Кафедри Української Філології Варшавського Університету*. Варшава, 2003, 225 с.

Лікарський збірник. Заснований Євгеном Озаркевичем у 1898 році. Нова серія, т. XII: До 80-ліття від дня народження Павла Пундія. Львів; Чікаґо: НТШ у Львові, УЛТ у Львові, НТШ в США, 2003, 743 с.

Луцький Юрій. *Літературна політика в Радянській Україні. 1917 – 1934*. Серія "Українська модерна література". Київ, 2000, 244 с.

Луцький Юрій. *На перехресті*. Луцьк, 1999, 160 с.

Луцький Юрій. *Роки сподівань і втрат. Щоденникові записи 1986 – 1999 років*. Львів, 2004, 516 с.

Марочко Василь, Хілліг Гьотц. *Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 – 1941)*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003, 302 с.

Матвєєва Л. *Нариси з історії Всеукраїнської Академії Наук*. Київ, 2003, 296 с.

Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації україністів. Історія: Зб. наук. статей. Ч.2. Чернівці, 2004, 640 с.

Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Кн.1. Документи і матеріяли, 1899 – 1917. Упоряд. Ю. Аввакумов і О. Гайова. Львів:

Вид-во Українського католицького університету, 2004, 924 с.
Мірчук Іван. *Естетика*. Редактор Микола Шафовал. Мюнхен, Український Вільний Університет, 2003, 107 с.
Мірчук Іван. *Напрямки української культури*. Редактор М. Шафовал. Мюнхен: Український Вільний Університет, 2003, 53 с.
Наконечний Євген. *Украдене Ім'я. Чому русини стали українцями*. Вид. п'яте. Львів: "Піраміда", 2004, 351 с.
Одарченко П. *Мені сто років. Автобіографія. Спогади. Листи. Ювілей*. Київ, 2004, 174 с.
Олесіюк Тиміш. *Соборна Україна. Наукові розвідки та спомини*. Упорядкування та вступна стаття В. Сергійчука. Київ: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Центр українознавства, 2004, 640 с.
Петрів Всеволод. *Військово-історичні праці. Листи*. Київ: КНУ ім. Шевченка, Центр українознавства, ЦДАВО України, ЦДАГО України, УВАН у США, 2003, 627 с.
Потерайло Віктор. Довгорукий Юрій. Нью Йорк: "Design–ER", 2004, 319 с.
Пріцак Лариса. *Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648 – 1957*. Харків: "Акта", 2003, 492 с.
Пріцак Омелян. *Походження Русі. Стародавні скандинавські саґи і стара Скандинавія*. Том II. Київ: Інститут сходознавства ім. А. Кримського, 2003, 1303 с.
Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчій збірник наукових праць, вип.7: Спеціальний. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003, 482 с.
Сергійчук В. *Переяславська Рада – трагедія України і програш Європи*. Київ, 2003, 136 с.
Сергійчук В.І. *Дмитро Вишневецький*. Київ, 2003, 189 с.
Славістика. За ред. Р. Мниха, Є. Пшеничного. Том 1. *Дмитро Чижевський і світова славістика. Матеріали наукового семінару*. Дрогобич, 17 – 18 травня 2003 року. Дрогобич: Коло, 2003, 446 с.
Смолій Валерій, Степанков Валерій. *Богдан Хмельницький*. Київ: 2003, 400 с.
Стеблій Ф. *Іван Кревецький – історик-державник*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003, 40 с. [Серія: Історики України, №5].
Стеблій Феодосій. *Предтеча "Руської Трійці": Перемишльський культурно-освітній осередок першої половини XIX ст.* Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Шашкевичівська комісія. Львів, 2003. [Бібліотека Шашкевичіани].
Три голодомори в Україні XX ст.: погляд із сьогодення. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ, 2003, 312 с.
Україна – Азербайджан: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 10-й річниці відновлення незалежності України та Азербайджану (8 червня 2001 р.). Київ: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Посольство Азербайджанської Республіки в Україні, 2004, 206 с.
Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.).

Вип.3. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003, 426 с.

Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. Київ, Українська видавнича спілка, 2004, 352 с.

Українство у світі: традиційність кільтури та спільнотні взаємини. Київ: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Центр українознавства, 2004, 242 с.

Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника (вип.1-10). Покажчик імен. Підготували Н. Кулеша, З. Наконечна. Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, 2003, 58 с.

Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. Колект. монограф. за редакцією Леоніда Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2004, 406 с.

Український археографічний щорічник. Нова серія, вип. 8/9. Український археографічний збірник, т.11/12. Київ; Нью-Йорк, 2004, 812 с.

Український визвольний рух. Збірник 2. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2003, 207 с.

Український визвольний рух. Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2004, 303 с.

Український визвольний рух. Зошит 2: Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. Науковий збірник. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2003, 193 с.

Український історичний збірник, 2003 (Вип.6). Київ: Інститут історії України НАН України, 2004, 448 с.

Українські історики XX століття. Біобібліографічний довідник. Випуск 2, част. 2. Київ: Національна Академія Наук України. Інститут історії України, 2004, 384 с.

Українські історики XX століття. Біобібліографічний довідник. Серія "Українські історики". Вип. 2, ч.1. Київ; Львів, 2003, 396 с.

Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка 2002 рік. Ч.94. Львів; Нью-Йорк: Світова Рада Наукових товариств ім. Шевченка, 2003, 252 с.

Шашкевичіана. Збірник наукових праць. Вип. 5-6. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Тернопільський педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Інститут-Заповідник Маркіяна Шашкевича у Вінніпезі, Шашкевичівська комісія у Львові. Львів, 2004, 644 с.

Шевельов Юрій. *Портрети українських мовознавців*. Київ: УВАН у США, Національний університет "Києво-Могилянська академія", 2002, 132 с.

НАШІ АВТОРИ

Атаманенко Алла (Острог), історик, директор Інституту дослідів української діяспори при Національному університеті "Острозька Академія", голова Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Острозі, член-кореспондент УВАН у США.

Бурлака Галина (Київ), літературознавець, завідувач відділом Інституту української літератури ім. Т. Шевченка НАН України, член УІТ.

Винар Любомир (Кент), історик, президент УІТ, професор історії УВУ, професор-емерит Кентського державного університету, голова Світової Наукової Ради СКУ, голова Історичної секції , дійсний член НТШ і УВАН у США.

Головко Володимир (Київ), історик, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ.

Горинь Василь (Львів), філософ, ст. науковий співробітник Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, член НТШ і УІТ.

Домбровський Олександер (Нью Йорк), історик, голова Секції античної історії України УВАН, науковий секретар УІТ, дійсний член НТШ і УВАН у США..

Кандиба Олег (псевдо Ольжич, 1907 – 1944), археолог, поет, видатний суспільно-політичний діяч, Заступник голови Проводу Українських Націоналістів (ОУН), замордований у концентраційному таборі Саксенгавзен в Німеччині .

Клинова Галина (Острог), історик, аспірантка Національного університету "Острозька академія".

Ластовський Валерій (Черкаси), історик, доцент кафедри теорії та історії держави і права Черкаського державного університету, докторант Київського національного університету ім. Т. Шевченка, голова Осередку УІТ ім. М. Грушевського в Черкасах.

Лисенко Наталія (Київ), літературознавець, науковий співробітник Інституту української літератури ім. Т. Шевченка НАН України.

Магунь Марія (Львів), музеолог, директор Державного Меморіяльного музею ім. М. Грушевського у Львові, член УІТ.

Оглоблин Олександер (1899 –1992) (Лудлов), історик, перший президент УІТ, президент і почесний президент УВАН у США, професор Київського, Гарвардського університетів і УВУ, почесний доктор УВУ, почесний член ГУРІ, академік УВАН, дійсний член НТШ.

Онацький Євген (Буенос-Айрес), історик і енциклопедист, автор праць з історії України XX ст., споминів, член-засновник УІТ.

Панькова Світлана (Київ), історик, грушевськознавець, музеолог, директор Музею Михайла Грушевського в Києві, член УІТ.

Примак Томас (Торонто), історик, співробітник Центру Російських та Східноевропейських досліджень, Торонтський університет, член УІТ.

Розумний Ярослав (Вінніпеґ), дійсний член УВАН і НТШ в Канаді, професор-емерит Манітобського університету.

Романів Олег (Львів), голова Наукового Товариства Шевченка у Львові, генеральний секретар Світової Ради НТШ, академік УВАН у США, співредактор "Енциклопедії сучасної України".

Тельвак Віталій (Дрогобич), історик, доцент Дрогобицького педагогічного університету ім. І. Франка, член УІТ.

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ім. М. ГРУШЕВСЬКОГО

СЕРІЯ: ЕПІСТОЛЯРНІ ДЖЕРЕЛА ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

ТОМ І

ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

THE CORRESPONDENCE OF MYKHAILO HRUSHEVS'KYI

РЕДАКТОР – ЛЮБОМИР ВИНАР

УПОРЯДНИК – ГАЛИНА БУРЛАКА

До цього видання включено 387 листів Михайла Грушевського до Івана Нечуя-Левицького, Олександра Кониського, Івана Франка, Сергія Єфремова, Ольги Кобилянської, Олександра Кандиби (Олеся) та інших діячів української культури, а також до чеського науковця Їржі Полівки. Хронологічно листи охоплюють 45 років життя Михайла Грушевського – від 1894 по 1929 року включно. Епістолярій зложено за авторським і хронологічним принципом. Подані листи зберігаються у Центральному Державному Історичному Архіві України у м. Києві, архіві Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України й Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, а також у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника (Львів).

399 стор. Ціна $38 ISBN 1-879070-13-8

Available from

The Ukrainian Historical Association
P.O.Box 312, Kent, OH 44240, USA
Fax (330) 297-1327

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ім. М. ГРУШЕВСЬКОГО

СЕРІЯ: ЕПІСТОЛЯРНІ ДЖЕРЕЛА ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

ТОМ II

ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

THE CORRESPONDENCE OF MYKHAILO HRUSHEVS'KYI

РЕДАКТОР – ЛЮБОМИР ВИНАР

УПОРЯДНИКИ – РАЇСА МАЙБОРОДА, ВСЕВОЛОД НАУЛКО, ГАЛИНА БУРЛАКА, ІГОР ГИРИЧ

До цього видання включено 382 листи взаємного листування

Михайла Грушевського з одним із найвидатніших археологів та етнографів Федором Вовком (1847 – 1918), археологом та фундатором музейної справи Миколою Біляшівським (1867 – 1926), а також листи до Великого Українця видатного бібліографа і літературознавця Володимира Дорошенка (1886 – 1963) та видатного історика і громадського діяча Вячеслава Липинського (1882 – 1931). Хронологічно листи охоплюють 36 років життя Михайла Грушевського – від 1891 по 1927 року включно. Епістолярій зложено за авторським і хронологічним принципом. Подані листи зберігаються у Центральному Державному Історичному Архіві України у м. Києві, архіві Інституту археології НАН України й Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського.

412 стор. Ціна $38 ISBN 1-879070-13-8

ANNUAL SUBSCRIPTION – РІЧНА ПЕРЕДПЛАТА

Америка / U.S.A.:	$60.00 (US $) for individuals
	$75.00 for institutions (with shipping)
Канада / Canada:	$60.00 (US $) for individuals,
	$85.00 (US $) for institutions (with shipping)
Німеччина / Germany:	$85.00 (US $) for individuals,
Other countries:	$95.00 (US $) for institutions (air mail shipping)

All other subscriptions must be paid in U.S. dollars.

АДРЕСИ ПРЕДСТАВНИКІВ "УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА"

Представництво на Европу:
Dr. O. Wintoniak Verlag
Isartorplatz 3
D-80331 München
Germany

Ілліной, Індіяна:
Wasyl Shuya, M. A.
6646 Howard Ave.
Hammond, IN 6324

Представництво на США:
Dr. O. Dombrovsky
165-16 Clinton Terrace
Jamaica, New York 11432

Австралія:
Dr. V. Motyka
Ukrainian Studies Foundation
P.O. Box 270, Lidcombe, 2141 N.S.W.

Ню Йорк і Ню Джерзі:
Dr. B. Shebunchak
149 Byrd Ave. Bloomfield,
N.J. 07003

Головне Представництво на Канаду:
Mr. Karpo Rohowsky
P.O. Box 95
Etobicoke, Ont. M9C 4V2

УКРАЇНА

Волинь:
Проф. Алла Атаманенко
Острозька Академія
вул. Семінарська 2
35800 Острог

Київ:
К.і.н. Світлана Панькова
Музей Михайла Грушевського
Хрещатик, 2
01001 Київ

Галичина:
Проф. Євген Пшеничний
А/С 105
Дрогобич

Львів:
Проф. Леонід Зашкільняк
79057, м. Львів-57
вул. Коновальця 97, кв. 46

Буковина:
Проф. Юрій Макар
Чернівецький національний університет
58012, м. Чернівці
вул. Коцюбинського, 2

Головне представництво і адміністрація "Українського Історика"
"The Ukrainian Historian"
P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240, USA
Fax (330) 297-1327